

borec

Duh daje človeku možnost
za polet
od enega dela veselilstva
do drugega,
omogoča mu zmago
nad vsemi zaprekami –
saj človeška kultura sama,
zapeljevana od temnih sil
v vojske in revolucije
z vsemi strahotami,
prizadene sebi
neizmerne izgube
in neizrekljive bolečine
ter se vrača v živalsko
stanje.

Ivan Petrovič Pavlov

I Z P R I H O D N J E Š T E V I L K E

Mag. Marljia Stanonik

POEZIJA KONTEKSTA

I.

POZDRAVLJENO TRPLJENJE, BODI GLOBOKO...

Slovensko NOB pesništvo 1941–1945 kot etnološki problem ali: oglašja se pesem neznanih
Odgovori na anketo (100 avtorjev) o nastajanju njihovih pesmi med drugo svetovno vojno
Pesem je spomin

II.

POEZIJA KONTEKSTA

Pesništvo odpora pri slovanskih narodih kot metodološki problem

Problematika slovenskega NOB pesništva 1941–1945

Vprašanje folklorizacije v slovenskem NOB pesništvu

Inverzija Matjaževega mita v himniko Josipu Brozu-Titu

Oris slovenskega NOB pesništva na Notranjskem in vprašanje njegove epizacije

Slovenska pesem v Dachauu

O spominu na sveta brata Cirila in Metoda

France Prešeren

Simon Gregorčič

Tone Pipan-Črtomir

Skica o medvojnem pesništvu Mihe Klinarja

Motiv delavca in kmeta

Motiv bratstva in enotnosti

Ženski lik

Poetika svobode

Svetloba pesmi

Krščanska motivika v slovenskem NOB pesništvu in izpoved vere slovenskih talcev

Pesem kot dvorezen meč

III.

PRIZADEVANJE V PRAZNO?

horec

B O R E C

dr. Janko Kostnapfel

Z VOJNO PO VOJNI • 256

dr. Božidar Jezernik

POLITIČNA IN IMAGINATIVNA GEOGRAFIJA
ALI KJE LEŽI GOLI OTOK • 337

dr. Iztok Durjava

VOJNI DNEVNIK NIKOLAJA PIRNATA • 348

Edvard Sovinc

BIL SEM NEMŠKI VOJAK • 358
Spremna beseda in opombe: Boris Rozman

dr. Tine Kurent

PLEČNIKOVA MERSKA KOMPOZICIJA:
PRIMERJAVA MED FINŽGARJEVIM SPOMENIKOM
IN LITIJSKIM SPOMENIKOM NOB • 367

Lucjan Paff

BALADA O VOJAKU IN PESMICI • 385

Prevedel: dr. Tone Pretnar

Boris Lrovič Vasiljev

A ZARJE SO TAKO TIHE • 388
Prevedel: mag. Jurij Rojs

Maja Klopčič

K OBJAVI O NASTAJANJU SLOVENSKEGA
NACIONALNEGA PROGRAMA FRANCETA KLOPČIČA • 463

Ivan Jan

K DEŽMANOVEMU ZLOMLJENEMU POGLEDU • 465

Gregor Batagelj

PISMO IZ ARGENTINE • 467

Milica Stregar

NE SAMO ODGOVOR • 468

Olga Lilik

MOJA SESTRA LEOPOLDINA MEKINA • 472

AVTORSKI IZVLEČKI

dr. Janko Kostnapfel

Z VOJNO PO VOJNI

DISKUSIJSKI PRISPEVEK OKRAJNEGA ZDRAVNIKA V FOČI LETA 1952

I. študija

VOJNA KOT SPROŽILNI VZROK PSIHIČNIH MOTENJ PRI NAŠIH NEKDANJIH BORCIH
(povzetek)

II. študija

KATAMNESTIČNI IZVID BORCEV Z DUŠEVNIMI MOTNJAMI
(povzetek)

III. študija

DRUGA KATAMNEZA BIVŠIH BORCEV Z DUŠEVNIMI MOTNJAMI
(povzetek)

IV. študija

DUŠEVNE MOTNJE BORCEV STAROSTNIKOV

STRAH 1991

Ljubo Lah: okrajni zdravnik v Foči, 1953

Janko Kostnapfel, rojen 21. maja 1924 v Ljubljani, zdravnik, specialist za nevropsihiatrijo, redni univerzitetni profesor za psihiatrijo na Medicinski fakulteti v Ljubljani. Od leta 1979–1992 predstojnik Katedre za psihiatrijo. Leta 1942 so ga poslali v internacijo v Italijo, 1943 je vstopil v narodnoosvobodilno vojsko in opravljal sanitetne, vojaške in politične naloge. Med letoma 1946–1948 je študiral medicino v Leningradu, leta 1951 je diplomiral na Medicinski fakulteti v Ljubljani. Takoj je odšel prostovoljno v Bosno in Hercegovino in do leta 1953 delal kot okrajni zdravnik v Foči. Leta 1958 je opravil specialistični izpit in 1972. dosegel doktorat znanosti. V Londonu se je študijsko izpopolnjeval v letih 1962/63. Od leta 1954 dela na Univerzitetni psihiatrični kliniki v Ljubljani. Raziskuje probleme starostnikov, borcev narodnoosvobodilne vojske in vzroke samomorilnosti. Objavil je deset samostojnih publikacij in več kot 200 strokovno-znanstvenih člankov s področja psihiatrije. Od leta 1986 je predsednik psihiatrične sekcije Slovenskega zdravniškega društva. Izvoljen je bil za člana Kraljevega združenja za medicino v Londonu. Ukvarja se s publicistiko.

Skupaj s slovenskimi partizanskimi enotami je hrvaška 34. divizija NOV in POJ po uspešnih bojih ob Kolpi 15. julija 1944 korakala skozi Črnomelj. Mnogi borci so bili bos ali so imeli noge povite v žaklovino.

Foto: Janko Kostnapfel, 1944

dr. Janko Kostnapfel

DISKUSIJSKI PRISPEVEK OKRAJNEGA ZDRAVNIKA V FOČI LETA 1952

Fočanski okraj se razteza na obeh straneh Drine, med sotočjema Pive in Tare, in meri kakih 60 km po dolgem in kakih 40 km počez. Na tem ozemlju živi okrog 40.000 prebivalcev. Nekaj časa sem bil edini zdravnik, pred kratkim pa je prispel še eden. Ne smemo pa prezreti tudi delovnega prispevka vojaškega zdravnika. Ne bo težko izračunati, koliko prebivalcev je na skrbi enega zdravnika: okrog 20.000. V fočansko »zdravstveno mrežo« gravitira tudi del kalinoviškega in goraždanskega okraja in zahodnih področij Črne gore.

Na hribovitem in gozdnatem območju, kjer se razprostirajo celo pragozdovi, je razširjeno gozdarstvo, hitro pa raste tudi nova industrija. To dejstvo ima za posledico veliko poškodb delavcev. Še nezadostna materialna in kulturna razvitost prebivalcev povečuje število bolezni in grozi s stalno nevarnostjo epidemij. Slabe prometne zveze s terenom ter tudi z najbližjim medicinskim centrom v Sarajevu hudo otežujejo učinkovitejšo zdravstveno pomoč.

Zdravniki neradi prihajajo sem, ker so naporih prehudi in tudi glas o četnikih ni ravno privlačen. Moram priznati, da mi je bilo zadnjič tesno pri srcu, ko sem bil z zdravniško torbo na poti k porodnici, pa je nedaleč proč zapokalo. Pred kratkim se je zgasil pri meni absolvent medicine v Zagrebu, domačin iz Foče, da bi si ogledal naš zdravstveni dom. Razveselil sem se ga z vzklikom, da bo ta pokrajina končno kmalu dobila svojega stalnega zdravnika. On pa mi je odgovoril, da ga Foča kot zdravnika ne bo videla.

V sedanji tako pičli zasedbi zdravstvenih delavcev in v takšni splošni situaciji bodo bržčas razumljive naše težave in tudi napake, a prav tako napor in odgovornost. Seveda s svojimi kadrovskimi in materialnimi močmi ne moremo zadostiti vsem potrebam, kaj šele željam. Zato se moramo trdno oklepati nekaterih medicinskih principov, ki pa so obenem seveda tudi človeški, čeprav zbujajo včasih pri nekaterih hudo kri.

Če prinese v ambulanto oče bolnega otročka v zibelki na svojih ramenih iz osem ur oddaljenega pogorja Čelebića, potem bo sprejet mimo vrste pacientov iz našega mesta. Če nas obvestijo o krvaveči ženi na drugem koncu, potem bo zdravnik moral zapustiti preštevilčno vrsto pred ambulanto. In dokler ne bomo zagotovili zdravilišč najpotrebnejšim gozdnim delavcem, dotlej uradnikom, in njih ženam – ni računati nanje.

Menim, da ste me razumeli, kam merim in na kaj odgovarjam.

S svojim delom smo vendarle lahko zadovoljni. V Foči oskrbujemo »bolnišnico« s 25 standardnimi bolniškimi posteljami (ena na 1600 prebivalcev) in še z desetimi na porodniškem oddelku. V mestu deluje ambulanta vsak dan osem ur. Mimo tega obratuje sedaj v industrijskem središču na Brodu ambulanta vsak dan tri ure in na Miljevini, Godjevnu, v Ustikolini ter v Kazenskem poboljševalnem domu enkrat tedensko. V Paležu, Čebeliću in Slatini pa imamo stalne ambulante z bolničarji.

Letos se je v šestih mesecih zdravilo v naši bolnišnici 522 bolnikov (umrlo jih je šest). V celem lanskem letu pa je ležalo v bolnišnici le 296 bolnikov. V manj kot dveh mesecih letošnjega poletja je bilo opravljenih 53 kirurških intervencij.

Na porodniškem oddelku je bilo v zadnjih šestih mesecih 96 porodov. Rojenih je bilo sto otrok, štirje mrtvo rojeni. Nepravilnih porodov je bilo 17, porodniških operacij 11.

V šestih mesecih leta 1951 je bilo rojenih v okraju 700 otrok. Od teh je umrlo 152 dojenčkov ali 21,7 %. To je pretresljiva številka.

Če primerjamo število porodov preteklega leta s številom letošnjih porodov na našem porodniškem oddelku, potem je rodilo v bolnišnici 13,7 % porodnic. Upošteva je še zdravniško in babiško pomoč na terenu smemo domnevati, da v našem okraju rodi s strokovno pomočjo okrog 20 % žena, kar 80 % pa brez strokovne pomoči. Tudi ta številka je žalostna.

V pol leta smo opravili v Foči 3974 ambulantnih pregledov, na Brodu 1581, na Miljevini 875 in v Ustikolini 1004. Skupaj 7444.

Število zdravniških pregledov pa je bilo v tem času še veliko večje, saj niso všteti hišni obiski, pregledi v Kazenskem poboljševalnem domu in drugi pregledi na terenu. V marcu letos smo ekipno obdelali celoten teren nekdanjega Mestnega ljudskega odbora Jabuke in Ustikoline.

V našem okraju je tuberkuloza izreden problem. Klinična podoba je prav grozljiva. Ko smo odpirali antituberkulozni stacionarij v Ustikolini, so se prebivalci upirali, češ da bomo okužili njihov kraj. V poletnih mesecih imamo številne in hude otroške driske. Pojavljala sta se tudi tifus in oslovski kašelj. Posebna problema sta že omenjena »travmatska epidemija« in alkoholizem.

Tovariši, vi veste bolje kot jaz, kako krvava je tekla Sutjeska proti Drini. Rdeča je bila tudi od krvi očetov otrok, ki jih imamo mi danes na skrbi.

Prosim vas, da se še bolj zavzamete za razvoj naše zdravstvene službe in še zlasti za postavitev bolnišnice v čast partizanom, ki so januarja 1942 izvedli slavni igmanski marš pri -32°C in se končno ustavili v tem mestu. 172 zmrzlih borcev je moralo v partizansko bolnišnico, 100 pa jih je imelo lažje poškodbe. Večje število teh partizanov so v Foči operirali in jim amputirali zmrznjene dele telesa brez anestezije.

dr. Janko Kostnapfel

VOJNA KOT SPROŽILNI VZROK PSIHIČNIH MOTENJ PRI NAŠIH NEKDANJIH BORCIH

I. študija

Od začetka 1954 do konca aprila 1971 je psihiatrični dispanzer v Ljubljani (Klinična bolnišnica za psihiatrijo) obiskalo 35.737 novih pacientov. Med njimi 1.564 bivših partizanov (od teh 235 žensk ali 15 %). To število pomeni 4,37 % vseh bolnikov. Povprečna starost ob njihovem prvem pregledu je bila 42,6 leta. Diagnozo nevroze smo postavili 837 borcem, 408 pacientov je alkoholikov (51 alkoholnih psihoz), 319 bivših partizanov pa je kazalo mnoge druge bolezenske znake, ki pretežno niso bile psihogene narave.

V pričujoči študiji primerjamo dve skupini po 60 pacientov (v vsaki je 10 žensk). Izbor bolnikov smo opravili od 1. maja 1970 do 30. aprila 1971 in ustreza načelom slučajnostnega vzorca. Za primerjavo skupin smo uveljavljali izbiro po parih, t.i. »metoda matching«. Vzorca sta brez pomembnih razlik medsebojno uravnotežena glede na starost, spol, bivališče, izobrazbo in poklic ter osnovno diagnozo – nevrozo. Pri tej smo izhajali s stališča, da je alkoholizem pretežno le sekundarna transformacija nevrotičnega procesa oziroma da je simptom osebnostne motenosti.

Osnovna razlika med skupinama je ta, da so bili pacienti opazovane skupine borci narodnoosvobodilne vojske, iz primerjalne pa niso bili pri partizanih.

Zanimal nas je predvsem način nastanka nevroze (v širokem pomenu te besede, torej tudi alkoholizma) pri pacientih ene in druge skupine, trajanje nevrotičnega procesa, podrobnejša diagnoza, oziroma točneje, osebnostna podoba enih in drugih, upošteva seveda njihov življenjepis ter fizične in psihične obremenitve, še zlasti v otroštvu, med vojno in v povojnih letih.

V opazovani skupini smo označili z nevrozo 31 pacientov, v primerjalni 35. Z alkoholizmom smo zaznamovali v opazovani skupini 29 bolnikov, v primerjalni 25.

Opazovana skupina kaže pogostejše nagnjenje alkoholizmu kot primerjalna skupina, vendar signifikantnost razlik statistično ni izkazana.

V primerjalni skupini je nakazana tendenca k večji rodbinski obremenjenosti. Pri preučevanju anamneze ugotavljamo, da ima v primerjalni skupini več sorodnikov skupno več duševnih motenj ali bolezni kot v opazovani (35:51, 29:39). Za alkoholizmom boleha 17 staršev bolnikov iz opazovane skupine in 20 iz primerjalne. Podobno visok odstotek je na splošno znan pri starših alkoholikov. Diskusija ob takšnem podatku gre lahko po poti nevrozogene situacije v otroštvu in kasnejšega posnemanja »slabega« vzorca. Morda kaže o tem razmisliti tudi o morebitni posebni pripravljenosti višje živčne dejavnosti alkoholikov.

Pacienti obeh skupin izvirajo večidel iz družin s 4 ali več otroki (49:43).

Zanimivo je in ne docela pričakovano, da so bile ekonomske in čustvene razmere v otroštvu pacientov obeh skupin praktično enake. S tem pa še ni rečeno, da so bile tudi primerne.

V obeh skupinah je imelo v otroštvu enako število alkoholikov nevrotične motnje (13:13). Med nevrotiki pa je imelo takšne motnje več pacientov primerjalne skupine (15:23). Signifikantnost razlik ni izkazana.

Med alkoholiki iz opazovane skupine so v otroštvu pogostejše nastopale anksioznost in vegetativne motnje kot pri tistih iz primerjalne skupine (6:3, 5:2), redkeje pa nevrastenični simptomi (3:7).

Otroške nevrotske motnje navadno drugače kvalificiramo (motnje vedenja, motnje osebnosti), vendar nam retrospektivnost in pomanjkanje podatkov staršev to onemogočata.

Opazno je, da se pri teh pacientih navedeni sindromi kažejo tudi sedaj v prav takšnem razmerju. Torej »vlečejo« alkoholiki svojo simptomatiko iz otroštva še naprej za sabo.

Nevrotiki opazovane skupine so kazali v otroštvu anksioznost, enurezo in nevrastenične simptome redkeje kot bolniki primerjalne skupine (10:14, 5:7, 2:6). Signifikantnost razlik statistično ni izkazana. V primerjalni skupini so imeli 4 pacienti še onihofagijo, v opazovani nihče.

Nevrotiki iz opazovane skupine redkeje razodevajo anksiozne in depresivne sindrome kot pacienti primerjalne skupine (6:17, 3:10). Statistično je izkazana signifikantnost razlik. Več pa je v opazovani skupini psihogenih napadov (4:1).

Pri vseh pacientih z nevrotičnimi motnjami v otroštvu je najpogostejša anksioznost. Kasneje pa so se v vrstnem redu med alkoholiki in nevrotiki pokazale razlike: pri alkoholikih so na drugem mestu nevrastenični simptomi, pri nevrotikih enureza. Na tretjem mestu je pri alkoholikih vegetativni sindrom, pri nevrotikih pa nevrastenični.

Opazili smo, da so nevrastenična znamenja pri alkoholikih že v otroštvu bolj v ospredju kot pri nevrotikih. V odraslem obdobju pa je pri alkoholikih obeh skupin samostojni nevrastenični sindrom sploh na prvem mestu.

Pri alkoholikih borcih je povprečna doba abususa 14 let, pri pacientih primerjalne skupine pa 16 let.

Pri alkoholikih brez motenj v otroštvu (16 pacientov), so trajala nevrotična znamenja v opazovani skupini 16 let, v primerjalni (12 pacientov) pa komaj 13 let.

Torej traja pri alkoholikih borcih (brez motenj v otroštvu) nevrotična simptomatika dve leti dlje od alkoholizma, pri alkoholikih primerjalne skupine pa tri leta manj. Seveda se pri teh postavi vprašanje, kako je z njihovo nevrotično simptomatiko, ki se je pojavila šele tri leta po manifestaciji alkoholizma? Ali gre pri tem morda le za neposredne posledice alkoholizma, intoksikacije?

Videti je, da se osebnostna struktura alkoholikov partizanov malo razlikuje od alkoholikov primerjalne skupine.

Alkoholiki bivši borci kažejo večje nagnjenje k pitju žganice (11:7) in večkrat so preboleli delirium tremens (8:6). Signifikantnost razlik statistično ni izkazana.

Več alkoholikov partizanov je čustveno labilnih (12:7) in več jih kaže psihopatske poteze (5:2). Alkoholiki primerjalne skupine so v večjem številu čustveno neizrazni kot alkoholiki bivši borci (7:2). Signifikantnost razlik statistično ni izkazana.

Alkoholiki primerjalne skupine imajo pogostejše ulkusno bolezen kot

pacienti v opazovani skupini (9:4). Signifikantnost razlik statistično ni izkazana.

Zdi se, da alkoholiki partizani pijejo siloviteje, bolj strastno in da se nasploh nagibajo k podobi ekstraverta. Tudi kadijo bolj.

Pri nevrotikih opazovane skupine brez motenj v otroštvu (16 pacientov) je trajala nevrotična simptomatika 21 let, pri pacientih primerjalne skupine (12 pacientov) pa komaj 12 let.

Če upoštevamo vse nevrotike (z motnjami v otroštvu in brez), ugotovimo, da se je začela kazati nevroza že med vojno ali leta 1945/46 v opazovani skupini pri 18 pacientih, v primerjalni pa le pri 9 bolnikih. Signifikantnost razlik je statistično izkazana.

V opazovani skupini je bilo v otroštvu telesno bolnih, poškodovanih ali slabotnih 39 pacientov, v primerjalni 29. Bivši borci navajajo, da so imeli interne bolezni 35-krat, pacienti primerjalne skupine le 15-krat. Te razlike si je težko raztolmačiti. Morda gre pri partizanih za večjo zavzetost in celo interes pri podajanju anamneze (upokojitvena situacija?).

V odraslem obdobju, pretežno po vojni, so pri partizanih pogostejše jetrne bolezni (12:5) in commotio cerebri (ran, zadanih med vojno nismo upoštevali) (16:6). Sodim, da sta ti bolezni pogostnejši pri bivših borcih še zlasti zaradi silovitejšega pitja alkohola in večje osebne nagnjenosti k ekstraverziji.

V boju s sovražniki je bilo ranjenih kar 27 partizanov (3 ženske) in skupno so preživeli 39 ranitev. V primerjalni skupini ni bil v boju s sovražniki ranjen nihče. Statistično je dokazana odločna signifikantnost razlik.

Na strani sovražnikov je bilo ranjenih 8 pacientov primerjalne skupine in en bolnik opazovane. Statistično je izkazana signifikantnost razlik.

Sovražniku je vzelo življenje zunaj boja 15 partizanov in en pacient primerjalne skupine. Statistično je izkazana signifikantnost razlik. Mogoče so podatki primerjalne skupine v tem pogledu pomanjkljivi.

V zaporu, internaciji, na prisilnem delu ali med izselitvijo je bilo 22 pacientov opazovane skupine in 34 bolnikov primerjalne. Statistično je izkazana signifikantnost razlik.

Menim, da je bilo v pogojih prisiljenosti trpljenje in doživljanje pacientov usmerjeno pretežno na znotraj, brez prave možnosti odreagiranja, v smislu depresije, torej z znano simptomatiko.

Družbeno-politično aktivnih je bilo v povojnih letih 45 bivših partizanov in 21 bolnikov primerjalne skupine. Statistično je izkazana signifikantnost razlik. Sedaj je aktivnih še 15 borcev in 7 pacientov primerjalne skupine. Statistično signifikantnost razlik ni več izkazana.

Zanimive so razlike v razlogih za sedanjo neaktivnost pacientov. Bivši partizani postavljajo na prvo mesto bolezen, potem razočaranje in nezainteresiranost. Pacienti primerjalne skupine pa najprej prezaposlenost, potem nezainteresiranost in šele na tretjem mestu bolezen. Razočaranja sploh ne omenjajo. Kaže podčrtati, da se bivši borci čutijo predvsem bolni in še posebej tudi razočarani.

Glede sedanjih razmer v družinah pacientov med skupinama ni ugotoviti pomembnih razlik. Dobre ali zadovoljive družinske razmere so v partizanski skupini nekaj pogostnejše. Več je v osnovni skupini tudi zakonskih razvez in ponovnih porok. Vendar v obeh primerih statistično signifikantnost razlik ni izkazana.

Pripomniti kaže, da je povprečna doba zakonske skupnosti partizank za 4 leta krajša od pacientk primerjalne skupine. Ugotovitev štejem za pomembno.

Svoj prosti čas preživljajo bivši borci pogostejše med znanci kot pacienti primerjalne skupine (18 : 10), redkeje pa v svojem družinskem krogu (32 : 37). Obujanje spominov na revolucionarne dni, na stare čase – znak višje starosti? Statistično signifikantnost razlik ni izkazana.

S svojim sedanjim delom je nezadovoljnih več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine (26 : 19). Zdi se, da pacienti primerjalne skupine čutijo večjo potrebo po zanesljivejšem utirjenju v službi. Statistično signifikantnost razlik ni izkazana.

Invalidnost ima priznано več partizanov kot pacientov primerjalne skupine (15 : 6). Med borci je 9 vojaških vojnih invalidov. Statistično je izkazana signifikantnost razlik.

Upokojenih je več partizanov kot pacientov primerjalne skupine (13 : 5). Tudi si jih več želi upokojitve (31 : 19). V obeh pogledih je statistično izkazana signifikantnost razlik. Od 60 partizanov je upokojenih ali si želi upokojitve kar 44 pacientov, v primerjalni skupini le 24. Tudi s tega skupnega vidika je statistično izkazana signifikantnost razlik.

Da imajo svojega konjička, navaja več partizanov kot pacientov primerjalne skupine (29 : 16). Statistično je izkazana signifikantnost razlik.

Iz političnih razlogov je bilo kaznovanih manj partizanov kot pacientov primerjalne skupine (3 : 7), iz drugačnih razlogov pa več (12 : 9). Statistično signifikantnost razlik ni izkazana.

Nevroza navadno ne nastane zaradi enkratnega ali kratkotrajnejših psihičnih udarcev in pretresov, čeprav hujših, marveč kot posledica dolgotrajnih in/ali ponavljajočih se mikrotravm, v veliki meri izvenzavestnih in najtesneje povezanih z zapletenim emocionalnim dogajanjem. Ko pride končno do prehude čustvene napetosti, interference, si ta poišče svoj ventil v nevrotični simptomatiki oziroma v alkoholizmu.

Psihoanalitiki sodijo, da so glede tega mehanizma sicer možne izjeme pri izredno hudih doživetjih. Med te štejejo zlasti hude medvojne pretese, policijska trpinčenja in podobno.

Nasploh pa naj bi tudi hujši psihični udarci imeli pri nastanku nevroze le pomen sprožilnega vzroka, oziroma sprožilne situacije.

Sproženja vendar nikoli ne more biti brez predhodne napenjalne faze in določene stopnje napetosti.

Začetek napenjalne faze sega pri sproženju nevroze praviloma v zgodnje otroštvo. Potek napenjanja ni vselej enakomeren, marveč se lahko izmenjavajo obdobja večje in manjše intenzivnosti.

Menim, da je nevrotična napenjalna faza naših pacientov – partizanov dosegla ravno v medvojnem in neposrednem povojnem obdobju tisto skrajno mejo napetosti, da je prišlo do sproženja nevroze pri velikem številu bivših borcev že med vojno in tik po njej, včasih tudi kasneje, po določeni latentni dobi, ki jo je tedaj najbrž še vzdrževal njihov ugodni družbeni položaj. Na tem mestu kaže ponoviti, da se je pri bivših partizanih alkoholikih za razliko od primerjalne skupine pojavil alkoholizem s poprejšnjo nevrotično simptomatiko.

Spoznali smo, da je v primerjalni skupini tendenca k rodbinski

obremenjenosti večja kot v opazovani skupini in tudi večja k obremenjenosti s simptomatiko nevrotikov v otroštvu. Zato je sklepati, da je v primerjalni skupini primarna obremenjenost v smeri nevrotskega reagiranja izrazitejša. Ta sklep verjetno potrjuje tudi dejstvo, da sta sedaj pri nevrotikih primerjalne skupine anksioznost in depresija signifikantno pogostnejši kot pri nevrotikih opazovane skupine. V tej zvezi kaže razmišljati tudi o mehanizmu nastanka in pomenu pogostnejše ulkusne bolezni pri alkoholikih primerjalne skupine, a tudi več o nevrotikih osnovne skupine s psihogenimi napadi.

Izvidi govorijo bržčas o globlji represiji emocionalnih konfliktov pri primerjalni skupini in o bolj površno ležeči konfliktnosti pri opazovani skupini.

Glede spoznanih različnih osebnostnih podob (in nastanka), bi dejali, da primerjalni skupini »ni potrebna« še nekakšna aktualna travmatizacija, da bi manifestirala nevrozo. O pacientih opazovane skupine pa bi rekli, da so bile obremenitve v narodnoosvobodilnem boju tako pomembne, da so privedle tudi pri njihovi manjši nevrotski pripravljenosti do manifestacije nevrotičnih simptomov.

Hujši fizični in psihični napor ter somatska prizadetost med vojno in po njej (več ranitev, jetrnih bolezni in pretresov možganov, večja družbeno-politična aktivnost), vse to govori o pomembnejši biološki in psihični obremenitvi partizanov. Dolgotrajnejša nevrotična simptomatika bivših borcev je verjetno prav odsev tega.

Močnejši alkoholizem in več pacientov s psihogenimi napadi v opazovani skupini kaže na intenzivnejšo potrebo po ventiliranju osebnostnih tenzij, oziroma po odreagiranju. Medtem ko kaže primerjalna skupina večjo sposobnost zadrževanja in potiskanja svojih napetosti. Alkoholizem bi lahko pomenil na eni strani poskus paliativne terapije, sedacije, na drugi pa dušenje zavor, ki ne dopuščajo odreagiranja.

Pri manifestaciji alkoholizma igrajo morda neko vlogo tudi družinske razmere, čeprav v tem pogledu med skupinama ni pomembnih razlik.

V zvezi z večjim nezadovoljstvom pri delu pacientov opazovane skupine bi sklepali, da partizani v delovnih organizacijah pogosteje zahajajo v konfliktne situacije. To pa utegne prispevati k večji težnji bivših borcev po upokojitvi.

Nazorno smo spoznali, da je pomembno več bivših partizanov že upokojenih in da si jih še več želi upokojitve kot pacienti primerjalne skupine.

Očitno želijo mnogi izstopiti iz organiziranega delovnega procesa, se umakniti v svoj mir in zatišje, se delno izolirati. Nasprotno tistemu, za kar so se nekoč zavzemali. (Zakon nihala.)

Menim, da pomeni upokojitve na splošno konec pristne aktivnosti in ustvarjalnosti (seveda so tudi izjeme), tako pomembnega atributa človekovega življenja, da je to vrh, s katerega vodi strmina samo navzdol.

Naši bolniki partizani so dosegli ta vrh v splošnem prej kot pacienti primerjalne skupine. Ni še povsem znano, kako dolgo se bodo zadrževali na platoju. O tem nam bo povedala kaj več katamnestična študija. Vendar se mi zdi, da se bodo bivši borci tudi hitreje spustili v dolino.

Več invalidnih, upokojenih in zlasti upokojitve željnih partizanov nas napeljuje še k nekaterim sklepom.

Narodnoosvobodilni boj je najpomembnejši faktor v etiopatogenezi nevrotskih in alkoholomanskih motenj pri bivših borcih, upošteva vendarle

neko, čeprav blažje nagnjenje k nevrotskemu reagiranju teh oseb že poprej. Ob tem kaže poudariti, da so bili naši pacienti partizani med bojem še mladostniki. V povprečju so bili stari kakih 18 let.

Poleg obremenitev v partizanih je treba upoštevati tudi travme tik po vojni in tiste, ki so v drugačnih oblikah nastopile pri bivših borcih kasneje zaradi različnih družbenih sprememb. Takšen primer je uvedba ekonomske in družbene reforme leta 1965. Takoj naslednje leto se je zglasilo v našem dispanzerju bistveno več novih pacientov bivših borcev kot v prejšnjih in kasnejših letih.

Seveda so tu na delu še docela človeške lagodnostne tendence, katerim prihajajo nasproti tudi različne uredbe socialnega zavarovanja in podobne, preračunane predvsem na telesno prizadete osebe z maksimalno »zdravstveno vestjo«, ne pa na nevrotično stigmatizirane oziroma dependentne.

V zvezi z izrednim povečanjem števila pacientov borcev v našem dispanzerju po uvedbi reforme kaže povedati, da so se bivši partizani v letu 1965 lahko upokojevali še po starem zakonu, ki je bil ugodnejši od predvidenega novega zakona. Marsikdo je vložil zahtevek zaradi tega, ker se je po starem zakonu računala pokojninska osnova na podlagi enoletnega poprečja, novi zakon pa uporablja za izračun pokojninske osnove petletno poprečje osebnega dohodka in je podaljšal tudi delovno ter starostno dobo. Delovne organizacije so bivšim borcem v tem zadnjem letu pred uveljavitvijo novega zakona marsikdaj celo umetno dvignile osebni dohodek.

Reforma je spremenila tudi razmere v delovnih organizacijah in marsikje so bile nekaj časa prav neugodne. Govorili so o delavcih, ki da zasedajo svoja mesta brez ustrezne izobrazbe. Morda je tudi takšno ozračje botrovalo večjemu številu zahtevkov po upokojitvi.

Če bivši borci niso izpolnjevali pogojev za starostno upokojitev, so se upokojevali po členu 73. Za ta postopek je bila potrebna odločitev invalidske komisije, ki je pogosto zahtevala mnenje psihiatra o pacientovi delazmožnosti, vendar je bilo to bolj formalnost.

Borci so torej že izkoriščali ugodnejše pogoje za upokojitev, vendar se mi zdi to dokaj normalno. Kakšne rente pa le niso imeli pričakovati. Zato govorimo raje o u p o k o j i t v e n i n e v r o z i. Ob vsem tem pa ostane dejstvo, da so premnogi naši pacienti partizani bili takšnega psihofizičnega počutja, da so skoraj nezadržno silili v pokoj. To pa za njihova leta ni povsem normalno.

K takšnemu teženju v pokoj je bivšim borcem, ki jih je v njihovem najpomembnejšem izseku življenja – v času narodnoosvobodilnega boja – zvečine vodila neka idealna podoba medčloveških odnosov, prispevala morda svoje tudi vse večja podivjanost tehnologije in alienacija družbe, saj v takšnem ozračju njihov »zastareli« borčevski duh ni našel trdne opore.

Ko smo tako spoznali zdravstveno stanje nekdanjih partizanov, njihovo osebnostno podobo ter življenjsko situacijo, se postavlja seveda vprašanje o njihovi nadaljnji terapiji in še posebej kako vzdrževati njihovo delovno in socialno aktivnost.

Še prej pa moramo povedati, kako bi kazalo ukrepati z novimi pacienti bivšimi borci, ki bodo še prihajali v psihiatrične ordinacije, verjetno s podobnimi težavami in tudi težnjami kot dosedanji bolniki. V naslednjih letih je pričakovati še najmlajšo partizansko populacijo, potem pa jih ne bo več...

V zvezi s tem moramo predvsem poudariti znano načelo, da naj človek nikoli povsem ne preneha delati. Vendar naj opravlja takšno delo, da mu je kos po svojih psihičnih in fizičnih sposobnostih v danem življenjskem obdobju. Delavcu ali delavki pri 50 letih najbrž ne moremo nalagati enakega dela kot delavcu pri 30 letih. Vsakomur je treba ponuditi ustrezno (adekvatno) delovno mesto. Neustrezno delo bo delavca zlagoma psihično in fizično najedalo in izčrpalo. Ko bo v takšnem stanju našel prvo priložnost in realno možnost, se bo izmuznil v pokoj. To velja za vse delavce in še posebej za bivše borce.

V opazovani skupini in tudi drugače smo zlasti med bivšimi borci spoznali več pacientov, ki so jih proti njihovi volji in želji ter v imenu nekakšnih principov postavljali na zanje neustrezna in prezahtevna delovna mesta. Kasneje so pod njihovim vodstvom postale marsikatero ustanove neuspešne, sami pa so se ob tem – krivi brez krivde – zrušili.

S tistimi pacienti pa, ki so zaradi svojega zdravstvenega stanja in delovnega staleža res potrebni upokojitve, se je treba pogovoriti in jim že pred odhodom v pokoj pomagati razviti nove interese, jih včasih privajati celo k novemu poklicu in novi zaposlitvi ter jim omogočiti produktivno delo tudi v obdobju upokojitve. Ta načrt pomeni enega najpomembnejših principov mentalne higiene v višji starosti. Pri tem delu naj bi se angažirali nekateri strokovnjaki in ustanove, važno vlogo pa bo imela tudi psihiatrična socialna delavka.

Mentalna higiena priporoča, da naj bi vsakdo, zlasti za primer invalidnosti in upokojitve, imel dva poklica: ročnega in umskega.

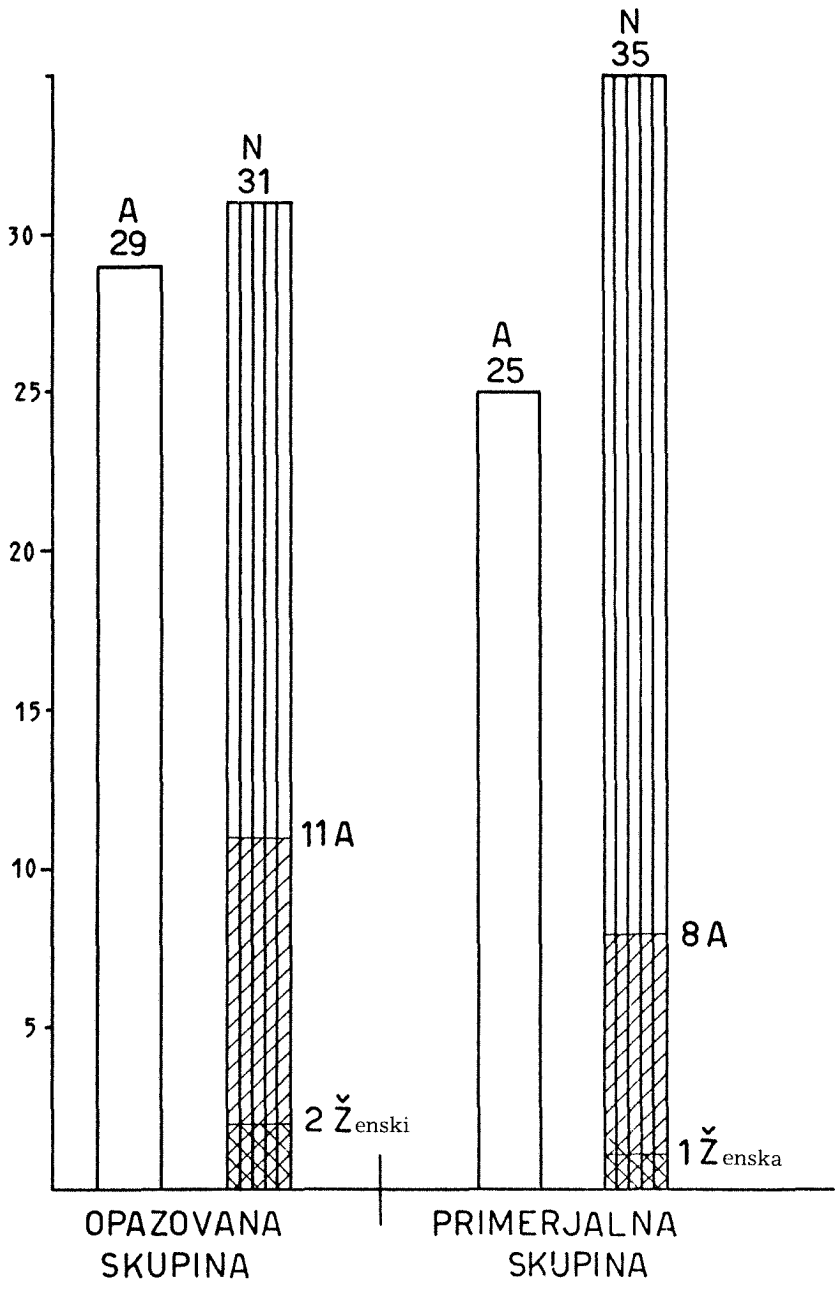
Videli smo, da naši borci dokaj pogosto navajajo, da imajo svojega konjička, vendar to največkrat ni »drugi poklic«. Kartanje in balinanje to že nista. Zdi se, da včasih bivši borci ponujajo svojega konjička bolj v lastno opravičilo za že doseženo ali pa želeno upokojitev.

Če bivši partizani v upokojitvenem obdobju ne bodo resnično zaposleni, zlasti spričo njihovih relativno nizkih življenjskih let, potem vselej obstaja potencialna nevarnost, da bodo zapadli v življenjsko malodušje in depresijo, pa tudi v alkoholizem, čeprav tega simptoma dotlej niso kazali (starostni alkoholizem, suicid).

Upokojenim partizanom je treba ustvariti socialni kontakt. Delno ga bodo dosegli z novo zaposlitvijo. Misliti pa kaže tudi na terapevtsko skupinsko sestajanje. Uvajati jih je treba v društveno aktivnost, vključevati v razne organizacije (borčevske, Rdeči križ, društvo upokojencev ipd.).

Tako bodo preprečili njihovo pot v pasivizacijo na robu življenjskega dogajanja.

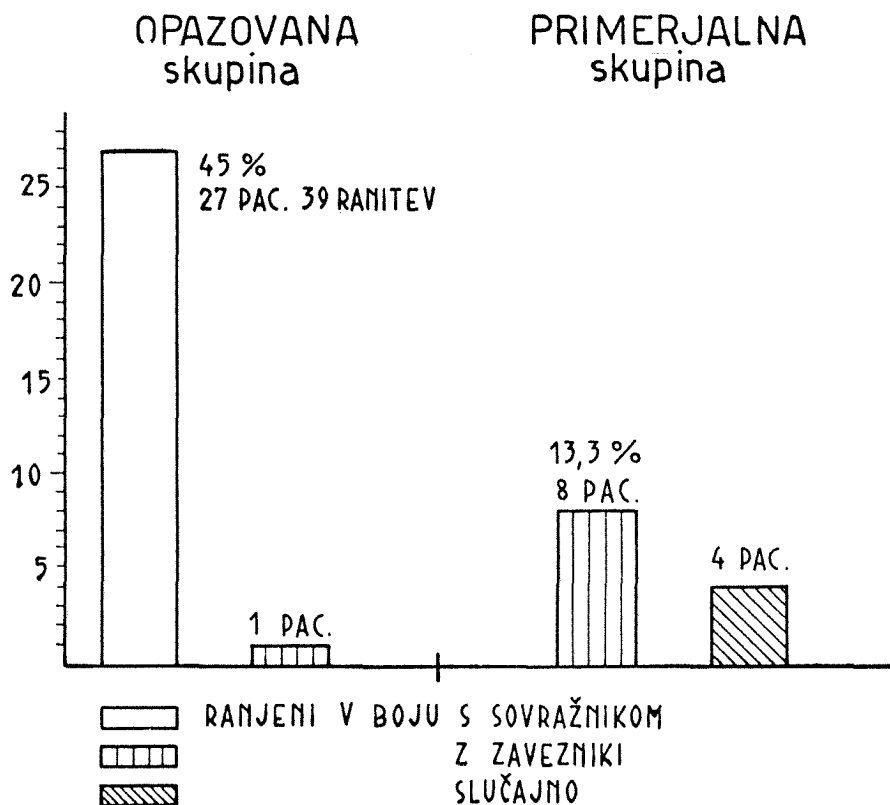
DIAGNOZA

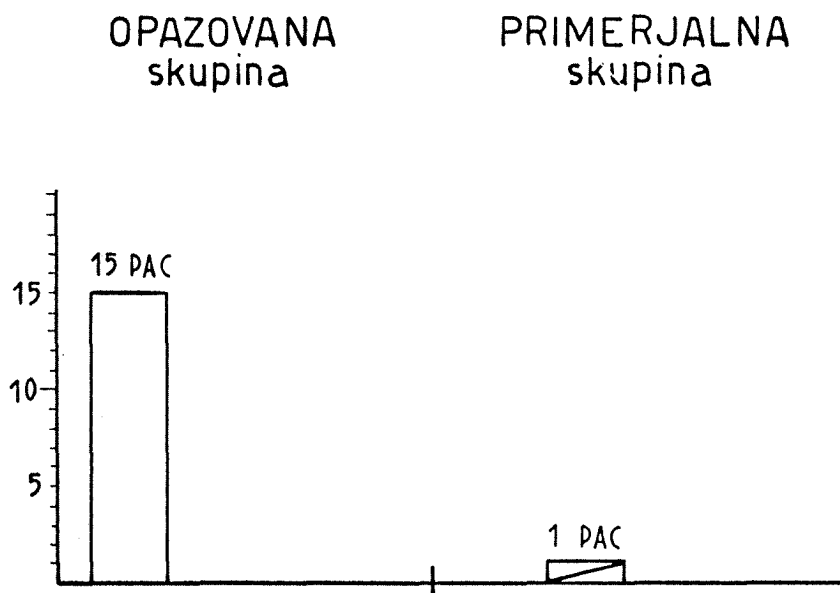
A – alkoholizem

N – nevroza

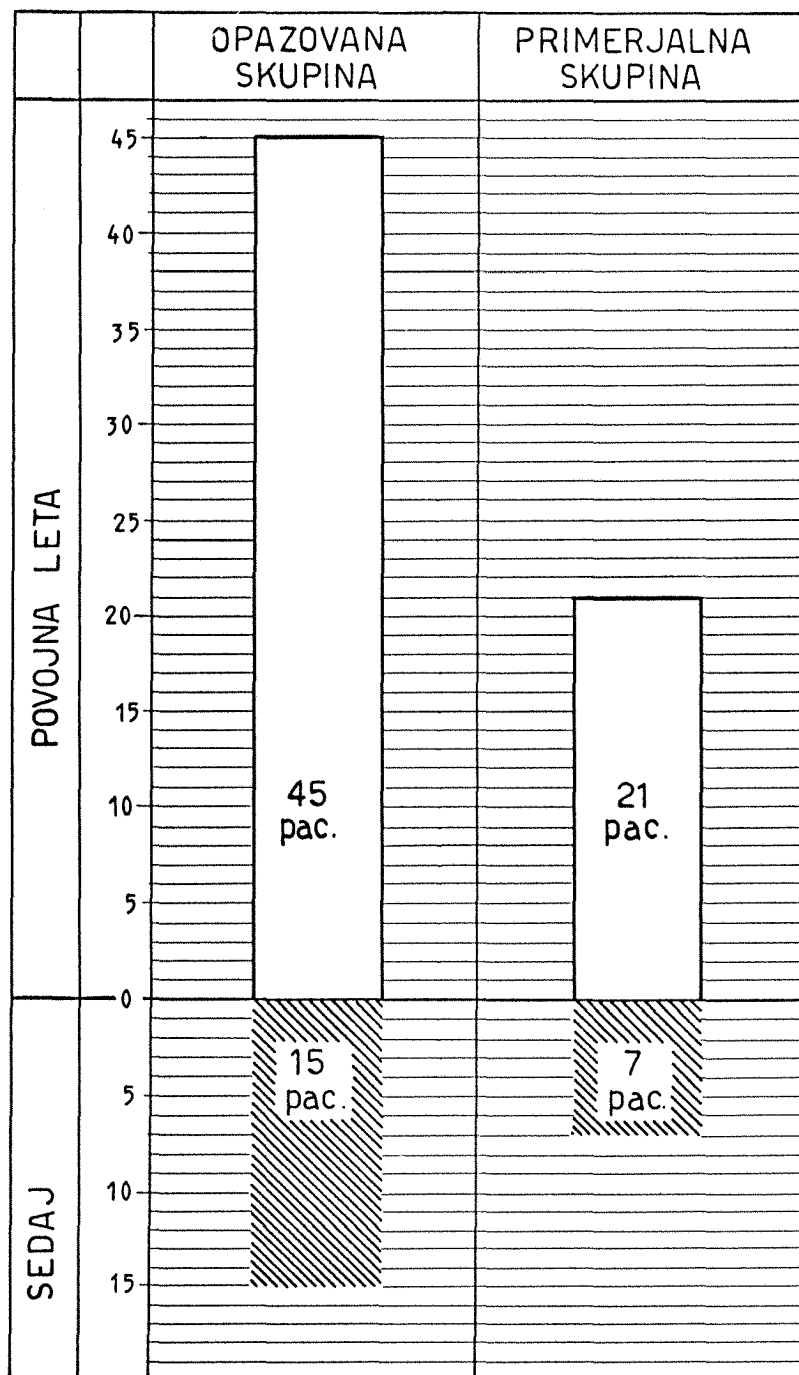
Ranjeni

Vzeli življenje sovražniku brez boja

DRUŽBENO - POLITIČNA AKTIVNOST

- Accetto B.: Upokojitev in upokojevanje s stališča gerontologije. Vestnik delavcev na področju socialnega dela, 10, 41–52, 1971.
- Adler A.: Poznavanje človeka. Kosmos, Beograd 1958.
- Alanen, Y. O., Slater, E.: The families of Schizophrenic Patients. Proc. of the Roy. Soc. of Med. 63, 227, 1970.
- Bersoff, D. N.: Rorschach Correlates of Traumatic Neurosis of War. Journal of Projective Techniques and Personality Assessment. 34, 194, 1970.
- Bjerre B.: Psychosynthese. Hippokrates Verlag, Stuttgart 1971.
- Botteri I.: Unutarnje bolezni, II. zvezek. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
- Bras S.: Psihološki testi. Klinična bolnišnica za psihiatrijo, Ljubljana 1971.
- Burgar M.: Izjava v sestavku Dispanzer za borce trka na našo vest. TV-15, leto IX, št. 32, str. 10, 1971.
- Dührssen A.: Psychogne Erkrankungen bei Kindern und Jugendlichen. Verlag für Medizinische Psychologie, Göttingen 1960.
- Freud S.: Uvod v psihoanalizo. Kosmos, Beograd 1958.
- Fromm, E.: Zdrava družba. DZS, Ljubljana 1970.
- Hau T. (predstojnik psihoanalitskega inštituta v Freiburgu): Predavanje o psihoterapiji, Ljubljana 1971.
- Horeny K.: Novi putevi psihoanalize. Kosmos, Beograd 1965.
- Jevtić D.: Sudska psihijatrija. Naučna knjiga, Beograd 1951.
- Kandić B., Kapor G., Lesić Ž.: Vojna psihijatrija. DSNO, Sanitetska uprava, Beograd 1969.
- Kazenski zakonik in pojasnila. Uradni list LRS, Ljubljana 1960, 129. člen, str. 207.
- Kanoni J.: Dialektika v psihopatologiji in psihiatrični vidiki v kriminologiji. Kriminologija v kazenskem pravosodju. DSNZ LRS, Ljubljana 1957.
- Kobal M.: Zdravnikovo delo v preventivi alkoholizma. Alkoholizem – problem družbe in posameznika. RKS in Inštitut za kriminologijo, Ljubljana 1961.
- Kos-Mikuš A.: Dete sa cerebralnom disfunkcijom – preventivni i korektivni program. Zbornik III. kongresa lekara Jugoslavije. Str. 157. SLDJ, SZD, Ljubljana 1971.
- Kostnapfel J.: Duševne motnje in mentalna higiena v višji starosti. Naši razgledi, 7, 86–88, 1958.
- Kostnapfel J.: Seminar o patologiji govora v Beogradu decembra 1958. Zdravstveni vestnik, 29, 108, 1960.
- Kostnapfel J.: Psihiatrični del gerijatrije. Zdravstveni vestnik, 30, 86–89, 1961.
- Kostnapfel J.: Majhen vzorec iz psihiatrične ordinacije. Naši razgledi, 11, 148, 1962.
- Kostnapfel J.: 25 let slovenske psihiatrije. Iatros, 1, 63, 1965.
- Kostnapfel J.: Nekaj psihiatrije in psihologije v kancerologiji. Dela interne klinike IX, Ljubljana 1967.
- Kostnapfel J.: Pomembnost čustvene topline v družini. Položaj i problemi porodice. Zbornik radova. Političke sveske – V/2 – 1968. Institut za političke studije FPN, Beograd 1968.
- Kostnapfel J.: Nekaj o psihiatričnem delu v Inštitutu na Golniku. II. del. Strokovne objave, zvezek XVII, 24 str., 1969.
- Kostnapfel J.: Bronhialna astma s psihiatričnega vidika. Zdravstveni vestnik, 38, 315, 1969.
- Kostnapfel J.: Duševne motnje bivših borcev. Zdravstveno varstvo, 8, 9, 1969.
- Kostnapfel J.: Vojna psihiatrija. Zdravstveni vestnik, 38, 309, 1969.
- Kostnapfel J.: Drugi mednarodni kongres za socialno psihiatrijo. Zdravstveno varstvo, 9, 14, 1970.
- Kostnapfel J.: Trening, detabuiziranje in nihalo. Zdravstveni vestnik, 39, 159, 1970.
- Kostnapfel J.: Naša družba in upokojevanje – diskusija. Vestnik delavcev na področju socialnega dela, 10, 67–71, 1971.
- Kreža M.: Pojem »družbenega« se povampirja do Svetinje. Delo, 1. januarja 1967, str. 7.
- Lah-Jerina P.: Poročilo. 5 str., 1972.
- Lasswell, H. D.: War and Mental Health. The Encyclopedia of Mental Health. Vol VI. str. 2007–2012. New York 1963.

- Lemkau A., Pavković A.: Problemi i zadaci mentalne higijene. Zaštita zdravlja, Zagreb 1952.
- Luchterhand E.: Early and late Effects of Imprisonment in Nazi Concentration Camps. Soc. Psychiatry. 5, 102, 1970.
- Milčinski L.: Nevroza v naših prilikah. Rehabilitacijsko delo za docenturo. 51 str. (tipkopis). Med. fak., Ljubljana 1956.
- Milčinski L.: Tentamen suicidii. Zdravstveni vestnik, 28, 156, 1959.
- Milčinski L.: Nekaj načelnih pogledov na vprašanje psihičnih motenj pri bivših borcih NOB. Tipkopis, str. 9, 1959.
- Milčinski L.: Nevroze v splošni ambulanti. Zdravstveni vestnik, 29, 289, 1960.
- Milčinski L.: Nova oblika toksikomanije »analgetikomanija«. Iatros, 1, 33–40, 1965.
- Mjasiščev V. N. in Karvasarskij B. D.: Nekateri teoretični in praktični zaključki preučevanja 1000 bolnikov z oddelka za nevrozo. Žurnal nevropatologiji i psihiatriji S. S. Korsakova, 67, 897, 1967.
- Mravljak P.: Navedbe v sestavku Dispanzer za borce trka na našo vest. TV-15, leto IX, št. 32, str. 10, 1971.
- Pirjevec D.: Anketa. Sodobnost, 17, 1205, 1969.
- Popis članov organizacije zveze borcev NOV Slovenije. Brošura. 3 + 15 str. (ciklostil). Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Republiški odbor, Ljubljana 1960.
- Predlog zaključka III. kongresa lekara Jugoslavije. Kongresne novice, Bled 1971., str. 53.
- Šarankov E.: Ličnostta – zdrava i psihopatna. Medicina i fizkultura, Sofija 1971.
- Šarankov E.: Nevroza, mir in vojna. Referat na I. Kongresu nevropsihiatrov Jugoslavije v Sarajevu oktobra 1960. Naši razgledi, 10, 32, 1961.
- Schultz-Hencke H.: Lehrbuch der analytischen Psychotherapie. Georg Thieme Verlag, Stuttgart 1951.
- Tanjug: (Informacija). Delo, 22. marca 1970.
- Venzlaff U.: Die Psychoreaktiven Störungen nach entschädigungspflichtigen Ereignissen. Springer-Verlag, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1958.
- Vojna enciklopedija 8. Izdanie redakcije VE, Beograd 1966.
- Williams: Evtanazija. Proceedings of the Royal Society of Medicine. Vol. 63., st. 7., str. 659–670, 1970.

KOSTNAPFEL, Janko, Dr. Sc. Med., Psychiatric Clinic
SLO-61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

WAR AS THE TRIGGERING CAUSE OF PSYCHIC DISORDERS OF EX-FIGHTERS

Zdravstveno varstvo, Ljubljana, 1973, no. 1, page 141 + VI, Slovenian (English)

From the beginning of 1954 until the end of April 1971, 35, 737 new patients visited the Ljubljana psychiatric out-patient clinic, including 1,564 ex-Partisans (235 former Partisan women), i.e. 4,37 % of the total. Their average age was 42.6 years. In 837 cases involving former Partisans, neuroses were diagnosed, in 408 alcoholism (51 alcoholic psychoses), whereas 319 manifested symptoms of different disturbances, chiefly of a non-psychogenic nature.

Basing our selection on the principle of a random sample we picked a group of former Partisans comprising 60 patients and compared it by the matching method with a control group numbering also 60 patients who had not taken part in the Partisan struggle. All the patients were either neurotics or alcoholics, i.e. they suffered from disturbances generally of a psychogenic nature.

With either group our interest lay primarily in establishing the origin of their neuroses or their personality images.

The triggering can never occur without the preceding straining phase and before a certain degree of tension has been reached.

We established that with ex-fighters the neurogenic straining phase had reached the extreme degree of tension already during the wartime and postwar periods so that their neuroses were triggered mostly during the war and in the years 1945 and 1946. In this respect a significant difference between the two groups was observed.

In the control group there is a tendency towards a greater hereditary taint than in the observed group and towards more numerous symptoms of neurosis in childhood. This leads to the conclusion that the primary taint conducive to neurotic reaction is more pronounced in the control group. This conclusion is probably also borne out by the fact that at present in the neurotics of the control group anxiety and depression are significantly more frequent than in the neurotics of the observed group. In this connection it would also be appropriate to consider the mechanism of the origin and relevance of the ulcer disease in alcoholics of the control group, but also the fact that there are more neurotics in the observed group suffering from psychogenic attacks.

Our findings account for a deeper repression of emotional conflicts in patients of the control group, and for more superficial conflicts of impulses in patients – former fighters.

Thus after getting to know to a certain extent various personality images and different developments of neuroses in either group, we may conclude that the control group does not »require« some additional actual traumatic experience in order to manifest a neurosis. As far as the patients of the observed group are concerned, it can be argued that the strains they had borne during the national liberation struggle and in the first postwar years (several woundings, liver diseases, brain concussions, and greater soci-political activity) were of such significance as to induce, in spite of their lesser neurotic trend, manifestations of neurotic symptoms.

A more pronounced alcoholism and a greater number of patients subject to psychogenic attacks in the observed group imply a more intensive need of release of tensions or of abreaction. On the other hand, the control group reveals a higher capacity for restraining and repressing their tensions. With patients, former Partisans, alcoholism could mean an attempt at palliative therapy, sedation, whereas with patients in the control group it may be an attempt at releasing the brakes which allow no abreaction.

We have also established that in the Partisan group there are more retired patients or such who wish to be pensioned than in the control group. The significance of this difference between the two groups has thus been statistically indicated.

In view of the information concerning retirement, and with regard to the vitally important working activity we can safely conclude that former Partisans are going to lose their vitality sooner than the patients in the control group.

More numerous retirements of ex-fighters can also be accounted for by their leisurely trends which are encouraged by various government Acts. Immediately after the introduction of the economic and social reforms in 1965 there took place, for instance, a large increase of new patients – Partisans. We are dealing here with retirement neurosis.

We came to the conclusion, however, that with former Partisans the national liberation struggle is the most important single factor in the etiological pathogenesis of their neurotic and alcoholic disturbances. Nevertheless, a certain, though minor, predisposition of such persons has also to be taken into consideration.

dr. Janko Kostnapfel

KATAMNESTIČNI IZVID BIVŠIH BORCEV Z DUŠEVNIMI MOTNJAMI PO PETIH LETIH

II. študija

Pričujoča katamnestična raziskava zaobsega duševno, telesno in socialno stanje pacientov opazovane in primerjalne skupine pet let po opravljeni osnovni študiji. Obe skupini sem primerjal med seboj in glede na stanje pred petimi leti (horizontalna in vertikalna komparacija).

Skupini sem oblikoval ob osnovni študiji po načelu slučajnostnega vzorca, ki temelji na zbiranju po parih – »metoda matching«. Opazovana skupina 60 pacientov bivših partizanov je bila primerno uravnotežena po zdravstveno statističnih načelih s 60 pacienti, ki niso bili v partizanih – glede na starost, izobrazbo, poklic, zaposlitev in bivališče po občinah, torej po petih konstantah.

Opazovana skupina predstavlja ob katamnezi množico 1954 pacientov nekdanjih partizanov, ki smo jih obravnavali med 57.364 pacienti dispanzerja klinične bolnišnice za psihiatrijo v Ljubljani v 22 letih in 4 mesecih, ali 3,1 % pacientov. Poprečna starost pacientov bivših borcev je bila ob končani katamnezi 49,3 leta, samo pacientov vzorčne opazovane skupine pa 50,9 leta.

Povprečna starost bivših borcev našega vzorca ob njihovem prvem pregledu v dispanzerju je bila 45,8 leta, pacientov primerjalne skupine 46,5 leta (razlika 0,7 leta), bolnikov obeh skupin skupaj pa 46,2 leta. Ob končani katamnezi je bila njihova povprečna starost 51,3 leta ($46,2 + 5,1$: povprečno katamnestično obdobje).

Povprečna starost 1564 pacientov bivših partizanov, zbranih ob osnovni študiji, je bila pri njihovem prvem obisku našega dispanzerja (od januarja 1954 do konca aprila 1971) 42,6 leta. Skupina 1526 borcev, ki smo jih zbrali samo do konca leta 1970, je bilo v povprečju starih 42,4 leta.

V katamnestičnem obdobju zadnjih petih let smo med 21.627 novimi pacienti psihiatričnega dispanzerja odkrili 390 bivših partizanov.

Register pacientov bivših borcev in poglobljene preglede bolnikov obeh skupin vzorca za osnovno študijo smo sklenili 30. aprila 1971. Nadaljevanje registra in katamnestične preglede pacientov obeh skupin smo končali pet let kasneje, 30. aprila 1976.

Vseh 120 bolnikov obeh skupin vzorca so ob osnovni študiji bili nevrotiki in alkoholiki, torej osebe z boleznima, ki sta pretežno psihogene narave. Pri obeh skupinah nas je zanimal predvsem način nastanka njihove nevroze v širokem pomenu te diagnoze (torej tudi alkoholizma) in še posebej njihova celostna osebnostna podoba.

Prikažimo sedaj podobo duševnega, telesnega in socialnega stanja (se pravi: zdravja in/ali »nezdravja«) pacientov opazovane skupine nekdanjih partizanov sedaj, pet let kasneje (30. aprila 1976), ob že navedeni horizontalni in vertikalni komparaciji obeh skupin.

Še prej pa naj poudarim čas, ki so ga prebili pacienti opazovane skupine v narodnoosvobodilnem boju. V partizanskih enotah so bili povprečno dlje kot

poldrugo leto (ženske 18,3 meseca, moški 18,2 meseca). Že v prvi študiji sem prikazal, da ta čas glede na znane napore, še zlasti psihične, nikakor ni bil kratek.

KATAMNESTIČNA OBRAVNAVA

Izvid: Ob zbiranju katamnestičnih podatkov je prihajalo do nekaterih težav, zlasti glede odzivnosti pacientov na naša vabila.

Pacienti opazovane skupine so se redkeje odzivali našim pisnim vabilom na katamnestični pregled kot bolniki primerjalne skupine. V tem pogledu je statistično dokazana signifikantnost razlike med proporcema obeh skupin – $t = 2,10$.

Pacienti opazovane skupine so v katamnestičnem obdobju zadnjih pet let tudi spontano redkeje hodili na kontrolne preglede kot bolniki primerjalne skupine, vendar ta delež še ne dosega stopnje statistične značilnosti.

Komentar: Takšen izvid si je mogoče razlagati z večjim številom alkoholikov v opazovani skupini, ki večinoma nedisciplinirano obiskuje terapevta zaradi svoje osebnostne deviiranosti, posebej še zmanjšane kritičnosti. V neki meri in na eni strani pa govori tudi o določenem izboljšanju splošnega zdravstvenega stanja pacientov bivših borcev in na drugi najbrž tudi v manjši »ubogljivosti«, »pokornosti« ter večji »liberalnosti« njihove osebnosti nasploh.

UMRLI

Izvid: V katamnestičnem obdobju je v opazovani skupini umrlo 11 pacientov (9 alkoholikov in 2 nevrotika), v primerjalni pa 7 (vsi alkoholiki). Signifikantnost razlik statistično ni dokazana. $t = 1,02$.

Pacienti opazovane skupine so umrli v poprečju natanko dve leti prej (glede na njihovo starost ob smrti) kot pokojniki primerjalne skupine. V centralni tendenci starosti umrlih v opazovani in primerjalni skupini ob njihovi smrti statistično ni značilne razlike. Tako ne moremo trditi, da je umrljivost glede na starostno porazdelitev v eni ali drugi skupini kakovostno drugačna.

Od 18 umrlih pacientov obeh skupin je smrti 13 bolnikov botroval alkoholizem – 7 : 6. Signifikantnost razlik med skupinama statistično ni dokazana.

Komentar: Ne glede na statistični izvid ni mogoče prezreti, da je v zadnjih petih letih umrlo vendarle več pacientov bivših borcev kot bolnikov primerjalne skupine (11 : 7), in še zlasti, da so nekdanji partizani glede na starost ob smrti umrli povprečno natanko dve leti prej kot pacienti primerjalne skupine. Na ta dva podatka moramo biti vnaprej pozorni. Kaže poudariti tudi visoko število umrlih obeh skupin zaradi alkoholizma: od 18 pokojnikov je umrlo zaradi alkoholizma kar 13 pacientov!

TELESNE BOLEZNI IN POŠKODBE

Izvid: Pregledi kažejo, da so bile pacientke primerjalne skupine v katamnestičnem obdobju telesno na splošno bolj bolehe kot bivše partizanke, vendar značilnost razlik statistično ni dokazana.

Pri moških klinično ni spoznati, da bi bili pacienti ene skupine bolj bolehní od druge.

Če strnemo moške in ženske v obeh skupinah, ugotovimo, da imajo bivši

borci več težav z revmatizmom, pacienti primerjalne skupine pa več ortopedskih motenj s hrbtenico in nogami. Takšna tendenca je bila tudi pred petimi leti.

V obeh skupinah so se kot novost pojavili epileptični napadi, kar gre seveda na račun alkoholikov.

Komentar: Na podlagi izvidov na splošno ni mogoče trditi, da bi bili v katamnestičnem obdobju pacienti ene skupine telesno bolj bolehní kot bolniki druge. Večja bolehnost se klinično kaže samo pri ženskah primerjalne skupine. Tudi statistično signifikantnost razlik ni dokazana. Ob osnovni študiji pred petimi leti so telesne bolezni in poškodbe bile pri bivših borcih pogostnejše in hujše kot pri pacientih primerjalne skupine.

Razumljivo je, da imajo bivši borci več težav z revmatizmom kot pacienti, ki niso bili v partizanih. Ni pa povsem jasno, zakaj imajo pacienti primerjalne skupine več ortopedskih težav s hrbtenico in nogami kot bivši borci. Kaže, da so bili med vojno za partizane zelo neugodne klimatske razmere bolj travmatične kot pa hudi fizični naporí. To spoznanje utegne biti pomembno za vojsko.

STAROSTNI POJAVI

Izvid: Od 45 pacientov opazovane skupine (11 umrlih, o 4 ni podatkov) je 7 oseb »bolj ostarelih«, kot bi ustrezalo njihovim kronološkim letom. Od 52 pacientov primerjalne skupine (7 umrlih, o enem ni podatkov), je »bolj ostarelih« 6 bolnikov (45 : 7 – 52 : 6).

Glede starostnih pojavov nasploh, tako psihičnih oziroma psiholoških kot telesnih, statistično ni dokazana signifikantnost razlike med proporcema obeh skupin.

Komentar: Na podlagi sedanjih izvidov moramo priznati, da naša prognoza v osnovni študiji o pričakovani razliki, tj. pogostnejši in večji ostarelosti naših pacientov bivših partizanov, za zdaj ni potrjena.

Vendar pa ostaja v neki meri odprto globlje psihološko dogajanje, ki z našo dokaj površinsko metodo raziskovanja duševnega sveta najbrž ni bilo zadosti odkrito, a je v obdobju involucije (v ožji in širši fazi) gotovo izrednega pomena.

DELOVNI STATUS

Izvid: V katamnestičnem obdobju je bilo v opazovani skupini upokojenih 20 pacientov (11 invalidsko, 9 starostno), v primerjalni pa 21 (17 invalidsko, 4 starostno). Treba je reči, da imajo borci zvečine ugodnejše možnosti za starostno upokojitev. Povprečna starost ob upokojitvi pacientov opazovane skupine je bila 48,4 leta, primerjalne 49,6 leta. Razlika je 0,8 leta. Signifikantnost razlike statistično ni dokazana.

Iz opazovane skupine je sedaj upokojenih skupaj 28 pacientov, iz primerjalne 25. Od prvotnih skupin po 60 pacientov je iz opazovane skupine sedaj zaposlenih še 17 pacientov, iz primerjalne pa 23, pri povprečni starosti obeh skupin 51,3 leta (60 : 17 – 60 : 23). Signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

Komentar: Primerjalna skupina je v katamnestičnem obdobju glede upokojitve skoraj dohitela opazovano. Zlasti preseneča visoko število invalidskih upokojitev pri pacientih primerjalne skupine.

Tako se je treba vprašati, kako je mogoče, da je pri 51,3 leta (velja za obe skupini) tako visok odstotek upokojenih? Kako to, da je pri navedenih letih v

opazovani skupini zaposlena sedaj manj kot tretjina pacientov, v primerjalni pa le nekaj več?

Takšen izvid si razlagam predvsem z neustreznim delom in z neprimernim vzdušjem na delovnih mestih.

Delavcem je treba ponuditi adekvatno delo glede na njihove psihofizične sposobnosti v določenem življenjskem obdobju.

STAN, ZAKONSKA ZVEZA, DRUŽINSKE RAZMERE

Izvid: V opazovani skupini je nakazan večji del poročenih kot v primerjalni. Signifikantnost razlik statistično ni dokazana. Tako je bilo tudi pred petimi leti.

V opazovani skupini je več ponovnih porok kot v primerjalni (12 : 4). Statistično je dokazana značilna razlika v proporcijah ponovnih zakonskih zvez v prid opazovani skupini ($t = 2,12$). Tudi pred petimi leti je bilo v opazovani skupini več ponovnih porok.

Dobre ali zadovoljive družinske razmere so v opazovani skupini pogostnejše kot v primerjalni (37 : 33). Značilnost razlik statistično ni dokazana. Takšno razmerje je bilo tudi ob osnovni študiji.

V obeh skupinah so se slabe družinske razmere še poslabšale (emocionalne), še zlasti v primerjalni skupini (9 : 15).

Komentar: Družinske razmere so v opazovani skupini nasploh nekaj boljše kot v primerjalni. V zvezi s tem je zanimiva ugotovitev, da pacient primerjalne skupine preživlja svoj prosti čas pogosteje v krogu svoje družine kot bivši borci. Občasno zahajanje v družbo samo po sebi najbrž še ne pomeni rahljanja družinskih vezi.

Večji del poročenih in signifikantno več ponovnih porok v opazovani skupini govori bržčas o večji osebni labilnosti nekdanjih partizanov.

DRUŽBENO-POLITIČNA AKTIVNOST

Izvid: Družbeno-politična aktivnost partizanske skupine pacientov je bila ob katamnistični raziskavi spet statistično signifikantno večja kot pri primerjalni skupini ($t = 2,89$). Ob osnovni študiji značilnost razlik ni bila več dokazana ($t = 1,92$), medtem ko je bila v povojnih letih (1945/46, 1946/47, 1947/48) ta dokazana v prid osnovni skupini ($t = 4,81$).

Glede odnosa družbene uprave do pacientov in pacientov do veljavnih družbenih stališč v horizontalni in vertikalni komparaciji ni značilnih razlik ter pomembnosti.

Komentar: Zelo zanimiv je statistični izračun, ki nam pove, da je glede družbeno-politične aktivnosti spet zavladala signifikantnost razlike v prid partizanske skupine. Očitno se je v tem pogledu dol sinusoida zopet dvignil nad absciso. Pacienti bivši borci so se v neki meri bržčas ustalili, umirili in svoja pričakovanja ter zahteve postavili na realnejša tla. Odsev tega je tudi sorazmerno večja družbeno-politična aktivnost.

PROSTI ČAS IN RAZVEDRILO

Izvid: Več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine preživlja svoj prosti čas med znanci. Tako je bilo tudi ob osnovni študiji. Z Rosenbaumovim nomogramom lahko sedaj s 5 % tveganjem potrdimo, da prevladujejo v osnovni množici opazovane skupine tisti, ki zahajajo v družbo, tega pa o primerjalni skupini ne moremo trditi.

Pacienti primerjalne skupine se v prostem času – kot smo že navedli – pogostejše zadržujejo v krogu svoje družine, vendar so pri njih družinske razmere v splošnem slabše kot pri pacientih opazovane skupine.

Več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine ima svojega konjička. Statistično je dokazana signifikantnost razlik ($t = 2,16$). Tudi pred petimi leti je bila v tem pogledu dokazana značilnost razlik ($t = 2,52$).

Komentar: Tudi uporaba prostega časa in konjički govorijo o tem, da so pacienti opazovane skupine bolj družabni in živahni ter zaposlitveno bolj aktivni kot bolniki primerjalne skupine.

MEDSEBOJNI ODNOSI IN KAZNOVANJE

Izvid: Pacienti osnovne skupine prihajajo redkeje v spore kot bolniki primerjalne. Signifikantnost razlik statistično ni dokazana. Tudi ob osnovni študiji je bil izvid enak.

Iz primerjalne skupine so bili v katamnističnem obdobju trije pacienti v kazenskem postopku, iz opazovane nihče. Značilnost razlik statistično ni dokazana.

Komentar: Morda takšnega izvida ne bi pričakovali. Vendar ekstravertiranost in vehemenca še ne pomenita nobenega pogoja za resnejše spore ali kazniva dejanja. Introvertiranost in morda tudi še agresivna zavrtost pa lahko večkrat pripeljeta do izbruhov, resnih sporov in kaznivih dejanj.

ŽIVLJENJSKI STANDARD

Izvid: Glede na življenjski (gmotni) standard signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

Komentar: Kaže pa, da je občutek materialne varnosti pacientov bivših borcev večji od pacientov primerjalne skupine. To gre pripisati tudi vrsti ukrepov za zaščito nekdanjih partizanov, zlasti v zadnjih letih.

STANJE NEVROTIKOV

Izvid: Med 29 nevrotiki opazovane skupine se je zdravstveno stanje po petih letih izboljšalo pri 18 pacientih, nespremenjeno ali slabše je pri 11 bolnikih. Med 35 nevrotiki primerjalne skupine je stanje izboljšano pri 17 pacientih, nespremenjeno ali slabše pri 18 bolnikih ($29 - 18 : 11$, $35 - 17 : 18$).

Komentar: Zdravstveno stanje nevrotikov opazovane skupine se je v katamnističnem obdobju torej izboljšalo bolj kot pri pacientih nevrotiki primerjalne skupine. Signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

Nevroza pacientov primerjalne skupine je v splošnem huje izražena kot pri pacientih osnovne skupine. To velja tako za moške kot za ženske in še posebej glede na njihovo čustveno naravnost.

STANJE ALKOHOLIKOV

Izvid: Izmed 20 alkoholikov opazovane skupine se je zdravstveno stanje izboljšalo ali je postalo povsem abstinentno 9 pacientov, nespremenjeno ali slabše je pri 11 bolnikih. Izmed 18 alkoholikov primerjalne skupine je stanje izboljšano ali je postalo abstinentno 9 pacientov, nespremenjeno ali slabše je pri 9 bolnikih ($20 - 9 : 11$, $18 - 9 : 9$).

Komentar: Klinično opaznejših razlik med alkoholiki ene in druge skupine ni. Signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

STANJE UPOKOJENIH NEVROTIKOV

Izvid: Izmed 13 nevrotikov opazovane skupine, ki so bili upokojeni v katamnestičnem obdobju, se je zdravstveno stanje izboljšalo pri 10 pacientih, nespremenjeno ali slabše je pri treh. Izmed 14 nevrotikov primerjalne skupine je stanje izboljšano pri 6 pacientih, nespremenjeno ali slabše je pri 8 (13 – 10 : 3, 14 – 6 : 8).

Komentar: Tudi pri nevrotikih, ki so bili upokojeni v obdobju zadnjih petih let, je prišlo do izboljšanja v večjem številu pri pacientih opazovane skupine kot pri tistih iz primerjalne. Signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

STANJE UPOKOJENIH ALKOHOLIKOV

Izvid: Izmed 7 alkoholikov, ki so bili upokojeni v zadnjih petih letih, je zdravstveno stanje izboljšano ali so postali povsem abstinentni 4 pacienti, nespremenjeno ali slabše je pri treh. Pri 7 alkoholikov primerjalne skupine je zdravstveno stanje prav takšno kot v opazovani skupini (7 – 4 : 3, 7 – 4 : 3).

Komentar: Pri alkoholikih, ki so bili upokojeni v katamnestičnem obdobju, med skupinama ni razlik.

V zadnjih štirih izvidih smo spoznali, da pri opazovanih alkoholikih in tudi ločeno samo pri tistih, ki so bili upokojeni v katamnestičnem obdobju, med skupinama ni videti posebnih razlik. Alkoholizem je nasploh močno fundamentirana in fiksirana bolezen.

Drugače pa je pri opazovanih nevrotikih.

Zdravstveno stanje vseh nevrotikov opazovane skupine in med njimi ločeno tudi samo tistih, ki so bili upokojeni v zadnjih petih letih, se je v splošnem klinično izboljšalo bolj kot pri nevrotikih primerjalne skupine, čeprav signifikantnost razlik statistično ni dokazana.

Ta izvid si je mogoče razložiti z že navedeno tezo, da je nevroza pri bivših borcih bolj površinskega značaja, bolj reaktivna – v zvezi z medvojnimi in povojnimi psihičnimi, emocionalnimi stresi – pri pacientih primerjalne skupine pa ima daljšo in globljo psihodinamsko genezo.

SKLEP

Povzemam glavne razlike med skupinama in nekatere podobnosti.

A

– Pacienti opazovane skupine (bivši borci) so se v katamnestičnem obdobju redkeje spontano javljali na kontrolne preglede kot pacienti primerjalne skupine.

– Nekdanji partizani so se redkeje odzivali našim pismenim vabilom na katamnestični pregled kot bolniki primerjalne skupine (statistično značilno).

– Telesne bolezni in poškodbe so nastopale pri ženskah primerjalne skupine pogostejše kot pri pacientkah – bivših borkah.

– V opazovani skupini je več poročenih kot v primerjalni.

– V opazovani skupini je več ponovnih porok kot v primerjalni (statistično značilno).

– Dobro in zadovoljive družinske razmere so v opazovani skupini pogostnejše kot v primerjalni.

– Družbeno-politična aktivnost je pri bivših borcih pogostnejša kot pri

pacientih primerjalne skupine (statistično značilno).

– Več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine preživlja svoj prosti čas med znanci (statistično značilno).

– Več bivših borcev kot bolnikov primerjalne skupine ima svoj »hobby« (statistično značilno).

– Pacienti opazovane skupine redkeje prihajajo v spore kot bolniki primerjalne skupine.

– Trije pacienti primerjalne skupine so v katamnističnem obdobju bili v kazenskem postopku, iz opazovane skupine nihče (3 : 0).

– Pacienti opazovane skupine imajo večji občutek materialne varnosti kot bolniki primerjalne.

– Pri nevrotikih opazovane skupine se pogosteje kaže izboljšanje kot pri nevrotikih primerjalne.

– Umrlo je več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine (11 : 7).

– Nekdanji partizani so glede na starost umrli povprečno dve leti prej kot pokojniki primerjalne skupine.

B

– Glede telesnih bolezni in poškodb med skupinama nasploh ni večjih razlik.

– Starostni pojavi nastopajo pri pacientih obeh skupin podobno.

– Kar zadeva upokojitev, je primerjalna skupina v katamnističnem obdobju skoraj dohitela opazovano.

– V obeh skupinah so se družinske razmere poslabšale.

– Zdravstveno stanje bolnikov v obeh skupinah je nasploh podobno.

Študija in pravkar navedeni kratek povzetek nas seznanjata o tem, da je splošno zdravje (psihično, telesno in socialno) naših pacientov – bivših borcev, v primerjavi z bolniki, ki niso bili v partizanih, sedaj zadovoljivo in v celoti boljše, kot smo pričakovali.

Naša prognoza ob fundamentalni študiji pred petimi leti ni bila docela potrjena, še zlasti ne glede na pričakovano večjo razliko pri hitrejšem staranju nekdanjih partizanov.

Ob tem kaže vsekakor poudariti, da se je ravno v zadnjih letih družbena skrb za bivše borce občutno povečala (tudi zdravstveno varstvo) in odnos izboljšal.

S to raziskavo ostane potrjena naša misel v osnovni študiji, da so bivši borci osebno (ne samo reaktivno) bolj ekstravertirani, živahni in aktivni, pacienti primerjalne skupine pa bolj vase zaprti.

Alkoholizem ostaja slej ko prej povsem izredno hud problem slovenskega naroda in ne kaže pričakovati, da bi ga rešila peščica psihiatrov.

- Accetto B.: Upokojitve in upokojevanje s stališča gerontologije. Vestnik delavcev na področju socialnega dela, 10, 41–52, 1971.
- Adler A.: Poznavanje čoveka. Kosmos, Beograd 1958.
- Bjerre B.: Psychosynthese. Hippokrates Verlag, Stuttgart 1971.
- Botteri I.: Unutarnje bolesi, II. zvezek. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
- Bras S.: Psihološki testi. 116 str. Klinična bolnišnica za psihiatrijo, Ljubljana 1971.
- Bugar M.: Izjava v sestavku »Dispanzer za borce trka na našo vest.« TV – 15, leto IX, št. 32, str. 10, 1971.
- Dührssen A.: Psychogene Erkrankungen beim Kindern und Jugendlichen. Verlag für Medizinische Psychologie, Göttingen 1960.
- Hau T. (predstojnik psihoanalitskega instituta v Freiburgu): Predavanje o psihoterapiji, Ljubljana 1971.
- Horney K.: Novi putevi psihoanalize. Kosmos, Beograd 1965.
- Jevtić D.: Sudska psihijatrija. Naučna knjiga, Beograd 1951.
- Kandić B., Kapor G., Lesić Ž.: Vojna psihijatrija. DSNO, Sanitetska uprava, Beograd 1969.
- Kanoni J.: Dialektika v psihopatologiji in psihiatrični vidiki v kriminologiji. Kriminologija v kazenskem pravosodju. DSNZ LRS, Ljubljana 1957.
- Kazenski zakonik in pojasnila. Uradni list LRS, Ljubljana 1960. 129. člen, str. 202.
- Kobal M.: Zdravnikovo delo v preventivi alkoholizma. Alkoholizem – problem družbe in posameznika. RKS in Inštitut za kriminologijo, Ljubljana 1961.
- Kos-Mikuš A.: Dete sa cerebralnom disfunkcijom – preventivni i korektivni program. Zbornik III. kongresa lekara Jugoslavije. Str. 157. SLDJ, SZD, Ljubljana 1971.
- Kostnapfel J.: Duševne motnje in mentalna higiena v višji starosti. Naši razgledi, 7, 86–88, 1958.
- Kostnapfel J.: Seminar o patologiji govora v Beogradu decembra 1958. Zdravstveni vestnik, 29, 108, 1960.
- Kostnapfel J.: Psihiatrični del gerijatrije. Zdravstveni vestnik, 30, 86–89, 1961.
- Kostnapfel J.: Šrankov E. Nevroza, mir in vojna. Recenzija. Naši razgledi, 10, 32, 1961.
- Kostnapfel J.: Majhen vzorec iz psihiatrične ordinacije. Naši razgledi, 11, 148, 1962.
- Kostnapfel J.: Nekaj psihiatrije in psihologije v kancerologiji. Dela interne klinike IX, Ljubljana 1967.
- Kostnapfel J.: Pomembnost čustvene topline v družini. Položaj i problemi porodice. Zbornik radova. Politične sveske – V/2 – 1968. Institut za političke studije FPN, Beograd 1968.
- Kostnapfel J.: Nekaj o psihiatričnem delu v Inštitutu na Golniku. II. del. Strokovne objave, zvezek XVII, str. 24, 1969.
- Kostnapfel J.: Duševne motnje bivših borcev. Zdravstveno varstvo, 8, 9, 1969.
- Kostnapfel J.: Vojna psihijatrija. Zdravstveni vestnik, 38, 309, 1969.
- Kostnapfel J.: Vojna in duševne motnje. Naši razgledi, 18, 497–498, 1969.
- Kostnapfel J.: Trening, detabuiziranje in nihalo. Zdravstveni vestnik, 39, 159, 1970.
- Kostnapfel J.: Prispevek psihiatrije v izjemnih pogojih. Zdravstveno varstvo, 9, 50–52, 1970.
- Kostnapfel J.: Naša družba in upokojevanje – diskusija. Vestnik delavcev na področju socialnega dela. 10, 67–71, 1971.
- Kostnapfel J.: Rat i mir sa stanovišta psihijatrije. Zbornik 3. kongresa lekara Jugoslavije, Bled 1971. SLDJ, SZD, Ljubljana 1971, 280–288.
- Kostnapfel J.: Duševne motnje bivših borcev. Zdravstveni obzornik, 5, 216–217, 1971.
- Kostnapfel J.: Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanih borcih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, Ljubljana 1973, 1, 141 +6.
- Kostnapfel J.: Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri bivših borcih. Zdravstveni vestnik, 42, 511, 1973.
- Kostnapfel J.: War as the Triggering Cause of Psychic Disorders of Ex-Fighters. International Research Communications System. (73 – 9) 28-22-2.

- Kostnapfel J.: War as the Cause of Psychical Disturbances in Our Former Soldiers. Bull. sci. Sect. A. Yougosl. 19, 22, 1974.
- Kostnapfel J.: Neurosis in ex-combatants. Resistant neuroses. Special problems in psychiatry. Report of a World Psychiatric Association Symposium. London, 11–13 November 1974.
- Kostnapfel J.: Rat kao pokretač psihičkih smetnji kot naših nekadašnjih boraca. Zbornik 5. kongresa nevrologov in psihiatrov Jugoslavije, Ljubljana 1976, 195–198.
- Lah-Jerina P.: Poročilo. 5 str., 1972.
- Lemkau A., Pavković A.: Problemi i zadaci mentalne higijene. Zaštita zdravlja, Zagreb 1952.
- Milčinski L.: Nevroza v naših prilikah. Habilitacijsko delo za docenturo. 51 str. (tipkopis). Medicina fakulteta, Ljubljana 1956.
- Milčinski L.: Nekaj načelnih pogledov na vprašanje psihičnih motenj pri bivših borcih NOV (tipkopis). 9 str., 1959.
- Milčinski L.: Tentamen suicidii. Zdravstveni vestnik, 28, 156, 1959.
- Milčinski L.: Nevroze v splošni ambulanti. Zdravstveni vestnik, 29, 289, 1960.
- Milčinski L.: Nova oblika toksikomanije »analgetikomanija«. Iatros, 1, 33–40, 1965.
- Mjasiščev V. N. in Karvasarsky B. D.: Nekateri teoretični in praktični zaključki preučevanja 1000 bolnikov z oddelka za nevrozo. Žurnal nevropatologiji i psihiatriji S. S. Korsakova, 67, 897, 1967.
- Mravljak P.: Navedbe v sestavku Dispanzer za borce trka na našo vest. TV – 15, leto IX, št. 32, str. 10, 1971.
- Popis članov organizacije zveze borcev NOV Slovenije. Brošura. 3 + 5 str. (ciklostil). Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Republiški odbor, Ljubljana 1960.
- Predlog zaključka III. kongresa lekara Jugoslavije. Kongresne novice, Bled 1971, str. 53.
- Šarankov E.: Ličnostta – zdrava i psihopatna. Medicina i fizkultura, Sofija 1971.
- Schultz-Hencke H.: Lehrbuch der 'analytischen Psychotherapie. Georg Rhieme Verlag, Stuttgart 1951.
- Tanjug: (Informacija). Delo, 22. marca 1970.
- Venzlaff U.: Die psychoreaktiven Störungen nach entschädigungspflichtigen Ereignissen. Springer – Verlag, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1958.
- Vojna enciklopedija 8. Izdanje redakcije VE, Beograd 1966.
- Williams: Evtanazija. Proceedings of the Royal Society of Medicine. Vol. 63. st. 7, str. 659–670, 1970.

KOSTNAPFEL, Janko, Dr. Sc. Med., Psychiatric Clinic
SLO-61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

VETERANS WITH PSYCHIC DISORDERS – CATAMNESTIC STUDY AFTER PERIOD OF 5 YEARS

Zdravstveno varstvo, Ljubljana, 1978, no. 2, page 91 + V, Slovenian (English)

The catamnestic study covered the period from May 1, 1971 to April 30, 1976, i. e. it was carried out five years after the basic investigation on "War as the triggering cause of psychic disorders of ex-fighters" (IRCS 73-9, 28-22-2).

Throughout, all new patients-veterans, who visited Ljubljana Psychiatric Hospital Outpatient Department were entered in the general register of patients, which revealed the following:

– out of 57,364 patients presenting with psychic disorders, 1,954 veterans were treated (3.1 per cent) during the period of 22 years and 4 months. 280 of them (13.3 per cent) were women. Mean age stated at first examination was 49.3 years. In 994 patients, neuroses were diagnosed, in 536 alcoholism (62 alcoholic psychoses), while 424 manifested various psychic disturbances of mainly somatic nature and were accordingly not subject to separate investigation. Totally, 30 attempts of suicide were stated. Our catamnestic study aimed at evaluation of the state of health of both random samples comprising 60 patients-veterans (basic group) and 60 patients who had not taken part in the Partisan liberation war (control group). The comparison between the two groups of patients referring to the actual state of health (horizontal comparison) was followed by the comparison between the present health condition and the one assessed five years ago (vertical comparison). The results obtained were statistically evaluated. The present study has yielded the following results, i. e. the main differences (A) and similarities (B):

(Note: hereunder **BG** stands for – basic group – comprising the veterans and **CG** for – control group – numbering the subjects who had not joined the Partisan liberation war).

A

– During the catamnestic period, BG evidenced less spontaneous visits to our Outpatient Department than CG.

– BG more often ignored our written invitation to follow up than did CG. Significance of this difference between both groups has been statistically indicated – $t = 2.10$ (The starting value designating significant difference between both ratios was – $t > 1.96$).

– BG showed a greater number of rheumatic patients, whereas in CG there was a higher incidence of orthopedic diseases. Our basic study (hereunder designated as BS) has revealed the same tendency.

– BG comprised a greater number of married subjects than CG, which was in accordance with the BS findings.

– In BG more remarriages were stated than in CG (statistically significant difference was – $t = 2.12$). BS had evidenced the same tendency.

– Good or satisfactory family relations were observed more frequently in BG than in CG. The same tendency had been found by BS.

– Greater socio-political activity became significantly more frequent in BG than in CG – $t = 2.89$. (BS results showed no statistically significant difference – $t = 1.92$. Statistically significant difference, which had been assessed in the first postwar years speaks for a greater socio-political engagement of BG – $t = 4.81$).

– BG subjects more often spent their leisure time within the circle of friends than CG subjects. Significance of this difference was proved by Rosenbaum's nomogram with 5 per cent risk rate. BS had stated the same tendency.

- BG more often followed a hobby than CG; statistically significant difference between the two was – $t = 2.16$. BS result was – $6 = 2.52$.
- BG patients were observed to get less frequently engaged in dispute than CG subjects. BS had evidenced the same tendency.
- During the catamnestic period none of the BG subjects and 3 CG patients were subject to legal prosecution, whereas BS had revealed CG and BG patients to be in a ratio of 16 : 15.
- BG evidenced a more developed sense of material security than CG. BS findings had revealed a similar tendency.
- There was a greater number of improved neuroses in BG than in CG (29 : 18, 35 : 17).
- BG revealed a higher rate of deceased than CG (11 : 7).
- Concerning their age at death, the BG patients died on the average 2.0 years earlier than the deceased of CG.

B

- As far as the somatic diseases and traumas are concerned, there have been no considerable differences assessed between the two groups (in both, male and female subjects). Taking into account the female patients only, we have found that the incidence was higher in CG than in BG. BS revealed a higher incidence rate in BG subjects, who were also more severely affected than the CG subjects.
 - Processes related to ageing were observed to be similar in both groups.
 - During the catamnestic period, the number of retirements in CG markedly approached the retirement rate in BG. Currently, BG numbers 28 and CG 25 retired patients, their average age on retirement being 51.3 years.
 - In both groups an increased rate of families with conflictual relationship was observed.
 - In alcoholics of both groups, the stated health condition was quite alike.
- Relying upon the findings of our study, we can conclude that the health condition (i. e. mental, somatic and social health) of the veterans as compared to the patients, who had not joined the Partisans struggle has improved and stabilized within the last five years. Relatively satisfactory actual results have exceeded our expectations, which were based on the basic study findings. Also, the prognosis anticipating the ex-fighters to lose their vitality sooner and with a more striking effect than the controls has proved erroneous. One of the factors accounting for the above favourable results is, by no means, a greater material and moral assistance to the veterans provided by our society in the last years. Present investigation has confirmed those findings of our basic study, which had revealed the veterans to be more extrovert and vivacious personalities than the subjects of CG.

DRUGA KATAMNEZA BIVŠIH BORCEV Z DUŠEVNIMI MOTNJAMI

III. študija

Osnovna raziskava Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanjih borcih je temeljila na opazovani skupini naključnega vzorca 60 bolnikov, ki naj bi predstavljali množico 1564 psihiatričnih pacientov nekdanjih partizanov. Tem je bila ob bok postavljena primerjalna skupina naključnega vzorca 60 psihiatričnih pacientov, ki niso bili v partizanih. Povprečna starost opazovane skupine ob njihovem prvem pregledu v psihiatričnem dispanzerju klinike v Ljubljani je bila 45,8 leta, pacientov primerjalne skupine 46,5 leta (razlika 0,7 leta), obeh skupin skupaj pa 46,2 leta. Obe skupini sta bili med seboj uravnoteženi po statističnih načelih v petih postavkah (glede na starost, spol, bivališče, izobrazbo in poklic ter tudi glede na osnovno diagnozo – nevrozo). Izhajali smo s stališča, da je alkoholizem pretežno le sekundarna transformacija nevrotičnega procesa oziroma da je pojav osebnostne motenosti. Kakšne razlike smo pričakovali glede na to, da imata obe skupini enako diagnozo? »Nevroza« pač ni takšne vrste diagnoza, ki bi nam, čeprav z vestno analizo sindromov, povedala že sama po sebi dovolj o bistvenem vprašanju, namreč o integralno pojmovani osebnosti pacienta. In ravno morebitne razlike v osebnosti bivših borcev in pacientov, ki niso bili med partizani, smo hoteli izluščiti. Poleg tega vprašanja so nas zanimale seveda tudi vse druge možne razlike med skupinama in še posebej pomembnost specifičnih »partizanskih« obremenitev pri pacientih opazovane skupine kot vzrok nastanka in razvoja njihove nevroze v širokem pomenu te besede (torej tudi alkoholizma).

Prva katamneza izvida bivših borcev z duševnimi motnjami po petih letih nam razodene, da se je število registriranih in obravnavanih pacientov nekdanjih partizanov v dispanzerju tedaj povečalo na 1954 oseb. Od prvotnega vzorca 120 pacientov je štela opazovalna skupina ob prvi katamnezi še 49 bolnikov, ker jih je 11 (8,3 %) v petletnem katamnestičnem obdobju umrlo, primerjalna skupina pa 53 pacientov, umrlo jih je namreč 7 (11,6 %). Povprečna starost opazovane skupine je bila ob prvi katamnezi 50,9 leta, primerjalne 51,6 leta, obeh skupaj pa 51,3 leta. Prvi izvid je pokazal, da se je zdravstveno stanje (psihično, telesno, socialno) vzorca bivših borcev v primerjavi s pacienti, ki niso bili v partizanih, v obdobju prve katamneze v splošnem nekaj popravilo in ustalilo in je bilo tedaj boljše, kot smo pričakovali glede na nagibe v osnovni raziskavi.

Druga katamneza (sedanja) bivših borcev z duševnimi motnjami je bila končana 6 let in 8 mesecev po prvi (1982). Število registriranih in obdelanih psihiatričnih pacientov nekdanjih partizanov se je povzpelo tedaj na 2070 oseb, ob koncu leta 1983 smo v dispanzerskem registru skupaj našli 2076 bivših borcev. Ob drugi katamnezi je imela opazovana skupina še 41 pacientov, saj jih je v drugem katamnestičnem obdobju umrlo še 8 (16,3 %), primerjalna pa 49 bolnikov, ker so umrli še 4 (7,5 %). Povprečna starost partizanske skupine

je bila 57,6 leta, pacientov primerjalne skupine 58,3 leta, obeh skupaj pa 57,9 leta.

Tudi pri tej raziskavi smo primerjali obe skupini med seboj za obdobje med prvo in drugo katamnezo (horizontalna komparacija) in glede na možnosti tudi z zdravstvenim stanjem ob prvi katamnezi (vertikalna komparacija) ter tudi s tistim pred 11 leti (dvojna vertikalna primerjava).

Od 41 bivših borcev preostale opazovane skupine se je odzvalo našemu vabilu na drugi katamnestični pregled 15 pacientov (36,6 %), od 49 bolnikov primerjalne skupine pa 21 (42,8 %). Vsi (36) so bili neposredno obdelani, preostali pacienti ($26 + 28 = 54$) pa samo posredno.

Tako smo pri obeh preostalih skupinah (90 pacientov) opravili pri 36 bolnikih (40 %) neposredno obravnavo, pri 54 (60 %) pa le posredno. Pri neposredno obdelanih pacientih smo opravili še 24 posrednih obravnav in seveda še 12 pri umrlih. Tako je bilo opravljeno skupaj 90 posrednih obravnav.

V obdobju med prvo in drugo katamnezo so pacienti opazovane in primerjalne skupine spontano dokaj redko prihajali na kontrolne preglede v psihiatrični dispanzer.

IZVIDI IN SKLEPI

REGISTER BIVŠIH BORCEV

V 30 letih (1954–1983) je iskalo v psihiatričnem dispanzerju klinike v Ljubljani pomoč najmanj 2076 bivših partizanov, to je 2,6 % od 82.310 vseh pacientov, ki so bili obravnavani v tem času.

Od teh bivših borcev jih 1039 kaže klinično sliko nevroze, 576 je alkoholikov in med njimi jih je 65 preživljalo tudi alkoholno psihozo. 461 pacientov ima druge duševne motnje in bolezni, pretežno endogene (funkcionalne) in organske narave.

2076 psihiatričnih pacientov nekdanjih borcev pomeni 10 % vseh partizanov Slovenije glede na stanje z dne 1. avgusta 1944. Tedaj je slovenska narodnoosvobodilna vojska štela 21.751 borcev in bork (Hribernik 1983). Povprečni partizanski staž naših pacientov borcev in bork je več kot poldrugo leto.

Bivši borci prihajajo na prvi pregled v naš dispanzer vse redkeje. V petih letih prve katamneze je prišlo na pregled 390 partizanov ali 1,8 % vseh novih pacientov, v šestih letih in osmih mesecih druge katamneze pa še 116 bivših borcev ali 0,5 % vseh pacientov.

UMRLI

V obdobju prve katamneze je iz opazovane skupine umrlo 11 pacientov (18,3 %), iz primerjalne pa 7 (11,6 %). Signifikantnost razlik statistično ni dokazana ($t = 1,02$).

V obdobju druge katamneze je umrlo iz preostale opazovane skupine še 8 pacientov (16,3 %), iz primerjalne pa 4 (7,5 %).

Od 60 pacientov prvotnega naključnega vzorca je do konca druge katamneze, do 31. decembra 1982, umrlo 19 bivših borcev ali 31,6 %, v primerjalni skupini pa 11 ali 18,3 %. Razlika v odstotnem deležu umrlih pacientov je enosmerno signifikantna. V opazovani skupini je umrlo pomembno več bolnikov kot v primerjalni skupini ($t = 1,68$; $P < 0,05$).

Ob smrti bivših borcev je bila njihova povprečna starost 52,3 leta, ob smrti pacientov primerjalne skupine pa 55,1 leta (razlika 2,8 leta).

Od 30 umrlih pacientov iz obeh skupin je bilo 22 alkoholikov in 8 nevrotikov, a tudi med slednjimi se jih je nekaj nagibalo k občasnemu uživanju alkohola. Tudi ta podoba nam pokaže, kako uničujočo moč ima alkoholizem. Z našimi izvidi torej lahko pritrdimo splošno znanim ugotovitvam, da alkoholiki umro v povprečju kakih 15 let prej kot drugi ljudje.

BIVALIŠČE

V obdobju med prvo in drugo katamnezo so iz opazovane skupine menjali bivališče trije bivši borci, iz primerjalne pa šest bolnikov. Eden od slednjih je postal oskrbovanec doma upokojencev.

STAN

Slika stanu pacientov obeh skupin se ob sedanji drugi katamnezi v bistvu ni spremenila. Še vedno je nakazan večji delež poročenih v opazovani skupini kot v primerjalni. Zunajzakonske skupnosti so v primerjalni skupini štiri in ena v opazovani. Ob prvi katamnezi je bilo v primerjalni skupini prav tako, v opazovani pa ni bilo zunajzakonske skupnosti.

ZAPOSLOITEV

Od prvotne skupine 120 pacientov (iz opazovane je umrlo doslej 19 bolnikov, iz primerjalne 11) je iz opazovane skupine zaposlenih sedaj le še 6 bivših borcev, iz primerjalne 9 pacientov. Povprečna starost opazovane skupine je 57, primerjalne pa 58 dopolnjenih let.

EKONOMSKI POLOŽAJ

Pri neposredni obravnavi bivših borcev in tudi pacientov primerjalne skupine je ekonomski položaj zvečine bil ocenjen kot dober. Pri posredni obravnavi pacientov obeh skupin se nismo dokopali do zanesljivih podatkov.

DRUŽINSKE – OSEBNE RAZMERE, ODNOSI Z OKOLICO

Družinske oziroma osebne razmere so pri obeh skupinah dobre in ni bistvenih razlik med njima. Podobno je bilo tudi ob prvi katamnezi. V splošnem lahko trdimo, da so slabe ali poslabšane družinske razmere, pa tudi izboljšane, v veliki meri odvisne od alkoholizma.

Kaže, da so imeli pacienti primerjalne skupine tudi v obdobju druge katamneze pogostejše spore in slabše odnose z okolico kot bivši borci. Podobno je bilo ob prvi katamnezi pred skoraj sedmimi leti in tudi že ob osnovni študiji pred dvanajstimi.

TELESNE BOLEZNI

Pri neposredni obravnavi se je pokazalo, da se pri obeh skupinah najpogosteje pojavljajo bolezni cirkulatornega sistema (15 pacientov – 21-krat, 21 pacientov – 18-krat), na drugem mestu so bolezni mišično-kostnega sistema in vezivnega tkiva (15 pacientov – 8-krat, 21 pacientov – 11-krat). Ta izvid do neke mere govori tudi o bližajočem se procesu staranja.

Pri posredni obravnavi so bili podatki pomanjkljivi, to še zlasti velja za

paciente primerjalne skupine. Razlog je najbrž to, da v ambulantah za borce vodijo boljšo kontrolo.

STAROSTNI POJAVI

Glede starostnih pojavov pri neposredno obravnavanih pacientih med skupinama ni najti občutnejših razlik (15 pacientov – 6-krat, 21 pacientov – 11-krat). Na podlagi izvidov ni mogoče trditi, da bi bili bivši borci bolj postarani kot pacienti primerjalne skupine.

Pri posredni obravnavi so podatki pomanjkljivi, še posebno pri primerjalni skupini.

NEVROTIČNE MOTNJE

Iz obeh neposredno obdelanih skupin po en pacient ne navaja posebnih težav »z živci«, drugi kažejo nevrotične motnje. Pri obeh skupinah je najpogostejši nevrastenični sindrom (12 : 18), sledi depresivni (2 : 6) in sindrom alkoholizma (2 : 6), ki pa pomeni le občasno pretirano uživanje alkohola. Pri opazovani skupini so še štirje primeri vegetativnega sindroma. Značilnejših razlik ni videti.

Pri posredni obravnavi najdemo v opazovani skupini 17 pacientov z nevrotičnimi motnjami in 4 od teh kažejo sindrom alkoholizma. V primerjalni skupini ima nevrotične motnje 19 pacientov in kar 10 od teh jih kaže tudi sindrom alkoholizma. Slednji je torej pri tej skupini očitno pogostejši kot v opazovani (19 : 10, 17 : 4). Statistična signifikantnost razlik je enosmerna ($t = 1,79$; $P < 0,05$), dvosmerna pa ni potrjena.

Pri obeh neposredno obdelanih skupinah so sicer po štirje pravi alkoholiki, pri posredno obdelanih pa jih je devet.

ALKOHOLIZEM

V opazovani skupini 15 pacientov smo z neposredno obravnavo našli štiri alkoholike in v opazovani skupini 26 bivših borcev s posredno obravnavo še devet. Torej je med 41 pacienti partizani ob drugi katamnezi 13 alkoholikov (41 : 13), tj. 31,7 %.

V primerjalni skupini 21 pacientov smo z neposredno obravnavo odkrili štiri alkoholike in v primerjalni skupini 28 pacientov s posredno obravnavo še devet. Torej je med 49 pacienti primerjalne skupine ob drugi katamnezi 13 alkoholikov (49 : 13), tj. 26,5 %.

Ob tem kaže pripomniti, da v opazovani skupini pije alkohol občasno še 6 pacientov, v primerjalni pa kar 16 bolnikov.

DRUGE TOKSIKOMANIJE

Neposredna obravnava je pokazala, da so v obeh skupinah po trije pacienti zasvojeni z različnimi psihofarmaki (15 : 3, 21 : 3). V primerjalni skupini smo našli še 7 pacientov, ki premalo smotrno jemljejo zdravila, v opazovani pa nikogar.

Pri posredni obravnavi nismo našli podatkov o tabletomaniji in nikotinomaniji.

Nekateri pacienti v višji starosti močno zmanjšajo število pokajenih cigaret ali kajenje celo opustijo. Ta pojav je povezan z zmanjšano toleranco na strupene snovi v tobaku in zato ne pomeni bistvenega izboljšanja.

PROSTI ČAS – »KONJIČEK«

Večina pacientov obeh skupin z neposredno obravnavo se ukvarja z raznovrstnimi opravili, in to je seveda dobro. Oprijemljivejših razlik med skupinama ni videti (15 : 11, 21 : 16). Leposlovje pa bere bore malo ljudi (15 : 2, 21 : 1)!

Podatki o pacientih s posredno obravnavo so pomanjkljivi.

DRUŽBENA DEJAVNOST

Glede družbeno-politične dejavnosti je videti, da je skupina bivših borcev še vedno nekaj bolj aktivna kot primerjalna skupina (15 : 4, 21 : 2).

Nasploh pa je družbeno-politična aktivnost upadla pri obeh skupinah. Ta pojav je tudi v zvezi (morda ne docela) s procesi staranja.

OSEBNOST

Pri neposredno obdelanih pacientih je v primerjalni skupini – še zlasti glede na čustvovanje, temperament, voljo, nagone in intelekt – po grobih ocenah več osebnostno prizadetih kot pri opazovani skupini (21 : 16, 15 : 8).

Pri posredno obdelanih pacientih so tovrstni podatki pomanjkljivi.

DIAGNOZA

Glede na novo zmanjšanje števila pacientov in spremenjen številčni odnos med skupinama zaradi smrti, a tudi zaradi nepopolnih podatkov posredne obravnave, ki je po številu pacientov celo večja od neposredne (54 : 36), bi težko s potrebno zanesljivostjo govorili o izboljšanjih oziroma poslabšanjih opazovanih nevrotikov. Sklepati pa smemo, da so njihove nevrotične motnje po svoji vsebini in intenzivnosti v splošnem podobne tistim ob prvi katamnezi in ob osnovni študiji in niso manjše. Še zlasti ne, ker so starostni procesi, ki so pri 57 do 58 letih že dejavni in pomenijo dobro gojišče za vzdrževanje nevroze.

V opazovani skupini 41 pacientov je 24 nevrotikov – 58,5 %, v primerjalni pa ima od 49 bolnikov nevrozo 33 pacientov – 67,4 %.

Toda če se ti pacienti bolj ali manj uspešno otepajo s svojimi nevrotičnimi tegobami, potem je podoba alkoholikov vsekakor bolj skrb zbujujoča.

V obeh skupinah je namreč še vedno visoko število manifestnih alkoholikov, o katerih pač vemo, kakšna usoda jih čaka, še posebno glede za njihova leta in nedvomno splošno telesno, duševno in socialno prizadetost (41 : 13 – 31,7 %, 49 : 13 – 26,5 %).

V opazovani skupini so ozdravljeni štirje alkoholiki (9,8 %), v primerjalni pa trije (6,1 %).

DEPRESIJA PO SAMOPRESOJI

Pri neposredno obravnavanih pacientih obeh skupin smo uporabili poseben vprašalnik (Kielholz 1981), ki so ga pacienti izpolnili sami.

Od 14 pacientov opazovane skupine (eden ni izpolnil vprašalnika), trije glede na postavljeno skalo ne kažejo depresije, 11 pa jih razodeva depresijo različnih stopenj (14 pacientov – 3 : 11). Od 21 bolnikov primerjalne skupine jih je pet brez depresije, 16 jih ima depresijo (21 pacientov – 5 : 16).

Če po predvideni skali združimo kategoriji »ni depresije« in »blaga depresija« ter ju primerjamo z združenima »zmerna« in »huda depresija«,

dobimo v opazovani skupini razmerje 8 : 6, v primerjalni pa 7 : 14. Gre torej za »pomik v desno« oziroma se pacienti primerjalne skupine bolj nagibajo k hujši depresiji kot tisti iz opazovane. Čeprav signifikantnost razlik statistično ni dokazana ($t = 1,39$; $P > 0,05$), ta klinična ugotovitev v neki meri potrjuje tisto iz prejšnjih študij, da so namreč bivši borci duševno bolj razgibani, pacienti primerjalne skupine pa bolj vase zaprti.

DESET PSIHOLOŠKIH KATEGORIJ

Pri neposredno obravnavanih pacientih obeh skupin (iz opazovane en pacient ni bil obdelan) smo po metodi interpretacijskega intervjuja pregledali naslednjih deset pretežno psiholoških kategorij: osamljenost, dolgčas, zavoženost življenja, občutek krivde, življenjska naveličanost, bojazen pred višjo starostjo, strah pred umiranjem, strah pred smrtjo, posmrtno življenje, smisel življenja.

Zanimivo je, da bojazen pred višjo starostjo in strah pred umiranjem izraža sorazmerno več bivših borcev kot pacientov primerjalne skupine (14 : 5, 21 : 3, 14 : 6, 21 : 7), čeprav v obeh primerih nismo ugotovili statistično signifikantnih razlik ($t = 1,47$; $P > 0,05$ oziroma $t = 0,57$; $P > 0,05$).

V posmrtno življenje veruje šest pacientov primerjalne skupine in nihče iz partizanske skupine.

Glede smisla (pomena) življenja so pacienti obeh skupin najbližje misli, da je ta v kreativnem delu in trudu za primerne odnose med ljudmi.

Ob primerjavi pacientov obeh skupin (povprečna starost 58 let) s priložnostno skupino 64 starostnikov (povprečna starost 76 let) se pokaže – kar smo celo že napovedali – da doživlja v študiji obravnavana mlajša generacija pogostejše občutek krivde in zavoženosti življenja kot starejša generacija (35:10, 64:8, 35:17, 64:12). V obeh primerih ugotavljamo statistično signifikantni premik k večji obremenjenosti mlajše generacije ($t = 1,98$; $P < 0,05$ oziroma $t = 3,11$; $P < 0,01$).

RAZPRAVLJANJE IN SKLEP

Število partizanov psihiatričnih pacientov je veliko tako glede na druge dispanzerske bolnike kot tudi glede na število vseh borcev in bork NOV in POS. Naj navedem za primer številčno moč slovenske 15. divizije, ki je od svoje ustanovitve leta 1943 nihala in je imela tudi dve najnižji točki decembra 1944 in aprila 1945, ko je štela komaj 1993 oziroma 1755 borcev. Pacientov bivših partizanov pa je po našem registru 2076 in gotovo nismo zajeli vseh.

Od pacientov borcev jih polovica razodeva nevrozo v ožjem pomenu, 28 % alkoholizem in 22 % druge duševne motnje in bolezni, pretežno organske in endogene (funkcionalne) narave. Nas seveda zanimajo predvsem psihogene motnje, poleg nevroze torej tudi alkoholizem. Pri alkoholikih pa je bistveno preučevati integralno pojmovano osebnost. Zato smo se pri raziskavi trudili spremljati in še razkrivati osebnosti naših pacientov ter ugotavljati morebitne pomembne razlike zlasti v tem pogledu, a seveda tudi glede mnogih drugih kategorij.

Predvsem smo ugotovili, da je v borčevski skupini umrlo statistično signifikantno več pacientov kot v primerjalni in da je bila povprečna starost ob njihovi smrti za skoraj tri leta nižja kot pri umrlih bolnikih primerjalne skupine.

Seveda se postavlja vprašanje, zakaj. Toda pri pregledu pacientov obeh skupin in analizi cele vrste različnih postavk o njihovi duševni, telesni in socialni razvojni podobi, ob drugi katamnezi nismo mogli dokazati statistično pomembnih razlik v tolikšni meri, da bi na to zapleteno vprašanje lahko ekzaktno odgovorili. Nekatere klinične in sociološke razlike med skupinama smo našli, vendar so bile večkrat v prid partizanski skupini.

Pri nevrotikih primerjalne skupine je sindrom alkoholizma (občasno uživanje alkohola) statistično signifikantno pogostejši kot pri nevrotikih opazovane skupine. Drugih pomembnih razlik pri nevrozi nismo ugotovili. Pri pravih alkoholikih iz obeh skupin nismo odkrili oprijemljivih razlik. Tako je tudi pri drugih toksikomanijah. Sicer pa je alkoholizem pri nas izjemno pereč problem. A tudi po svetu se mnogi sprašujejo, ali ni alkoholizem sploh glavna naloga psihiatrije.

Glede telesnih bolezni ob drugi katamnezi ni bilo najti pomembnejših razlik, in to velja tudi za starostne pojave.

V opazovani skupini je ves čas nakazan večji delež poročenih kot v primerjalni in manj je zunajzakonskih skupnosti. Toda tudi glede družinskih in osebnih razmer ni pomembnih razlik. Pacienti primerjalne skupine imajo pogostejše spore z okolico kot bivši borci. Prosti čas izkoriščajo oboji ob raznovrstnih dejavnostih (konjički) in podobno pogosto. Ekonomski položaj je pri obeh skupinah dober in pomembnejših razlik nismo ugotovili. Družbeno-politično so bivši borci še vedno nekaj bolj aktivni kot pacienti primerjalne skupine.

Z golo statistiko na podlagi naših izvidov si očitno vsega dogajanja ne bomo mogli razložiti. Spet se bomo morali ozreti k integralno pojmovani osebnosti, kar smo že poudarili. S poglobljenim psihološkim testiranjem bi seveda bolj osvetlili osebnosti pacientov, vendar se tako daleč naša študija ni spustila.

Ugotovili pa smo, da so bivši borci glede na nekatere pomembne osebnostne kategorije manj prizadeti kot pacienti primerjalne skupine, vendar utegne biti ta ugotovitev le preveč površna. Ves čas spremljanja obeh skupin zaznavamo med njima tudi nekatere razlike in značilnosti, ki smo jih navedli že v prejšnjih dveh študijah. Na kratko bi ponovil, da so pacienti bivši borci po tipu značaja pretežno ekstravertirani, bolniki primerjalne skupine pa so bolj introvertirani. Z vprašalnikom o depresiji smo v študiji tudi spoznali, da se pacienti primerjalne skupine res pogostejše nagibajo k depresiji kot bivši borci.

Odprtost, živahnost, razgibanost, in kar je še podobnih atributov, nimajo vselej samo pozitivnega predznaka in tudi zaprtost vase, počasnost, manjša razgibanost ne le negativnega. Pretirana prizadevnost, aktivnost, »ergomanija« so večkrat samo poskus nadkompenzacije, ki lahko človeka pripelje v hudo utrujajočo življenjsko disritmijo. Manjša dejavnost, mirnost in celo depresivna nagnjenost pa lahko pomenijo uspešne obrambne mehanizme, ki dajejo človeku ugodnejši življenjski ritem in ga varujejo pred mnogimi duševnimi udarci. Navidezna vedrina ni vselej to in navidezna potrnost je lahko tudi sproščenost.

Verjetno pa so bivši borci, zajeti v naši raziskavi, zaradi svoje prvotne osebnostne karakteristike v navedenem smislu huje izgorevali, se izrabljali in razdajali ter postali slabše ritmizirani. Zavaljo tega so doživljali mnoge interferenčne epizode (zlasti čustvenega značaja) med vojno in po njej in jih

doživljajo tudi danes. Pacienti primerjalne skupine, ki so bolj vase zaprti, pa so imeli mirnejši življenjski ritem, ki je ekonomičnejši zanje. Včasih »potrti premaganci« ne morejo vedeti in ne razumeti, kako hude psihične strese so doživljali in še doživljajo »vedri zmagovalci«. Življenjski ritem pa je izjemno pomemben element in še kako vpliva na potek in izid različnih bolezni.

Samo s faktorsko analizo in statistiko si v duševnem svetu ne bomo mogli nikoli vsega razjasniti. Včasih nam bo lahko več povedala celo literatura (seveda dobra). Sicer pa med znanostjo in umetnostjo ni ostre meje, pa najsi gre tudi za glasbo ali slikarstvo. Obe zahtevata v neki meri komparacijo ali vsaj izziv k njej.

V študiji smo odkrili še tole manj pričakovano zanimivost: sorazmerno več bivših borcev kaže bojazen pred staranjem in tudi strah pred umiranjem kot pacientov primerjalne skupine. Človek se z leti nekaj vendar spremeni, čeprav v svojem osebnostnem jedru prav gotovo ne. Če je bil nekoč pogumen in morda celo samo v eni smeri, lahko kasneje ni več, še manj pa v vseh smereh.

In še eno ugotovitev je dala naša raziskava. Zadeva pa obe vzorčni skupini. Mlajša generacija ima statistično signifikantno pogostejše občutek krivde in pogostejše doživlja zavoženost svojega življenja kot 18 let starejša. Zakaj? Ali je mlajša generacija vsemu navkljub res preživljala hujšo in manj primerno mladost kot starejša? Ali pa takšno občutenje in doživljanje zaradi degenerativnih procesov v višji starosti morda zbledi? Kot se čudno sliši, procesi staranja lahko pomenijo tudi določeno zaščito za psiho in celo telo.

- Ambrožič L.-N.: Petnajsta divizija. Založba Borec, Ljubljana 1983, str. 526.
- Bloch S., P. Reddway: Russia's Political Hospitals, Futura Publications Limited, London 1978, 510 str.
- Djurovič V.: Niti (zgolj) preverjanje niti (zgolj) izpovedovanje. Komunist, 42 (1984), 16.
- Dolenc B.: Statistični prikaz dela dispanzerjev za borce v letu 1982. Predavanje v medicinski sekciji gerontološkega društva Slovenije, 3. februar 1984.
- Hribnik Rudolf-Svarun: Opredelitev 3, Založba Borec, Ljubljana 1983, str. 384.
- Kielholz P.: Depression – Selbstbeurteilung nach A. T. Beck – Fragebogen. Depresija po samopresoji, 1981.
- Kodeks 1964: Kodeks etike zdravstvenih delavcev SFR Jugoslavije. ZSD Jugoslavije, Beograd 1964, 10 str.
- Kostnapfel J.: War as the Triggering Cause of Psychic Disorders of Ex-Fighters. International Research Communications System (73–9) 28-22-2.
- Kostnapfel J.: Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanih borcih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, št. 1/73. Ljubljana, januar 1973, 141 + VI str.
- Kostnapfel J.: Katamnestični izvid bivših borcev z duševnimi motnjami po petih letih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, št. 2/78. Ljubljana, januar 1978, 91 + V str.
- Kostnapfel J.: Some Psychological Categories of the Aged. Depression and Suicide. Proceedings of the XI Congress of the International Association for Suicide Prevention, Paris, July 5–8 1981. Pergamon Press, Paris – Oxford – New York – Toronto – Sydney – Frankfurt. Str. 577–580.
- Kostnapfel J.: Nekateri psihološke kategorije starostnikov. Zdravstveni vestnik, 50, 1981, 341–344.
- Kostnapfel J.: Starostniki. Zdravstveno varstvo, Posebna publikacija, št. 1/81, Ljubljana 1981, 163.
- Kostnapfel J.: Psihiatrični pacienti v Domu upokojencev – starostniki. Zdravstveno varstvo, Posebna publikacija, št. 1/81, Ljubljana 1981, 163 str.
- Kostnapfel J.: Dunajska razmišljanja ob sedmem svetovnem psihiatričnem kongresu. Zdravstveni obzornik, 18 (1984), 75–85.
- Lemkau P.: Razvojčnosti i duševne bolesi. Problemi i zadaci mentalne higijene. Zaštita zdravlja, Zagreb 1952, str. 173–187.
- Milčinski J.: Deklaracija iz Helsinkov. Zdravstveni vestnik, 47, 1978, 1–4.
- MKB – 9 (Medžunarodna klasifikacija bolesi, povreda i uzroka smrti prema devetoj reviziji iz 1975. godine). Institut za dokumentaciju zaštite na radu, Niš 1978.
- Pismo etične komisije združenja psihiatrov ZDA združenju psihiatrov Jugoslavije. Beograd 1984.
- Skulj M.: Razčlenitev psihiatričnih depresij in združenih posameznih in skupnih značilnosti bipolarnih in unipolarnih depresij. Disertacija. Medicinska fakulteta, Ljubljana 1984.
- Vipotnik J.: Intervju. Komunist, 3. julij 1981, str. 10.
- Župić S.: Življenjski ritem. Referat na znanstvenem sestanku psihiatrov Jugoslavije, Bled 1956.

KOSTNAPFEL, Janko, Dr. Sc. Med., Psychiatric Clinic
SLO-61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

THE SECOND CATAMNESIS OF EX-FIGHTERS WITH PSYCHIC DISORDERS

Zdravstveno varstvo, Ljubljana, 1984, no. 13, page 96 + VIII, Slovenian (English)

Within 30 years (1954–1983) at least 2076 ex-Partisans were treated in the outpatient department of Ljubljana University Psychiatric Clinic. The present work represents the results of a random sample of 60 ex-fighters (observed group) and of the corresponding comparative group of the second catamnesis, made in 1982. The first catamnesis was carried out in 1976, but the basic study in 1971.

The mortality rate was statistically significantly higher in the observed group, than in the comparative one (19 : 11; $t = 1,68$ and $P < 0,05$). The average age at their death was for 2,8 years lower than the age of the deceased in the comparative group, who weren't Partisans. There are 6 ex-fighters (10 %) in the observed group who are still employed, but in the comparative one, there are 9 patients.

The statement of the two former studies – that ex-fighters are generally more animated, extravert, but the patients of the comparative group more autistic, introvert – is again confirmed at the second catamnesis. The life dysrhythmia with the Partisans is obviously higher than with the patients of the comparative group. With patients of both groups alcoholism is especially destructive.

*Nekoč sem se vračal. Iz rodnega kraja svojega očeta, iz zaslužnjene Primorske.
 Ali bo res kdaj osvobodjena, najdražja mi dežela?
 Minilo je mnogo let. Zopet sem stal na primorskih tleh. To pot s puško na rami.
 Hladen jesenski veter je naznanjal zimo. Stal sem nepremično in občudoval pokrajino.
 Zdelo se mi je, kakor da vidim rodni kraj, svoje domače. Ali vedo, zakaj stojim tukaj?
 O rokah sem skrival Gregorčičeve poezije. »Naš bil nekoč je ves ta raj, očetov naših
 domovina...«*

*Pretekli so meseci, leta. Meseci naporov, borb, krvi.
 Maj. Vipava je ozelenela. Beli cvetovi opozarjajo na ostajenje. Kolona kamionov se
 je spuščala v dolino. Sonce je praznično sijalo.
 Mar gremo res tja? Je mogoče? Da, prav tja. Kot osvoboditelji zaslužjenih. Torej
 tudi njih, domačih...*

*Na cesti je stal starček. Na njegovem lieu je bila solza in prvič so se ob njej lomili
 svobodni žarki primorskega sonca. O rokah je držal steklenico vipavea. Štiri leta ga
 je hranil; samo za nas. Vedel je, da bomo prišli.*

Ustavili smo se na trgu. Z vseh hiš so plapolale zastave. Na eni ni bilo trobojnice.

Hiša je prazna... Pred kom so pobegnili? Pred osvoboditelji, pred mano?

*Igranje himne je pretresalo ozračje. Svobodno nebo so preletavale ptice. Jaz pa sem z
 očmi nekaj iskal. Iskal sem hribe, iskal sem kraj, tistega, s katerega sem pred letom
 zrl v suženjstvo.*

Sonce je tonilo.

Jutri bomo izvolili prvo slovensko narodno vlado.

Razgrete strehe v Ajdovščini so se svetile v soncu.

dr. Janko Kostnapfel

DUŠEVNE MOTNJE BORCEV STAROSTNIKOV

IV. študija

Pričujoča študija je nadaljevanje in najbrž tudi konec treh objavljenih raziskav istega avtorja o obravnavani temi, in to:

Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanih borcih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, št. 1, Ljubljana 1973, 141 in VI str. (1).

Katamnistični izvid bivših borcev z duševnimi motnjami po petih letih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, št. 2, Ljubljana 1978, 91 in V str. (2).

Druga katamneza bivših borcev z duševnimi motnjami. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija, št. 13, Ljubljana 1984, 96 in VIII str. (3).

O obravnavani snovi je bila objavljena v domači in tuji literaturi še vrsta člankov, od katerih navajam naslednje:

War as the triggering cause of psychic disorders of ex-Fighters. IRCS International Research Communications System, September 1973, (73-9) 28-22-2 (7).

Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri bivših borcih. Zdravstveni vestnik, 42, Ljubljana 1973, 511-515 (4).

Katamnistični izvid bivših borcev z duševnimi motnjami. Zdravstveni vestnik, 47, Ljubljana 1978, 185-187 (5).

Druga katamneza bivših borcev z duševnimi motnjami. Zdravstveni vestnik, 54, Ljubljana 1985, 383-7 (6).

Po navedenem opravljenem delu se je kazalo lotiti še četrte študije – tretje katamneze:

Duševne motnje borcev starostnikov. Borec, št. 3-4, 1993.

Ta pregled zajema obdobje od 1. januarja 1983 do 31. decembra 1988, torej šestih let.

Spet smo pregledali obe skupini pacientov, ki smo ju začeli spremljati 1. maja 1971 (17 let in 8 mesecev). Opazovana skupina predstavlja vzorec borcev, primerjalna pa vzorec tistih pacientov, ki niso bili pri partizanih. Skupini sta bili prvotno med seboj uravnoteženi glede na zahteve medicinske statistike.

Od prvotnih dveh vzorčnih skupin, v vsaki je bilo 60 pacientov, je štela opazovana skupina (borci) ob prvi katamnezi 30. aprila 1976 še 49 pacientov (11 jih je v prvem petletnem katamnističnem obdobju umrlo), primerjalna (neborci) pa 53 pacientov (umrlo jih je 7).

Ob drugi katamnezi, to je v obdobju od 1. maja 1976 do 31. decembra 1982 (6 let in 8 mesecev), je štela opazovana skupina še 41 borcev (v drugem katamnističnem obdobju jih je namreč umrlo še 8), primerjalna pa še 49 pacientov (umrle so 4 osebe).

Ob tretji katamnezi je tako ostalo od 120 pacientov za raziskavo še 90.

Raziskavo za obdobje šestih let, od 1983 do 1988, smo končali v letu 1989 in leta 1990 izdelali zanj končno analizo.

Od opazovane skupine 41 borcev je v tem zadnjem katamnestičnem obdobju šestih let umrlo še 10 pacientov, v primerjalni skupini 49 pacientov pa 8. Tako je za preučevanje iz prvotne opazovane skupine 60 borcev ostalo še 31 pacientov (praktično le še polovica!), iz primerjalne skupine 60 neborcev pa še 41.

Povprečna starost preostalih 31 borcev iz opazovane skupine je bila ob koncu tretje katamneze (leta 1988) 64,6 leta, preostalih 41 pacientov primerjalne skupine pa 64,0 let.

Nekateri raziskovalci štejejo ljudi po 60. letu starosti za stare osebe. V zadnjem času pa večinoma obravnavajo kot stare tiste, ki so dopolnili 65 let življenja. Opazovani pacienti so torej praktično postali »stare osebe«, saj so stopili v »tretje življenjsko obdobje«. Zato smo v naslovu študije dodali, da gre za raziskavo borcev starostnikov.

Višja starost naših pacientov je bila že sama po sebi razlog, da so zadnja leta spontano redkeje prihajali na kontrolne preglede. Iz opazovane skupine je v obdobju tretje katamneze (1983–1988) prihajalo na kontrolo vsega 8 pacientov, iz primerjalne pa 16.

Zaradi navedenega in ker se prvotni skupini pacientov zaradi smrti zelo krčita, je ta tretja katamneza verjetno zadnja v okviru raziskave. Celotna študija je zajela obdobje skoraj 18 let (17 let in 8 mesecev) in v tem času smo skušali poglobiti naš pogled na paciente obeh vzorcev glede na osnovno študijo in tri katamneze.

REGISTER BORCEV

Tudi ob tretji katamnezi za obdobje šestih let smo vodili register borcev v našem dispanzerju:

Zap. št.	Leto	Matične številke ob koncu let	Vseh pacientov	Novi pacienti borci
1.	1983	82.861	2.481	6
2.	1984	85.275	2.414	14
3.	1985	87.679	2.404	7
4.	1986	90.219	2.540	9
5.	1987	92.483	2.264	7
6.	1988	94.354	2.422	6
6 let			14.525	49

Naš register borcev šteje od začetka delovanja psihiatričnega dispanzerja (sedaj Center za izvenbolnišnične psihiatrične dejavnosti – CIPD) leta 1954 skupaj 2.118 partizanov z duševnimi motnjami, zaradi katerih so ali še vedno obiskujejo našo zunajbolnišnično ambulantno. V tem času se je v našem CIPD nabralo 94.354 popisov bolezni. Ko smo iz vseh teh popisov »peš« iskali borce (branje anamnez in dekurzov), smo gotovo marsikaterega borca spregledali ali tudi objektivno izpustili, saj vsak o svoji partizansčini pač ni govoril in vsak pacient o tem tudi ni bil vprašan. Tako je ta podatek gotovo marsikdaj bil izpuščen. Glede na razmerje pacientov 94.354 : 2.118 partizanov, smo med njimi vendar našli 2,2 % borcev.

Register borcev:

Študija	Registrska leta	Novi pacienti	Borci	%	Povpr. starost	Nevroza	Alkoholizem (psihoza)	Drugo	(TS)*
Osnovna raziskava	1954–30. 4. 71 17 let, 4 mes.	35.737	1.564 (ž – 235, 15 %)	4,4	42,6	837	408 (51)	319	(24)
I. katamneza	1. 5. 71 – 30. 4. 76 po 5 letih	21.627	390 (ž – 45, 12 %)	1,8	50,9	157	128 (11)	105	(6)
II. katamneza	1. 5. 76 – 31. 12. 82 po 6 letih in 8 mesecih + 1 leto (1983)	24.946	122 (ž – 17, 14 %)	0,5	59,0	45	40 (3)	37	(0)
III. katamneza	1983–1988 po 6 letih (leto 1983 že upoštevano pri II. katamn.)	12.044	42 (ž – 2, 5 %)	0,3	63,1	20	8 (1)	17	(0)
Skupaj	35 let	94.354	2.118 (ž – 299, 14 %)	2,2	–	1.059	581 (66)	478	(30)

(TS)* = Tentamen suicidii

UMRLJIVOST

V obdobju tretje katamneze je od opazovane skupine 41 borcev umrlo še deset pacientov, od primerjalne skupine 49 pacientov pa še osem.

Povprečna starost pacientov opazovane skupine ob njihovi smrti za obdobje tretje katamneze je bila 63,7 leta, bolnikov primerjalne skupine pa 64,7 leta. Torej gre za razliko enega leta v prid pacientom primerjalne skupine (neborcem).

Ves čas spremljanja pacientov obeh skupin smo ugotavljali, da so borci umirali povprečno mlajši kot bolniki primerjalne skupine. Ob prvi katamnezi je bila razlika v prid pacientov primerjalne skupine za 2 leti, za drugo katamnezo je bila celo 3,5 let in za celotno obdobje prve in druge katamneze 2,8 leta.

Razlika povprečnih starosti ob smrti pacientov iz opazovane in primerjalne skupine za vsa tri obdobja spremljanja bolnikov znaša 2,2 leta v prid primerjalne skupine in na škodo opazovane. Vendar ta razlika ne kaže statistične pomembnosti: $t = 1,44$; $P > 0,05$ pri 46 stopinjah prostosti (8).

V celotnem obdobju spremljanja pacientov je iz opazovane skupine umrlo 29 borcev ali 48,33 % ($p_A = 0,4833$). Iz skupine neborcev pa devetnajst pacientov ali 31,67 % ($p_B = 0,3167$).

Razlika proporcev umiranja vseh treh obdobj spremljanja pacientov (sedemnajst let in osem mesecev) je statistično pomembna. Signifikantna razlika je v škodo opazovane in v korist primerjalne skupine (neborci) in to – za 16,6 % oziroma $\Delta_P = 0,166$. Statistični preizkus: $t =$; $p < 0,05$ (8).

GLAVNE BOLEZNI IN VZROKI SMRTI

Pri desetih umrlih borcih v obdobju tretje katamneze so bili vzroki za njihovo smrt naslednji:

- jetrna ciroza (alkoholizem), dvakrat (+2x ?)
- srčna odpoved (pri enem ponovni infarkt), dvakrat
- pljučna embolija
- možganska kap
- prometna nesreča.

Ker prijavno-odjavne službe občin ne dobivajo več podatkov o vzrokih smrti, teh za tri umrle paciente nismo izvedeli. Tudi svojci jih niso eksaktno navedli.

Od teh treh pacientov sta bila dva alkoholika. O enem je sin povedal, da je bil vselej pijan in je imel bolna jetra. O drugem je zdravnica povedala, da je bil pred smrtjo premeščen iz doma upokojencev v bolnišnico, ker je bruhal in imel hude prebavne motnje.

Že v domu pa je telesno in duševno hudo propadal zaradi kroničnega alkoholizma. Zaradi gangrene je imel amputirano levo nogo, hude bolečine je imel tudi v desni nogi.

Pri osmih pacientih kontrolne skupine so bili vzroki za njihovo smrt naslednji:

- pljučni rak, dvakrat
- rak prostate
- jetrna ciroza (tumor na požiralniku)
- srčna kap

- možganska kap
- samomor z obešenjem.

Za enega pacienta nismo mogli izvedeti vzroka njegove smrti.

Povzetek:

1. Povprečna starost ob smrti je za 2,2 leta nižja pri borcih kot pri neborcih.
2. Umiranje je statistično pomembno pogostejše pri borcih kot pri neborcih in to velja za obdobje celotne študije.
3. V tretji katamnezi je pri umrlih iz kontrolne skupine rakava bolezen trikrat vzrok smrti, v opazovani nikoli. Pogostejši pa je v opazovani skupini vzrok smrti alkoholizem.

Podmena: introvertiranost primerjalne skupine – ekstravertiranost opazovane skupine.

MAJHEN VZPOREDNI VZOREC

V bolnici dr. Petra Držaja v Ljubljani sem bil na oddelku Emona občasni konziliarni psihiater, od februarja 1987 do avgusta 1990 pa sem enkrat tedensko redno vodil mentalno–higiensko posvetovalnico. Na tem oddelku so se večidel zdravili borci in njihovi svojci.

V navedenih treh letih sem ambulatno in tudi hospitalno obravnaval 55 pacientov: 32 žensk in 23 moških. Od teh jih je bilo pri partizanih dvajset, med njimi osem žensk.

Ti pacienti niso vključeni v našo študijo in jih navajam samo kot drobno osvetlitev problema.

Od 55 pacientov jih je bilo 37 z nevrozo in petnajst od slednjih je kazalo depresivno sliko. Dvanajst pacientov je razodevalo organski psihosindrom. Trije pacienti so bili alkoholiki in trije so kazali sliko psihoze. V ospredju je bila torej nevroza z depresijo.

Podoben izvid smo našli tudi pri izločenih borcih in borkah. Od dvanajstih partizanov jih je osem bolehalo za nevrozo. Trije od teh so kazali nevrotično depresijo, dva sta bila toksična (tavor, valoron). Eden od obeh je bil kot partizan hudo ranjen in amputirali so mu obe spodnji ekstremiteti pod kolenom. Trije borci so kazali sliko organskega psihosindroma in eden psihozo. Eden od borcev z depresijo v visoki starosti je storil samomor s skokom z verande na hospitalnem oddelku. Že prej ga je najavljal s tem, da nima več pomena živeti, češ da je preveč star, drugič ima sklerozo in tretjič ga muči urinska inkontinenca. Govoril je o hudem razočaranju zaradi družbeno-političnega prevrata in poudarjal, kako trdo in pošteno je delal v državnem aparatu. Podoba je bila, da je šlo za »bilančni« samomor.

Od osmih bork jih je sedem kazalo nevrozo in štiri od teh depresivno sliko. Ena je bolehalo za organskim psihosindromom. Ena je bila med vojno ranjena kot partizanka.

Seveda je med obravnavo teh pacientov bilo slišati mnoge mračne zgodbe, saj so kot borci, aktivisti in zaporniki ter interniranci prestali veliko hudega.

Ob zadnjem prihodu v ordinacijo sem se pogovarjal s pacientko, ki je bila od leta 1944 v taborišču Ravensbrück. Delala je v tovarni municije. Pripovedovala je, kako so po celodnevem napornem delu jetnice zvečer kot živino vpregli v vozove, ki so jih prej same naložile z municijo, in potem so jih morale vleči na železniško postajo.

KATAMNESTIČNA OBRAVNAVA

Glede na umrle (v osnovni skupini je umrlo še deset pacientov, v primerjalni še osem bolnikov) je ob končani tretji katamnezi 31. decembra 1988 ostalo za preučevanje iz prvotne opazovane skupine 60 borcev še 31 pacientov (praktično samo še polovica), iz primerjalne skupine 60 neborcev pa še 41 bolnikov. Povprečna starost borcev je bila 64,6 leta, neborcev pa 64 let.

Pacienti iz obeh skupin so se na naša pisna vabila za kontrolne preglede slabo odzivali, zato smo se morali dokopati do medicinskih in drugih podatkov večine od njih na posreden način, pretežno z informacijami iz zdravstvenih domov, tj. od zdravnikov, medicinskih sester, socialnih delavk, in seveda tudi svojcev. Zakaj tako, je vprašanje zase. Dovolj visoka leta pacientov so gotovo prispevala k temu, da niso prihajali na pregled, vendar so bili tudi drugi razlogi. Osebni interes marsikdaj ni bil več takšen kot nekoč, tudi iz povsem praktičnih razlogov (nekoč npr. težnja po upokojitvi).

V opazovani skupini smo neposredno s pregledi ugotavljali zdravstveno in posebej psihično in socialno stanje samo pri osmih pacientih, za preostalih 23 smo morali zbrati podatke posredno iz njihove zdravstvene dokumentacije v zdravstvenih domovih oziroma iz osebnih poročil zdravstvenih in drugih delavcev ter sorodnikov.

V primerjalni skupini smo neposredno obravnavali šestnajst pacientov, 25 bolnikov pa smo obdelali posredno.

OSEBNE RAZMERE

Nekaj pripovedi neposredno obdelanih pacientov (osmih) opazovane (borčevske) skupine:

»Živim sama. Hudo je biti sam. Do pred dvema letoma sem še pospravljala po hišah kot snažilka. Nič se ne zmenijo zame, tudi borci ne.«

»Že dvaindvajset let sem invalidsko upokojen. Upokojil sem se pri štiridesetih letih. Še vedno sem aktiven, zlasti pri gasilcih. Politično pa nisem aktiven. Prizadet sem, ker mi niso priznali višje pokojnine, čeprav je moj sinusitis posledica vojne. V družini pa je vse v redu.«

»Prizadet sem zaradi bolezni, ki me mučijo. Živciram se, ker mi sosed očita priznavalnino. On je bil pa med vojno pri Todtu (nemška organizacija, ki je nasilno mobilizirala ljudi za gradnjo cest in vojaških objektov). Fržmaga se mi, da mi jo očita. Razočaran sem zaradi politike. Ne smem o njej razmišljati, se kar razburim.«

»Upokojil sem se pri petdesetih letih in z beneficiranim stažem imam 41 let in pol priznane delovne dobe. V partizanih sem bil trikrat ranjen. Žena je bila tudi v partizanih. Njo muči revma. Včasih se sporečeva. Še kaj delam. Ukvarjam se z rejo kur, petdeset jih imam. Družbene prilike pa so slabe (ob tem se zasolzi). Doma je sicer vse v redu.«

»Živim sam. Niso me upoštevali kot partizana.«

Nekaj izjav neposredno obdelanih pacientov (šestnajstih) primerjalne (neborčevske) skupine:

»Živim sam, sem razvezan. Hčerka bo prišla spet k meni živet. Mati je še živa in v domu upokojencev. Upokojil sem se pri sedeminpetdesetih letih. Za razvedrilo lektoriram. Samota me daje.«

»Živim s hčerko. Kregava se zaradi denarja. Imam nizko pokojnino.«

»Živim sama. Čutim se osamelo.«

»Živim z ženo. Se prepirava. Sin je odšel od doma.«

»Živim sam. Žena je odšla z nekim moškim, ki pije. Mene pa opravlja in blati, da sem alkoholik, pa ni res. Sin me je že pretepal zaradi stanovanja.«

»Po smrti moža sem ostala sama.«

»Upokojen sem in se dobro počutim. Obdelujem zemljo, redim kožo, pripravljam drva, obožujem ogenj. Če dam kozi dva kilograma sena, bom zvečer dobil lonček mleka. Če pa sem nekoč naredil v knjigovodstvu periodični obračun, ni bilo od tega nič...«

»Vdova sem. Živim skupaj s poročenim sinom. Pazim na vnukinjo. Invalidsko sem upokojena. Po smrti moža sem bolje razpložena. Mož je pil in je bil lakomen. Na vrtniku okopavam in kosilo pripravljam.«

»Upokojen sem deset let. Živim sam. Žena je umrla za rakom. Pisateljujem. Pišem na pisalni stroj. Sem že dve knjigi napisal. Imam dva sina.«

»Oba z možem sva upokojena. Mož je sedaj dober, prej je preveč pil. Sedaj je v družini v redu.«

»Zaradi oči sem invalidsko upokojen. Nekaj še delam v inštitutu. Hodim po hribih.«

»Živim v domu upokojenih duhovnikov. Še vedno se vozim v svojo faro na hribu z motorjem. Prejšnja oblast je bila slaba.« (V prejšnji oblasti je hudo kritiziral cerkveno hierarhijo in ne politične oblasti. Sedaj kritizira prejšno posvetno oblast in nič več cerkvene. – opomba avtorja).

Nekaj podatkov o posredno obdelanih pacientih (triindvajsetih) opazovane skupine:

– Še lani je čuval triletnega vnučka, ki ga je pa avto povozil. Ta smrt ga je hudo prizadela.

– Pacient je na začasnem delu v Nemčiji. Je ozdravljen alkoholik. Žena je pa sama doma.

– Pacient živi v svojem vikendu, žena s hčerko pa drugje v stanovanju.

– Ne živi več z ženo, vrnil se je na svoj prvotni dom. Odnosi z ženo so konfliktni. Pacient še pije.

– Družbeno stanovanje je oddal proti visoki nagradi. Živi s sinom drugje.

Nekaj podatkov o posredno obdelanih pacientih (petindvajsetih) primerjalne skupine:

Od petindvajsetih pacientov, ki so bili posredno obdelani, nismo vabili tistih, ki živijo v domovih upokojencev, saj so bili v splošnem onemogli in bolehnii. Teh je bilo v tej primerjalni skupini šest. Eden od njih živi v domu skupaj z ženo in je slabo premičen, ima vrtoglavice in pada.

Iz podobnih razlogov nismo vabili še treh pacientov: eden od njih je odvisen od oskrbe žene in bi ne mogel priti. Žena hodi zanj po zdravila k domačemu zdravniku. Drug pacient je slep in tudi zanj hodi žena k zdravniku po zdravila. Tretjega je zadela kap. Živi v zunajzakonski skupnosti. Nekoč se je z žensko hudo prepiral.

Dveh pacientov nismo vabili zato, ker že pri prejšnjih katamnezah nista želela sodelovati.

Štirinajst pacientov se na naša vabila preprosto ni odzvalo in tudi ne opravičilo. Za šest od teh smo zbrali nekaj skromnih podatkov:

Za enega je žena povedala, da je prekinil zdravljenje alkoholizma in občasno pije. Je upokojen. Upokojila sta se tudi dva druga pacienta. Eden, ki se našemu vabilo tudi ni odzval, pa je še zaposlen. In ta je po naših podatkih eden od dveh, ki sta od vseh pacientov te študije še zaposlena. Za enega pacienta, ki ni prišel, je žena sporočila, da sedaj manj pije. Za eno upokojenko, ki se tudi ni odzvala vabilu, so nam sporočili, da se pritožuje nad nizko pokojnino.

Tudi iz teh skromnih podatkov, predvsem pa zaradi neodzivanja pacientov, smo sklenili, da moramo s tem pregledom študijo končati, saj nismo mogli več zbrati dovolj in zanesljivih podatkov.

DUŠEVNE MOTNJE

Pri tem pregledu bomo navedli samo na splošno označene klinične slike naših pacientov po deveti reviziji Mednarodne klasifikacije bolezni, MKB-9 (9).

Opazovana skupina, neposredno obdelano osem pacientov:

1. Involutivna melanholija (196.1)
2. Nevrotična depresija (300.4)
3. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
4. Nevrastenija (300.5)
5. Nevrastenija (300.5)
6. Nevrastenija (300.5)
7. Organski psihosindrom (310.1)
8. Nevrastenija (300.5)

Opazovana skupina, posredno obdelano 23 pacientov:

1. Involutivna melanholija (296.1)
2. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
3. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
4. Nevrotična depresija (300.4)
5. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.3) – ozdravljen
6. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
7. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
8. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
9. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
10. Nevroza (300)
11. Nevroza (300)
12. Sindrom neodvisnosti od alkohola (303.0)
13. Nevroza (300)
14. Nevroza (300)
15. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
16. Nevroza (300)
17. Sociopatska osebnost (301.7)
18. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
19. Nevroza (300)
20. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
21. Nevroza (300)
22. Nevroza (300)
23. Nevroza (300)

Primerjalna skupina, neposredno obdelano 16 pacientov:

1. Manično-depresivna psihoza (296.6)
2. Nevroza (300)
3. Nevroza (300)
4. Sociopatska osebnost (301.7)
5. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
6. Nevroza (300)
7. Nevroza (300)
8. Nevroza (300)
9. Nevroza (300)
10. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
11. Nevroza (300)
12. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
13. Nevroza (300)
14. Nevroza (300)
15. Nevroza (300)
16. Nevroza (300)

Primerjalna skupina, posredno obdelano 25 pacientov:

1. Organski psihosindrom (310.1)
2. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
3. Organski psihosindrom (310.1)
4. Nevrotična depresija (300.4)
5. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
Epilepsija (345)
6. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
7. Nevroza (300)
8. Organski psihosindrom (310.1)
9. Organski psihosindrom (310.1)
10. Nevroza (300)
11. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
12. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0)
13. Nevroza (300)
14. Nevroza (300)
15. Nevroza (300)
16. Nevroza (300)
17. Sindrom odvisnosti od alkohola (303.0) – ozdravljen
18. Nevroza (300)
19. Nevroza (300)
20. Nevroza (300)
21. Nevroza (300)
22. Nevroza (300)
23. Nevroza (300)
24. Nevroza (300)
25. Nevroza (300)

B	O	R	E	C
Opazovana skupina 31 pacientov	Neposredno obdelani 8 pacientov	Posredno obdelani 23 pacientov	Skupaj	
1. Nevroza – 300 Oseb. motenost – 301	5 pac.	10 pac. 1 pac.	16 pac.	
2. Odvisnost od alkohola – 303	1 pac.	11 pac.	12 pac. (5 ozdr.)	
3. Afektivna psihoza – 296	1 pac.	1 pac.	2 pac.	
4. Organski psiho- sindrom – 310	1 pac.	–	1 pac.	
	8 pac.	23 pac.	31 pac.	
Primerjalna skupina 41 pacientov	Neposredno obdelani 16 pacientov	Posredno obdelani 25 pacientov	Skupaj	
1. Nevroza – 300 Oseb. motenost – 301	11 pac. 1 pac.	15 pac.	27 pac.	
2. Odvisnost od alkohola – 303	3 pac. (1 ozdr.)	6 pac. (1 z epilep. – 345, 1 ozdravljen)	9 pac.	
3. Afektivna psihoza – 296	1 pac.	–	1 pac.	
4. Organski psiho- sindrom – 310	–	4 pac.	4 pac.	
	16 pac.	25 pac.	41 pac.	

Povzetek: Kot je bilo pričakovano, sta na prvih dveh mestih nevroza in odvisnost od alkohola.

V opazovani skupini 31 pacientov je šestnajst nevrotikov in sedem alkoholikov in pet ozdravljenih alkoholikov. V primerjalni skupini 41 pacientov je 27 nevrotikov in sedem alkoholikov ter dva ozdravljena alkoholika.

V opazovani skupini preseneča, da je sorazmerno veliko alkoholikov ozdravelo. Večkrat ozdravi alkoholizem sama »starost«, pač zaradi splošne oslabelosti.

V strukturi preživelih pacientov obeh skupin ugotavljamo za 5,5 % več alkoholikov v opazovani skupini. Vendar razlika statistično ni potrjena in je ne moremo posploševati, čeprav pojavno obstaja pri številčno šibkih skupinah ($N_1 = 31$ in $N_2 = 41$). (8).

DEPRESIJA PO SAMOPRESOJI

Petim neposredno obdelanim pacientom opazovane skupine in dvanajstim neposredno obdelanim bolnikom primerjalne skupine smo dali v izpolnitev vprašalnik o depresiji po samopresoji sec. A. T. Beck (10).

Opazovana skupina, 5 pacientov:

ni depresije 2 pacienta
blaga depresija 1 pacient
huda depresija 2 pacienta.

Primerjalna skupina, 12 pacientov:

ni depresije 3 pacienti
blaga depresija 6 pacientov
huda depresija 3 pacienti.

V opazovani skupini nastopa enkrat huda depresija pri pacientu z involutivno melanholijo (296.1) in enkrat pri bolniku z nevrotično depresijo (300.4). Blaga depresija je pri nevrasteniku (300.5).

V primerjalni skupini se javlja huda depresija enkrat pri manično-depresivni psihozi (296.6) in dvakrat pri nevrozi (300). Blaga depresija se kaže pri dveh alkoholikih (303.0) in pri štirih nevrotikih (300).

Pojasnilo k vprašalniku o depresiji po samopresoji:

ni depresije 11 točk
blaga depresija 19 točk
zmerna depresija 25 točk
huda depresija 30 točk

NEKATERE PSIHOLOŠKE KATEGORIJE

Od osmih neposredno obdelanih pacientov osnovne skupine smo pri petih borcih opravili še intervju glede desetih psiholoških kategorij in ga interpretativno ovrednotili.

Borci, pet pacientov:

Št.	Psihološke kategorije	Da	Ne	Ne vem
1.	Osamljenost	1	4	0
2.	Dolgčas	1	4	0
3.	Zavoženost življenja	1	4	0
4.	Občutek krivde	2	3	0
5.	Življenjska naveličanost	0	3	2
6.	Bojazen pred višjo starostjo	4	1	0
7.	Strah pred umiranjem	3	2	0
8.	Strah pred smrtjo	2	3	0
9.	Posmrtno življenje	0	2	3
10.	Smisel (pomen) življenja	4	1	0

En pacient je povedal, da je bil pogumen borec, bil je moralen in vesel človek. Ni bil veren, bil je komunist. Zdaj pa veruje v Boga. Pravi, da ga je strah pred umiranjem in smrtjo in pove, da življenje nima več smisla, ko postaneš star in bolan. Zaradi družine je rad živel.

Pri tem borcu se kažejo očitne življenjske konverzije in nasprotja. Smisel oziroma pomen življenja vidi teh pet pacientov borcev takole:

- v delu – en pacient
- v dobrem sožitju in skrbi za svoje – trije pacienti
- v primernem sožitju z ljudmi – trije pacienti
- v ureditvi lastnega življenja – en pacient.

O pomenu življenja so navajali tudi naslednje pojme oziroma misli: pošteno življenje, pridno delo, urejena družba, ekonomična družba. Pomen življenja je v tem, da si urediš svoje življenje, da si zgradiš hišo. Pomembno je, da imaš otroke in skrbiš zanje. Važno je, da nikomur nisi nič žalega storil in da lahko vsakomur pogledaš v oči. En pacient pa meni, da je pomen življenja v tem, da se izobražuješ in veliko več ter tako lahko pomagaš drugim.

Od šestnajst neposredno obdelanih pacientov primerjalne skupine smo pri dvanajstih bolnikih opravili intervju o navedenih psiholoških kategorijah.

Primerjalna skupina, 12 pacientov:

Št.	Psihološke kategorije	Da	Ne	Ne vem
1.	Osamljenost	1	10	1
2.	Dolgčas	1	10	1
3.	Zavoženost življenja	6	5	1
4.	Občutek krivde	2	10	0
5.	Življenjska naveličanost	1	10	1
6.	Bojazen pred višjo starostjo	0	12	0
7.	Strah pred umiranjem	4	7	1
8.	Strah pred smrtjo	2	10	0
9.	Posmrtno življenje	3	6	3
10.	Smisel (pomen) življenja	12	0	0

Svoje življenje doživlja kot zavoženo šest pacientov (polovica):

»Preveč sem pil.«

»Ker sem vzela tega moža...«

»Lahko bi bilo drugače...«

»Nisem se razumela z možem.«

»Marsikaj si očitam.«

Pacient (neborec), ki je dejal: »Marsikaj si očitam,« je bil interniran na Golem otoku in o tem je pripovedoval: »Tudi ti si moral tepsti, če si bil član kolektiva. Nekoga so pokončali, ker je ušel z otoka. Ko so ga našli in pripeljali nazaj, je moral skozi špalir in moral si ga tepsti in potem so še skakali po njem. Prišel je zdravnik interniranec, ga pogledal in rekel, da mu žila še utripa. Torej je bilo treba še skakati po njem. Ta zdravnik je bil zločinec.« Značilno je, da je pacient na vprašanje o smislu življenja odvrnil, da je ta v »samoobstoju«. Povedal pa je tudi, da je imel močno, prehudo religiozno vzgojo.

Nekdanji borec Orel je, ko je pripovedoval o Golem otoku, kjer je bil zaprt, javno spregovoril tudi o svojem najhujšem dnevu na otoku in v življenju sploh, čeprav njegova pot ni bila lahka. Povedal je, da je bil njegov najtežji dan očitno

tisti, o katerem smo pravkar navedli pripoved drugega interniranca. Orel je dejal, da so udrihali po vrnjenem ubežniku in da je to počel tudi sam. Povedal je, da so tega ubežnika končno tudi pokončali.

Ta izpoved, javna in iskrena, je dokaj neobičajna in v danih okoliščinah najbrž dovolj pogumno dejanje, mogoče celo bolj kot mnoga njegova neustrašna dejanja, ki jih je storil kot partizanski komandant. Neobičajna in tudi pogumna zato, ker ima človek »sredi možganov« »železno zaveso«, za katero tičijo njegovi grehi, ki jo le s težavo prebijajo. Človek običajno ne govori o svojih etičnih prekrških, zelo pogosto in včasih morda celo kar rad pa o grehih soljudi. Vendar je prikazovanje grehov drugih običajno samo pol resnice in še ta ni vselej točna, marveč je pomanjkljiva in sporna. Medtem ko je izpoved lastnih grehov, če jih človek pač izpove, točna, saj jih le njegov nosilec dodobra pozna. Zato le takšna, sicer redka izpoved bistveno prispeva k izboljšanju etičnih odnosov ljudi, kar pa bi težko trdili o izolirani heterokritiki brez osvetlitve z lastne strani.

Je pa tudi res, da lahko človek, ki je ubil sočloveka, nima občutka krivde. Kot je bil hud občutek krivde tiste starostnice, ki je v domu upokojujencev pripovedovala, kako je svojemu dobremu očetu v mladosti izmaknila iz denarnice pet dinarjev. Vest je zelo osebna in različna. Citirani interniranec pravi: »Tudi ti si moral tepsti...« (...sem pač moral – op. avtorja). Orel pa o očitno istem dogodku naravnost: »Tudi jaz sem udrihal... in to je bil moj najhujši dan v taborišču in tudi v mojem življenju.«

Ko sem že navedel pripoved interniranca zdravnika o neetičnem vedenju zdravnika sozapornika, moram žal navesti še dve izjavi, ki sta mi ju, ne da bi ju silil k temu, izpovedala dva pacienta v ordinaciji.

Prvi pacient (XX) se je zdravil zaradi nevroze in je po poklicu zdravnik. Povedal je, da je bil tri leta interniran na Golem otoku. Zelo je kritiziral bivšega sojetnika – tudi zdravnika (XY), ki da je v taborišču hitro prišel v ambulatno in potem silil jetnike k delu, čeprav niso bili sposobni in so bili bolni. Tako je silil tudi njega. Povedal je tudi, da je ta zdravnik, njegov sojetnik, cinično užival ob takšnem početju.

Drugi pacient (YY), ki se je tudi zdravil zaradi nevroze v našem psihiatričnem dispanzerju, je bil prav tako interniran na Golem otoku. Tudi ta je zelo kritiziral bivšega sojetnika zdravnika (YZ), češ da se je neprimerno vedel do sozapornikov.

Naj opozorim, da je pri teh kritikah žal šlo za dva različna zdravnika...

Kritik na račun neetičnega vedenja zdravnikov internirancev seveda ne gre prezreti, vendar bi nam mnogo pomenile izpovedi obeh zdravnikov samih o njunem morebitnem neetičnem vedenju v taborišču.

Glede pregleda, ki ga podajam, morda še dve zabeležki. Ena pacientka je izražala življenjsko naveličanost in je imela tudi samomorilske misli. Eden od pacientov, ki pravi, da ni posmrtnega življenja, redno zahaja v cerkev in se udeležuje obredov.

Smisel oziroma pomen življenja vidijo pacienti iz primerjalne skupine takole:

- v delu, sedem pacientov
- v dobrem sožitju in skrbi za svoje, pet pacientov
- v primernem sožitju z ljudmi, trije pacienti
- v »samoobstoju«, en pacient

Povzetek: Pri pacientih iz primerjalne skupine je nakazan večji občutek zavoženosti življenja (6 : 6, 1 : 4), pri borcih pa občutek krivde (2 : 3, 2 : 10). Pri borcih je bolj izražena bojazen pred višjo starostjo (4 : 1, 0 : 12). Najbrž zato, ker so bili v življenju tudi bolj aktivni in vedo, da jih bo staranje v tem pogledu omejevalo. Podoben je tudi psihosomatski mehanizem pri pacientih s primarno hipertenzijo (11, 12). Pri obeh skupinah je strah pred umiranjem večji (3 : 2, 4 : 7) kot strah pred smrtjo (2 : 3, 2 : 10). O posmrtnem življenju osem vprašancev obeh skupin sodi, da ga ni, trije verujejo vanj in šest jih pravi, da ne vedo, kako je s tem.

TELESNE BOLEZNI

Opazovana skupina, neposredno obdelano osem pacientov:

Od teh je pet bolnikov bolehalo ali še boleha za naslednjimi boleznimi, ki so jih ugotovili njihovi zdravniki in jih označili takole:

1. Centralni nevrološki sindrom
2. Arterialna hipertenzija, hipertonično srce, srčna dekompenzacija, očesna bolezen
3. Kronični sinusitis, glavoboli, spondiloza hrbtenice, nevritis facialisa
4. Bronhialna astma, dimeljska kila, varice na nogah, pljučnice, gripe
5. Generalizirana ateroskleroza, cerebrovaskularni inzult, spondiloza deformirane hrbtenice, cervikalni sindrom, arterialna hipertenzija, kompenzirano hipertrofično srce, diabetes, hiperproteinemija, nefroangioskleroza, ledvična insuficienca, herpetični keratitis na obeh očeh.

Opazovana skupina, posredno obdelano 23 pacientov:

Ker gre za posredne informacije, so podatki seveda bolj pomanjkljivi. O boleznih so nam sporočili samo za devet pacientov. Za ostale nismo mogli zbrati zanesljivih podatkov.

1. Težave s hrbtenico
2. Ulkusna bolezen
3. Srčni infarkt
4. Ledvični kamni
5. Hipertonično srce, kardialna insuficienca
6. Diabetes
7. Kardiopatija
8. Transplantirana ledvica
9. Diabetes, povečano izločanje želodčne kisline

Primerjalna skupina, neposredno obdelano 16 pacientov:

1. Diabetes, srčni infarkt, degeneracija hrustancev
2. Anemija, operacija na kolenu
3. Diabetes, spondiloza hrbtenice, operacija žolčnika, gastralgia, mastopatija
4. Revmatizem, gastralgia, degeneracija hrbtenice, kolkov in kolen
5. Diabetes, arterialna hipertenzija
6. Glomeruloskleroza, degeneracija hrbtenice, emfizem
7. Arterialna hipertenzija, degeneracija hrbtenice, alergični nahod
8. Degeneracija hrbtenice, operacija želodca
9. Kardiopatija, operacija jajčnika, debelost

10. Diabetes, arterialna hipertenzija, kardiopatija, revmatizem, ginekološka operacija
11. Pretres možganov, lumbago
12. Kardiopatija, degeneracija hrbtenice, diabetes, pljučnica
13. Očesna bolezen
14. Revmatizem
15. Diabetes, arterialna hipertenzija, kronična nefropatija, miokardiopatija, diabetična angiopatija, kolapsi – fraktura reber in roke

Primerjalna skupina, posredno obdelano 25 pacientov:

1. Cerebrovaskularni inzult, srčni infarkt
2. Cerebrovaskularni inzult, arterialna hipertenzija, bolezen oči
3. Alkoholni gastritis
4. Jetrna ciroza (alkoholna)
 5. Slepota (100 %)
 6. Možganska ateroskleroza, vrtoglavice
 7. Cerebrovaskularni inzult
 8. Kronični dermatitis
 9. Generalizirana hipertenzija, nefritis
11. Rak grla, kronični bronhitis
12. Arterialna hipertenzija, glivična bolezen kože
13. Kardiopatija
14. Arterialna hipertenzija, ulkusna bolezen, borelioza

Telesne bolezni, opazovana skupina:

Mednarodna klasifikacija MKB-9, 1978 (9)	Neposredna obravnavava 8 pac.	Posredna obravnavava 23 pac.	Skupaj
I.			
Infekcijske in parazitarne bolezni (kronični sinusitis, gripa)	2	—	2
III.			
Endokrine bolezni, bolezni prehrane in metabolizma ter motnje imunosti (diabetes, hiperproteinemija)	1	2	3
VI.			
Bolezni živčnega sistema in čutil (centralna oslabelost, možganska ateroskleroza, cerebrovaskularni inzult, glavobol, nevritis facialisa, tremor roke, keratitis, bolezen očesa)	8	4	12
VII.			
Bolezni cirkulatornega sistema (srčni infarkt, hipertrofično srce, hipertro- nično srce, srčna insuficienca, srčna	7	4	11

B	O	R	E	C
dekompensacija, kardiopatija, arteri- alna hipertenzija, generalizirana arterioskleroza, varice)				
VIII.				
Bolezni respiratornega sistema (bronhialna astma, pljučnica)		2	–	2
IX.				
Bolezni prebavnega sistema (ulkusna bolezen, prebavne motnje, hiper- acidnost želodca)		1	3	4
X.				
Bolezni genito-urinarnega sistema (nefroangioskleroza, ledvični kamni, transplantacija ledvice)		1	2	3
XIII.				
Bolezni mišično-kostnega sistema in vezivnega tkiva (spondiloza hrbtenice, cervikal- ni sindrom, revmatizem, dimeljska kila)		5	1	6
31 pacientov – 43 bolezni		27	16	43

Telesne bolezni, primerjalna skupina:

Mednarodna klasifikacija MKB-9, 1978 (9)	Neposredna obravnavava 16 pac.	Posredna obravnavava 25 pac.	Skupaj
I.			
Infekcijske in parazitarne bolezni (borelioza)	1	–	1
II.			
Neoplazma (rak grla)	1	–	1
III.			
Endokrine bolezni, bolezni prehrane in metabolizma ter motnje imunosti (diabetes, obesitas, alergični nahod)	8	–	8
IV.			
Bolezni krvi in krvotvornih organov (anemija)	1	–	1
VI.			
Bolezni živčevja in čutil (centralna oslabelost, pretres možganov, glavobol, cerebrovaskularni inzult, možganska ateroskleroza, vrtoglavica, očesna bolezen)	5	11	16
VII.			
Bolezni cirkulatornega sistema	9	7	16

(srčni infarkt, miokardiopatija,
arterialna hipertenzija, ateroskleroza)

VIII.

Bolezni respiratornega sistema (pljučnica, emfizem, kronični bronhitis)	1	2	3
--	---	---	---

IX.

Bolezni prebavnega sistema (ulkusna bolezen), gastralgija, gastritis, operacija želodca, operacija žolčnika, jetrna ciroza)	5	3	8
---	---	---	---

X.

Bolezni genito-urinarne sistema (glomeruloskleroza, nefritis, nefropatija, ginekološka operacija)	4	1	5
---	---	---	---

XII.

Bolezni kože in podkožnega tkiva (kronični dermatitis, gljivična bolezen kože)	–	2	2
---	---	---	---

XIII.

Bolezni mišično-kostnega sistema in vezivnega tkiva (težave s hrbtenico, s kolki, s koleno, obrada hrustancev, revmatizem)	13	–	13
--	----	---	----

XVII.

Poškodbe in zastrupitve (operacija kolena, operacija nosu, fraktura reber, roke)	6	–	6
---	---	---	---

41 pacientov – 80 bolezni	54	26	80
---------------------------	----	----	----

Povzetek: Prikazani izvid je pomanjkljiv zlasti glede na posredno obravnavo pacientov, kar je razvidno že iz primerjave skupnega števila bolezni pri neposredno in posredno obdelanih pacientih obeh skupin.

Skupno število bolezni pa pri obeh skupinah vendar govori o tem, da se kaže v povprečju več bolezni, kot je pacientov. Gre torej za pričakovano polimorbidnost starejših oseb:

opazovana skupina: 31 pacientov, ima 43 bolezni,

primerjalna skupina: 41 pacientov, ima 80 bolezni.

Pri obeh skupinah so po pogostosti na prvih štirih mestih naslednje bolezni, ki si sledijo takole:

1. Bolezni živčnega sistema in čutil (opazovana skupina 12-krat : primerjalna skupina 16-krat), 2. bolezni cirkulatornega sistema (11-krat : 16-krat), 3. bolezni mišično-kostnega sistema in vezivnega tkiva (6-krat : 13-krat), 4. bolezni prebavnega sistema (4-krat : 8-krat). V primerjalni skupini nastopajo 8-krat tudi endokrine bolezni, bolezni prehrane in metabolizma ter motnje imunosti.

STARANJE

»Visoko in zdravo starost je mogoče doseči z izpolnjevanjem treh pogojev: 1. treba je veliko delati, 2. ne biti zavisten drugim, 3. nikomur nič zlega storiti.«

A. Zurabašvili (13).

Pri neposredni obravnavi smo seveda laže ocenili stopnjo staranja kot pri posredno obdelanih pacientih. Ti izvidi seveda niso eksaktni, ampak bolj interpretativni, na podlagi splošnih pregledov in pogovorov neposredno obdelanih bolnikov oziroma poročil in podatkov pri posredno obdelanih.

Opazovana skupina, neposredno obdelano, osem pacientov:

staranje ustrezno štirje pacienti
izrazitejše štirje pacienti

Opazovana skupina, posredno obdelano 23 pacientov:

staranje ustrezno trinajst pacientov
izrazitejše deset pacientov (od teh kaže šest bolnikov alkoholni starostni propad)

Primerjalna skupina, neposredno obdelano šestnajst pacientov:

staranje ustrezno osem pacientov
izrazitejše osem pacientov

Primerjalna skupina, posredno obdelano 25 pacientov:

staranje ustrezno šestnajst pacientov
izrazitejše devet pacientov (od teh kažejo trije pacienti alkoholni starostni propad)

Povzetek: Sodimo, da so procesi staranja pri skoraj polovici pacientov v obeh skupinah izrazitejši, kot bi pričakovali. Nekateri kažejo alkoholni starostni propad, vendar je takšnih več v opazovani skupini.

— PREDSTAVITEV PACIENTOV (TRPEČIH) —

To poglavje je posvečeno nekaterim pretresljivim življenjskim zgodbam, ki govorijo pretežno o enem samem področju človeških muk in stisk, tistih namreč, ki so usodno povezane z vojno oziroma politiko. Bralcu pa utegnejo tudi nakazati, kaj vse mora v svoji »duši« nositi psihiater; samo v zadnjih dvajsetih letih sem imel npr. okrog 30.000 registriranih terapevtskih pogovorov z duševnimi bolniki in pacienti z duševnimi motnjami ter stiskami. Pacienti, o katerih je govor, zvečine sicer niso vključeni v našo študijo (en sam je iz kontrolne skupine), vendar so zgovoren dokaz, kako hudo in težko je med vojno in večkrat morda še huje v povojnem času, še zlasti neposredno po končani vojni, ko so maščevalni nagoni in strasti človeka najbolj izraženi. Slednja ugotovitev je, žal, zgodovinsko dokazana, postavim, za nekaj tisoč let nazaj.

Pacienti pripovedujejo o moralnih prekrških na vseh straneh. Toda vselej samo o moralnih prekrških, grehih človeka (torej tudi mene!), ki ga nekateri pišejo z veliko začetnico, in ne o grehah morja in zemlje in nébes ter tudi ne gora in polj ter rek in gozdov in sploh ne živali in še manj zveri. Slednje namreč grehov ne delajo. Med tem prikazom je tudi Žrtev, ki je najbrž doživela napad vampirizma. In na koncu poglavja tudi pripoved borca, ki sem jo strnil v naslovu Mrtvaški ples.

PRVI PACIENT

D. S., rojen 1924. Matična številka: 84013

Diagnoza: maniformna slika (jezava nota) – 296.0

Zdravnik je zapisal (7. julija 1984) v popis bolezni:

Ko vstopi v ordinacijo, se prepusti enournemu neustavljivemu samogovoru, ko do skrajnosti napenja svoja čustva in postane ves zaripel v obraz ter se kar

slini. Med pripovedovanjem poskakuje s stola in grimasira. Ne more zaustaviti poplave svojega besedišča. Iz celote je razbrati, da se brani ocene, da bi bil duševno bolan, in se trudi prikazati objektivne razlage za svojo razburjenost.

Pacient pove, da je bil borec od leta 1942. Po vojni je opravljal odgovorne funkcije na gospodarskem in političnem področju. Pravi, da je po očetovi črti bolj grob in samodržen, po materini pa je »hud gobec«.

Svoje sedanje osnovno doživljanje označuje s spoznanji in razočaranjem zadnjih tednov, ko je zbiral podatke o narodnoosvobodilnem boju. Spoznal je, da je vsa jugoslovanska usoda zgrešena in goljufiva zgodba ter družba skorumpirana in samozadovoljna. Hoče se ji odreči. Pove, da je nekaj svojih medalj že skuril in da bo še druge, nekaj pa jih bo privezal mačkom in psom na rep. Žena govori, da se mu je zmešalo, sam pa čuti, da je to le najvišja stopnja razočaranja, saj je nekoč v vse te reči verjel.

Pacient zanika, da bi bil pretiran pivec alkohola. Svojo zahripanost, ki je očitno posledica pretiranega govorjenja, razlaga s prehladom.

Pacient je bil 14. junija 1984 prvič sprejet na Univerzitetno psihiatrično kliniko. Diagnoza: manija – 296.0.

Iz njegovega popisa bolezni je povzeti:

Do svojega petdesetega leta je bil pri JLA. S šestinšestdesetimi leti se je upokojil kot komercialni direktor. Je spomeničar. Njegove težave so se začele pred kratkim. Prosili so ga, da bi sodeloval pri pisanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja. Zbiral je podatke prič, saj ni hotel upoštevati vsakršnih govoric. Vse to ga je strahotno vznemirilo. Svoje ugotovitve je napisal, pisal je cele noči, in se je o teh rečeh tudi pogovarjal s svojimi bojnimi tovariši. Nekateri od teh so se bali in so mu rekli: »Živi mudro, da ne gineš hudo.« Postal je razburjen, več je govoril kot običajno, le malo je spal in tako so ga napolnili v bolnišnico. Tudi sam je moral med vojno dva človeka ustreliti – tak je bil pač ukaz – sicer bi bilo po njem, če ga ne bi izvršil. Njemu pa ta stvar ni škodila, ker ima močan značaj in je iz trdne družine.

Objektivno: Živahnih oči, čustveno privzdignjen, gostobesedno navaja svojo biografijo. Poudarja spoznanje o napakah in grehih drugih pred desetletji, in to naj bi bilo vzrok za njegovo spremenjeno vedenje. Pacient je še kasneje evforičen, vendar se je glede svojega pisanja različnim funkcionarjem malo distanciral.

Ob njegovi hudi kritiki drugih je zanimivo, da sam zaradi svojega izpričanega uboja nima nobenega občutka krivde in enostavno pravi: »Tak je bil pač ukaz...«

Pacient je bil ponovno sprejet na Univerzitetno psihiatrično kliniko v Ljubljani 16. junija 1987. Diagnoza: hipomanija – 296.0.

Iz njegovega popisa bolezni povzemamo:

Pacient govori o svojih obsežnih načrtih za prihodnost. Pravi, da si bo nakupil za 150 milijonov dinarjev raznih predmetov. Kot prej tudi sedaj govori o nepravilnostih, ki da so se dogajale po končani vojni v njegovem domačem kraju. Rad bi napisal svojo knjigo do konca. Rad bi pojasnil v njej razmere v vojaški obveščevalni službi.

Objektivno: Pacient je logoroičen, pospešenega duktusa. Razpoloženje je privzdignjeno. Njegova čustvena lega je blizu manije. Kasneje je pacientova

čustvena privzdignjenost popustila. Proti koncu hospitalizacije je že zanihal v blažjo depresivnost.

Žena in sin sta povedala, da je cele dneve hodil okrog in tudi ponoči ni spal. Na domače vpije. Zapravil je že 150 milijonov dinarjev. Denar hoče investirati, hoče stroje.

Pacient je bil sprejet na Univerzitetno psihiatrično kliniko v Ljubljani 16. septembra 1987. Diagnoza: Manično-depresivna psihoza – cirkularna oblika, sedaj depresivna – 296.3.

Zdaj je začel tarnati, da bodo obubožali. Nič ni jedel. Nobenega obstanka ni imel.

V bolnišnici je povedal, da je slabega razpoloženja, ker ima polno telesnih težav. Dejal je, da bo doma vse propadlo, ker ne more nihče delati. Obubožali bodo. Pacient pravi, da je škoda denarja zanj, da plačujejo bolnišnico. Pove tudi, da je »veliko slabega storil v življenju«.

Objektivno: Pacient izraža depresivne blodnje ekonomskega propada in posamezne samoobtoževalne misli. Imel je tudi samomorilske misli. Psihomotorično je močno zavrt. Je v izraziti depresivni legi.

Pacient je prejel tri aplikacije EKT (elektro-konvulzivne terapije). Postal je sproščenega vedenja in je spet pretirano podjeten ter se že malo nagiba k hipomaniji.

DRUGI PACIENT

I. P., rojen 1922. Matična številka: 88014

Diagnoza: psihopatska (sociopatska) osebnost – 301.7

Pri pregledu v psihiatričnem dispanzerju 25. februarja 1986 je pacient podal dodatno avtoanamnezo k svojim prejšnjim izpovedim na pregledih.

Pacient je povedal:

Bil je na prisilnem delu v Nemčiji in je pobegnil na Gorenjsko. Dne 21. junija 1944 je stopil med partizane v Gorenjski odred. Tam je videl tudi kakšne mračne dogodke. Enkrat so prijeli očeta nekih domobrancev in so ga zasliševali ter ob tem udarjali. Zaslišanec pa je vzklikal, naj mu Marija z Brezij pomaga. Potem so ga ob potoku ustrelili. (Pacient ne pove, ali je bil ob tem dogajanju poleg.) Po vojni je bil nekaj časa dodeljen Ozni, vendar je tam le čakal na razpored, a je videl tudi kakšne nepravilnosti. Potem so ga poslali v vojno aviacijo. Že pred resolucijo informbiroja je izstopil iz partije. Resolucije informbiroja sploh ni zagovarjal, vendar je bil kasneje obsojen na štiri leta zapore, ker je v vojski nekaj kritiziral in je hotel imeti dopust, da bi šel k svoji ženi. Niso mu bili prav odnosi v vojski, vendar ni imel pri tem nobene politike. Zaprt je bil v taborišču in kasneje interniran na Golem otoku. V taborišču so bile vojaške osebe in razdeljeni so bili v tri kategorije: v popravljive, nepopravljive in tiste, ki naj bi vohljali med zaporniki in jih izdajali. Na Golem otoku ni bilo uradne pravne oblasti, ampak so eden drugega ubijali. Pacient je dobesedno rekel: »Eden drugega smo pobijali.« Ko so jih peljali na otok, so jih zvezane zmetali v trebuh ladje tako, da so kar padali eden vrh drugega na kup in si pri tem ude lomili ter druge poškodovali. On je imel še srečo, da je bil kup zapornikov v trebuhu ladje že tako visok, da ni prav globoko padel. Na Golem otoku so prve dni morali hoditi sklonjenih glav v zelo globokem predklonu in z rokama na hrbtu. Če bi kdo glavo dvignil, bi bil obnjó. Ko so

na Goli otok prišli, so šli skozi špalir kaznjencev, ki so jih topli. Tiste novince pa, ki so šli skozi špalir počasi in pokončno, so pobili. Če je šel kdo skozi špalir preveč počasi in pokončno, je storil pravzaprav neke vrste samomor. Na otoku so razbijali kamenje in ga prenašali. Pacient pravi, da je videl na otoku veliko sadizma in tega se je tudi navzel. Ko se je vrnil domov, je svojo ženo zaradi nezvestobe v času njegovega zaporu prav sadistično mučil in ji je tudi kosti lomil. Sadizma se je naučil v zaporu. V njem sta dve osebi: ena je dobra, druga je slaba. Kot Ivan je dober, kot Janez je slab in sadist. Včasih je svojo ženo kot sadist zasliševal in jo maltretiral, ker je hotel izvedeti od nje vsako podrobnost o njeni nezvestobi. Žena, ki je lepotica, je imela v času njegovega zaporu vrsto moških in on je te reči z njo na krut način razčiščeval. Kot slaba stran njegove osebe, kot sadist, je včasih kar užival, če je kdo umrl, zlasti od funkcionarjev. Tako je bilo tudi ob smrti Tita. Stanje na Golem otoku se je popravilo, ko je prišel na obisk minister za notranje zadeve Ranković.

TRETJI PACIENT

H. A., rojen 1921. Matična številka: 30615

Diagnoza: psihopatska (sociopatska) osebnost – 301.7

Katamnističen pregled je bil opravljen v psihiatričnem dispanzerju 28. decembra 1989. Pacient je iz kontrolne skupine naše študije (ni bil borec).

Del pacientove pripovedi sem objavil že v publikaciji druge katamneze (3) in priobčili so jo tudi v Nedeljskem dnevniku (15).

Pri tem ponovnem katamnističnem pregledu, z dne 28. decembra 1989, torej vrsto let po pogovoru z njim ob drugi katamnezi (po šestih letih), je pacient še vedno ves prežet s hudimi doživetji na Golem otoku in njegovi notranji pritiski niso skoraj nič popustili. Tudi sedaj kar bruha iz sebe svojo ogorčenost in prizadetost. Ne bom ponavljal njegove prvotne pripovedi, navedel bom le nekaj dodatnih izpovedi, ki jih je pacient nanizal v svojih izbruhih pri kontrolnem pregledu.

Najprej potoži, da ima težave s kolki, hrbtenico in kolena. Koleno desne noge je izrabljeno. V oblačnem vremenu ga boli. Revmo ima in pogosto gre kar ležat. Moral bi oditi na operacijo sklepov. Zaradi bolečin se čuti bolj postaranega. Preveč kisline ima v želodcu. Pelin mu pri tem pomaga. Vse to so posledice Golega otoka.

Zaradi Golega otoka je zelo razburljiv. Tam so hudo trpeli. Grozno je bilo, huje kot v zaporih Sing Sing. Ubijali so jih. Pomrlo jih je 3500. Pesek so morali z golimi rokami grabiti. Morje pa je zmrzovalo. Bivši udbaš je roženkranc molil, drugi je v enem dnevu osivel. Po 200 kg težke skale so morali nositi. Sparjeno vodo so pili s posmoljenih desk. Včasih je kakšnega polža pojedel, če ga je našel. Pozimi je bil nag v vodi in se je prehladil. Imel je natekle noge, mišična vlakna je kar stran trgal, kot prekajeno suho meso. Bil je še v drugih zaporih, ne samo na Golem otoku. Enkrat mu je policist grozil s pištolo v ustih in mu s cevjo lomil zobe.

Prej se je ukvarjal s keramiko, sedaj tega ne more več delati, ker ga hrbtenica boli in kolena ter kolki, kar je posledica Golega otoka. Z ženo sta sama. Če je kaj preglasno, ga hudo nervira, tudi ropotanje loncev.

Objektivno: Pacient je labilen, vzkipljiv, razburljiv. Ves je prežet s hudimi doživetji, ki jih seveda ne more pozabiti, in kar bruha iz njega.

ČETRTRA PACIENTKA

N. O., rojena 1950. Matična številka: 99643

Diagnoza: sindrom odvisnosti od alkohola – 303.0

Pacientkina hčerka 13. februarja 1991 v psihiatričnem dispanzerju pove naslednje:

V družini je bilo zelo hudo, ker je oče pil. Bil je partizan in je ponoči prihajal domov pijan in je tepel mamo. Nas otrok ni tepel, vendar nas je ponoči, ko je prišel pijan domov, postavil v vrsto kot vojake in smo v takšni stoji morali dolgo časa poslušati njegove vojne dogodivščine. Tudi mati je začela piti.

PETA PACIENTKA

A. R., rojena 1940. Matična številka: 76672

Diagnoza: nevroza – 300.1

Pacientka je 13. julija 1989 med drugim povedala tole:

Moževega očeta so dva meseca pred osvoboditvijo leta 1945 vzeli med domobrance. Po osvoboditvi se je moral javiti oblastem in je to tudi storil. Vendar se ni več vrnil domov. Tako je oče zapustil sedem otrok. Doma so bili na Notranjskem. Mož je seveda vedel, kaj se je zgodilo z očetom in je bil ves čas hudo prizadet, ker so partizanom pomagali, očeta pa so domobranci tik pred koncem vojne na silo vzeli. Možev brat pa zaradi te izgube ni veliko trpel, ker je bil drugačnega značaja in je vse skupaj kot vojno sprejel. Ta brat je po vojni bombe pobiral, ki so ostale okrog raztresene, in je pri tem početju doživel eksplozijo in oslepel. Kljub tej nesreči je bil v svoji karieri uspešen in je celo direktor postal.

ŠESTA PACIENTKA

F. M., rojena 1935. Matična številka: 20434

Diagnoza: nevroza – 300.1

Pacientka je 18. oktobra 1990 med drugim povedala tudi tole:

Od sedmih otrok ji je med vojno umrlo pet bratov. Eden je utonil, drugi je umrl za pljučnico. Tretjega so partizani mobilizirali, a je že nekaj dni kasneje padel v borbi blizu sv. Urha kot partizan. Dva brata sta bila pri domobrancih in sta ob koncu vojne odšla na Koroško, vendar so ju vrnili. Eden je končal v Teharjih, drugi v Rogu. Za smrt tistega v Rogu so izvedeli tako, da je neka ženska poklicala k sebi njeno mamo in ji povedala, da je sin ušel iz Roga ter prišel k njej. Takrat je bil ves v brazgotinah. Tej ženski – svoji materi, je sin povedal, da prinaša pozdrave brata naše pacientke iz Roga, kjer je končal. Kasneje o tisti ženski in ne o njenem sinu, ki je ušel iz Roga, niso več slišali. Med vojno je bilo hudo in dajali so tudi partizanom, kadar so le prišli k hiši. Pacientka je bila med vojno stara sedem let in je vse to doživljala ter se vsega tega spominja.

SEDMI PACIENT

B. S., rojena 1971. Matična številka: 99841

Diagnoza: narkomanija – 304.2, 304.3

Pacientova stara mati je 13. marca v psihiatričnem dispanzerju povedala:

Prišla je za svojega vnuka, ki je po njenem prvem, že pokojnem možu. Vendar je bila z njim že prej ločena, ker je bil pijanec. Ta njen prvi mož je bil v partizanih. Sama je bila tudi v partizanih. Njen sin, oče tega vnuka, je težko

prenašal vedenje svojega očeta – pijanca. V mladosti je delal sodne prekrške. Sin je že tudi ločen. Vnuk živi pri svoji materi, ki tudi ni v redu. Drugič se je poročila, a se je že spet ločila in tudi pije. Od matere vnuka ločeni očim pa je do njega dober. Vnuk je zaposlen v njegovi privatni trgovini. Pri delu je še kar v redu. Srednje šole pa le ni mogel končati. Pogosto zahaja k njej, k svoji stari mami, na kosilo. Vendar ni dovolj razgiban in po kosilu se kar uleže. Ne kaže posebnih interesov.

Stara mama je prišla sem zato, ker so vnuka zasačili v avtu še z drugimi fanti, ko so prevažali mamila. Referentka se boji, da tudi njen vnuk ne jemlje mamil. Priznal ji je, da je včasih že kakšno »travo« pokadil. Pri prevozu mamil jih je sedaj zaustavila policija.

Po tem pogovoru s staro mamo je prišel na pregled vnuk sam in je priznal, da so prevažali mamila in da jih tudi sam jemlje.

Porušena in tudi zaradi vojne problematična družina sega s svojimi negativnostmi že v tretjo generacijo.

OSMI PACIENT

L. M. rojen 1935. Matična številka: 36668

Diagnoza: nevrotična depresija – 300.4

Pacient je prvič prišel v psihiatrični dispanzer leta 1971.

Leta 1984 je povedal, da se mu je stanje pred dvema letoma spet poslabšalo. Ponoči kar tuli in kriči. Napetost čuti v prsnem košu in kar piha. Krvni tlak mu niha. Vojnega filma ne more gledati, kar solze mu pridejo. Spominja se vojnih grozot. V otroštvu je živel kot žival. Vse bolj in bolj je občutljiv. Za malenkost se razburi. Solze mu hitro pritečejo.

Leta 1991 je pacient povedal, da je bil tega leta operiran na srcu in so mu napravili štiri bypasse. Po operaciji je postal še bolj občutljiv, mehak, kar jokati se začne, vse mu gre na živce. Samo o svojem življenju razmišlja, kako je bilo hudo.

Ko je imel šest let, leta 1942, so jim Italijani zažgali hišo na Notranjskem. Dne 13. marca 1945 pa so belogardisti njegovo mater zaklali. Takrat, pred koncem vojne, je bila neka hajka. Videl je svojo mamo vso razrezano, po grlu in drugod. V rani na grlu je imela zatlačen papir. Takrat je bil star devet let. Po vojni so ga dali v internat v Beograd. Leta 1946 se je vrnil domov, vendar je spal v hlevu, ker je bil dom požgan. Po vojni je imel še očeta in starega očeta. Kmalu je še stari oče umrl. Spet so ga dali v internat. Njegov oče je bil borec in je po vojni državi podaril gozd in zemljo in on sedaj nič nima od tega, ker je oče darilno pogodbo napravil. Samo o svojem hudem življenju razmišlja in sedaj je že v breme drugim. Ne spleča se mu več živeti... Njegove bolezni so pa tudi zaradi vseh teh stresov. Študiral je na fakulteti, napravil je 30 delovnih let in sedaj je star 57 let.

Objektivno: Pacient je urejen in komunikativen, jokav in ihtav, neboljen, depresiven, disforičen.

DEVETA PACIENTKA

B. K., rojena 1937. Matična številka: 51893

Diagnoza: konverzivna nevroza – 300.1

Pacientka je pri nekaj pregledih v psihiatričnem dispanzerju povedala tudi naslednje:

Ima grozne težave. Ponoči jo kar iz postelje vrže. Občutek ima, da se ji zrak nabere v levi strani prsnega koša in ji pritiska v levo pazduho in levo stran vratu. Pritisk čuti po celi levi strani glave in še posebno v levem ušesu. Tudi ima bolečine pri srcu, ki ji izžarevajo navzgor. Kadar je bila bolj živčna, jo je bolelo pod levim rebrnim lokom. Vse jo samo po levi strani boli. Tudi napade dobi in takrat ji jagodice prstov postanejo mravljinčaste. Zaradi bolečin pri srcu je že večkrat ponoči klicala zdravnika. Ima pa tudi prisilne misli in strah. Vendar so v ospredju telesne težave in bolečine. Pri pregledih niso našli posebnosti. Tudi preiskave srca so v redu. Elektroencefalogram je v mejah normale.

Sama živi v kmečki hiši. Veliko je sama. Prej je bila knjigovodkinja v mestu in je opravila 31 delovnih let. Upokojena je bila zaradi težav pri srcu. Od lani so njene težave še hujše.

Za svojo živčnost že ima vzrok, to ve, saj je mamo izgubila. Maja 1944 so Nemci prišli v njihovo vas v Goriških Brdih in so izbrali deset ljudi, da jih bodo ustrelili. Tudi sama je že stala ob svoji mami v tej vrsti za streljanje. Takrat je imela sedem let. Potem pa je stopila v vrsto na njeno mesto mamina sestra in Nemec je njo izpustil. Vseh deset so ustrelili, tudi njeno mamo in teto. Mati je bila takrat noseča, ko so jo ustrelili. Zato nima bratov ne sester. Še ena druga ženska, ki so jo v tej vrsti ustrelili, je bila noseča. To dejanje pa so Nemci storili, ker so jih partizani prej napadli. Obstaja fotografija ustreljenih in je v muzeju. Tudi sama jo ima. Vsega tega se živo spominja. To je seveda vplivalo nanjo. Živela je pri drugih ljudeh. Manjkala ji je materinska ljubezen. Vse te reči je premlevala v sebi in vselej je bila anksiozna. Zatekla se je v svoj notranji svet. Oče pa je bil grozen do nje. Pil je in je bil živčen. Vselej je pil. Do nje je bil kot žival. Ponoči ima strah.

Objektivno: Pacientka toži zaradi vrste telesnih senzacij, pretežno na levi strani prsnega koša in glave, na »srčni strani« – »sinistroza« (sinistrosis – neugodnost, narobna stran). Gre za dovolj hudo in tudi utrjeno nevrozo, ki ima svoje korenine seveda v pacientkinem otroštvu. Morda bi lahko rekli, da gre za »krik po materi«.

OPOMBA

Strokovna komisija za medicinsko-etična vprašanja je na seji, 22. februarja 1982 (dopis št.: 73/81 Str/R z dne 24. februarja 1982), ugotovila, da je načrt raziskave usklajen z načeli Kodeksa etike zdravstvenih delavcev SFRJ in določbami Deklaracije iz Helsinkov-Tokia in ga je dopustno uresničiti.

*»Balin je bil v vojski le malo časa,
kar pa ni pomembno, kajti vojskovanje je tolikšno,
kolikor ga napihneš v miru.*

*Tudi Balinovo vojskovanje se vpenja v resnico,
da je vojna strašna zaradi žrtev in vojske, ki jih napravi, dokler traja,
a je prav tako in morda še bolj škodljiva,
ker pušča za seboj ljudi, ki veljajo za ugledne in zaslužne
in nas prepričujejo,
da so v vojski, najsi je trajala mesec ali leto dni, postali pametnejši,
in si tako vzamejo prvo besedo takrat, ko je očitno,
da ne znajo nič.»*

Ne samo izpričano poročilo o pobe-
snelem domobrancu in opisani bun-
ker v krvi, marveč še vrsta drugih
dovolj avtentičnih podatkov zbujajo
resen sum o tem, da so nad Miro
Lenardič storili nekrofilski oziroma
vampirski napad.

ŽRTEV

Mira Lenardič, rojena Jeras, 23. februarja 1902 v Ljubljani

»Dne 22. t. m. je prišla v roke pravice komunistična terenka Lenardič Mira... Že za Jugoslavije je sodelovala pri ženski 'Vzajemnosti'. V času badoglijevske okupacije je aktivno sodelovala pri organizaciji OF na Ježici, pri pobiranju prispevkov in širjenju propagandnega materiala... Aretirana je bila od Vaških straž... Tako sega roka po vseh krivcih gorja, prizadetega slovenskemu narodu.«

Tako so poročali v članku z naslovom Huda zločinka v rokah pravice in ga opremili tudi z njeno fotografijo v časopisu Slovenec, v petek 26. novembra 1943, na 2. strani. (16)

Naslednjega dne, v soboto, 27. novembra 1943, je v časniku Slovenec na 2. strani izšel nov članek z naslovom Cinizem, ki mu ni enakega. (17) V tem članku novinar piše:

»Včeraj smo poročali, da je padla v roke pravice huda zločinka Lenardič Mira... Vsakdo je novico sprejel z zavestjo, da je enega komunističnega zločinca manj... Kako nas je presenetilo, ko smo dobili v objavo inserat tvrdke Jeras in drug (njen brat, op. pisca), kjer je bila ta zločinka uslužbena, v katerem tvrdka sporoča javnosti, da daruje 'v počastitev spomina nenadoma preminule gospe Lenardič Mire', bivše uradnice, Rdečemu križu 10.000 lir, Zavodu za gluhonemo deco 2.000 lir, Društvu slepih 2.000 lir, ... – Da pa daruje slovenska tvrdka... 22.000 lir v počastitev narodne zločinke, je pa cinizem brez primere... takim cinikom še Bog ne more pomagati.«

»Dokument Slovenskega domobranskega voda Ježica št. 64 na položaju 24. 11. 1943

Občinskemu uradu občine Ježica

Včeraj zvečer po zaslišanju je bila ustreljena aretiranka Lenardič Mira, ker se je upirala vojakom, ki so jo peljali v zapor, da so morali uporabiti orožje.

Podpisana komanda poziva, da ustreljeno v teku ene ure odpelje iz domobranske kasarne na pokopališče.

Prevoz mora poskrbeti in izvršiti občina do 10. ure dopoldan brezpogojno.

Vodnik nadporočnik
Janez Kos l. r.« (18)

»Isto vsebino sporočajo s svojim aktom domobranci na Ježici z dne 25. 11. 1943 župnemu uradu, da je Lenardič Mira, roj. Jeras, 23. 2. 1902 v Ljubljani umrla 23. 11. 1943 ob 21. uri zvečer.« (18)

V spisu Iz noči v jutro (19) beremo tudi tole:

»Mira Lenardič z Ježice je bila po poklicu uradnica. Stara 40 let. – Že oktobra 1942 so belogardisti Miro Lenardič aretirali in jo v svoji postojanki v Jakeljnovi hiši strahotno mučili. – Po enem letu stalnega zasledovanja in

šikaniranja in hišnih preiskav so domobranci Miro Lenardič ponovno aretirali. Pretepali in mučili so jo kot nobeno žensko z Ježice. – Zloglasni črnorokec Kovačič (20) (Alojz Kovačič, domobranski narednik 'Bognar') iz Tomačevega je ob mučenju in zasliševanju Mire Lenardič pobesnel, jo z nožem večkrat prebodel, nato pa s pištolo dobesedno prerešetal. Jetnik, ki so ga naslednji dan po Mirini smrti vrgli v bunker, je pozneje dogodek takole opisal: '... Na koncu kleti so bila težka železna vrata. Za njimi je bil tisti zloglasni bunker. – Stražar je odprl vrata in me porinil v bunker. – Zatohel, težak duh po krvi in kislem, razpadajočem mrliču mi je hušnil v nos, da mi je prihajalo slabo. – Legel sem v kri. Slamarica je bila dobesedno prežeta s strnjeno krvjo. In skozi možgane mi je blisnila vest, ki ji včeraj nisem verjel: v bunkerju so beli ubili Lenardičevo.'«

Še druga pričevanja in dokazi govorijo o tem, da so Miri Lenardič s puškinimi kopiti razbili glavo. Njena mati Alojzija Jeras je pred pogrebom zahtevala, da odpro krsto. Samo njej so dovolili žrtev pogledati. Imela je razbito glavo. Žrtev so tudi spolno zlorabili. Tako je izjavila njena nečakinja Nevenka Šidjanin. Danica Krošl je povedala, da se ni smela spominjati svoje ubite sestre, odkar je iz verodostojnih ust izvedela, kaj vse so z njo v mučilnici na Ježici počeli domobranci... Na pogrebu ni bilo duhovnika, čeprav je bila njena mati globoko verna in je želela cerkveni pogreb (Nevenka Šidjanin).

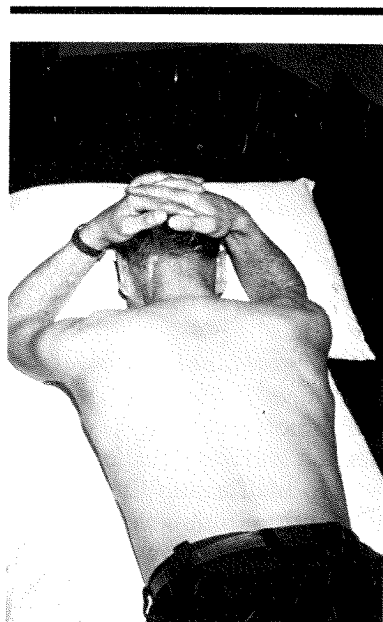
Ne samo izpričano poročilo o pobesnelem domobrancu in opisani bunker v krvi, marveč še vrsta drugih dovolj avtentičnih podatkov ponuja resen sum o tem, da so nad Miro Lenardič storili nekrofilski oziroma vampirski napad.

Nekrofilija (necrophilia) je seksualno vzburjenje in zadovoljstvo ob človeškem truplu. (21, 22) Vampirstvo je – laično rečeno – hlepenje po krvi, vampir hlepi po krvi. Slišal sem za nekoč nadvse nežnega mladeniča, ki je v boju pil kri ubitega sovražnika. (23) Vampirizem (vampirismus) je pojav pri tistih psihopatskih osebah – nekrofilnih, ki odkopavajo sveže grobove in premetavajo grobnice. (24) Strokovno povedano, gre za sociopatske osebe, ki nenormalno, bolešno manipulirajo s človeškimi trupli oziroma njihovimi kostmi. Očitno je šlo pri opisani žrtvi za prav takšno ravnanje. O maščevalnih vampirskih ekscesih smo slišali s Kosova, češ da so odkrivali otroške grobove in trupelca metali iz jam. Ta dejanja so očitali Albancem. Websterjev slovar (25) navaja za izvor angleške besede »vampire« tudi srbski besedi vampir, vampira. V slovarju tujk B. Klaića (26) naj bi beseda vampir izvirala iz turškega jezika in bila prevzeta v starobolgarski jezik (srbski). Mogoče pa nekrofilija in vampirizem posebej niti nista tako redki osebnostni motenosti oziroma seksualni deviaciji, kot menimo. Pomanjkljivost je, da v ICD-10 (22) ne navajajo pojma vampyrismus.

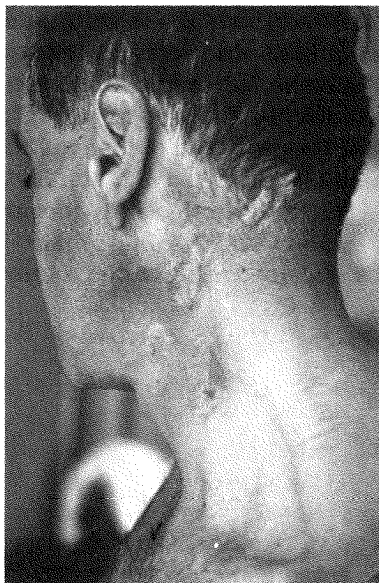
*Zvonikar gleda sredi noči
tja dol, kjer vrstijo se gróbi;
od meseca svet se na žalah belí
razločno kot v dnevi svetlobi;
pa zgané se grob, in še drug se odprè,
iz tál se tu ženska, tam moški se vzpnè
in srajce vlekó se za njimi.*

Prevedel Oton Župančič

»Tam smo morali leči v vrsto na trebuh, tako da smo za glavo položili skrčeni roki. Potem se je nad vsakim od nas razkoračil vojak in vsakemu posebej poslal iz brzostrelke rafal v tilnik ('katynski strel'). Tudi meni...«

Franč Bravec

Zadaj na vratu je bilo določno videti tri vstrelne rane, spredaj pa še več vstrelnin in izstrelnin, saj so mu krogle prebile tudi levo roko. Bravec je imel natanko deset ran...

MRTVAŠKI PLES

Franc Bravec, rojen 1925. Matična številka: 16754

Diagnoza: nevrotična depresija – 300.4

Pred mnogimi leti so me na hitro poklicali v zaselek k pacientu, ki sem ga zdravil, češ da umira. Nisem vedel, kaj bi lahko še storil zanj, vendar, prosili so me in šel sem na pot. Umirajoči je ležal na skrbno postlani postelji sredi hiše, okrog njega pa so sedeli sorodniki, tudi otroci, sosedje in znanci. Ni jih bilo malo. Videti je bilo, da so ga obdali takoj, ko so »sklenili«, da umira, in da ga ne bodo zapustili prej, ne podnevi ne ponoči, dokler ne bo zapustil tega sveta. Med to njegovo poslednjo družino je bil tudi župnik v kolarju in mirno je sedel ob postelji ter zrl v umirajočega. Ko sem spoznal, da res nimam več nobenega strokovnega opravila, in še ugotovil, da ga od mene svojci sploh niso pričakovali, sem sedel poleg župnika in se tudi sam zagledal v pacienta. To se mi je zdelo takrat še najbolj primerno in sedež ob duhovniku najustreznejši. Ko sem tako že dalj časa sedel v sobi, sem spoznal, da umiranja ne prepuščajo samo poslavljajočemu se svojcu, prijatelju, znancu in ga ne razumejo zgolj kot njegovo osebno skrivnost, njegovo intimo, marveč ga bližnja okolica jemlje tudi kot svoje lastno in obvezno sodoživljanje.

Danes pa umira človek v splošnem sam, preveč sam, v kakšni čumnatih doma, v socialnem zavodu ali v bolnišnici. Kaže, da smo umiranje prepustili kar v celoti umirajočemu, opravičujoč se: Človek umira pač sam...

Če sta umiranje in smrt postala danes res samo intima umirajočega in nista več tudi sodoživljanje okolice (prenekateri reče: »Na pogrebe načelno ne hodim«), potem pa je sedaj ravno narobe z boleznijo. Nekdaj je bilo za medicino dovolj značilno to, da se je izražala predvsem v individualnem odnosu, in bolezen je bila zvečine skrivnost pacienta in zdravnika. Danes postaja bolezen v vse večji meri stvar okolice, a ne le v diskretnem preventivnem pomenu, kar je bila vselej, ampak tudi v docela osebnem. Vsakršne bolezni, okvare in motnje pacienta ter težave niso več samo njegova zasebna stvar, ampak postajajo že kar nekakšna lastnina širše okolice.

In ko tako razmišljam o močno zbledeli intimi danes obravnanega pacienta, se sprašujem: Kaj pa je sploh še ostalo zdravniški tajnosti, ki naj ohranja skrivnost bolnika v času njegovega življenja in tudi še po njegovi smrti (vsaj dokler žive bližnji svojci) in smo ji prisegli?

Sodim, da moramo poklicne skrivnosti o sočloveku še vedno trdno ohranjati zase.

In v nekem nasprotju s to mojo mislijo o zdravniški tajnosti, ki je seveda apel predvsem meni samemu, naj predstavim svojega pacienta. To bom storil z njegovim polnim imenom, saj določno čutim, da tokrat ne grešim.

Dne 29. decembra 1965 je stopil v mojo ordinacijo štiridesetletni Franc Bravec, rojen 1. decembra 1926, doma iz Loža pri Cerknici, monter pri PTT.

K psihiatru je prišel zaradi otožnosti in občutka manjvrednosti. Potožil je, da se izogiba ljudi, ker ima izmaličen obraz. Po neuspehah zunanjih operacijah čelnih sinusov je imel oba arkusa neprijetno vdolbena kot dve kraški vrtači. In njun začetek je res segal v zimski kraški gozd...

Ko sem poslušal pacienta, mi je kar naenkrat in brez prave povezave s prejšnjo pripovedjo dejal: »Med vojno so me ustrelili...« Ni rekel, da je bil ranjen, prestreljen, obstreljen, zadet ali kaj podobnega, marveč je srhljivo kratko poudaril dokončnost, dovršnost dejanja. Ta dikcija me je zdramila in mi v glavi nekaj premaknila: Prav takšno izjavo, morda celo barvo glasu, sem nekoč in nekje že slišal... In sem pacientu še bolj prisluhnil:

»Konec leta 1943, tedaj mi je bilo sedemnajst let, so me v vasi Podkraj blizu Cola nad Vipavo ujeli Nemci z 11 sotovariši in nas kasneje prignali na vaško pokopališče. Tam smo morali leči v vrsto na trebuh tako, da smo za glavo položili skrčeni roki. Potem se je nad vsako naše telo razkoračil vojak in vsakemu posebej poslal iz brzostrelke rafal v tilnik (katynski strel). Tudi meni... Ponoči sem se prebudil iz nezvesti in videl, da je eden iz naše vrste vstal in zbežal. Kmalu za njim sem se s težavo pobral še sam, zapustil deset mrtvih partizanov in se ves okrvavljen odvlekel s pokopališča v gozd. (Kako bi se tudi zločincu ne zatresla roka!) Po Nanosu sem taval in haluciniral enajst dni in noči, jedel koreninice in vršičke vej ter lizal sneg. Zmrznili sta mi obe nogi. Končno sem se ves onemogel privlekel do hiše v Sanaborju blizu Cola in domači so me skrili in lepo negovali. Po krajšem okrevanju so me prek kurirskih postaj poslali domov na Notranjsko.«

Ko sem navzven bržčas mirno preslišal njegove besede do konca, sem vstal izza pisalne mize, nameril vanj svoj desni kazalec in mu velel: »Pokaži mi svoj vrat!«

Da, to je on in nihče drug. O tem ni dvoma.

Srečal sem ga februarja 1944 na kurirski postaji na Ljubljanskem vrhu, potem ko smo s Karlom in Slavcem prekoračili tržaško progo tam od Grčarevca in Kališ naprej na naši poti s sv. Tomaža pri Škofji Loki v osvobodeno Belo krajino – pomladi naproti. Z obeh strani proge je bila kar široka poseka... še italijansko delo. Če sem dejal »na kurirski postaji«, je to pomenilo nekaj kvadratnih metrov steptanega snega pod smreko in na njenih spodnjih vejah razpeto šotorsko krilo kot »nebo«, ki so ga nosili na Telovo. Pod tem baldahinom nas je stalo nekaj partizanov in tudi Bravec, ki je bil na svoji odrešilni poti domov. Takrat nam je seveda pripovedoval svojo štorijo prav tako kot sedaj meni v ordinaciji. In tudi takrat je rekel – še sedaj ga jasno slišim: »Ustrelili so me...«

Zadaj na vratu je bilo določeno videti tri vstrelne rane, spredaj pa še več vstrelnin in izstrelnin, saj so mu krogle prebile tudi levo roko. Bravec je imel natanko deset ran... Njegove rane so bile takrat pod smreko seveda še sveže, pokrite s tenko kožico, z granulacijskim tkivom, ki zaradi svoje barvitosti spominja na »ukrajinski semenj« (»ukrajinskaja jarmarka«) – kot se je študentom nekoč slikovito izrazil predstojnik Katedre za splošno kirurgijo I. M. Talman v Drugem leningrajskem medicinskem inštitutu z imenom Mečnikova. Bravec je bil obut v staromodne visoke copate iz karirastega rjavega blaga in z značilno zaponko v obliki lojtrice. Dal mu jih je dobri človek iz Sanaborja za pot. Bila je huda zima in visok sneg.

Tudi ob pregledu v ambulantni so se različno videle brazgotine, čeprav so bile stare tedaj že več kot dvajset let.

Še enega poudarka Bravca se spominjam ob tistem ambulantnem pregledu. Čeprav je bil depresiven, sta mu zaigrali iskrici v očeh, ko je dejal: »Veste, imam osemletno punčko...«

Pacient je kasneje še zahajal k meni v ordinacijo. V splošnem je bil nerazpoložen in otožen ter nerazgiban. Posebno je bil prizadet zaradi deformacij nad očmi.

Na njegovem domu v Ložu, kamor me je vselej vabil, pa sem ga obiskal prvič šele jeseni 1985, čeprav bi ga bil spotoma lahko že večkrat prej. Takrat pa mi je znotraj nekaj reklo, da naj grem, in z izletniške poti sem zavil k njemu. Kmalu po prihodu v njegovo skromno, a lično hišico mi je dejal: »Veste, raka imam na pljučih. Januarja sem zbolel za pljučnico, maja sem bil na Golniku.« To mi je povedal mirno, brez skremženega obraza ali jokavosti.

Od začetka leta 1986 sem ga občasno obiskoval v bolnici dr. Petra Držaja v Šiški. Bil je že močno upadel. Potem je telesno še in še propadal in hujšal iz tedna v teden. Dosegel je že tisto stopnjo, ki ji rečemo: kost in koža ali dahavec. Psihično je bil svež.

Že res, da je prejemal narkoanalgetike (zlasti ponoči), vendar v splošnem ni več kazal znamenj globlje psihične depresije. Nad tem sem bil presenečen. Bil je celo bolj sproščen in veder kot takrat, ko je prihajal v ambulanto zaradi prizadetosti svojega videza. Bilo pa je vendar v njegovem mišljenju in presoji zaznati nekaj čudne ambivalentnosti. Včasih mi je dejal, da je že obupal in je mislil, da ga ne bom več videl. Naslednji teden pa mi je rekel, da se je že tako dobro počutil, da je bil prepričan, da bo bolezen pregnal in se kmalu vrnil domov.

Med pogovori je vselej pogledoval skozi okno proti Šišenskem hribu, ki je bil tista leta dolgo zasnežen. Zima ni bila preveč huda, a se je strnjeno vlekla tja v april. V bolniški sobi seveda ni bilo hladno. Bravec pa si je vendar želel zunanje toplote in sonca in pomladi. Spominjal se je pač zasneženega Nanosa...

Včasih je zakašljaj tako hudo, kot bi se mu v globini premaknili vsi sloji in vse plasti in prsni koš se je stresel kot zemlja ob potresu.

Ko je enkrat spet tako zakašljaj, je rekel: »Veste, moj rak je v zemlji in ne tukaj notri.« Ob teh besedah je pritisnil svojo desno pest na prsnico. Sedaj pa je vendar izdal svojo žalost. To je namreč tipičen gib depresivnih pacientov. Zanimivo: kot da je »duša« sredi prsnega koša in ne v glavi. In s tem, ko je to izrekel, je mislil na svojo Simono, na hčerko edinko, ki se mu je pred nekaj leti smrtno ponesrečila v prometni nesreči na pragu doma, na Bloški polici. Stara je bila enaindvajset let.

Te izgube Bravec nikoli ni prebolel. Takšne izgube starši tudi nikoli ne morejo preboleti. Četudi se že obrnejo vsi štirje letni časi... Obupa vendar ni kazal. Včasih se mi je med pogovorom zazdelo, kot da verjame, da se bo kmalu srečal s svojo punčko...

Pacient je v življenju veliko kadil. Vendar so verificirali v bronhiju za desni režanj adenokarcinom, obliko raka, za katero bi težko krivili predvsem kajenje.

V pogrebni sprevedu sem potihoma in zase sestavljal poimenski spisek znancev, ki so zboleli za takšno ali drugačno rakavo boleznijo nekaj let po katastrofalnih psihičnih udarcih – »latentno obdobje«. In razmišljal sem o pomenu psihičnih dejavnikov na nastanek te bolezni (28).

- 1 – J. Kostnapfel, Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanjih borcih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija št. 1/73, Ljubljana 1973, 141 + VI.
- 2 – J. Kostnapfel, Katamnestični izvid bivših borcev z duševnimi motnjami po petih letih. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija št. 2/78, Ljubljana 1978, 91 + V.
- 3 – J. Kostnapfel, Druga katamneza bivših borcev z duševnimi motnjami. Zdravstveno varstvo. Posebna publikacija št. 13/84, Ljubljana 1984, 96 + VIII.
- 4 – J. Kostnapfel, Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri bivših borcih. Zdravstveni vestnik, 1973, 42, 511–515.
- 5 – J. Kostnapfel, Katamnestični izvid bivših borcev z duševnimi motnjami po petih letih. Zdravstveni vestnik, 1978, 47, 185–187.
- 6 – J. Kostnapfel, Druga katamneza bivših borcev z duševnimi motnjami. Zdravstveni vestnik, 1985, 54: 383–7.
- 7 – J. Kostnapfel, War as the triggering cause of psychic disorders of ex-fighters. IRCS International Research Communications System, September 1973, (73–9) 28–22–2.
- 8 – B. Petz, Osnovne statistične metode. IZJAZU, Zagreb 1970, 132.
- 9 – MKB-9 (Medunarodna klasifikacija bolezni, povreda i uzroka smrti prema devetoj reviziji iz 1975. godine). Institut za dokumentaciju zaštite na radu, Niš 1978.
- 10 – A. T. Beck, Depresija po samopresoji; vprašalnik. 1981.
- 11 – J. Kostnapfel, M. Virant-Jaklič, Telesne bolezni starijih lica i samoubilaštvo. Suicidologija (ur. N. Mandić). Izabrani radovi drugog jugoslavenskog kongresa za prevenciju samoubojstva. Osijek, 1988, 325–328.
- 12 – J. Kostnapfel, M. Virant-Jaklič, Somatic diseases and the problem of suicide in the elderly. Programme–Abstracts of Presentations. International Association for Suicide Prevention – XIV International Congress, San Francisco, USA, May 25–30, 1987, 57.
- 13 – J. Kostnapfel, Nekaj misli in primerjav iz pogovora s psihiatrom akademikom A. Zurabašvilijem. Psihogerijatrija. Tretja razširjena izdaja. Medicinska fakulteta, Ljubljana 1990, 134–138.
- 14 – I. Aralica, Duše sužnjev. Cankarjeva založba v Ljubljani 1989, 111.
- 15 – M. Vončina, Teman madež naše revolucije. Nedeljski dnevnik, 19. junija 1988, 18–19.
- 16 – Anon, Huda zločinka v rokah pravice. Slovenec, LXXI, št. 269, 26. novembra 1943, 2.
- 17 – Anon, Cinizem, ki mu ni enakega. Slovenec, LXXI, št. 269, 27. novembra 1943, 2.
- 18 – Dokument Slovenskega domobranskega voda Ježica, št. 64, na položaju, 24. novembra 1943. Ljubljansko Posavje v ljudski revoluciji. 2. zvezek (ur.: M. Čerin). Občinska konferenca SZDL Ljubljana Bežigrad, 254–255.
- 19 – Feljton iz noči v jutro. Slovenski poročevalec, 24. avgusta 1966, 30. nadaljevanje.
- 20 – Alojz Kovačič, domobranski narednik »Bognar«. Ljubljansko Posavje v ljudski revoluciji. 2. zveze (ur.: M. Čerin). Občinska konferenca SZDL Ljubljana Bežigrad, 259.
- 21 – J. Lokar, Spolno življenje, odkloni in motnje spolnega vedenja. Psihiatrija (ur.: L. Milčinski), DZS, Ljubljana 1986, 366–404.
- 22 – Internationale Klassifikation psychischer Störungen – ICD-10. Verlag Hans Huber Göttingen Toronto, 1. Auflage 1991, F 65.8, 232.
- 23 – J. Kostnapfel, Vojne žrtve – utrinki v očeh zdravnika. Borec 1989, 41 : 633–5.
- 24 – D. M. Jevtić, Sudska psihijatrija. Naučna knjiga, Beograd 1951, 280.
- 25 – The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language. Ed. Virginia S. Thatcher. Consolidated Book Publishers Chicago 1952, 927.
- 26 – Riječnik stranih riječi (ur.: B. Klaić). Nakladni zavod MH, Zagreb 1986, 1405.
- 27 – J. W. Goethe: O. Župančič, Mrtvaški ples. Pesmi. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, 60.
- 28 – J. Kostnapfel, Mrtvaški ples. Psihogerijatrija. Tretja izdaja. Medicinska fakulteta, Ljubljana 1990, 102–103.

*»Duh daje človeku možnost za polet od enega dela vesoljstva do drugega,
omogoča mu zmago
nad vsemi zaprekami — saj človeška kultura sama,
zapeljevana od temnih sil v vojske in revolucije z vsemi strahotami,
prizadene sebi neizmerne izgube in neizrekljive bolečine
ter se vrača v živalsko stanje.«*

STRAH 1991

Čustvovanje je nedvomno najpomembnejša možganska funkcija človeka, njegova »krona« in ga sploh ni mogoče ločiti od drugih psihičnih funkcij, ker so vse prežete z njim. Emocionalnost se razodeva duševno in telesno in še posebej v najgloblji intimi človeka, v njegovi duhovnosti. Motnje čustvovanja se nizajo od skrajnosti, bolesterne žalosti, do pretiranega veselja. Na tem obširnem polju se kažejo z mnogimi pojavnostmi, kot so strah, tesnoba, grozavost, zbezanost, razdražljivost, otopelost in drugimi.

Poglavju sem sicer dal naslov Strah v izrednih razmerah, konkretno pa mislim na tisto grozeče vzdušje, ki je vladalo v Sloveniji zlasti zadnji teden junija 1991.

V tej zvezi razmišljamo in govorimo o čustvenem odrazu strahu. Najbrž smo že iz uvodnega odstavka spoznali, da tudi strah ne more nastopati izolirano, marveč ga spremljajo tudi druge psihične manifestacije, ki izvirajo iz zavestnega in podzavestnega sveta (tudi sovraštvo). Seveda igrajo kognitivne funkcije, posebej miselne, ki so specifična sposobnost človeka, pomembno vlogo.

Čeprav govorimo pogojno samo o strahu, moramo celo pri tem sorazmerno ozkem pojmu ločiti vsaj štiri podobe: strah (fear, die Furcht), tesnoba (anxiety, die Angst), bojazen (fobija) in posebej še preplah (paniko).

Pri strahu gre za našo odzivnost na dovolj konkretno ogrožajoče dogajanje (npr. potres, poplava, bombardiranje). Tesnoba nastane lahko zaradi nedoločene nevarnosti v prihodnosti. Bojazen kažemo pred pojavi, ki so sicer možni, vendar malo verjetni. Preplah je hujša reakcija z motenostjo zavesti in zmanjšano kritičnostjo ter tako pomemben tudi v suicidologiji.

Toliko prav na kratko o čustvenih motnjah in strahu nasploh.

Od 1. do 27. junija 1991 (štiri tedne) sem imel v psihiatrični obravnavi 138 pacientov. Bolniki so prihajali bodisi na kontrolne preglede ali pa so prišli prvič, in pri nekaterih sem opravil tudi konziliarni pregled na klinikah v Univerzitetnem kliničnem centru. Šestinsirideset od teh pacientov (33 %) je navajalo poslabšanje svojega duševnega stanja v zvezi z napetimi razmerami in vzdušjem, pretežno zaradi strahu, oziroma so se zaradi tega zglasili na psihiatrični pregled prvič.

Naj navedem stiske in težave nekaterih:

1. A. B.: »Blizu naše hiše je zgrmel vojaški helikopter. Padla sem v paniko in začela begati po stanovanju. Otroka sta me mirila, a sta mi tudi očitala 'histeriranje'. Rekla sta mi, da bom še psa 'znervirala'. In res je potem tudi pes začel begati sem ter tja.«

2. Patronažna sestra pove, da je bil pacient C. Č. vselej grob in agresiven do svojcev in drugih ljudi. Ob letalskem alarmu pa je bil tako preplašen, da je napol oblečen zdirjal v zaklonišče.

3. D. E.: »Moj sinček ima levkemijo in bo umrl. Zakaj vojna, naj bo mir, naj vsaj drugi otroci v miru živijo!«

4. F. G.: »Mobilizirali so me v teritorialno obrambo in mi povedali, da bom moral imeti na skrbi 20 oseb, ker imam čin vodnika. Tega ukaza sem se prestrašil, saj sem vedel, da mu s svojimi živčnimi težavami ne bi bil kos. Ko so mi prinesli puško, sem se začel tresti. Ko pa so mi dali v roke nabojnik in so se mi zasvetile krogle, sem padel v paniko. Tako sem sedaj pri vas.«

5. H. I.: »Delam na RTV in zagrabil me je strah, da bom moral med teritorialce.«

6. J. K.: »Delala sem dolga leta v tovarni in lepo smo se razumele. Ko so v bližini bombardirali, je v tovarni ugasnila luč in delavke so se prestrašile ter se vznemirile. Nekatere so pridrvele k meni in začele kričati, da je treba vse Srbe pobiti. Jaz sem Srbkinja.«

7. L. M.: »Nekatere vile okrog nas so se spraznile. Pred krizno situacijo so nekateri odšli v Švico, kjer imajo zveze s podjetji. Za bogate je tako, za nas revne, pa drugače. Moji sopacienti in prijatelji v psihiatrični bolnišnici, ki sem jih obiskoval, so bili pa mirni.«

8. N. O.: »Iz bližnje vasi sem gledala letala, ki so v nizkem letu bombardirala barikade na cesti. Bilo me je strah.«

9. Mati aktivnega mornarja v Jugoslovanski vojni mornarici pride vsa zaskrbljena s pismom sina. Sin P. R. piše, da je zaradi nasprotujočih si poročil v časopisih slabo orientiran in v hudi dilemi. Materi v pismu zatrjuje, da si ne bo nikoli omadeževal rok s krvjo svojega naroda. Napoveduje samomor.

10. Pacient S. Š. vstopi v ordinacijo in se sesede na stol: »Živim v groznem strahu. Bil sem komandir karavle in sem poveljeval 20 vojakom, dva sta bila Slovenca. Poročen sem s Slovenko in imam tri otroke. S prebivalci kraja sem bil prijateljsko navezan. Mojo karavlo so teritorialci obkolili in ostali smo brez elektrike ter kmalu tudi brez hrane. Po več dneh smo se predali. Nisem hotel krvi, še najmanj istega naroda. Bil sem zaprt in po brionski deklaraciji izpuščen. Sem Srb iz Bosne, a sem sedaj prevzel slovensko državljanstvo. Domov si ne upam. Očitali mi bodo predajo, zakaj se nisem boril in sedaj še to, da se nisem javil. Begam okrog, se skrivam in živim v hudem strahu.« Pacient je oficir in tik pred beneficirano upokojitvijo.

11. T. U.: »Od letalskega alarma naprej se moja punčka ponoči prebuja, prej se ni.«

12. V. Z.: Pacientko pripeljejo mož in roditelja. »Nekaj se je v moji glavi obrnilo, spremenilo. Nisem več takšna kot prej. Ne morem nič povedati.« Pogled pacientke je preplašen. Vsa se hudo trese, vendar kaže motorično vezanost. Razodeva emocionalni stupor, paničen strah. Pacientko napotim na psihiatrično kliniko.

13. Konziliarni pregled na oddelku v Univerzitetnem kliničnem centru. Prosijo za pregled vojaka Ž. X. z Vrhnike, starega 20 let. Bil je ranjen. Krogla mu je prebila senčnični temenski pol možganov na levi strani. Bil je operiran. Mesec po operaciji ne spregovori nobene besede in tudi ne premakne ustnic. Pri pregledu je čustveno komunikativen, s pogledom spremlja zdravnika. Ali je njegov mutacizem (nemost) posledica organske okvare po prestrelu možganov ali gre za psihično nemost? Zaenkrat še ne vem.

14. Y. Z.: Konziliarni pregled na oddelku v Univerzitetnem kliničnem centru. Izjava: »Bil sem natakár v lokalu na Hrvaškem. Nastala je eksplozija in potem ne vem več zase. Sedaj sem ves vznemirjen, prestrašen in se tresem. Ne morem spati.« Pacient je preстал opekline različnih stopenj (30 % kožne površine). Poleg tega pacienta leži v sobi še drug, ki je bil poškodovan ob isti eksploziji v lokalu in je še huje opečen, tako da pogovor z njim ni mogoč.

In tako naprej vse do številke 46. V štirih tednih. Samo v moji ordinaciji. In koliko še v drugih...

Očitno je, da strah raste v premem sorazmerju z negotovostjo pričakovanega ogrožajočega dogajanja. Zlasti je velik pri napovedanih letalskih alarmih. Pacienti, ki so bili blizu bojov ali so gledali letalsko bombardiranje barikad, so v splošnem kazali manj strahu kot prebivalci mest med letalskim alarmom.

Strah raste v obratnem sorazmerju s staranjem. Starejši ljudje, tudi tisti v domovih upokojencev, ki sem jih spremljal, so kazali ob alarmih manj strahu kot mlajši in celo prav malo. Ta ugotovitev je bila zlahka spoznavna. Stari ljudje imajo za seboj že eno ali celo dve hudi vojni in določene izkušnje ter vednost o možnih izidih. Nekateri pa si potihoma ali celo na glas »grdo« rečejo: Saj nimam več kaj izgubiti...

Drugače je seveda pri mladih. Če kaj razumem psihodinamiko človeka, potem lahko rečem, da je vzdušje negotovosti in napetost, čeprav v navideznem miru in tišini, ravno za otroke porazno. Pri tem niso izvzeti niti otročki (dve ali tri leta) in tudi ne dojenčki. Tako je večkrat v družinah, posebej tistih, kjer kraljuje alkohol. Nad temi otroki tiho plava strupen »radioaktiven« oblak. Tako si dovolim prerokovati, da bodo otroci »fenomen letalskega alarma« nosili s seboj v življenju kot hudino...

ZAHVALA

Pri raziskavi so mi znatno pomagali prenekateri sodelavci. V hvaležnem spominu hranim odlične like pokojnega profesorja dr. BOJANA PIRCA, ki mi je pomagal pri metodiki raziskave, pokojnega profesorja STANISLAVA BRASA, ki mi je dajal nasvete pri kliničnih psiholoških vprašanjih in pokojnega strokovnega svetnika ZVONETA ODARJA, ki je sodeloval pri medicinski statistični obravnavi. Izrecno zahvalo pa sem dolžan višji socialni delavki MIRI VIRANT-JAKLIČ za socialnopsihiatrično obdelavo in profesorju IZTOKU ŠEGULI za statistično analizo.

dr. Božidar Jezernik

POLITIČNA IN IMAGINATIVNA GEOGRAFIJA ALI KJE LEŽI GOLI OTOK

Jugoslovanski politični vrh se je po sporu s Stalinom odločil na represiven način onemogočiti tudi (potencialno) znotrajpartijsko opozicijo, češ, »če mi ne bomo napravili takšnega taborišča, bo Stalin spremenil vso Jugoslavijo v eno samo strašno taborišče.«¹ To je bil seveda samo izgovor. Pravi razlog za ustanavljanje koncentracijskih taborišč je bil enak kot v vseh totalitarnih državah, tj. obračun s (potencialnimi) političnimi nasprotniki. V vseh evropskih totalitarnih državah so imela koncentracijska taborišča pri onemogočanju političnih nasprotnikov pomembno vlogo. To velja tudi za »edino koncentracijsko taborišče za politične krivce« v drugi Jugoslaviji.²

Po oceni vodij jugoslovanske revolucije naj bi imel tako imenovani notranji dejavnik v strategiji informbirojevske blokade zelo pomembno, če ne celo odločilno vlogo. »Zato je tudi moral biti odločno onemogočen, preden bi začel organizirano akcijo. Iz zgodovine je znano, da so mlade revolucije, ki niso bile zmožne odločno ubraniti svoje začetne pridobitve in svojo novo oblast, hitro propadle, bodisi zaradi zunanje, bodisi zaradi razredne intervencije znotraj nje same.

Tako je tudi nastopilo hitro in radikalno maščevanje zoper vse tiste, o katerih se je vedelo ali zgolj sumničilo, da so pristaši IB in da jutri lahko postanejo iz ideoloških nasprotnikov aktivna peta kolona, pripravljena na podiranje družbenega sistema in ustavne ureditve.«³

Po uradnih podatkih so represivni organi v obdobju od 1948 do 1963 aretirali 55.663 oseb, ki naj bi na različne načine podpirale akcijo Moskve in vzhodnega bloka proti Jugoslaviji. Ta številka pa bi bila »precej nižja«, če represija v začetnem obdobju (1945/51) ne bi bila »široka in preveč preventivna«.⁴ Približno predstavo o tem, kako na široko je bila zastavljena, lahko dobimo iz naslednjega primera: »V tem času je milica dobila prve palice. Torej, moj mož je povedal zgodbo doma in povedal jo je tudi v družbi: 'Milica je dobila pendreke in oni to imenujejo palice. Zakaj zdaj pravijo palice, ko se ve, da so to pendreki?' In to je njegov edini veliki partijski greh v življenju.«⁵ Pokoro zanj je delal na Golem otoku.

Tako imenovani informbirojevci so bili obravnavani po kazenskem zakonu ali administrativno kaznovani po temeljnem zakonu o prekrških, v katerem je bila najpomembnejša določba tista o izolaciji, to je o pošiljanju na »določeno mesto bivanja« oziroma na »družbeno koristno delo«. Obsojeni so odšli v »neznano«, to se pravi v zapore kot Stara Gradiška, Bileća, Požarevac itd. Zaporji so bili kmalu prenapolnjeni z aretiranimi resničnimi in namišljenimi privrženci informbiroja, zato so oblasti v ta namen začele uporabljati posamezne otoke v Jadranskem morju (Goli otrok, Sveti Grgur, Rab, Ugljan).

Interniranci so bili strogo ločeni od sveta, tako da jim je bil praktično

onemogočen stik s svojci in tudi niso mogli vzdrževati nobenih stikov z ljudmi onstran žice. (Otokom – taboriščem, se ni smel približati nihče, niti najmanjša ribiška barka ne. O tem, kaj se je zgodilo, če se je kakšno nepoklicano plovilo približalo otoku, uradno zgodovinopisje ni poročalo.) Tako naj bi prebivalstvo z bližnje obale moglo »samo slutiti, da tam nekaj prikrivajo«. ⁶ Kje so bili interniranci in kaj se je dogajalo z njimi, vse do leta 1953 niso vedeli niti njihovi najbližji sorodniki. Njim samim niso povedali, ne kam gredo ne kje so: »Malokdo je vedel, da gre na Goli otok.« ⁷

Večina novih prebivalcev Golega otoka ni vedela, kje so, in ko so slišali, kako se otok imenuje, so mislili, da je to njegovo izmišljeno ime: »Učila sem se nekoč o flori in favni, vendar na Golem ni bilo nikakršne flore, saj še ni bil izumljen kamniti cvet, edina favna pa smo bili mi, ki so nas skušali spremeniti v nehrbteničarje (beskičmenjake). 'Goli otok' – kako primerno ime! Pomislila sem, da je to samo vzdevek in da moram, če pridem živa odtod, poiskati, ali je resnično na zemljevidu. In bil je. Vendar nihče ni niti slutil, da smo ga me odele s svojimi telesi, zalile s svojim znojem.« ⁸

Nekdanja interniranka se na primer spominja, da je bila hudo tepena, ker je nekoč med umivanjem v morju odplavala predaleč: »Sploh nisem mislila na beg in na pol poti me je zaustavil miličniški čoln. Vrnili so me nazaj. Takrat sem bila tepena. Marija (Marija Zelić, upravnica ženskega taborišča, op. B. J.) mi je rekla: – Ti hočeš pobegniti s plavanjem! Rekla sem: – Ne vem, ali zmore kdo plavati do Reke, saj sem točno vedela, kje smo. Vprašala me je: – Odkod veš, kje smo? Rekla sem: – Vem, saj sem slišala. In še: – Do Reke je malo daleč, ne vem, ali bi zmogla priplavati. Na to je rekla: – Ne, pojedli bi te morski psi.« ¹⁰

Bistvena funkcija Golega otoka je bila ustrahovanje državljanov in utišanje izražanja nezadovoljstva med njimi. Skrivnostnost, povezana z njegovim obstojem in funkcijo, tedaj nikakor ni bila plod naključja, nasprotno, bila je namerno ustvarjena: »Hitri in brezobzirni postopki Udbe so zbudili preplah med ljudmi, da si nihče ni upal postaviti vprašanja, zakaj te aretacije in kje so ljudje, ki so preprosto izginili... V tistih časih je krožila med ljudmi šala o občanu, ki je vpraševal po znancu.

'Še včeraj je bil med nami, sedaj ga ni nikjer.'

'Ne sprašuj preveč,' so ga posvarili, 'da ne bomo jutri spraševali po tebi!'' ¹¹

Oblasti so s takšnim postopanjem dosegle predviden in trajen učinek, o čemer nazorno priča naslednji zapis, objavljen pred komaj petimi leti: »Če so leta 1948/49 (in pozneje) iz družin in javnosti čez noč začeli brez sledu izginjati dotedanji ugledni in mogočni ministri, udbovci, španski borci, nekdanji predvojni ilegalci, mučeniki ideje, generali, splošno novopečeni pomembneži vseh vrst... če se je šepetalo in vedelo, da so odpotovali v noč in likvidacijo, kaj čaka šele tiste, ki niso 'njihovi'??? Ta strah je vsajen globoko v kosti naših ljudi – in morda ga edino najmlajše generacije ne občutijo in ne trpijo zaradi njega – ki se še dandanašnji, v svojih odraslih letih bojijo agentov, prisluškovanja ('ne bova o tem po telefonu'), anonimnih prijav, nočnih hišnih preiskav, nezakonitih odredb, pretepanj...« ¹²

Obdajanje koncentracijskih taborišč s tančico skrivnostnosti z namenom povečati njihov zastraševalni učinek je znana in preizkušena represivna metoda. Tako so v tridesetih letih nacionalsocialistične oblasti v Nemčiji obdale koncentracijska taborišča s tančico skrivnostnosti, pomešano z uradno

razširjenimi govoricami o strahotnih razmerah v njih. Nemško prebivalstvo sicer ni vedelo natanko, kaj se dogaja za žicami koncentracijskih taborišč, vendar je bil strah, da se bodo znašli tam, očiteno in so tudi vedeli, kaj morajo storiti ali opustiti, da se tam ne bodo znašli. Ljudska molitvica, ki je bila na Bavarskem znana že v tridesetih letih, je to povedala kratko in jasno:

»Lieber Gott, macht mich stumm,
daß ich nicht nach Dachau kumm!«^{13, 13a}

Vsi prebivalci mesteca Dachau, po katerem je dobilo ime prvo esesovsko koncentracijsko taborišče, pa so vedeli povedati: »Tiho... če kdo reče samo malenkost, pride sam v taborišče.«¹⁴

Jugoslovanske oblasti so šle pri ogrinjanju Golega otoka v tančico skrivnostnosti še dlje od nacističnih, saj na nekaterih zemljevidih otoki med Rabom in Krkom sploh niso označeni.¹⁵ Svojo skrivnostno moč je Goli otok ohranil tudi po tem, ko že ni več služil svojemu prvotnemu namenu. Še leta 1988 je na primer eden od njegovih nekdanjih prebivalcev ugotavljal, da »Goli otok ostaja še naprej zavrt v tančico skrivnosti«, ¹⁶ naslednje leto pa je časopisni komentator zapisal, da ime Goli otok »vzbuja pri ljudeh še danes občutek, pomešan s strahom.«¹⁷

Za doseg zastraševalnega učinka je lokacija taborišča velikega pomena: za ta namen ni primeren vsak kraj. Nacistični oblastniki so na primer v splošnem postavljali koncentracijska taborišča na odljudnih krajih oziroma »v zapuščenih pustinja, na krajih, ki so jih zapustili Bog in ljudje...«.¹⁸ Izbiro

¹ Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Beograd 1984, vol. 3, p. 464.

² »Edino koncentracijsko taborišče za politične krivce brez sodbe je bil Goli otok. Razume se, da so bili zapori po vojni zaradi počasnega odločanja polni. Ljudje so – kot vemo iz drugih dokumentov – čakali na sodbo po dve leti, toda koncentracijskih taborišč ni bilo.« (Milovan Đilas: Intervju; Mladina, pp. 27–38, Ljubljana, 19. februar 1988, p. 33.)

³ Dragoslav Marković: Istina o Golom otoku, Beograd 1987. Marković, p. 79.

⁴ Ibid., p. 15.

⁵ Cit. Dragoslav Simić & Boško Trifunović eds.: Ženski logor na Golom otoku, Beograd 1990, pp. 34.

⁶ D. Marković: Op. cit., p. 84.

⁷ Cit. Branislav Kovačević & Rifat Rastoder: Sukob sa informbiroom: Svjedočenja in svjedočanstva; Pobjeda, Titograd, 13. julij 1989, št. 2.

⁸ Ženi Lebl: Ljubičice bela, Gornji Milanovac 1990, pp. 105–106.

¹⁰ Cit. D. Simić & B. Trifunović eds.; Op. cit., pp. 51–52.

¹¹ Janez Jezeršek: Arhipelag Goli, Ljubljana 1989, p. 221.

¹² Igor Mandić: Mlin za ljude; Danas, Zagreb, 26. julij 1988, pp. 47–48.

¹³ Benedikt Kautsky: Teufel und Verdante, Wien 1948, p. 41; Ernst Antoni: KZ – Von Dachau

^{13a} »Ljubi Bog, naj bom nem, da v Dachau ne pridem!«

bis Aushwitz, Frankfurt am Main 1979, p. 25; cit. B. Jezernik: Spol in spolnost, ibid.

¹⁴ Edgar Kupfer-Koberwitz: Die Mächtigen und die Hilflosen, Stuttgart 1960, p. 122; cit. Božidar Jezernik: Spol in spolnost in extremis, Ljubljana 1993, p. 9.

¹⁵ Pobjeda, 9. januar 1990, str. 16.

¹⁶ Edo Lorger: Goli otok ostaja še naprej zavrt v tančico skrivnosti; Delo, Ljubljana, 9. julij 1988, p. 16.

¹⁷ Robert Mecilošek: Goli otok brez skrivnosti; Nedeljski dnevnik, Ljubljana, 21. marec 1989, p. 14.

¹⁸ Andrea Devoto & Massimo Martini: La violenza nei lager, Milano 1981, p. 17.

lokacije so skrbno premislili tudi tedanji jugoslovanski oblastniki: »Goli otok ni policijska, temveč politična tvorba. Saj je dejstvo, da so zgoraj, na vrhu, razpravljali o tem, razmišljali in odločali.«¹⁹

O tem, kako je bil izbran Goli otok, govori izjava Rankovićevega pomočnika Krstića, dana pred leti. Krstić je od nadrejenega zvedel, da mu je Stevo Krajačić povedal, da ga je kipar Antun Augustinčić opozoril na majhen otok nedaleč od Reke, na katerem je precej kakovostnega marmorja, ki so ga nekoč izvažali v Benetke in kjer bi bilo mogoče postaviti taborišče, da bi zaporniki delali v kamnolomu. Krstić je dobil na razpolago dva oficirja, se z njima na Reki vkrcal na motorni čoln in se odpeljal do Golega otoka. Ob njihovem prihodu je bil otok zapuščen: le s težavo so se izkrcali na pusto in kamnito obalo, kjer so naleteli na tri koze, vodnjak in ostanke taborišča, v katerem so imeli Avstrijci med prvo svetovno vojno zaprte ujete ruske vojake, ki so tam množično umirali. Kot kontinentalac je sklepal, da od tam lahko pobegne le ptica, in obvestil Rankovića, da je kraj idealen za taborišče.

Krstić je bil iz Beograda telegrafsko imenovan za upravitelja taborišča oziroma, kot se je glasilo njegovo uradno ime, delovišča Marmor. Iz zapora v Lepoglavi je dobil dvesto kriminalcev in jim dal »popolno svobodo v tej puščavi« (zanje je med drugim kupoval vino in jim dovoljeval loviti ribe), če v dveh mesecih zgradijo pristanišče s trinajstimi barakami (eno za miličnike in oficirje, dvanajst za informbirojevce); podobno pomoč je pri gradnji KL Auschwitz dobil njegov pri komandant Rudolf Höss. In začela se je gradnja. Kot se spominja prvi upravnik, so kriminalci »delali udarniško«, tako da je bilo taborišče kmalu usposobljeno za sprejem novih stanovalcev. »V tej čudni, malo premaknjeni družbi sta dva kaznjenca, zaprta zaradi sodomije, stalno razpravljala, zakaj je tisti, ki je imel seksualni odnos s kravo, dobil tri leta zapora, oni s kozo pa – pet!«²⁰

Krstićeve navedbe se skladajo z navedbami Vladimirja Dedijerja, da je dal zamisel o uporabi Golega otoka kot taborišča za izolacijo »Stalinove pete kolone« Stevo Krajačić. Krajačić je o tem Dedijerju izjavil: »Potoval sem z Augustinčićem po vseh naših kamnolomih in iskal kakovosten marmor, kakor je carrarski. Tako sva prišla na Goli otok, južno od Senja. O njem sem povedal Kardelju, temu pa je tedaj šinila ideja, da bi na tem otoku postavili taborišče.«²¹

Da je bila pri izbiri Golega otoka odločilna možnost pridobivanja marmorja, o tem priča po svoje tudi dejstvo, da se je med uslužbenci na ministrstvu za notranje zadeve o Golem otoku govorilo pod skrivnim imenom Mermer (Marmor),²² evfemizem za taborišča pa je bilo »delovišče«.²³ »Če je kateri interniranec na Golem otoku slučajno rekel taborišče, se je takoj znašel pod nogami.«²⁴

Goli otok je omenjal že italijanski naravoslovec Alberto Fortis v svojih pismih s potovanj po Dalmaciji v drugi polovici 18. stoletja. Fortis je poročal, da je tam videl »v velikih količinah belega marmorja za kipe, ki je po zrnu popolnoma podoben tistemu, ki so ga uporabljali stari Rimljani in ki ni bil vedno grški, kakor se običajno misli. Ta nima tiste snežne beline, ki velja za dobro lastnost marmorja iz Carrare, vendar pogosto zavede kiparja in nič manj ocenjevalce njegovega dela.«²⁵ K podrobnem opisu značilnosti tamkajšnjega marmorja je Fortis pribil: »S tem svojim odkritjem sem bil bolj zadovoljen kot

s katerim koli drugim zapažanjem, saj se mi je zdelo, da najbolj neposredno koristi državi in je najprimerneje, da nas reši znatnih vsakoletnih stroškov za dobavo dveh velikih tovorov marmorja iz Carrare.«²⁶

Glede na to deluje Krajačičeva izjava dokaj prepričljivo. Če upoštevamo, da so težke kaznjence pogosto zaposlovali v rudnikih, še toliko bolj. Prisilno delo v rudniku (kamnolom je le oblika rudnika) je bilo že v rimskih časih kazen, ki je bila po strogosti takoj za smrtno kaznijo. Takšno kazen so uporabljali tudi drugod. Turški popotnik iz sredine 17. stoletja na primer poroča, da so v turškem cesarstvu kaznjenci v rudniku Novo Brdo (Srbija) kopali srebrno rudo v korist države.²⁷ V skladu s to tradicijo je minister za notranje zadeve Aleksandar Ranković skupaj s Svetozarjem Vukmanovićem prvotno razmišljal o tem, da bi informbirojevce uporabili kot delovno silo v rudnikih. Tako je Ranković poslal Krstića na obhod rudnikov v Srbiji, da bi našel primeren kraj za taborišče. Krstić je pri tem prišel do sklepa, da zamisel ni izvedljiva iz povsem varnostnih razlogov, saj bi bil na tri nekvalificirane delavce potreben kvalificiran rudar, ki bi razpolagal z dinamitom: »In ti trije nekvalificirani, v tem primeru zaporniki, so pretežno intelektualci. Njihov nadrejeni pa je na nižji izobrazbeni ravni. Vpliv na pravega rudarja bi bil torej dosti večji in domnevamo lahko, do česa vse bi lahko prišlo tu. Zato sem tudi sklenil, da angažiranje zapornikov v rudnikih ne pride v poštev.«²⁸

Vendar stvari niso vedno tako preproste, kot je videti na prvi pogled. Prvi komandant »delovišča Marmor« se namreč spominja, da tam marmorja sploh ni bilo mogoče pridobivati:

»Zanimiva je še en podrobnost v zvezi s kamnolomom na Golem otoku. Bil je blizu taborišča. Oziroma taborišče smo gradili blizu kamnoloma. Dokler smo gradili barake, nihče ni ugotavljal, kakšne so možnosti za izkoriščanje kamna, in tega od nas tudi niso zahtevali. Ali je bilo to prezrto ali pa se je to razumelo samo po sebi in so mislili, da je vse v redu – tega niti danes ne vem. Ne vem niti, ali je kdo razmišljal o tej plati problema. Kasneje se je izkazalo, če se že prej ni vedelo, da iz tega kamnoloma ni mogoče pridobivati marmorja. Z vidika eksploatacije kamna je bilo delo v tem rudniku popolnoma zgrešeno. Z varnostnega vidika pa je bil Goli otok zadetek. Ne vem, ali so tisti, ki so prišli na misel, da se tu zgradi taborišče, razmišljal o tem ali jim je bilo to vseeno.«²⁹

Da pridobivanje marmorja ni bil glavni razlog za odprtje »delovišča

¹⁹ Cit. Dušan Milovanović: Ko je izmislo Goli otok? Revija 92, Beograd, 8. september 1989, pp. 6–7.

²⁰ Milomir Marić: Neumoljivi mač revolucije; Duga, pp. 67–72, Beograd, 6. februar 1988, p. 71; Radmilo Milanović: Kardelj je stvorio Goli otok; Naši dani, Sarajevo, 16. marec 1990, pp. 28–30.

²¹ Dedijer, 465.

²² Marija Zelić; cit. D. Simić & B. Trifunović eds.: Op. cit., p. 230.

²³ Ž. Lebl: Op. cit., p. 79.

²⁴ Kovačević & Rastoder, št. 2.

²⁵ Alberto Fortis: Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, vol. 2, pp. 202–203.

²⁶ Alberto Fortis: Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, vol. 2, p. 203.

²⁷ Evlija Čelebi: Putopis, Sarajevo 1979, p. 308.

²⁸ Cit. Dušan Milovanović; Ko je izmislo Goli otok?; Revija 92, Beograd, 8. septembra 1989, pp. 6–7.

²⁹ Cit. D. Milovanović, ibid.

Marmor«, kaže tudi organizacija dela v njem. Če bi oblasti pri izbiri lokacije resnično motiviralo pridobivanje marmorja, potem zagotovo ne bi silile delavcev, da svoje delo opravljajo pretežno z najbolj primitivnim orodjem ali celo z golimi rokami. Smoter njihovega dela ni bil toliko delovni učinek kot prevzgojna vloga dela, tj. mučenje in poniževanje internirancev.^{29a}

Kako so na Golem otoku opravljali Sizifovo delo, je v svojih spominih opisalo veliko nekdanjih internirancev in internirank. Domala brez izjeme navajajo, da so morali prenašati kamenje s kupa na kup in potem spet nazaj. »Mučili so nas, nosile smo po sto kilogramov kamenja na nosilih, s krvavimi rokami, pohabljenimi nogami. Če bi to nošenje imelo vsaj kak smisel, a nosiš in vračaš kar tako, brez zveze.«³⁰ In še ena izjava: »Vlekli smo kamenje z enega hriba na drugi. To ni bilo koristno delo. Najmanj 'družbeno-koristno'...³¹ Tamkajšnji oblastniki so pri izumljanju novih načinov za opravljanje nesmiselnega dela pokazali prav pregovorno modrost: »Grešnica Brana Marković, pravijo, je bila profesorica v ZSSR, zdaj pa ima nalogo, da zajema z vedrom morsko vodo in jo nosi do soda brez dna, ki ga mora napolniti! Kakor se reče: Iz votlega v prazno.«³²

Njihovo delo je potekalo v skladu s penologijo 19. stoletja, ki je pojmovala delo kot prevzgojno sredstvo: »Še leta 1860 zagovarjali tisti, ki so bili prepričani, da mora biti prisilno delo tako nesmiselno, da bo poniževalo, in tako naporno, da bo učinkovalo kot svarilo.«³³ Na Golem otoku so kaznjenci kopali in obdelovali marmor, simbol trdnosti in veličine; in ko so obdelovali kamen, ki je pod njihovimi rokami dobival nove oblike, so hkrati oblikovali (»izgrajevali«, »prevzgajali«) tudi sebe. Zato sem jih nekoč tudi poimenoval marmorni ljudje. Marmorni ljudje so se rojevali v kamnitem prahu in med okruščki v znoju svojega obraza. Bili so to trdi ljudje kamnitega srca.³⁴

Drugi razlog za izbiro Golega otoka za taborišče, ki ga prav tako pogosto navajajo, naj bi bila njegova lokacija. O tem je Kapičić izjavil: »Ta zapor je narejen tam, ker smo pričakovali napad vsak trenutek. Mi smo tudi industrijo premaknili iz severnih in vzhodnih delov države, in zdaj Srbi protestirajo, češ da jim je nekdo 'ukradel' tovarne. Dejansko so bile premaknjene v notranjost, da ne bi padle v roke agresorjem. Preselili smo tudi vse naše, v bosanskih planinah smo kopali predore, od koder naj bi poveljevali, saj smo se zavedali ruske vojaške moči. Dejansko smo hoteli pred prvim valom te vojaške intervence umakniti tudi informbirojevce. In kje bi bilo boljše mesto, kot na kakšnem oddaljenem otoku.«³⁵

Način razmišljanja tedanjega jugoslovanskega vodstva ilustrirajo načrti za obrambo pred napadom sovjetskih čet. Generalpolkovnik Pavle Jakšić, ki je bil v času nastajanja obrambnih načrtov pred možno agresijo po resoluciji informbiroja komandant beograjskega armadnega območja (1950–1956), je v izjavi za beograjski Intervju povedal, da so se v petdesetih letih jugoslovanske oblasti intenzivno pripravljale na odpor zoper invazijo sovjetskih čet. V tem obdobju je bila na mejah proti Bolgariji, Romuniji in Madžarski skoncentrirana skoraj polovica jugoslovanske operativne vojske. Načrt je med drugim predvideval evakuacijo pomembnih tovarn in dela prebivalstva Srbije v druge kraje Jugoslavije in je vključeval tudi možnost popolne zapore Đerdapa in nastanek novega Panonskega morja, s čimer bi zaprli pot za napredovanje agresorjevih enot.³⁶

Takšno načrtovanje vračanja v geološko predzgodovino je bilo le ena izmed mnogih utvar vizionarjev jugoslovanskega socializma. V okvirih takšne iracionalne logike je videti popolnoma racionalno zavarovati se pred »Stalinovo peto kolono« tako, da so jo ob nevarnosti, ki je grozila z vzhoda, premestili na povsem drugo, zahodno stran države. A če je bil Goli otok po eni strani dejansko oddaljen od vzhodnih meja države, ga je po drugi varovalo le malo stražarjev, vsekakor premalo za zavarovanje ob morebitnem pomorskem desantu. S tega vidika so bili tudi varnostni razlogi le racionalizacija.^{36a} Vzrok za izbiro Golega otoka za kraj, kjer so izolirali informbirojevce, in še manj za to, da je Goli otok postal sinonim za vse jugoslovanske zapore in taborišča za politične nasprotnike, tedaj niso bili ne pridobivanje marmorja ne varnostni razlogi, temveč imaginativna geografija.

Na dejstvu, da je Goli otok varovalo premalo stražarjev, da bi ga mogli obraniti pred napadom z morja, so nekateri prisilni prebivalci otoka gradili svoje upe na rešitev. Eden takšnih je bil Panto Vušurović iz Cetinja. »Panto je sicer živel v prepričanju, da se bo zvedelo za nastanek Golega otoka in da bodo napredne sile sveta pritisnile na Jugoslavijo, da taborišče čim prej ukine. Nekaterim se je celo zaupal, da je sanjal, da so priplule ruske podmornice in osvobodile taboriščnike. Zato je bil žrtev skrajno hudega mučenja in nasilja. Vendar je prenesel vse. Da bi ga do konca kompromitirali in osmešili (saj taki lahko služijo kot nalezljiv zgled drugim v obrambi osebnega dostojanstva), je bila nekoč v taborišču prirejena tragikomična scena – pogreb Resolucije IB.

Izdelali so manjšo krsto in vanjo naknadno položili Resolucijo ter naložili Pantu, da jo je nosil skozi dolg špalir kaznjencev pod nadzorom goničev. Ves cermonial so spremljali običajni vzkliki 'Ua, banda!' in drugi sramotilni izrazi. Slišal se je celo smeh, če so se živa golootoška trupla sploh mogla smejati. Ne samo da je Panto nosil krsto, temveč je moral prej lastnoročno in ob pomoči njemu podobnih izkopati grob za Resolucijo in v spremstvu nekaj kaznjencev brati pogrebno molitev ('opijelo'). Kdo in kako je dobival kadilo, timijan in podobno, oziroma material, ki se svetlika in kadi, da bi bil vtis pogrebnega ceremoniala čim popolnejši, vsekakor ni težko uganiti. Podoben ceremonial je bil v celoti prirejen tudi leta 1952 v taborišču 'R-101'. Tam je vlogo 'Panta iz žice' igral Vjekoslav Smolja, znani partijski delavec in funkcionar iz Hrvaške.«³⁷

^{29a} O tem je govoril že opis razmer na Golem otoku, ki je bil emitiran po radijski postaji jugoslovanskih emigrantov 19. maja 1951. Opis citira v celoti Dino Kjosseff: Tito ohne Maske, Berlin 1953, pp. 252-254.

³⁰ Cit. D. Simić & B. Trifunović eds.: Op. cit., p. 108.

³¹ Cit. ibid., p. 135.

³² Ž. Lebl: Op. cit., p. 107.

³³ Christopher Hibbert: Zgodovina zločinstva in kazni, Ljubljana 1965, p. 176.

³⁴ Ž. Lebl: Op. cit., p. 98.

³⁵ Cit. Slobodan Racković: Goli otok nam je bio nametnut; Naši dani, Sarajevo, 23. novembra 1990, pp. 33-34.

³⁶ Cit. Đuro Kozar: Zaustavite Dunav..., Nedjelja, Sarajevo, 3. junij 1990, p. 7.

^{36a} Koliko je to dejstvo in koliko racionalizacija, spričuje tudi podatek, da je bilo leta 1950 v Jugoslaviji 100.000 političnih zapornikov in od tega kar 30.000 v Srbiji. (Jan Yindrich: Tito v Stalin, London 1950, p. 20.)

³⁷ Kovačević & Rastoder, št. 4.

Interniranje na opustelem otoku je bilo v evropski zgodovini pogosto uporabljano nadomestilo za smrtno kazen; angleščina pozna zanj celo posebno besedo: maroon. Po Websterjevem slovarju je bila beseda prvič uporabljena okoli leta 1709 in pomeni spraviti nekoga na neobljuden otok ali obalo in ga prepustiti usodi oziroma dati koga v izolacijo ali ga pustiti v njej brez upanja na lahek pobeg.³⁸ Konec 18. stoletja so v britanskih novih zakonskih osnutkih v nekaterih primerih nadomestili smrtno kazen z izgonom v kazensko kolonijo.³⁹ V Italiji so v času Mussolinijeve vladavine kazensko pošiljali politične nasprotnike na otoke v južni Italiji. (Po nekaterih avtorjih naj bi bili prav ti Mussolinijevi kazenski otoki vzor za Hitlerjeva taborišča.)⁴⁰

Boljševiške oblasti so ustanovile koncentracijska taborišča na otočju Solovki za tako imenovano prevzgojo političnih nasprotnikov kmalu po oktobrski revoluciji, že leta 1917. Otočje Solovki leži blizu finske meje in že sredi dvajsetih let so bila na Zahodu objavljena o njem prva poročila tamkajšnjih internirancev, ki se jim je posrečilo pobegniti: S. A. Malsagoff, *An Island Hell* (London 1925), *Letters from Russian Prisons* (New York 1925), Yu. D. Bezsonoff, *Mes 26 prisons et mon evasion de Solovki* (Pariz 1928), I. M. Zaitsev, *Solovki* (Šanghaj 1931) itd. Vse do leta 1929 so bila na tem otočju edina sovjetska koncentracijska taborišča.⁴¹

Podobno so romunske oblasti kot posebej primeren kraj za zapor prepoznale otok Leuk, majhen opustel romunski otok v Črnem morju.⁴²

Pri izbiri teh otokov je bila povsod odločilna topopsihološka dimenzija otoškosti, zaradi katere so nekateri otoki bolj »otoki« od drugih. Zadošča namreč poleg besede otok navesti kak smiselni element, pa dobi hipostatičen pomen, kot na primer Blaženi otoki, Otok mrtvih, Skrivnostni otok, Otok ljubezni, Rajski otoki.⁴³ In seveda – Goli otok. Trditev, da bi se Goli otok mogel imenovati tudi Rajski, pa bi bil vseeno idealen kraj za izolacijo političnih nasprotnikov (»to bi sicer zvenelo drugače, vendarle je bil zelo primeren za zapor«),⁴⁴ seveda ne drži. Obsojence so oblasti namreč redno pošiljale na Hudičeve otoke.^{44a} Drugače seveda tudi Goli otok ne bi postal sinonim za vse zapore in taborišča za politične nasprotnike v Titovi Jugoslaviji.

Informbirojevce so na Goli otok običajno pošiljali prek zapora na Reki. Od tam so jih v manjših skupinah (30 do 50) ponoči prepeljali s kamioni do pristanišča Bakar, kjer so nanje čakale posebne ladje, največkrat ladja Punat. Z veliko grobosti in kričanja so jih napodili v zaprto podpalubje. »Poskačite iz teh zabojev, živina. Tek, drug za drugim! Ven, izdajalci Partije!« so se drli udbovci. Udarci so kar deževali: »Mater jim vlaško! Ruse hočejo, banditi... Dobro smo jih obdelali, mater jim...«⁴⁵

Postopek je potekal enako za vse transporte. »Odpri so nam vrata in morali smo poskakati najprej z vagona na tla, potem pa s pomola skozi odprtino na krovu v ladijski trup. Ne prvo ne drugo ni bilo preprosto, saj smo bili še vedno uklenjeni po dva... Bilo je stokanja in preklinjanja, ker so si nekateri izpahnili noge, drugi roke, kar jim je povzročalo strašne bolečine. Vendar vkrcavanje niti malo ni smelo zastati. Z vrha so skakali na spodnje novi trpini, kar je še bolj zapletalo klobčič in prinašalo nove muke. Stražarji so bili nestrpni, priganjali so, in če se jim je zdelo, da se kateri od uklenjenih parov ni zadosti hitro obrnil, so ga pograbili in vrgli skozi odprtino. Njihovo surovo postopanje

me je prepričalo, da smo odpisani, da naša življenja ne štejejo in da se nihče ne bi vznemiril, če bi koga ubili med vkrcavanjem.«⁴⁶

Tudi pri vkrcavanju žensk ni bilo nobene izjeme: »Tu (tj. v Bakru, op. B. J.) so nas nagnetli v 'Punat', kot bi bile zeljne glave, eno na drugo. Padale smo, ne veš, kam te potiskajo; ko so nas potiskali v tisti mrak, sem mislila, da se bo dno odprlo in da bomo preprosto padle v vodo. Mislila sem, to je konec, in kdor zna plavati, se bo morda še rešil.«⁴⁷

Punat bržkone ni opravil nobene teh svojih voženj, ne da bi njegove potnike zajela panika, češ da jih bodo nekje na pečinah enostavno utopili. O tem, kako so se njegovi potniki bali, da bo prišlo do tega, poroča vrsta virov. Naj navedem nekaj primerov: »Postopanje stražarjev je zbudilo pri nekaterih sotrpinih strah, da so nas natovorili na ladjo le zato, da nas bodo na odprtem morju potopili.«⁴⁸ »Mama moja, kam nas peljejo? Vse nas bodo potopili!«⁴⁹ »Ali nas bodo potopili sredi morja, da ne bo ostalo niti sledu za nami?«⁵⁰ »Pluli smo noč in dan, prepričani, da nas peljejo daleč na odprto, kjer nas bodo pometali v morje.«⁵¹ »Bil sem prepričan, da nas vodijo nekam na odprto morje in da nas bodo tam pobili in vrgli v vodo. Nisem mogel verjeti, da bi mogli te ljudi, ki so tako grdo ravnali z njimi, kdaj spustiti na svobodo.«⁵² Podobnih pričevanj bi lahko nanizali še veliko.

Hud strah, ki je prevzel potnike v podpalubju Punata, ima svoje globlje vzroke, o katerih menim, da so imeli pomembno vlogo tudi pri odločitvi, da so informbirojevce internirali prav na otoke. Namreč, že po grški mitologiji je duše pokojnikov Haron s čolnom prevažal v onstranstvo čez reko Stiks. Ko je šla duša v Tartar, so jo pobožni sorodniki oskrbeli z novčičem, ki so ga dali pokojniku pod jezik, kot plačilo pogoltnemu podzemskemu čolnarju. Verjeli so, da so morale duše, ki niso imele novčiča, neskončno dolgo čakati na obali.⁵³

³⁸ Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Springfield 1987, s. v. maroon.

³⁹ Ch. Hibbert: Op. cit., p. 69.

⁴⁰ Victor Gollancz: What Buchenwald really means, London 1945, p. 12.

⁴¹ Jacques Rossi: The Gulag Handbook, New York 1989, p. 404.

⁴² R. Graves: Op. cit., vol. i, 125, in ii, 307.

⁴³ Abraham A. Moles: Nesologija ili znanost o otocima; Zbornik trećeg programa Radio Zagreba 23, str. 224–239 (Zagreb 1989), str. 226.

⁴⁴ Cit. Slobodan Racković; Goli otok nam je bio nametnut; Naši dani, Sarajevo, 23. november 1990, pp. 33–34.

^{44a} Glej npr. B. Niles: Condemned to Devil's Island, New York 1928.

⁴⁵ Tasić C, 28; Tasić, Vajdić, št. 4; Knežev, 31; Milanović, I pioniri, 35; Kovačević & Rastoder, št. 5.)

⁴⁶ J. Jezeršek: Op. cit. p. 91; Kovačević & Rastoder: Op. št. 5; M. M. Vujović, Bili; D. J. Abramović, Ni; D. Lutovac, Ko.

⁴⁷ Simić & Trifunović eds.: Op. cit., p. 135.

⁴⁸ J. Jezeršek: Op. cit., p. 92.

⁴⁹ Čupić, 66.

⁵⁰ Ž. Lebl: Op. cit., 95.

⁵¹ Cit. Radmilo Milanović: I pioniri su znali za Goli otok; Naši dani, Sarajevo, 27. maj 1990, pp. 34–36.

⁵² Dušan J. Abramović: Ni danas ne znam zašto sam bio uhapšen; Pobjeda, Titograd, 15. januar 1990, p. 12.

⁵³ Robert Graves: Grčki mitovi, Beograd 1974, vol. 1, 121.

Podobno pot so morale duše pokojnikov prehoditi tudi po verovanju drugih ljudstev. Kot je zabeležil neki francoski polkovnik v svojem potopisu iz Črne gore, je tam na začetku 19. stoletja še bil živ običaj, da je najbližji sorodnik pokojniku, preden so ga odnesli iz hiše, dal v roko kovanec: »...je zgolj nadaljevanje običaja starih Grkov.«⁵⁴ Spomin na podoben običaj je še konec 19. stoletja zabeležil v Srbiji (Žiča) avstrijski arheolog: »Govorijo, da je bil tu prej običaj, da so pokojniku dali v grob tudi nekaj denarja, 'da bi se mogel odkupiti'.«⁵⁵ Po verovanju nekaterih Južnih Slovanov je namreč onstranstvo ločila od našega sveta voda, tako imenovana Jovanova struga. »Sve mora doči na Jovanovu strugu,« so govorili. Ta struga je predstavljala vhod na oni svet.⁵⁶ Podobno verovanje je bilo razširjeno tudi med drugimi (slovanskimi) ljudstvi. Z več področij Rusije so celo ohranjeni arheološki dokazi o pogrebih, pri katerih so truplo pokojnika položili v čoln.⁵⁷

Najboljše potrdilo o pravilnosti te domneve se mi zdi podatek, da so potniki 9. septembra 1949 med plovbo proti Golemu otoku, potem ko je v ladijski trup začela vdirati voda, pričeli moliti, čeprav so bili med njimi komunisti, vsaj v veliki večini.⁵⁸ Eden od njih se takole spominja dogodka: »Zaporniki, večinoma komunisti, so pričeli moliti, nekateri so stokali, prepričani, da ne bodo preživeli tega dne.«⁵⁹ Jugoslovanski komunisti pa so se, kot je bilo dobro znano, »razšli z bogom«.⁶⁰

Potniki na Punatu so si od tega strahu oddahnili šele, ko je ladja pristala: »Šele ko so se ladijski motorji ustavili in ko so pristali ob obali, so si oddahnili, predvsem tisti, ki se vso pot niso mogli znebiti strahu, da jih bodo potopili.«⁶¹ Podobno olajšanje ob pristanku so občutile tudi ženske: »Bile smo zelo srečne, da smo prispele žive in da se je ladja nekje ustavila. Saj nismo mogle več vzdržati te more, tega zraka, vsega tega, te negotovosti, tega neznanja, vsega neznanega.«⁶²

Goli otok potemtakem ni bil idealen prostor za »delovišče« zaradi marmorja niti zaradi varnostnih razlogov, temveč zaradi topopsiholoških razlogov. Tedanje jugoslovanske oblasti sicer niso fizično uničevale političnih nasprotnikov, toda z vso neprizanesljivostjo so njé in tiste, ki so jih zapustili »na svobodi«, hotele prepričati, da so popolnoma izločeni iz človeške družbe. Tako rekoč živi mrličii.

Kjer moč drugih argumentov ni bila dovolj prepričljiva, so jih na to spominjali z rituali, kakor so bili slovesni trenutki »smrti pred smrtjo.«⁶³ Take rituale so izvajali v vseh zaporih in taboriščih za informbirojevce, kar že samo po sebi dokazuje, da je šlo za načrtno ravnanje. Tudi v Stocu v Srbiji, kjer so bile internirane ženske, so izvajali podobne rituale: »Zvečer so prirejali procesije, prezgodnje 'pogrebe' bojkotiranih, ki so morale 'za poskušino umreti', leči so morale na nosila, ki sta jih držali drugi dve, in krenili so po dvorišču ob spremljvi in pogrebnih molitvah 'popov' v 'sprevodu', sestavljenem iz vseh zapornic.«⁶⁴

Kje je potemtakem ležal Goli otok? Kot smo videli, odgovor na to vprašanje ni tako preprost, kot je morda videti na prvi pogled. Pri tem si ne moremo prav pomagati z argumenti iz politične geografije, pomaga nam šele imaginativna geografija. Šele ob upoštevanju tega postane očitno, da je Goli otok ležal prav v jedru tistega, kar se je imenovalo Titova Jugoslavija.

Pravzaprav lahko rečemo, da je bil *conditio sine qua non* njenega obstoja, saj je imela na njem svoj glavni sedež visoka šola jugoslovanske različice pedagogike »non cogito ergo sum«. ⁶⁵ Čeprav se o njem ni govorilo, vsaj ne na glas, in je bil nekako potisnjen za kulise družbene stvarnosti, je bil vendarle ves čas prisoten. In prav molk mu je dajal možnost obstoja. Trdovratnejši ko je bil molk o njem, trdovratnejši je bil sam. Kot opomin, da modri molči. In ko je postal predmet javnega govorjenja, so se kmalu pokazale razpoke v njegovi trdovratnosti. Sprva komaj opazne, potem vedno očitnejše. Dokler se ni sesul v kup redko poraslega kamenja ob vzhodni obali Jadranskega morja, kamor pastirji iz sosednjih otokov občasno pripeljejo ovce na pašo. ⁶⁶

⁵⁴ Vialla de Sommiere: *Travels in Montenegro*. In: *New Voyages and Travels*, vol. iv. London 1820, p. 47.

⁵⁵ Felix Kanitz: *Srbija. Zemlja i stanovništvo*, Beograd 1985, vol. 2, p. 13.

⁵⁶ Veselin Čajkanović: *Mit i religija u Srba*, Beograd 1973, p. 328.

⁵⁷ Lubor Niederle: *Rukovět slovanské archeologie*, Praha 1931, p. 81.

⁵⁸ David Tasić: *Goli otok*, Ljubljana 1987, p. 29.

⁵⁹ David Tasić: Dragutin Vajdić: *Zgodovina iz osebnega zornega kota*, št. 4; Mladina, Ljubljana, 11. novembra 1987.

⁶⁰ Miodrag Ćupić: *Đavolji trougao*, Beograd 1988, p. 7; Simić, 28.

⁶¹ J. Jezeršek: *Op. cit.*, p. 92.

⁶² Simić & Trifunović eds., 63.

⁶³ Kosto R. Perućica: *Kako so nas prevaspitavali*, Beograd 1990, p. 91.

⁶⁴ Milomir Marić: *Čovek sa tašnom punom slobode*; Duga, Beograd, 9. julij 1988, pp. 74–77.

⁶⁵ To pedagogiko podrobno obravnavata Alexander Dallin in George W. Breslaner v študiji *Political Terror iun Communist Systems*, Stanford (California) 1970.

⁶⁶ Blaž Ogorevc: *Naked Island*; Mladina, 22. septembra 1992, pp. 41–43. (Naj bo tukaj opomujeno še, da je Goli otok po angleško Baren Island.)

VOJNI DNEVNIK NIKOLAJA PIRNATA

Vojni dnevnik slovenskega slikarja, grafika, kiparja in ilustratorja Nikolaja Pirnata (1903–1948), ki ga hrani Muzej novejše zgodovine iz Ljubljane, sodi med redke takšne dokumente iz obdobja 1941–1945. Partizanski likovniki so namreč ustvarili presenetljivo bogate in po številu del izjemne opuse, njihovi avtentični vojni zapisi pa so redki. Seveda tudi Pirnatov vojni dnevnik nikakor ni obsežen dokument. Gre za zapise, ki so nastali v zelo kratkem času od 10. decembra 1943 do 5. januarja 1944. Dnevnik je pisal v kraju Mrkopalj v Gorskem Kotarju, kjer je bil propagandni odsek štaba 18. divizije. Ta partizanska enota je bila takrat po ukazu Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, z dne 18. novembra 1943, poslana v Gorski Kotar z nalogo, »da ob pomoči hrvaških enot uniči nemško-ustaške postojanke in na robu svobodnega ozemlja veže sovražnikove sile, da ne bi mogle vdirati na ozemlje Bele krajine. Divizija naj bi onesposobila tudi glavno cesto – Luizijano – med Karlovcem in Reko ter razbremenila hrvaške enote, katerih glavnina se je morala premakniti globlje v notranjost Like.« (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, skupina avtorjev, Ljubljana 1976, str. 638.) Čeprav Pirnat posveča v svojih zapisih kar precejšnjo pozornost vojnemu dogajanju, tako pri nas kot tudi drugod, pa so ti podatki drugotnega pomena. O dogajanju na bojiščih je zvedel iz druge roke, saj je imel drugačne naloge, o katerih govori tudi v dnevniku. Če gledamo na njegov dnevnik z vojaško-političnega zornega kota, se nam zdijo zanimivi predvsem njegovi svobodni komentarji, ki so, kot se za umetnika Pirnatovega kova spodobi, sočni in hudomušni. To velja še zlasti za tiste dele teksta, ki jih je označil z narekovaji. Zdi se, da je dnevnik predvsem izjemno pomemben dokument o položaju umetnika in človeka sredi vojne vihre. Pri tem mislim predvsem na Pirnatove sodbe o soborcih, na njegova razmišljanja o svojih bližnjih, o težavah z zdravjem in predvsem o svojem umetniškem poslanstvu in ustvarjanju nasploh. Za nas, ki se ukvarjamo z likovno dejavnostjo vojnega časa, je dnevnik koristen vir podatkov o likovni dejavnosti enega najpomembnejših partizanskih likovnih ustvarjalcev. In ne nazadnje si Pirnatov dnevnik zaradi svoje avtentičnosti zasluži širšo pozornost.

Nikolaj Pirnat: Avtoportret s pletenko, svinčnik

DNEVNIK

pričet 10. XII. 1943 na moj 40. rojstni **dan**¹ N. Pirnat
 Od pričetka nemške ofenzive sem dodeljen k XVIII. diviziji.²
 Dosedaj sem svoje risbe, ki sem jih napravil povečini razdajal.
 Vendar vidim, da takó od mojega dela ne bo ostalo nikoli
 ničesar. Zato sem se odločil za ta pisan in risan³ dnevnik, da
 ostane, če se mi kaj zgodi – **vsaj nekaj od mojega dela**. Brod
 na Kolpi, 9. XII. 1943 N. Pirnat

10.XII.1943 Včeraj odšli na pot iz Petrine proti Delnicam. Delnice.

11.XII.1943 Prespali v Delnicah, brez dogodkov. Odhod in povratek:
 Kupjak–Delnice – v veliki plohi...

12.XII.1943 Odhod v Mrkopalj po že znani poti čez hrib –

13.XII.1943 V Mrkoplju v »**prijazni**« hiši pri Ciniču. Morda ostanemo
Mrkopalj par dni tu. Do risanja nikakor ne morem; danes poizkusim.
 Včeraj sem bil zelo slab – proliv in bruhanje obenem. Včerajš-
 nje poročilo iz Londona je bilo vsekakor značilno. Popolno
 priznanje naši vladi in klofuta emigrantski kliki⁴. Iskreno?
 Ne! Sila kola lomi! – Tu dostavim par besed o našem
 komandantu Radotu Péchačku (Rado Pehaček, op. pis.)⁵ To
 je eden najboljših ljudi, kar sem jih srečal. Sposoben, skoro
 preskromen, odkrit, zlata duša, mnogokrat zapostavljen, ker
 ne hohštaplira, pravo nasprotje nekih komandantov, ki sem
 jih poznal pred njim. Vsi ga imajo radi, ker čuti z vsemi.
 Zna biti strog, a vedno pravično. V tovarišici Metki⁶ si je
 izbral **najboljšo** ženo. Je skromna, **požrtvovalna**, prava tova-
 rišica in prava partizanka. Če ju pogledam, se mi vrača véra
 v človeka, ki sem jo skoro že izgubil.

14.–17.XII.1943 Boleham še zmerom. Zelo neugodno! Sprememb ni nobenih.
Mrkopalj Ravna gora (Ravna Gora, op. pis.) je padla,⁷ položaj pri
 Vrbovskem⁸ še nejasen. »Morske vesti«⁹ o ustaških divizijah
 niso potrjene. Imam pa občutek, da se nekaj pripravlja. Leto
 se nagiba v zaton in ni izgleda, da bi se zgodilo kaj res
 velikega še to leto. Radoveden sem, kdaj napoči **dan** istočas-
 nega napada na Nemčijo, obljubljen po teheranski konferen-
 ci!¹⁰ Nemci pritiskajo v Sandžaku in Bosni¹¹ – Angleži
 pomagajo z avioni našim. Ali je ta pomoč dovoljna?? Govori
 se o slabi morali nemških čet v Karlovcu. O tej slabi morali
 Nemcev govoré že mesece in mesece – koncem koncev pa

nam ti hudiči – čeprav maloštevilni – zmešajo s svojimi tanki račune, kadarkoli se jim poljubi (npr. Kočevje! padel Mirko Bračič!)¹² – Tovariši so brez kruha in brez masti. Včeraj je kruh sicer prispel (460 gr na os) toda tega imena ne zasluži. »Hrvatsko pitanje«...¹³ Pri stanju, kakršno je, občudujem moralo naših borcev! Mraz je občuten, snega ni. V divizijo je prispelo sedem novih oficirjev¹⁴ iz gl. stana Tita. – Milan¹⁵ (obvešč.) prinesel vest o Kočevju. Od 300 – 15 živih! Pomoč je prišla par ur prekmalu, sicer bi bila likvidacija posadke popolna. Bračič padel po neprevidnosti. Boj za Vrbovsko neodločen, še traja. Hrvatje so paničarji – vse vesti netočne.

- 18.XII.1943 Včeraj smo bili brez radijskih vesti – preslaba struja. –
Mrkopalj Poledica.
 Tovariš Zorko¹⁶ je prinesel vesti o Nemcih, ki se baje valijo čez Ribniško in Kočevsko dolino: brez orožja, raztrgani, mešanica vseh ras itd. itd. Zdi se, da je ta vest precej plod fantazije našega Zorka!¹⁷ (Potrjujejo obveščevalci! Šta se babi htelo...)
- 19.XII.1943. Odhod v Srbske Moravice (Srpske Moravice, op. pis.). Lepo vreme. Počitek v Ravni gori (Ravna Gora, op. pis.), ki je po borbi nepoškodovana. Z vozom do Moravic. (Srpske Moravice, op. pis.) Partizan Mamula Vlade! –
- 20.XII.1943 Prenočili v Moravicah, (Srpske Moravice, op. pis.), zjutraj v **plohi** nazaj. Dež celo pot. Odmor v Skradu, kjer sem srečal ing. Grosa iz Kranja (poročen z Majdičevo Zoro, pri svojem svaku Lončariču).
- 21.XII.1943 Sušim obleko. Sliši se streljanje iz Fužin.¹⁸
Mrkopalj
- 22.XII.1943 Izdali smo po dolgem času zopet »Dogodke dneva«.¹⁹
- 23.XII.1943 Pričel z delom za »Našo pest«.²⁰ Načrt za bodočnost. Najprej
Mrkopalj – album »Gonars«,²¹ potem **partizanski** album.²² Svoj napor moram – najmanj – podesetoriti –! Premnoge stvari zamišljam – izpeljem jih premalo... V meni je neka podedovana **lenoba** – z muko in težavo jo dušim! –
- 24.XII.1943 Prijazen božični večer bolje: večerja pri Ciniču (Lev,²³ Pavle-tič,²⁴ Počkaj,²⁵ Kolumb²⁶ in Božo²⁷) Vrbovsko — padlo.²⁸
- 25.XII.1943 Božič – »Slov. Dom«²⁹ me je zopet enkrat vzel na piko – po
Mrkopalj »degenerirancu« sem postal »zlobnež« – obljublja maščevanje. All right! Skrbi me za **Janeza**³⁰ – da se ne bi fantu kaj zgodilo! – Smo precej »na suhem« – imamo pa tobak – govoré o večji »angleški« pošiljki hrane za nas.
- 26.XII/1943 ... nič posebnega
Mrkopalj
- 27.XII.1943 »Vesti iz Zagreba niso potrjene«.

28.XII.1943 Danes ponoči je kolona Nemcev prodrla skož šumo (150 mož)
Mrkopalj do Sungerja!³¹ Imajo najbrž vodiče. Bili so odbiti. – Uzbuno
 (v kolikor je bilo) sem sladkó prespal! Danes se je oglasil pri
 meni Tomaž Štrukelj³² – ima komedije zaradi svojega zadržan-
 nja v Ljubljani. Delam osnutke za plakate.³³ Ne vem, kómu
 se imam zahvaliti, da so me pozabili tukaj! Nimam se
 pritožiti. Rado³⁴ in Janko³⁵ sta sijajna fanta, tovariši dobri.
 A do pravega dela ne pridem! Ni tehnike! Škoda za dragoceni
 čas! Kaj vse bi se dalo napraviti! Toda sam si ne morem
 pomagati! Pisal bom Janezu³⁶ še danes. – Kaj neki delata
 Janezek³⁷ in njegova mati³⁸ v Ljubljani? In sestre?³⁹ O Drago-
 tu⁴⁰ dobivam same slabe vesti. Pumpa me za denar – ki ga
 sam nimam – in **pije**, uboga Manica!⁴¹

29.XII.1943 – – –

30.XII.1943 Danes sem prvič zajahal konja – po 25 letih. Lep dan, skoraj
Mrkopalj spomladanski. Čakamo velikih novic – nekaj je v zraku.
 Nemci so včeraj zapustili Fužine

31.XII.1943 Ponoči je zapadel sneg. Sneži naprej – droben, suh pršič.
 Najbrž nas bo zamèlo v Mrkoplju. Zdi se, da je ruska zimska
 ofenziva že pričela: RA je v 3 dneh iztrgala Nemcem, kar so
 zavzeli v 4 tednih v svoji obupni protiofenzivi: padel je
 Žitomir, padel Vitebsk.⁴² Opažam, da sem v svojih risbah tu
 in tam pozabil na !! **konstrukcijo**, na **voluminoznost**. Pozor!
 Nujno je, da takoj po vojni obnovim: **študij anatomije, akt**
po naravi. Sploh moram svoje delo poplemenititi, poglobiti,
 deloma **poenostaviti**.⁴³ Upam, da (po zatrdilu komisarja Jan-
 ka⁴⁴ in »obljubah« hrvatskih kolegov) pridem v stik s hrvatsko
 tehniko. Zimsko dobo bi rad izkoristil za čimbolj intezivno
 propagando. Moji kolegi v Sloveniji menda spijo! (Ali pa je
 položaj slabši, kot mislimo tu). Včeraj je bil miting v partij-
 skem kurzu.⁴⁵ Lep večer. Mrkopaljke so se privadile naših
 dečkov, plesali so – gorela je tudi elektrika (znak, da so Fužine
 še naše)⁴⁶ Na Štajerskem so baje hajke – pri nas pa relativen
 mir. Kdo ve, kakò bo moj fant danes praznoval Silvestrovo
 v Ljubljani?

31.XII.1943 **Ob sklepu leta:** o bratu Alešu⁴⁷ sem zaman poizvedoval, odkar
 sem pri partizanih. Zadnjič so ga videli na Rogù, lani, ob
 italj. ofenzivi. Dvomim, da bi bil še živ. –

1.I.1944 Krasen dan. Brez posebnih dogodkov. Ježa.

2.I.1944 Isto. Prelepa mesečna noč. Mraz.

3.I.1944 Hitlerjev govor⁴⁸ o koncu vojne je vsekakor značilen. Torej –
Mrkopalj »brez zmagovalcev in premagancev!« Kako si predstavlja ta
 zločinski kreten to stvar? »Živeči – preostali« – aluzija na
 kako svinjarijo? Plini? –

4.I.1944 Rusi so pred Žitomirom prodrli čez poljsko mejo!⁴⁹ Med tova-
Mrkopalj riši vlada nepopisno veselje. Danes ponoči gre naša X. b. v
 akcijo...⁵⁰! Morda uspe! Da bi! – Popoldne sem zopet jahal,
 kakor vse zadnje dni. Malo bolje že gre. Pot proti Sungerju
 je čudovita – danes se vreme nekam kisa: temperatura se je
 dvignila, morda zapade sneg. Da bi le premočan jugo ne
 pritisnil – Hrana je precej slaba, posebno kadar ni kruha –
 nezadostna celo za nas tukaj, kaj šele za borce na položajih.
 Novi komisar divizije Janko⁵¹ je odličen fant. Razumeva se
 zelo. Zveze s tehniko še sedaj nisem dobil. Portretiram⁵²
 mnogo – žal, samo to. Na vsak način se moram oprijeti študij
 za »Partiz. album«⁵³! Moram – naprej!

5.I.1944 Vesti iz vzhoda so odlične. Preti razcepitev nemških armad.
Mrkopalj Angleži neprestano bombardirajo pas ob Pas de Calais-ju.
 Morala se dviga! Včeraj je bil obveščen tov. komandant
 Rado,⁵⁴ da je premeščen k **Korpusu**⁵⁵ – žal mi je, da gre. Zelo,
 zelo sva se razumela. Bil je odličen in pošten. – Danes prispe
 novi komandant.⁵⁶

PRIPIS

Pri sestavljanju opomb sem imel največ težav z identifikacijo oseb, omenjenih v Pirnatovem dnevniku. Zato sem se obrnil za pomoč na člane njegove družine (Nada Kraigher, Janez Pirnat) in na nekatere nekdanje soborce (Janko Rudolf, Metka Pehaček, dr. Lev Svetek, Ivo Pavletič, Ančka Gorkič), ki so mi po svojih močeh prijazno pomagali. Koristne podatke sta mi posredovala Odbor skupnosti borcev XVIII. divizije (zanj tajnica Nasta Sever) in Odbor skupnosti borcev X. SNOUB Ljubljanske (zanj tajnik Bojan Belingar). Ogledal sem si tudi kadrovske sezname XVIII. divizije v Inštitutu za novejšo zgodovino (predvsem fasc. 134, 195 ter 195a). Pripombe k opombam seveda pričakujem tudi po objavi Pirnatovega dnevnika.

-
- ¹ Nikolaj Pirnat se je rodil 10. decembra 1903 v Idriji.
- ² Pirnat je bil član propagandnega odseka pri štabu 18. divizije do 21. januarja 1944, ko je odšel v propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. (Prim. Vera Visočnik: Kipar, slikar in grafik Nikolaj Pirnat, Borec, XXII/1970, str. 365–366. Od tod dalje Visočnik: Kipar.)
- ³ V dnevniku danes ni več osmih risb, saj so jih po prevzemu dnevnika v Muzeju novejšje zgodovine izločili in jih uvrstili v zbirko kot posamezna likovna dela. V glavnem gre za portretne upodobitve.
- ⁴ Očitno je šlo za radijsko poročilo iz Londona; lahko je v zvezi z izjavo predstavnika britanske vlade na seji spodnjega doma 8. decembra 1943 o pomoči narodnoosvobodilni vojski v Jugoslaviji (Prim. Vlado Strugar: Jugoslavija 1941–1945, Ljubljana 1980, str. 181, od tod dalje Strugar: Jugoslavija). V ozadju Pirnatove ugotovitve pa je lahko tudi cel kompleks spremenjenih, pozitivnejših odnosov zaveznikov do NOB v tem času. (Prim. dr. Dušan Biber: Tito – Churchill – strogo tajno, Zagreb, Ljubljana 1981.)
- ⁵ Rado Pehaček (1913–1983), narodni heroj, komandant 18. divizije od 14. septembra 1943 do 1. januarja 1944.
- ⁶ Valentina (Metka) Pehaček, roj. Vrtič (1920), administratorka v štabu 18. divizije.
- ⁷ Ravno Goro skupaj s Starim Lazom sta v boju z ustaši osvobodili 9. brigada 18. divizije in bataljon hrvaškega 1. partizanskega odreda 8. decembra 1943. (Prim. Zdravko Klanjšček: Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941–1945 na Slovenskem, Ljubljana 1989, str. 214; od tod dalje Klanjšček: Pregled; za podrobnejše podatke o tem dogodku prim. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI/9, Ljubljana 1962, dok. št. 36, od tod dalje Zbornik.)
- ⁸ Močno utrjeno ustaško postojanko v Vrbovskem so začele 11. decembra 1943 napadati enote 18. slovenske in 13. hrvaške divizije. Partizani so napad po prvem neuspelem poskusu ponovili 15. decembra, a so zasedli le Senjsko. Ko je napadalce 22. decembra okrepila 8. brigada Frana Levstika iz sestave 18. divizije, se je posadka v Vrbovskem pred nevarnostjo novega in močnejšega napada 23. decembra prebila mimo partizanskih položajev v Ogulin. (Prim. Klanjšček: Pregled, str. 214; Zbornik VI/9, dok. št. 47, 59, 83, 94.)
- ⁹ Verjetno gre za poročila obveščevalcev iz Hrvatskega primorja, za katera je bilo značilno pretiravanje v ocenah sovražnikove moči. (Prim. Ladislav Kiauta: Na bojni črti Osemnajste, Ljubljana 1969, str. 195/196, od tod dalje Kiauta: Osemnajsta.)
- ¹⁰ Na teheranski konferenci (28.XI.–1.XII.1943) sta Churchill in Roosevelt med drugim seznanila Stalina tudi z operacijo Overlord, izkrcanjem zaveznikov v Normandiji oziroma s pripravami nanjo. To naj bi se zgodilo maja ali junija naslednje leto. Kot je znano, se je operacija Overlord začela 6. junija 1944. (Prim. Druga svetovna vojna (skupina avtorjev), 2, Ljubljana 1981, str. 367, od tod dalje Druga svetovna vojna.)
- ¹¹ Pirnat ima v mislih nemško zimsko protiofenzivo v Sandžaku in vzhodni Bosni decembra 1943. (Prim. Strugar: Jugoslavija, str. 184.)
- ¹² Mirko Bračič (1915–1943), narodni heroj. Padel je kot komandant 14. divizije 11. decembra 1943

ob napadu na Kočevje. (Prim. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, (skupina avtorjev) Ljubljana 1976, str. 639–641).

¹³ Pomen enigme »Hrvatsko pitanje« je v tem kontekstu problem nezadovoljivega oskrbovanja slovenskih partizanskih enot v Gorskem Kotarju. (Prim. Miroslav Stepančič: Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941–1945, Ljubljana 1990, str. 186/187.)

¹⁴ Prim. Zbornik VI/9, dok. št. 83: »K nam je prispelo 7 oficirjev 'krajšnikov', ki jih bomo postavili v naše štabe bataljonov...«

¹⁵ Milan Pišler, s pravim imenom Jože Merlak (1917–?), šef obveščevalnega centra 18. divizije.

¹⁶ Morda Zorko Hrast, s pravim imenom Franc Bombač (1918–?), komandant topniškega oddelka 18. divizije.

¹⁷ Glej op. 16.

¹⁸ Prim. Zbornik VI/9, dok. št. 105.

¹⁹ Dogodki dneva. Informacijski vestnik XVIII. divizije NOV in POJ, 1943/44. 32 × 23 cm. Začel izhajati novembra 1943 v Gorskem Kotarju. Tehnika XVIII. divizije, šapirograf. (Prim. Kiauta: Osemnajsta, str. 315). Pirnat ima v mislih 13. številko, v kateri je objavil karikaturu Nemško božično drevesce.

²⁰ Naša pest. Glasilo XVIII. divizije NOV in POS(J). Kasneje (Strokovno)kulturno politična revija XVIII. divizije, 1943/44. Izdajal propagandni odsek XVIII. divizije. Izdelala Tehnika XVIII. divizije (opalograf, ciklostil). (Prim. Tone Seliškar: Partizani in umetniki, v: Spomini na partizanska leta, IV, Ljubljana 1950, str. 200, od tod dalje Seliškar: Spomini.)

Nikolaj Pirnat je oblikoval naslovnico in prispeval ilustracijo že za prvo številko revije, ki je izšla 20. novembra 1943. V omenjenem času je očitno pripravljaval ilustracije za 3. številko, ki je izšla 1. januarja 1944: v njej je objavil portretni risbi Rada Pehačka in Janka Rudolfa ter risbo partizana na straži. V številki je priobčil tudi besedilo z naslovom Novoletni razgovor s komandantom divizije (Prim. Visočnik: Kipar, str. 370).

²¹ Pirnat načrtovanega albuma Gonars ni uresničil, marveč je svoje likovne spomine na taborišče Gonars vključil v grafično mapo Domovi, ječe, gozdovi, 1944 (3. in 4. list). Obstajata še dva linoreza, ki ju je očitno spodbudilo umetnikovo internacijsko obdobje: Rab in Ribelli slavi (1943). (Prim. Vera Visočnik: Nastajanje in nastanek grafičnih map, Borec, XXI/1969, str. 819.)

²² Idejo za izdajo albuma naj bi dal Boris Kidrič. Vendar projekt, ki naj bi ga speljal prav Nikolaj Pirnat, ni bil nikoli uresničen. Pirnat je poleg grafične mape Domovi, ječe, gozdovi skupaj s Francetom Miheličem izdal tudi grafično mapo Naša borba (prim. Visočnik, Kipar, str. 365).

²³ Morda Lev Svetek (1914), pravni referent v Ljubljanski brigadi.

²⁴ Ivo Pavletič (1900), administrator v štabu 18. divizije.

²⁵ Miro Počkaj (umrl), član odseka za kadre pri štabu 18. divizije.

²⁶ Morda Franc Stegnar-Kolumb (umrl 1982). V začetku decembra 1943 so ga odstavili s funkcije namestnika političnega komisarja Ljubljanske brigade.

²⁷ Morda Božo Dobrič (1925–1944), obveščevalec Ljubljanske brigade, določen za odhod v oficirski tečaj.

²⁸ Prim. Zbornik VI/9, dok. št. 113.

²⁹ Prim. Slovenski dom, VIII/1943 (18. december), str. 8: »Krvniki so se v kočevskem gradu obdali z mrežo strojnic, za slavnostno okrasje zborovalnice v sokolskem domu pa je poskrbel Nikolaj Pirnat. Ta mož, ki so ga ljudje skoraj vsako rano jutro videvali pijanega v družbi vlačug, vsega prekrokanega in popackanega, ni zamudil prilike, da bi pokazal, česa je zmožen. Preslikal je vso notranjščino in vodil vsa »okrasilna dela«. Ko mu je čas dopuščal, je stopil pogledat v grad, da je sramotil stotine jetnikov, ki so zdihovali pod knuto rdečih krvolokov.«

- ³⁰ Janez Pirnat (1932), akademski kipar, sin Nikolaja Pirnata.
- ³¹ Prim. Zbornik VI/9, dok. št. 138.
- ³² Tomaž Štrukelj (1910), borec v Ljubljanski brigadi do 24. januarja 1944.
- ³³ Ker Pirnat v dnevniku večkrat omenja problem tehnike, lahko dvomimo o realizaciji omenjenih osnutkov. Kaže pa, da vendarle ni bilo tako slabo: »Tiskali smo tudi propagandne letake, ki jih je risal Niko Pirnat.« (Prim. Seliškar: Spomini, str. 201.) O propagandni dejavnosti v XVIII. diviziji in njenih brigadah prim. Kiauta, Osemnajsta, str. 297–320.)
- ³⁴ Rado Pehaček (glej op. 5).
- ³⁵ Janko Rudolf (1914), narodni heroj. Politični komisar XVIII. divizije od 13. decembra 1943 do 12. januarja 1944 (dejansko opravljal to nalogo od 18. decembra 1943 do 19. januarja 1944). Nato komandant divizije (do 21. marca 1944).
- ³⁶ Janez Pirnat (glej op. 30).
- ³⁷ Isti.
- ³⁸ Nada Pirnat (1911), roj. Kraigher, s katero se je slikar poročil leta 1931.
- ³⁹ Pirnat je imel dve sestri, Manico in Meto.
- ⁴⁰ Drago Lovrič, poročen s Pirnatovo sestro Manico.
- ⁴¹ Manica Lovrič-Pirnat.
- ⁴² Po prehodu čez Dneper je Rdeča armada nadaljevala uspešen pohod čez ozemlje zahodne Ukrajine in do konca 1943 uničila nemško vojaško moč. Med bitkami, ki so se bile do konca leta, je bila vsekakor najpomembnejša tista za Kijev. Kijev je bil osvobojen 6. novembra. Rdeča armada je umikajočim se Nemcem sledila vse do Žitomira. Tam so se utrdili in nekaj časa uspešno branili frontno linijo. Kmalu se je ofenziva Rdeče armade nadaljevala in general Vatutin je zahodno od Kijeva napredoval proti poljski meji ter dosegel Žitomir. (Prim. Druga svetovna vojna, str. 296, 298.)
- ⁴³ Čeprav dokaj dobro poznamo Pirnatovo ustvarjanje med vojno, bi le težko izbrali dela, na katera se nanaša umetnikova ostra samokritika.
- ⁴⁴ Janko Rudolf (glej op. 35).
- ⁴⁵ Prvi divizijski partijski tečaj v Mrkopalju je trajal od 13. do 30. decembra 1943. (Prim. Kiauta: Osemnajsta, str. 292.)
- ⁴⁶ V Fužinah je bila elektrarna.
- ⁴⁷ Pirnatov brat Aleš (1912–1942) je padel med veliko italijansko ofenzivo 1942.
- ⁴⁸ Verjetno ima Pirnat v mislih Hitlerjevo novoletno poslanico. Prim. Führerjeva novoletna poslanica. V borbi za obstoj bo zmagala Nemčija, v: Slovenski narod, XXVI/1944 (3. januar).
- ⁴⁹ Glej op. 42.
- ⁵⁰ Pirnat v dnevniku iz konspirativnih razlogov ne omenja cilja akcije X. (Ljubljanske) brigade: napad na nemško postojanko v Zlobinu, ki pa se kljub umetnikovim željam ni posrečil v celoti. (Prim. Kiauta, Osemnajsta, str. 241–243.)
- ⁵¹ Janko Rudolf (glej op. 35).
- ⁵² Ohranilo se je več portretov iz tega časa: poleg že omenjenih portretov komandanta in političnega komisarja divizije v reviji Naša pest (glej op. 23) tudi več portretnih karikatur Rada Pehačka, na primer Komandantova pipa I. (svinčnik. 21 × 13,6 cm, sign. ni); Komandantova pipa II. (svinčnik. 21 × 13,3 cm sign. ni), pa še zabavljiva novoletna voščilnica Radu Pehačku in družici Metki. (svinčnik. 21 × 16,7 cm. sign. ni). V Mrkopalju je nastal dvojni portret zakoncev Pehaček: Novoporočenca Rado Pehaček in Metka. (20,9 × 18,9 cm. sign. d. sp.: MRKOPALJ 5. I. 1944 Nikolaj Pirnat). K temu portretnemu ciklu sodi tudi samostojni portret Rada Pehačka. (svinčnik. 21 × 17 cm sign. d. sp.: N. Pirnat (Mrkopalj) XII. 1943 (Komandant divizije Rado). Vsa dela so last družine Pehaček.

Nikolaj Pirnat je v Gorskem Kotarju ustvaril še več drugih portretov, med drugim Mićuna Šakića, namestnika komandanta XIII. hrvaške divizije: Mićun. (svinčnik. 20,9 × 16,8 cm, sign. ni). Iz istega časa je verjetno tudi portret Alojza Kolmana-Maroka: Marok. (svinčnik. 20,9 × 16,9 cm, sign. ni). Obe deli sta v likovni zbirki Muzeja novejše zgodovine v Ljubljani.

⁵³ Glej op. 22.

⁵⁴ Rado Pehaček (glej op. 5).

⁵⁵ Rado Pehaček je postal 1. januarja 1944 (do 23. junija) načelnik štaba VII. korpusa.

⁵⁶ Novi komandant XVIII. divizije je postal Petar Brajović (1915), narodni heroj. Komandant je bil le od 1. do 12. januarja 1944.

BIL SEM NEMŠKI VOJAK

Edvard Sovinc je bil rojen 3. oktobra 1923 v Žepini pri Celju, občina Škofja vas. Po petih letih osnovnega šolanja je hodil še dve leti na meščansko šolo, da bi se lahko vpisal na trgovsko. To je obiskoval tri leta. Nato je odšel za trgovskega pomočnika v Limbuš pri Mariboru. Po trinajstih mesecih prakse je bil julija 1942 vpoklican v nemško vojsko. Skupaj z mnogimi slovenskimi naborniki so ga poslali v Hall in Tirol v bližini Innsbrucka¹. Že po nekaj mesecih je bil premeščen v Grafenwöhr² na Bavarskem, od koder so ga kmalu poslali v Italijo v Neapelj, od tam pa z letalom preko Sicilije v Tunis v Afriko. Po porazu Rommla na afriški fronti in boju za Tunis je bil z drugimi nemškimi vojaki maja 1943 ujet in poslan v ujetništvo v Združene države Amerike. Z ladjo je bil najprej pripeljan v Liverpool, od tam pa v Kanado. Potovanje je trajalo osemnajst dni. Zaprt je bil v Oklahomi (eno leto), Ohio (eno leto) in Severni Karolini (eno leto). Leta 1946 se je vrnil v Jugoslavijo in se zaposlil kot inkasant pri Elektro Celje. Tri leta pozneje, 1949, je bil vpoklican na »doslužitev« vojaškega roka. Odslužil ga je v Novem Travniku. Tamkajšnjo vojsko so sestavljali v glavnem nekdanji nemški vojaki, domobranci in tudi tisti, ki so bili le nekaj mesecev v partizanih. Dosluženje je trajalo 20 mesecev. Delo pri Elektro Celje je nadaljeval kot materialni knjigovodja. Leta 1984 se je upokojil. Sedaj živi kot upokojenec v Celju. Ohranjenih je deset pisem in dopisnica, ki so bili namenjeni mami. Pisal ji je veliko več. Prvi dve pismi sta iz Halla na Tirolskem iz leta 1942. Drugih osem pa je iz leta 1943 in so vsa iz Afrike. Dopisnica je mlajša, iz leta 1944, ko je bil že vojni ujetnik. Napisana je v nemškem jeziku, ker je bil to edini jezik poleg angleškega, v katerem so jetniki lahko pisali. Pisma so izredno zanimiva. V njih nam pisec preprosto, vendar zanimivo in včasih duhovito opisuje dogodke, ki jih je doživel. Opisuje deželo, kakršno je videl, ki jih je srečal, in sebe z vsemi človeškimi lastnostmi: strahom pred smrtjo, voljo do življenja, vero v boljši svet, sovraštvo do vojne, ljubezen do mame... Vsebujejo pa tudi nekatere podatke, ki bodo za naše raziskovalce nadvse zanimivi.

Hall Tirol 27/VII 42

Draga mama! Kakor sem Vam že naznanil v dveh kartah, da sem na zelo lepem kraju, tako da na boljšem sploh ne moram biti. Na kateri kraj pogledam vidim same skale. Meni se godi zelo dobro tako da boljše mi sploh ne more iti. – Ali kaj ko pa nažalost je Bog s praznim žaklom mimo mahal. Zjutraj moram ob 5h vstati, ob 1/4 na 6 imamo zjutrajšno telovadbo, v samih hlačkah, potem pa se v delavno obleko obleči in zajtrkovat. In tako gre celi dan do 1/2 7h. Šli smo še tudi k zdravniku, kateri nas je čisto pregledal, vzel nam je tudi vodo in kri. Dali so nam tudi enekcije. Delati moram vse na pr. pojstelje postiljat, sobo pometat, stranišče pucat itd. Dodeljen sem k kanonom.³ Omare moramo tako pospraviti tako kot bi jih s škatljice vzel, kateri pa nima tisti pa dobi kazen, da mora letati 1/2 h ali pa stranišče pucat. To je še edino dobro, da še imamo v tem logarju kantino to je gostilna, tam se še dobi za pit, kakor tudi za jest, to je bila edina sreča, da sem si še nekaj kart sabo vzel. Sedaj 5 tednov ne sme nobeden iti ven iz kasarne, to je glih tako kakor restant. Če pa še ne bomo nemško vsi znali potem pa smo lahko tudi 2 meseca v kasarni. Zajebava nas vsak starejši vojak. Je pač hudič, če si rekrut. Sedaj sem v sami zajebanciji kakor tudi vsi drugi, ko pa bom enkrat starejši vojak na pr., da bom imel 4 mesece potem pa bomo mogli iti vsi na fronto. Tako kakor izgleda, da nebom nikdar več tako užival kakor tedaj ko sem bil v civilu. Ravno te dni bomo morali enkrat priseči, da damo življenje za Furerja. Naj le Pepček se Bogu zahvali, da je v civilu. Včasih ponoči ko človek najlepše spi pa pride do 1/2 1h letalski alarm in takoj vstati in leteti v zaklonišče. Pa ne, da bi mislili, da pridejo, ti sovražni avijoni to so samo vaje.

To je samo nekaj kar sem Vam opisal o ubohih rekrutah. Bog Vas varuj, da bi sedaj, ki žalostni bili zato morati si vedno misliti, da je pri vseh tako in da, še bojo tudi vsi drugi prišli na vrsto. Kaj pa tukaj v Nemčiji, ko že marsikateri sinovi bojujejo 3 leta in tudi marsikatero matere so že izgubile svoje sinove kaj morajo zato narediti se morajo trdne in nič žalovati. Ravno danes sem videl pri zdravniku par takih vejst fantov, pa so brez prstov na nogi ali pa brez polovice noge, katere so jim zmrznile, to je še kaj hujšega. Zato pa ljuba mama nič se ne žalostite morate si misliti, da bo že enkrat vse minilo.

Ali ste prejeli tisto potrdilo za podporo upam da. Potem pa mi dajte odpisat, če ste prejeli ali ne kakor tudi 2 karte in sicer na prvi ni bil pravi naslov. Pišite mi kaj je kaj novega v Celju. In kaj kaj Pepček dela naj mi kaj piše ko pa ne veste kako je to prijetno če dobi vojak od svojega kraja to je še edina tolažba. Če mi pišete pišite mi pismo in tudi točen naslov, da bo ja natančen. Aktovko

¹ Mesto je od Innsbrucka oddaljeno 10km. Leži ob reki Inn in ima po podatkih iz leta 1990 približno 12600 prebivalcev.

² Mesto leži severovzhodno od Nürnberga in je približno 25km oddaljeno od Weidna.

³ Kot rekruta so ga dodelili k topništvu, kjer je ostal od ujetništva.

Vam naj Pepček od ata prinese, da boste imeli.

Sedaj Vas Vse skupaj pozdravlja vaš Edo.

20./XII. 42

Ljuba mama! Z velikim veseljem sem včeraj prejel dva paketa in pismo. Najlepša hvala za vse skupaj. Sprejel sem tudi vsa pisma s cigaretami in kuvertami. V paketu ste mi poslali veliko količino cigaretov kateri so me najbolj razveselili. Tudi Vašo karto za meso ste mi žrtvovali ter me zelo skrbi, kaj boste vi imeli? Torej kaj mi še sedaj manjka popolnoma nič. Imam vsega dovolj, ter mislim, da bom praznike obhajal bolje kot marsikateri v civilu. Kakor je razvidno, da vsi tako žalujete za mene, ter vam da tudi Vi marsikatero uro ne spite. Čemu? Morate biti veseli kakor jaz in moji prijatelji. Žalostni smo samo tedaj, če nimamo kaj za kaditi. Si morate misliti, če bodo drugi prestali bom tudi jaz. Saj sem vendar že vsega navajen. Tudi zajebancije ni več takšne. Po večerih sedimo v sobi ter razgrajamo, pojemo ali se mečemo. To pa samo radi tega ko nam nič ne manjka. Vsak je dobil pakete od svojih domačih. Manjka nam nič drugega, kakor ena lušna punčka. Ne smete mi zamerit, da sem tako žleht. Saj veste, da vojak ne misli na nič drugega kakor na punčke. V vsakem pismu pišete, da ne smem na Bogeca pozabit. Saj ja veste, da sem zelo rad v cerkev in k spovedi hodil. Nesmete tako pisat Bogeca ter zopet Bogeca. Saj jaz verujem kar je prav ali sveta Nežika pa nočem biti. Samo, da ji ne boste pokazali to pismo. Ko sem še bil v Hallu smo šli enkrat vsi skupaj v cerkev ter sem poskusil moliti pa ni šlo več, ker sem že pozabil. Da vas ne bom vjezil se bom pa sedaj naučil.

Pišete, da se jih je nekaj vrnilo v Hall. Šli so samo taki škarti, ki niso za na fronto sposobni. Tudi k Arbeitr kompaniji⁴ so bili prestavljeni. Od 300 mož nas je sedaj samo 50 od spodnje Štajerske tukaj. Smo pa zato dobili 250 Nemcev. Tudi jaz bi lahko šel vstran pa nisem hotel. Ker ti ne bodo nikoli pravi vojaki. Jaz pa hočem nekaj sveta videti, ter če bom živ ostal bom vsaj nekaj imel zapovedat. To se reče: »Hinaus, Hinaus der Welt ist schön.«⁵ Saj se nič ne ve mogoče bodo ti morali iti v Rusijo, ter v hudi zimi ceste delat. Jaz pa bom na toplem ter poslušal kugle frčat. Seveda ti bodo sedaj dobili dopust in jaz ga bom pa potem dobil, če se bom živ vrnil nazaj, ter bom vsaj imel lepe komade za povedati. Postrešek sem še vedno, ter še včasih dobim kaj za pojest. Tiste dve markice le šparajte zaenkrat. Vam bom že pisal, kedar bom rabil. Tukaj nimamo nič snega, pač pa ob jutrih je bolj mrzlo. Radi podpore se čudim, da Vam še sedaj ne dajo. Prosite enega naj Vam pomaga, da boste kaj dobili. Saj Vam pripada. Tukaj Vam ne morem nič opraviti, ker rečejo, da ni časa za takšne stvari. Pepček mi nič ne piše, saj vem, da vedno na punčke misli kakor jaz. Saj smo še vedno mladi. Karto sem mu pisal, namreč ne jaz ena kelnarca namesto mene. Teti Zalki se lepo zahvalim za karte, katere so mi poslali. Od ata sem tudi sprejel dva paketa. Dragico je ata nagnal vstran je ona pisala. Tudi njej ni to po volji. Naj se le malo data. Saj sem mu tudi jaz malo štenknil.

Torej sprejmite vsi skupaj lepe pozdrave od veselega Edota. Oprostite pisavi, ker me kelnerce jezijo.

Torej, da veste, jaz sem vesel in upam, da bom sprejel od Vas vesele vrstice, ne same žalostne.

10./I. 1943

Ljuba mama! Po skoraj enem mesečnem molčanju, mi je zopet dana prilika, da Vam pišem. Dajem Vam naznanje, da smo na božično soboto odpotovali iz Grafenwöhra. Vozili smo se štiri dni neprestano do Napolli. To je v južni Italiji.

V Napolli smo ostali 2 dni v šotorih. Dva dni smo prenočevali na Flugplatzu.⁶ Tam sem se zavžil vsega. Npr. oranže, čokolade, sladkorja itd. Tam v Italiji še imajo vsega dovolj. Si morate misliti, če človek enkrat pride do takega kraja, ki imajo dosti za jesti se jede na veliko. Le vožnja je bila težka. Si morate misliti 30 mož v živinskem vagonu spati je joj, ker je prevelika tesnoba. V Italiji kakor je razvidno jim premanjkuje obleke in cigaretov. Kar se tiče ljudstva živijo kakor cigani. Vidi se vsepovsod raztrgane in umazane otroke. Po cestah postopajo mladi fantje katerim smrdi delo. Da bi kaj na sebe gledal to ne. Iz Napolli smo se peljali z avionom preko otoka Sicilije v Tunis. Tunis je na severni Afriki. Vožnja z avionom je trajala 4h. Vedno sem si želel enkrat voziti ali končno sem enkrat to dosegel. V avijonu je bilo najbolj interesantno, ko je vsaki držal posodo pred ustami. Le meni in še dvema ni bilo treba. Ampak to vam povem, da res ni kaj prijetna vožnja. Jest mi ni dišalo. Tudi jaz sem si pripravil posodo ali hvala Bogu jo nisem potreboval. V enem avijonu se nas je peljalo 20 mož. Ko smo prestopili iz letala smo se z avtomobilom peljali v Tunis. V Tunisu živijo Francozi in arabsi. Vidiš ljudstvo v tistih haljah in zamorce. Kateri nas zelo obračajo. Nas pozdravljajo »Heill Hitler« in pravijo Amerikanci, Angleži nicks gut. Germani gut.⁷ V Tunisu smo ostali dva dni. Edino srečo sem imel, da sem v Italiji izmenjal pred odhodom od enega nemškega vojaka Lire za France, katere sem potreboval v Tunisu. V Tunisu sem še debelo gledal, ko arabsi hodijo okrog tebe in ti ponujajo np. oranže, čokolade, rozine, pecivo, orehe in beli kruh. Hodijo okrog tebe in ti ponujajo te stvari in pravijo gut kamerat. Seveda kruh je ravno takšni, ko smo ga pri nas imeli v mirnem času bele štruce po dva dinarja. Kaj mislite kaj takšnega doživeti. Kupil sem si kar 5 štruc, katere sem tu na mestu pojedel. Kupil sem si tudi krofe in še eno drugo pecivo iz koruznega zdroba na sami masti pečeno. Takšne stvari ti ponujajo po cestah. Zraven tega še crno vino. Vino in liker smo tudi že v Italiji dobili, koliko se nam ga je zljubilo. Od Tunisa smo marširali z mulami dva dni in sicer, čez dan smo počivali in cele noči pa marširali. Zraven tega še vedno dežuje, tako, da hodimo do kolena v blatu. Noge imam čisto žulave. V Italiji je isto namesto zime pa vedno dežuje. Torej prispeli smo do fronte. Gušteri so seveda spredaj in mi z mulami smo se utaborili pri nekem kmetu. Spimo seveda v šotorih. In jaz ubogi revež brez nahrbtnika, kateri se mi je med potom od Tunisa do fronte izgubil. Naložili smo jih namreč na velike vozove. Seveda potem ni krivde na moji strani. V njem sem imel tudi vse moje stvari katere sem potreboval. Ali jaz trpim, ker nimam deke, da bi si šotor postavil. Ležim na prostem v eni slami. Deko mi je odstopil Roman in eno deko imam od mojega mulija. Ali vseeno me zebe ker vedno dežuje ali pa piha grozoviti veter. Nikoli še nisem bil tako prehlajen kakor tukaj v Afriki. Sedaj si pomislite živim kakor cigan. Nemoram se nič preoblečiti nimam obrisace, mila popolnoma nič. Imam samo to kar imam na sebi. To je še edino dobro, da mi Roman posodi mulo in obrisaco. Sedaj pa še mulo imam na skrbi. Saj bi jo tako nebi dobil ampak tisti kateri niso imeli poprej mulo ali konja so se peljali z avijonom. In oni z mulami se bodo z ladjo pripeljali. Katerih še do sedaj ni bilo in nevem, če bodo sploh srečno prispeli do Tunisa. In mi smo dobili nalog, da moramo takoj na fronto in smo v Tunisu dobili Francoske mule in konje, katerega sem tudi jaz dobil.

⁴ Gre za nekakšne delovne brigade oziroma ekipe po nemškem mnenju manj sposobnih vojakov.

⁵ Ven, ven! Svet je lep. (op. B. R.)

⁶ Letališču.

⁷ Amerikanci, Angleži niso dobri, Nemci so dobri! (op. B. R.)

Kar se tiče hrane imam premalo. Ker v Takih naseljah ne dobiš kruha za kupit. Dobiš same pomaranče. V mesto Tunis pa ne pridem, ker je 70 km oddaljen od nas, da bi si kupil kruh ali druge stvari: Ljuba mama imate še dve znamke za pakete poslati vprašajte na pošti, če lahko pošljete. Jaz tukaj ne vem. Ali vprašajte, če lahko pošljete cigarete po 10 dkg. Tukaj dobimo vsak dan 6 cigaretov ali cigare. Ali meni je to premalo. Tudi vašo cenjeno pismo sem sprejel s 20 cigaretami. Najlepša vam hvala za nje kako so mi prav prišli. Če mi boste zopet kaj pisali, bi Vas prosil, če daste nekaj cigaretov zraven in pisma, ker nimam popolnoma nič za pisat, ker sem imel vse v rukzaku. Pišete mi, če sem karte sprejel. Sprejel sem vse kar ste mi poslali. Karte za meso, za kruh in cigarete v kuvertah. Potem mogoče niste pisma sprejeli od mene. V pismu je bil naslov od Jožeta in mislim, da se nesplača pisat, ker on je sigurno šel v Rusijo. V tem pismu Vam pošiljam nekaj kart nazaj, katere mislim, da so že propadle. Ali greste na Wirtschaftamt⁸ in prosite, naj Vam jih zamenja. Povejte, da ste jih meni poslali in jaz sem bil v tem času prestavljen v Afriko. In mislim, da Vam jih bodo zamenjali. Saj jaz bi jih tako porabil ali sem jih šparal za transport. In v Grafenwöhr niso imeli v nobeni pekarni kruha za kupit. In med transportom sem ga pa stradal. Tukaj nisem preveč v nevarnosti, ker smo z mulami oddaljeni nazaj od fronte. Se Vam ni treba bati zame, ker jaz še tako hladnokrvni nisem bil nikoli kot sedaj. Če se moraš tako matirati v tem blatu ti je že vseeno.

Ali je še Pepček doma? Kaj pa je z podporo ali še dobite kaj? Mislim da. Kaj je kaj novega pri Vas? Pišite mi vse, ker edino me še pošta razveseli.

Torej sprejmite vsi skupaj prav lepe pozdrave od Vašega Edota. Oprostite, da Vam pišem tako grdo in zmešano, pišem namreč v slami.

14./I. 43

Draga mama! Pred dvema dnevoma sem z velikim veseljem sprejel dve pismi. V enem pismu so se nahajale karte za kruh, katere so sedaj nažalost propadle. Jaz vem, da Vi ste stradali in meni vse žrtvovali. Tako dobri ne smete biti, morate že gledati, da boste Vi tudi jedli ne samo jaz. Karte Vam bom poslal nazaj, ter poskusite, če jih lahko mogoče zamenjate. Tudi cigarete sem sprejel, katere sem z velikim ožitkom pokadil.

Ali ste pismo sprejeli v katerem sem Vam opisal moj prihod v Afriko? Ni urice, da bi se ne spomnil na Vas ljuba mama, ko pa sem vendar vsako minuto v smrtni nevarnosti. Naš zaklonišče je namreč v slami ter čakamo kedaj bo granata udarila v to slamo ki smo mi. To že gre sedaj tri dni zaporedoma. Ali dosedaj se jim še ni posrečilo, ker ne vejo, da smo v slami. Ampak okrog nas je še vse preluknjano od granat. Ali to še ni vse imamo še tudi lepe obiske iz zraka, kateri jako spretno letajo med nami. Te granate so nam naredile, da imamo konjskega mesa dovolj. Nahrbtnik nisem še dosedaj dobil. Tudi umil se še nisem cele 4 dni, ker nimamo vode. Za pisma bi Vas, če mi jih lahko pošljete, da Vam bom lahko pisal.

Sprejmite Vsi skupaj lepe pozdrave od Vašega Edota. Oprostite pisavi.

Afrika, 22./I. 43

Ljuba mama! Vašo cenjeno pismo od 7. t.m. z velikim veseljem sprejel. To pismo, ko Vam sedaj pišem je moje tretje pismo iz Afrike, ter upam, da ste dve pismi že sprejeli. V zadnjem pismu me povprašujete, če sem zaljubljen ali če

imam vsega dovolj, da Vam nisem poprej nič pisal. Mislim, da mi boste oprostili, ker vendar ni bila moja krivda. Saj vendar moj mali prosti čas uporabim najprvo za Vas mama. Zanima Vas tudi kako sem preživel praznike. Kakor Vam je že mogoče znano, da ravno za praznike sem bil na vožnji. Med potjo sem se spominjal, da so to moji prvi prazniki, katere nisem obhajal pri Vas. Obhajal sem jih s tovariši že štiri dni poprej in sicer v Grafenwöhr. Dobil je vsaki eno steklenico vina, keksov toliko, da jih nisem mogel dva dni jesti, ter polkilsko vrečo sladkorja. Zraven tega smo še dobili za kupit vina in cigaretov. Tudi za obed smo dobili skoraj za tri porcije in seveda zraven svinjsko pečenko. Še povrh tega sem imel kekse ter karte za meso od Vas.

Moje stvari katere imam pri očetu, mi je res težko zakaj jih nisem pri vas pustil. Dal sem samo radi tega, ker se obleka pokvari, če se kuri v sobi. Dajte ji napisat, katere stvari se nahajajo pri njej. Radi aktovke bom še danes pisal v Limbuš, če jo je dal zraven ali ne. Če kaj manjka mi takoj pišite. Saj sem Vam poslal seznam, katere stvari se nahajajo pri očetu. V slučaju da padem dobite te stvari samo Vi. Imam še tudi 230 RM pri njej. Tukaj v Afriki dobimo tropen zaloge⁹ za vsaki dan 2 RM. Ta denar dobim šele potem ko se vrnem v domovino. Če pa ne pridem živ nazaj ga lahko zahtevate vi. Rad bi ji pisal, da naj te stvari spravi, da bo prišel Pepi po njej ali bi se zopet nebi rad zameril. Če kaj manjka potem imam pa vzrok.

Pri Vas imate ostro zimo. Tukaj pa vročina in sicer samo čez dan. Noči so pa mrzle, da me včasih zebe. Kar se tiče hrane imamo vsaki dan meso. Fašemo tudi oranže, vino, cigarete itd. Zraven tega še dobimo za kupit vina in oranž. S kruhom in cigaretami ne pridem ven. Če lahko pošljete na tiste dve dopustne markice bi Vas prosil, če mi lahko pošljete, kekse, cigarete, vžigalice, pisma. Mislim, da se tudi lahko po 10 dkg pošilja. Dajte se informirati po pošti. Tudi za en kos zelenega mila, ter vezalke bi Vas prostil. Ker še mojega ruksaka ni nikjer.

Šprejmite vsi skupaj prav lepe pozdrave od Vašega Edota. Izročite lepe pozdrave Gabrovem Pepiju, Arku, Lojzeku in vsem mojim prijateljem.

Afrika, 1./II. 43

Ljuba mama! Danes z velikim presenečenjem sprejel dve pismi s kartami in cigaretami. Res najlepša hvala zanj! Nimajte pojma s kakšnim užitkom sem si prižgal cigareto »Drama«. Kakor je razvidno iz vašega pisma ste prejeli samo eno pismo, ter upam, da dve pismi ste dosedaj že tudi sprejeli.

O zadnjem pismu me vprašujete, če je tukaj tudi vse na karte. Kaj mislite, da je vsepovsod tako kot pri Vas. Tukaj dobite brez kart n.pr. kruh, kavo pravo, riž, ruski čaj, itd. S kratko besedico vse kar Vam srce poželi. Rad bi Vam poslal takšne stvari ali nemogoče poslati. Če Bog da čez kakšne dve leti, če še bom živel Vam bom pa takrat kaj prinesel. Kmetje so tukaj bolj redko naseljeni. Kar so Francozi imajo lepe zidane hiše. In delajo vse s stroji in traktorji. Kar so pa Arabci imajo z dlino¹⁰ narejene bajte ter s slamo pokrite. Tukaj lahko dvakrat na leto posejejo žito. Skoraj vso zemljo uporabijo za pšenico. Vi sedaj imate močno zimo in tukaj pa kopljejo krompir. Saj veste, da novi krompir sem vedno rad jedel, katerega imam sedaj rajši kot meso. Tukaj zjutraj dobimo

⁸ Gre za gospodarski urad, kjer so reševali takšne probleme. (op. B. R.)

⁹ Celoten oddelek je dobil zalogo vsak dan posebej, ko so jo razdelili vojakom.

¹⁰ Illovo, glino.

pravo kavo, maslo ali marmelado. Za večerjo ruski čaj ter klobase.

Kar se tiče črncev sem jih v Tunisu videl tukaj pa ne vidiš nikjer nobenega. Tudi zverin tukaj ni, te so bolj na zahodu v puščavi. Arabci so naši najboljši prijatelji. Prinesejo nam pipike, jajca, kruh, oranž, datelnjev, sladkorja itd. Dobim za vsakih 10 dni 400 Frankov. Za katere si lahko kupim te stvari. V kakšnem grabnu si pečemo kure in jajca. Potem si lahko mislite, da mi ne gre tako slabo. Kar se tiče pijače sem Vam že v zadnjem pismu omenil, da imamo vina več kot vode. Škoda tukaj se še bom piti navadil. Kar se tiče nahrbtnika me nič ni strah. Zakaj? Saj vendar nisem jaz kriv, da se je izgubil. Smo jih vsi skupaj na voze naložili. Ko sem javil mi je rekel, da moram tako dolgo čakati, da eden pade potem ga bom že dobil.

Za pucarja¹¹ nisem več, ker Chef je 3 km spredaj. Pa saj na fronti za pucarja biti ni kaj prijetnega, ker ni vedno vode.

Kart tudi nesmete več poslati, tukaj karte niso v veljavi. Kar se tiče denarja imam to zadosti. Za marke pa tukaj nič ne dobite. Ata mi je že tudi pisal. Je še vedno v Zidanem mostu. Z Romanom sva še vedno skupaj. No hvala Bogu. Zakaj bi radi imeli naslov od njega? Saj sva se že zmenila za vsak slučaj, če eden pade, da takoj obvesti. Saj sem mu dal Vaš naslov. Tudi žvižganja granat sem se že tudi navadil. Ali kedaj pridejo sovražna letala si začnemo peti. Jezt kommen schon wieder...¹² Sem res čisto hladnokrvni. Tudi Lojzku bom danes pisal. Nekaj boste že imeli za brat ter mi zopet kaj pošite.

Sprejmite vsi skupaj lepe pozdrave iz Afrike od Vašega Edota.

Pozdravite vse moje prijatelje!

Vašo zadnje pismo je hodilo od 22./I. do 31./I. Paketi hodijo po več mesecev, ter mislim, da se klobasice ne bodo pokvarile.

Afrika, 12./II. 43

Ljuba mama! Ves izmučen sem se spravljal k počitku, kar se naenkrat oglasi tovariš »Edo« pošto imaš. Z velikim veseljem skočim iz šotorja, ter prejmem od prijatelja kar štiri pisma. Seveda pisma so bila od moje predrage mamice in še povrh tega so se v dveh pismih nahajali cigareti. Rekel sem saj moja mama dobro ve, da sem še vedno strasten kadilec. Za katere sem Vam res najlepše zahvaljujem.

Najprvo Vas moram vprašati ali je že Pepček dobil poziv? Jaz mislim, da mu sedaj nič ne bode pomagalo. Res ubogi revež kako bode trpel pri ausbildungi.¹³ Zato Vam pa rečem nesmete mu zameriti, če kedaj zunaj ostane pri kakšni punčki. Naj le uživa dokler še lahko. Bil sem tudi jaz gannarček ali me sedaj griva zakaj še bolj nisem bil. Kakor sem Vam že v prejšnjem pismu omenil, da sem že nekaj stvari od enega drugega dobil. Res za mene je bila to sreča, da sem nahrbtnik izgubil. Od naše Battarije. Tudi jaz bi bil moral zraven. Ali brez vsega me niso mogli dati. Zato sem potem ostal tukaj. Ravno pred dvema dnevoma smo izvedeli, da jih je nekaj od teh dvajset padlo in drugi so pa ranjeni. Tudi moj najboljši prijatelj iz Radvanja je padel. Je edini sin. Kaj mislita, kakšni udarec je to za mater. Če bi jaz bil prestavljen bi se z mano tudi nekaj zgodilo.

Zdrav sem še tudi hvala Bogu, ter upam tudi od Vas. Pismo moram končati, ker nas že kličejo na delo. Samo toliko, da veste, da sem še med živimi. Saj

ste mi pisali, da vsaj par vrstic Vam naj napišem. Ne, da bi ji mislili, da sem faulast. Paketa še nisem sprejel. Mogoče se učijo plavat.

Sprejmite lepe pozdrave vsi skupaj od Vašega Edota.

Afrika, 21./II. 43

Ljuba mama! Danes z velikim veseljem sprejel kar tri pisma in eno kartico. In sicer v dveh pismih so se nahajali cigareti za katere se Vam prav lepo zahvaljujem. Vem, da res težko čakate, kedaj bo pismonoša prinesel pisemce iz Afrike. Razvidno je iz Vaših pisem, da ne prejmete vsa moja pisma. To pismo je moje deveto pismo iz Afrike. Tudi kakor izgleda voščilne kartice niste sprejeli. Nesmete si mislit, da sem jaz na Vaš god pozabil. Saj si lahko mislite, da marsikatero pisemce plava po morju.

Enem pismu mi pišete, da je bil Stane na dopustu. No on Vam je lahko vse razložil kako se nam godi pri parasu.¹⁴ Res je lepo, če dobiš dopust ali najtežje je potem, ko moraš nazaj ter si misliš sedaj grem mogoče po smrt. Jaz pa ne dobim dopust, ker je še pri Vas premrzlo. Bolje potem, ko že rožice cvetijo. Saj me boste razumeli jaz se samo hecam. Prišla je uredba, da tisti kateri že eno leto niso bili doma ti dobijo sedaj dopust. Tisti, ko Vam je rekel, da po 6 mesecih pripada vsakemu dopust. Vas je nahecal. Tudi Feldin je že ranjen ubogi revež. Je pač njegova mama žalostna. Iz Celja je že potem precej ranjenih. Tudi iz Limbuša jih je že precej padlo. Jaz ne vem mene se pa kugla ne prime, pa veste zakaj? Zato ker vsako večer zmolim en rožni venec. Saj malo šale Vam lahko pišem. V zadnjem pismu me vprašate, če sem v rezervi. Sem nažalost na fronti. No hvala Bogu, da sem pri Atleriji.¹⁵

Paketa še dosedaj nobenega nisem sprejel. Kakor izgleda, da bodo ribe pojedle kekse in klobase. Zdrav sem tudi hvala Bogu. Samo takrat sem bolan če se vinčka nasrkam. No Pepček je še doma. Pišete mi, da je bolan. Na čem?

Moje skromno pismo končam ter sprejmite vsi skupaj prav lepe pozdrave od Vašega Edota. Prosil bi Vas če mi lahko pošljete 2 vžigalnika in seveda taht in kamenčke zraven. Oprostite pisavi!

Afrika, 27./II. 43

Ljuba mama! Danes z velikim veseljem sprejel kar tri pisma skupaj. In sicer v dveh pismih so se nahajali cigareti in v enem koverte. Nimate pojma kakšno veselje mi napravite s cigaretami, katerih mi tukaj primanjkuje. Res najlepša hvala zanje.

Kakor mi pišete, da Keglčov Tonči pride zamano. To mi je res nanovo, saj vendar do sedaj nisem vedel, da je že on pri vojaki. Jugecov pa je že bil dvakrat na dopustu. Ali je bil srečen. Za mene pa nevem, če mi še bo kedaj dana prilika, da Vas še vsaj enkrat vidim. Mogoče že nocoj gremo naprej, se že kar bojim, ko je skoraj do kolena blata. Naši so zavzeli eno mesto kateri napredujejo kar naprej. Pišete, da se bojite, da ne bom pošte sprejel na fronti

¹¹ Čistilca.

¹² Spet prihajajo! (op. B.R.)

¹³ Vojaškem urjenju, pouku. (op. B.R.)

¹⁴ V razgovoru mi je pisec pisem dejal, da je s tem mislil, kako se jim godi na fronti.

¹⁵ Topništvu.

pisma sprejel samo paketa nobenega, za katere lahko mislim, da so šli v pogubo. Škoda je za klobasice, katere bi že podolgem času rad jedel. Če je od nas Štajercev kateri ranjen seveda potem pride v Nemčijo. Da nas zavidajo to imate prav. Ali se jim nič preveč ne pustimo. Saj ti se vendar sami med sabo ne razumejo n.pr. iz Osterreicha in iz starega Reicha.¹⁶ Cigarete in pisma mi kar lahko pošljete samo če imate. Saj do sedaj sem še vse prejel. Če imam cigaretov dovolj potem pozabim na vse hudo. V Limbuš sem tudi pisal in mi je odpisal, da je aktovko oddal pri atu. Naj gre Pepi tja in pogleda, če so še vse stvari tam. Če pa ni mi pa Vi takoj odpišite. Da se vem ravnati. Joj mama kako rad bi Vam poslal nekaj kave ali kaj nažalost ko ne moram nič poslati drugega kot pisma. Sedaj je že tudi tukaj vse na karte.

Mojo skromno pismo končam ter sprejmite kot Zalika, Pepček, Zupanc in Vi draga mama prav lepe pozdrave od Vašega Edota.

Lepe pozdrave Keglčovim, Cinoberjovim in tudi vsem mojim prijateljem.

Afrika 6./III. 43

Ljuba mama! Že pred par dnevoma sprejel skupaj pet pisem in sicer v treh so se nahajali cigareti. Za katere se Vam prav lepo zahvaljujem. Bil bi Vam že poprej pisal ali ni bilo mogoče, ker smo marširali naprej. Oh, ko bi Vi vedeli kako se meni godi. Vsako sekundo sem v smrtni nevarnosti. Saj še tako imam srečo, da še živim. Jih je že precej mrtvih in ranjenih. Vsak korak je nesiguren, ko pa človek neve, kje so mine. Torej moje vrstice končam ker gremo že zopet naprej. Tolikor Vam naznanjam, da sem še pri življenju in kako dolgo?

Paketa nisem nobenega sprejel oh kako bi mi sedaj prav prišel. Za kupit ne dobimo tukaj popolnoma nič. Cigarete mi lahko pošljete, ker pošta pride vedno zanam. Tudi za kekse bi Vas prosil mislim, da lahko pošljete po 10 dkg. Mogoče bom pa te sprejel.

Torej sprejmite vsi skupaj prav lepe pozdrave od Vašega Edota. Oprostite moji grdi in zmešani pisavi!

Dopisnica v nemščini iz Združenih držav Amerike:

11. 9. 44

Draga mati! Danes, draga mama, ti hočem hitro napisati nekaj vrstic. Že dolgo časa nisem dobil od tebe nobene pošte. Toda od Romana sem včeraj dobil pismo. Dela v tiskarni in je zelo srečen, ker lahko dalje opravlja svoje delo. Pri meni žal ni tako. Tu sem postal poljedelski (poljski) delavec. V glavnem mi gre dobro in upam, da gre dobro tudi vam z Josefom.

Tebi in Josefu želim vesel božič in srečno Novo leto. Tvoj Edo.

PRIPIS

Uvodni tekst sem napisal na podlagi razgovora s piscem pisem Edvardom Sovincem 10. septembra 1991 na njegovem domu. Za vse podatke, ki mi jih je dal, se mu najlepše zahvaljujem. Vse nemške in zame nekatere nerazumljive besede sem prevedel in jih razložil v opombah, prav tako sem skušal v opombah prikazati tudi lego Halla in Grafenwöhr. Za druge kraje mislim, da to ni potrebno. Pisma Edvarda Sovinca hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

dr. Tine Kurent

PLEČNIKOVA MERSKA KOMPOZICIJA: PRIMERJAVA MED FINŽGARJEVIM SVEČNIKOM IN LITIJSKIM SPOMENIKOM NOB

Plečnik je spomeniku NOB v Litiji¹ za višino odmeril 958 cm, svečniku za darilo Finžgarju² pa 958 mm. Z enakimi številkami se da poleg višine zapisati še cela vrsta mer, za spomenik v centimetrih, za svečnik pa v milimetrih. Primerjal jih bom med seboj pri decifriranju njihovega gematričnega pomena.³ V obeh kompozicijah pa so tudi mere, ki jima niso skupne.⁴

Gematrično decifriranje bom začel s ključno besedo kandelabra, tako kot sem začel analizo litijskega spomenika.

Ključna beseda svečnika, vezila Finžgarju za rojstni dan, je ime obdarovanca; ključ litijske kompozicije je bilo ime TITO.

Priimek FINZGAR velja 81; iz tega števila izhajata po izravnavi ista dva modula, 7 in 13, kot pri litijskem spomeniku:

$$(81 + 3) : 12 = 7$$

$$(81 - 3) : 6 = 13.$$

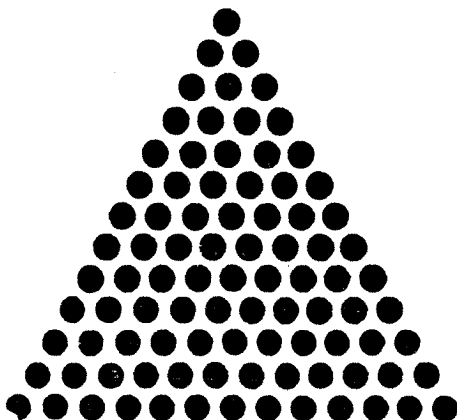
Ista dva modula, 7 in 13, izhajata tudi iz celega imena FRANC SALESKI FINZGAR, ki velja 199:

$$(199 + 4) : 29 = 7,$$

$$(199 - 4) : 15 = 13.$$

Modula 7 in 13 pa skrivata v sebi tudi samega Plečnika. Priimek PLEČNIK velja 70, parafa JP pa 26. Lahko bi rekli, da je njegova kompozicija z moduloma 7 in 13 Plečnikov arhitektonski avtoportret.

Zmnožek praštevil 7 in 13 je število 91⁵. Toliko kamenčkov se da sestaviti v takole obliko:

Pravimo, da je število 91 trikotniško število.⁶

Števila 7, 13 in 91 nastopajo kot moduli večine mer tudi na Finžgarjevem svečniku.⁷ V njih so skrita pomembna gematrična sporočila.

Mere 7, 70 in 700 mm gematrično pomenijo ne le ime PLECNIK, ki velja 70, ampak tudi prošnjo, ki se moli 29. januarja, na praznik sv. Frančiška Saleskega⁸: O BOG, KI SI HOTEL DUSAM ZVELICANJE, DA JE TVOJ BLAZENI SPPOZNAVALEC IN SKOF FRANCISEK VSEM POSTAL VSE, PODELI MILOSTNO, DA PREROJENI S SLADKOSTJO TVOJE LJUBEZNI PO NJEGOVIH ZASLUGAH DOSEZEMO VECNO ZVELICANJE. PO GOSPODU. Molitev velja gematrično $7 \times 7 \times 5 \times 3 \times 3 = 2205$.⁹

V meri 70 mm je tudi pozdrav AVE MARIA, ki gematrično šteje 70. K pozdravu spada prošnja ORA PRO NOBIS PECCATORIBUS, ki je šifrirana v meri 273 mm in velja $3 \times 7 \times 13 = 273$. Ta pozdrav pa je tudi akronim bojujoče se Cerkve, AD VICTORIAM ECCLESIAE MILITANTIS, ki jo podpira ARCHITECTVS PLECNIK IOSEPHVS ADIVVAT.¹⁰

V meri 13 je skrit tetragrammaton, ime Jahvejevo, IHVH, vendar zapisano v hebrejskem gematričnem ključu¹¹ in z veljavo 26.

ה

ך

ה

י

$$5 + 6 + 5 + 10 = 26$$

V meri 182 mm, dvakrat 91, je skrito svečniku primerno in Finžgarju namenjeno posvetilo TEMA IZGINJA IN RESNICNA LUC ZE SVETI¹² – GOSPODU HUDOURNIKU¹³ JOZE PLECNIK, kar velja 728 ali osemkrat 91. Če že govorimo o posvetilih: GOSPODU FRANCU SALESKEMU FINZGARJU velja 378, še enkrat več kot kaže mera 189 mm. Podpisana pa je DRUZBA SVETEGA MOHORJA V CELJU, ki velja 304, še enkrat več kot kaže mera 152 cm.

V modulih 7, 13 in 91 so že nakazani motivi kompozicije: Bog, sv. Frančišek Saleski, Finžgar, luč in ne nazadnje Plečnik. Pozneje bomo videli še njihove druge pomene, kakor tudi to, da je pomemben motiv kompozicije tudi Finžgarjeva in Plečnikova zagrenjenost.

Vrnimo se k številu 958, ki določa višino obema primerjanima kompozicijama. V njem je skrit isti pomen kot na litijskem pomniku:

NAPIL BI SE, DA BI V POZABI MRACNI	252
NAŠEL MORDA TOPLOTO DUSI BOLNI,	320
SAJ OGNJA DANES SO LE BLAZNI POLNI!	301
FR. BALANTIC ¹⁴	86

959

Vrednost kitice s pesnikovim podpisom vred je sicer 959, torej za 1 več,

toda še preden začnemo iskati izravnavo tega primanjkljaja, povejmo, da je v ključnih besedah teh verzov, »napil bi se« in »ogenj«, Plečnik našel motiv za oblikovanje Finžgarjevega svečnika, podobno kot za načrt litijskega spomenika.

Ni si težko predstavljati Plečnika in Finžgarja, dva soseda in prijatelja, kako ob kozarcu tožita in obupujeta, pri čemer jima Balantič govori iz duše: DEJALI STE, DA SEM ODVEC POSTAL...¹⁵ Gematrična vrednost tega verza je 259, povečati ga je za 1, da dobimo številko 260.¹⁶ S tem je dosežena izravnava:

$$959 - 1 = 958,$$

$$259 + 1 = 260.$$

Toda ta zagrenjeni očitek je samo začetek daljše tožbe. Številka 636, ki v Litiji ponavlja napis na spomeniku – pri njenem decifriranju ni šlo gladko – na svečniku razkriva za Balantičevimi verzi razboljeno razpoloženje obeh starih gospodov:

DEJALI STE, DA SEM ODVEC POSTAL	259
KER ROKA MI NE MORE UJETI STROJA,	319
KER PAC IZTEKLA SE JE URA MOJA	256
IN STAREC SEM PRED VAMI TREPETAL	311
VSE DNI MLADOSTI TEMNE SEM VAM DAL,	313
VSO MLADO SILO, HREPENEČO BOJA,	273
IN ZDAJ, KO MI JE BORNA LUC BREZ SOJA,	309
STE VRGLI ME NA CESTO Z VARNIH TAL:	338
FRANCE BALANTIC	109
F. S. F.	31
J. P.	26
	2544

Obe začetni kitici Balantičevega soneta *Obup*, skupaj s pesnikovim podpisom in s parafama obeh prijateljev, gematrično velja 2544 ali štirikrat 636.

Druga ključna beseda »ogenj«, se je uresničila v plamenu sveče na Finžgarjevem svečniku. Z njo v zvezi so že povedano Plečnikovo posvetilo in številni stavki in molitve.

V meri 252 mm je skrit ukaz iz Geneze BODI SVETLOBA¹⁷, ki velja 126 ali polovico števila 252.

V meri 180 mm je skrit citat LUC SVETI V TEMI¹⁸, ki gematrično velja 180.

V meri 282 mm je stavek BOG JE LUC IN NOBNE TEME NI V NJEM¹⁹, ki velja 283. Presegljaj bo treba izravnati, vendar tega v razpravi ne bom prikazal. Takoj boste razumeli, zakaj.

Na temo »ogenj«, »luč«, »svetloba« in »sveča« govorijo tudi molitve na svečnico in na veliko soboto, v slovenščini in v latinščini. Toda med njihovimi gematričnimi številkami je precej izravnava. Plečnikovo prerazdeljevanje gematričnih seštevnikov, zlasti na litijski kompoziciji, pa moti moje kolege. Pravijo, da »to vse skupaj ne drži«.²⁰ Zato sicer lepih a dolgih molitev ne bom navajal. S tem bi namreč ne le močno razvlekel razpravo, ampak tudi dal kritikom priliko, da utrdijo svojo nejevero. Posledica naših hitrih časov je, med

י ש ר ע

532

$$70 + 10 + 50 = 130 = \text{י}$$

$$6 + 10 + 6 = 22 = \text{ך}$$

$$300 + 10 + 50 = 360 = \text{ש}$$

$$10 + 6 + 4 = 20 = \text{י}$$

Število 532 je štirikratnik števila v meri 133.

Pri Balantiču je dobil Plečnik še en oblikovni motiv za svoj svečnik:

ZA LISTJA SMRT STA SRCI OBČUTLJIVI 380

F. B. 8

F. S. F. 31

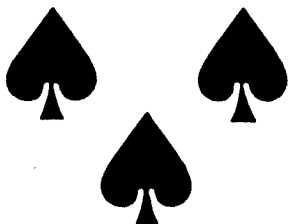
I. P.²⁴ 25

444

Balantičeva vrstica, ki jo parafirajo vsi trije, velja gematrično 444, v meri 444 mm.

Plečnikov in Finžgarjev vrt se stikata in med njima ni ograje.²⁵ Lahko si je predstavljati oba soseda, kako se sprehajata po jesenskem parku. Umirajoča narava je primerna njunemu razpoloženju, izraženem z Balantičevim stihom. To razpoloženje, Balantičevo, Finžgarjevo in svoje, je Plečnik prevedel v obliko treh srčastih listov na vrhu svečnika.

Toda proti malodušnemu razpoloženju govori mera 152 mm: SURSUM CORDA! Zato so tudi srca na vrhu kompozicije. Kajti mera 170 mm ponavlja Plečnikovo geslo MODER MOZ JE MOCAN.²⁶

V gematričnih merah svečnika sem našel en sam Finžgarjev citat: NA PRODAJ NISMO SLOVENI NIKDAR, ki s parafo F. S. F. velja 333.²⁷

V premeru prstana, ki drži tri srčaste liste, v meri 152 mm oziroma v njeni polovici, 76, je kodirana vera Rožnih križarjev²⁸:

EX DEO NASCIMUR	151
IN JESU MORIMUR,	185
PER SPIRITUM SANCTUM REVIVISCIMUS.	424

760

V meri 123 mm je tudi hvala GRATIAS AGIMUS TIBI, DOMINE, ki velja gematrično še enkrat več.

Mera 200 mm moli T, GRATIAS AGIMUS TIBI, DOMINO DEO NOSTRO, ki velja 400.

V meri 322 je hvalnica BENEDIC ANIMA MEA DOMINO: ET OMNIA QUAE INTRA ME SUNT, NOMINI SANCTO EJUS²⁹, ki velja še enkrat več, 644.

Tudi napis na svečniku ima svoj gematrični ekvivalent, toda napisan v celoti, se pravi brez okrajšav, in s črko U, kjer je primerna, ter parafirana z J, kar daje misliti, da ga je sestavil sam Plečnik:

MOJSTRU	116
SLOVENSKE PROZE	202
UREDNIKU	103
SVOJIH KNJIG	134
FRANCETU SALESKEMU	194
FINZGARJU	112
ZA 80 LETNICO	185
HVALEZNO POKLANJA	183
9. FEBRUARJA	82
1951	1951
MOHORJEVA	107
DRUZBA	72
J	10

3460

Gematrična vsota 3460 je dvajsetkrat večja od številke v meri 173 mm.

Zdaj ko sta analizirani obe kompoziciji, litijski spomenik NOB in Finžgarjev kandelaber, vidimo naslednje:

Nekatere mere imajo isti pomen v obeh kompozicijah, nekatere pa različnega.

Svečnik je z idejami, da uporabim ta Plečnikov izraz, bogatejši od spomenika.

Anatema PEREAT COMMUNISMUS je prikazana na svečniku neposredno v meri 225 mm in s pripisom AMEN še v meri 258 mm, na spomeniku v Litiji pa je skrita v meri 45 cm, ki se ritmično ponavlja vzdolž stebra.

Izhodišče obeh kompozicij je ime Jezusovo v meri 888 in ime Plečnikovo v meri 70. Oblikovne motive pa je Plečnik dobil v obeh primerih pri Balantiču.

Plečnik se ni bal posrečene merske kompozicije, se pravi take, ki so jo sestavljale ideje, s katerimi je bil zadovoljen, utelesiti z malimi spremembami

večkrat, tudi v zelo različne namene. Pri tem so nekatere ideje ostale nespremenjene, nekatere so izginile, nekatere pa so se pojavile na novo. Nekatere iste številke pri tem lahko dobijo nov pomen. To vedno ne gre gladko, kot smo videli pri meri 638 cm na litijskem spomeniku. Ravno ta mera potrjuje zaključek, da je Plečnik najprej zasnoval svečnik za Finžgarja in šele nato isto mersko kompozicijo preuredil v spomenik NOB za Litijo.

Litijski spomenik in Finžgarjev svečnik sta prva Plečnikova merska dvojčka, kar sem jih doslej preštudiral. Vem pa še za druge: spomenik NOB v ljubljanski Zvezdi je soroden nagrobniku za Antona Detonija v Begunjah nad Cerknico, Titov paviljon na Brionih pa lestencu v zadnji sobi Plečnikovega hrama v Križankah.

Dosedanje analize Plečnikovih arhitektur mi že dovoljujejo sklepati, kakšna je bila mojstrova metoda oblikovanja. Zdi se, da se je Plečnik neke naloge lotil tako, da je najprej zanjo določil »ideje«: »Če človek projektira kakšno stavbo, bi moral najti v njej tako idejo, da bi se tresel pred njo!«³⁰ Med njegovimi idejami je najti pesniške verze, svetopisemske citate, pregovore in njegove lastne misli, ne smemo pa pozabiti, da je svoje delo vedno začel v imenu božjem. Druga faza je prevod izbranih idej v gematrična števila. Tretja, prevod števil v mere. Četrta, sestavljanje mer v kompozicijo. Peta, preoblikovanje abstraktne merske kompozicije, v arhitektonske člene iz izbranega gradiva. Seveda se našteje faze lahko med seboj prepletajo in združujejo.

S tem je načrt gotov, potrebna je le še realizacija.³¹

¹ Glej razpravo Kurent, T., Plečnikov spomenik NOB za Litijo. – *Borec* 1, januar 1989. Brez nje primerjava ni mogoča.

² Plečnik je po naročilu Mohorjeve družbe izoblikoval svečnik za Finžgarjevo osemdesetletnico, Finžgar pa je to lepo darilo zapustil ljubljanskemu lemenatu, kjer zdaj drži velikonočno svečo. Na obodu svečnikovega podstavka je pritrjena medeninasta ploščica, ki sporoča: Ob smrti 2. 6. 1962 zapustil Semenišču v Ljubljani,

Z ljubeznivim dovoljenjem rektorja gospoda dr. Franceta Oražna, je svečnik premeril in narisal študent arhitekture Aljoša Kolenc kot svojo vajo pri predmetu Teorija oblikovanja in arhitektonske kompozicije. Ko je ugotovil podobnost med merami litijskega spomenika in kompozicije, ki si jo je izbral za vajo, se je nalogi posvetil z veliko prizadevnostjo.

³ Gematrija je nastala v času, ko so kot znake za števila uporabljali kar črke hebrejskega in pozneje grškega alfabeta. Tako so besede dobile numerični pomen, števila pa besedni. Plečnik je uporabljal pri vgrajevanju »idej«, kot jih je imenoval, v svojo arhitekturo večinoma ključ masonske abecede, kjer A velja 1, B 2, C 3, D 4... P 16, Q 17, R 18... V 22, W 23, X 24, Y 25 in Z 26. Nekatere besede pa je šifriral tudi z grško ali pa s hebrejsko kodo. Ob nastanku gematrije so računali še s kamenčki. En kamenček, po hebrejsko *sefira* ali cifra, po grško *psefos*, po latinsko pa *calculus*, je lahko pomenil marsikaj. Na primer en cekin, en par volov (število 2), end ducat jajc (12), eno stotnijo (100). V tem obdobju ena ni veljalo kot število. Pomenska mnogoterost je še bolj očitna v merah. V rimski arhitekturi je, na primer, en čevlj isto kot dva semisa, ali 3 pesti, ali 4 dlani, ali 12 palcev, ali 16 prstov, ali 48 sicilikov. Ali, če hočete, 6 modulov po dva palca, ali 24 modulov po dva sicilika. Pomenska mnogoterost števila se še zrcali v krščanskih dogmi, da je Sveta Trojica en sam Bog, to je Bog Oče, Bog Sin in Bog Sveti Duh. Konec dvoumnosti je prišel šele z arabskimi črkami obenem s filozofijo, da je Alah en sam in edini (*Allah Wahed Ahad*, 112. sura *El Ihlas*).

Zaradi pomenske mnogoterosti imajo števila, ki so 2-, 3-, 5-krat večja ali manjša (lahko) isti gematrični pomen. Po dosedanjih raziskavah sodeč pa je Plečnik znal uporabiti tudi večje faktorje. Poleg tega, števila, ki imajo med faktorji dve ali več enakih praštevil, pomenijo isto, kot ponavljajoči se faktor. Tudi decimalno število ne vpliva na pomen gematričnega števila v meri, saj je 700 mm isto kot 70 cm ali 7 dm. Še več: ker je pomembna številka in ne merska enota, lahko pomeni v gematriji 7 m ali 70 m ali 210 m ali 14 cm ali 35 mm – isto. Lahko tudi rečemo, da v gematriji decimalno mesto ne vpliva na pomen.

Ker računanje s kamenčki pozna le cela števila, je polovica lihega števila vedno 'manjša polovica'. Kako sicer razdeliti na primer, razred 31 učencev na dve skupini, če nočemo srednjega presekatu na dvojce? Spomnimo se na Salomonovo sodbo, ko se je izkazala modrost v absurdnosti kraljevega ukaza: »Razdelite živega otroka na dvojce ter dajte polovico eni in polovico drugi!« (Prva knjiga kraljev 3, 25)

Dogaja se, da je gematrična vsota večja ali manjša od števil v meri. V takem primeru Plečnik vedno izravna primanjkljaj s presegljanjem, tako kot grof Bezuhov pri svojem gematričnem čaranju (Lev Tolstoj, *Vojna in mir*). Kajti po Plečnikovem prepričanju »vsak neplačan račun se

nekoč poravna«, kakor nam sporoča Omahen, J., *Izpoved*, CZ, Ljubljana, 1976, 272. Plečnik pogosto veže dvojne misli, ki spadata skupaj, z izravnavo primanjkljaja v eni s presežkom v drugi.

⁴ Če bi začel naštevati številke, skupne obema kompozicijama, in nato še tiste, ki jih nadjemo samo v eni od obeh, bi bila ta razprava v nevarnosti, da se bo preveč razvlekla in tako zgubila na napetosti. Kogar zanima, si lahko tak seznam sestavi kar sam.

⁵ V litijemskem spomeniku gematrično število 91 pomeni SFSN AMEN, vendar tega v razpravi nisem povedal. Razpravo za revijo *Borec* sem pač oddal tovarišici Mileni Štrajnarjevi decembra lani, istočasno kot študijo o trnovskem spomeniku za *Novo revijo* gospe Spomenki Hribar, čeprav sem se zarekel, da bosta oba spisa morala še zoreti v predalu svojih 40 dni. Samo moja neučakanost je kriva, da oddajam v tisk razprave prezgodaj. Zato se mi pogosto dogaja, da jim moram dodajati pripise in dopolnila, kot je tale.

⁶ Kamenčke so nekoč sestavljali v različne oblike, zato govorimo o trikotniških, kvadratnih, pravokotniških, peterokotniških... piramidalnih... zvezdastih... številih. S stališča arhitektonske kompozicije, kjer števila nastopajo kot modularni mnogokratniki, so zlasti pomembna trikotniška in sedmerokotniška števila, kajti z njihovimi medsebojnimi odnosi se da dokaj natančno racionalno aproksimirati najpogostejše iracionalne vrednosti, kot so diagonala kvadrata, obod kroga, višina enakostraničnega trikotnika in podobno. Glej:

– Kurent, T., *Brojevi Tolstojevih prostozidara tri i sedam u modularnoj arhitektonskoj kompoziciji*, Poslediplomske studije, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 1981.

Novopečeni prostozidar Pierre Bezuhov si je zapisal v dnevnik: Nato mi je dobrotnik... pokazal, da so števila tri in sedem temelj vsega. Glej

– Lev Tolstoj, *Vojna in mir*.

»Števila tri in sedem« so v tem primeru trikotniška in sedmerokotniška števila. Eno med njimi je tudi zelo pomembno število 91, zmnožek 7×13 .

⁷ Tudi mnogokratnik 7, 13 in 91 si bralec lahko poišče sam. Opozorim naj le na število 636, ki je za 1 manjše od zmnožka $7 \times 7 \times 13$. Plečnik je očitno začel komponirati z vsoto dveh najpomembnejših števil, 888 in 70, kar znese 958. To število, ki je tudi za 1 premajhno z ozirom na svojo gematrično vsoto, pa se deli na sumo $322 + 636$. Če bi Plečnik začel s številoma 959 in 637, ne bi dobil čistih gematričnih vrednosti za svoje in Jezusovo ime.

⁸ Glej Rimski misal, ki sta ga prevedla in priredila dr. p. Metod Turnšek, S. O. Cist., in dr. p. Tomaž Kurent, S. O. Cist, izdal in založil pa Stiški samostan, 1944. Po vojni je pater Metod Misal ponovno izdal na Koroškem pod svojim imenom, sodelavca pa je pozabil omeniti.

⁹ Število 2205 je istega pomena mera 7 mm, ker se praštevilo 7 dvakrat ponovi med njegovimi faktorji.

¹⁰ Kurent, T., O Plečnikovem bogojinskem napisu AVE MARIA. – *Zbornik Ljubljanske šole za arhitekturo*, Črka R, kakor je napisana na plošči v Bogojini, se lahko bere namreč kot kontrakcija črk P in L.

¹¹ Kurent, T., Gematrični ključi. – *Zbornik LŠA*, 1988.

¹² I. Jan 2, 8.

¹³ Finžgar, F. S., *Gospod Hudournik*, 1923.

¹⁴ Tercet je zaključek Balantičevega soneta *Obup*. Glej: – Balantič, F., *Muževna stebeljika*, DZS, Ljubljana, 1984.

¹⁵ Začetna vrstica Balantičevega soneta *Obup*.

¹⁶ To vrednost, ki vnaša v kompozicijo motiv zagrenjenosti, bi lahko omenil že pri naštevanju gematričnih pomenov modula 13.

¹⁷ 1 Mojzes 1, 3.

¹⁸ Jan 1, 5.

¹⁹ 1 Jan 1, 5.

²¹ Cavendish, R., *A History of Magic*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1977. (Hrvaški prevod, *Istorija magije*, je izdala založba Jugoslavija v Beogradu, 1979, v prevodu Petra Čurčije.) Oklepaje dodal T. K., ker je srednjeveško in celo antično čarovništvo še živo.

²⁰ Moram povedati, da tako preračunavanje v gematriji ni nič novega. V literaturi je znan Tolstojev opis, kako je novopečeni prostozidar grof Bezuhov z gematrično čarovnijo, z onomatomantijo in aritmomantijo, skušal pospešiti Napoleonov izgon iz Moskve, pa se mu je seštevek izšel šele s prerazdelitvijo črke E. Preberi še enkrat *Vojno in mir*.

²² S tem ni rečeno, da jih je tudi Plečnik zapisal samo troje. Verjetno jih je kodiral več, toda jaz jih še ne znam razbrati.

²³ Hebrejci pišejo od desne na levo. Hebrejska črka ima dve vrednosti, vrstno in sestavljeno. Vrstna vrednost: A (*alef*) velja 1, B (*beth*) 2, C (*gimel*) 3 in tako naprej. Sestavljena vrednost: beseda *alef* se zapiše s črkami A, ki velja 1, L, ki velja 30 in F, ki velja 80; skupaj torej 111.

²⁴ Plečnik se je podpisoval z obema monogramoma, z J in z I. Ne smem pa prezreti možnosti, da je tudi v tem primeru parafa J. P., kar pomeni presegljaj za 1 v končni vsoti.

To bi bil že drugi presegljaj v tej razpravi, ki ga ne bom pojasnil. Če gre res za presegljaj, mora biti v Plečnikovih številkah še neko geslo z gematričnim primanjkljajem, ki ga pa (še) ne znam razbrati.

²⁵ Plečnik je z veliko ljubeznijo gojil svoj park. Sadike za breze si je, na primer, prinesel s češke Bele gore (informacija gospe Olge Turkove). Plečnik je Finžgarju sam predlagal, da farovškega in njegovega vrta ne bi delila z ograjo.

²⁶ Knjiga pregovorov 24, 5.

²⁷ Finžgar, F. S., *Pod svobodnim soncem*, 1912.

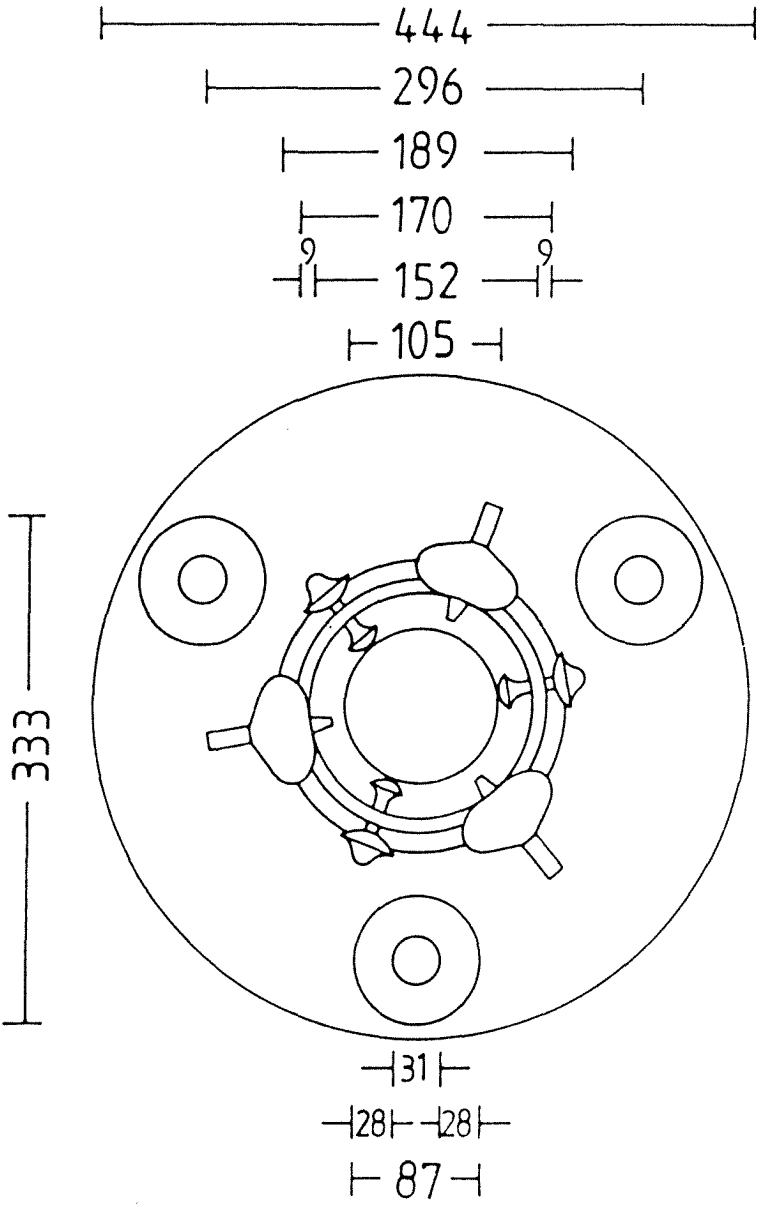
²⁸ Rožni križarji: mednarodno bratstvo, ki se je posvečalo okultnim vedam. Red je dobil ime po Christianu Rosenkranzu, 1387–1484, svojem ustanovitelju v Nemčiji. Svoje korenine pa ima baje v Egiptu.

²⁹ Missa de Angelis.

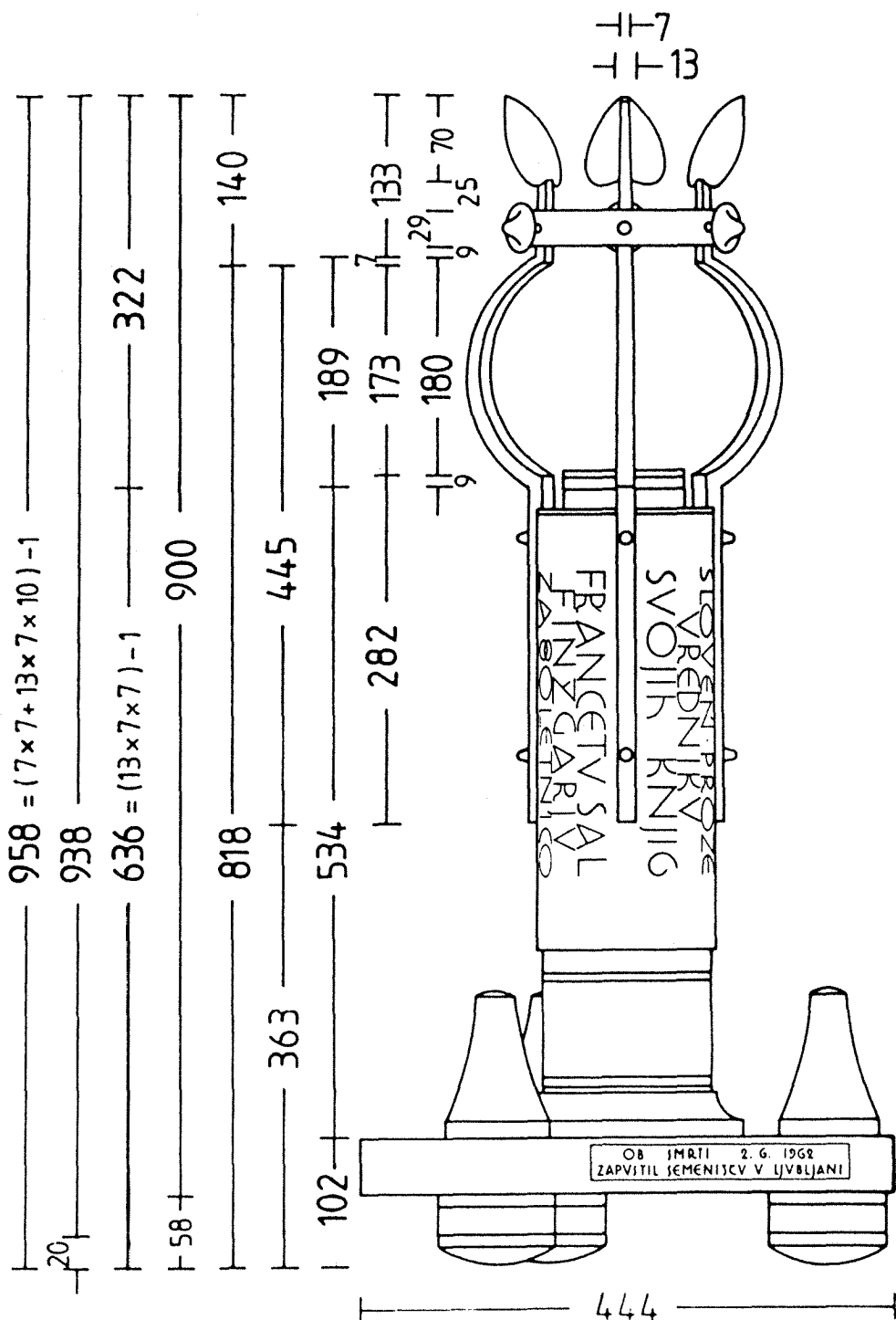
³⁰ Omahen, J., *Izpoved*, CZ, Ljubljana, 1876, str. 76.

³¹ Izgleda, da je bila realizacija, vsaj v poznejšem obdobju, za Plečnika manj zanimiva kot samo projektiranje:

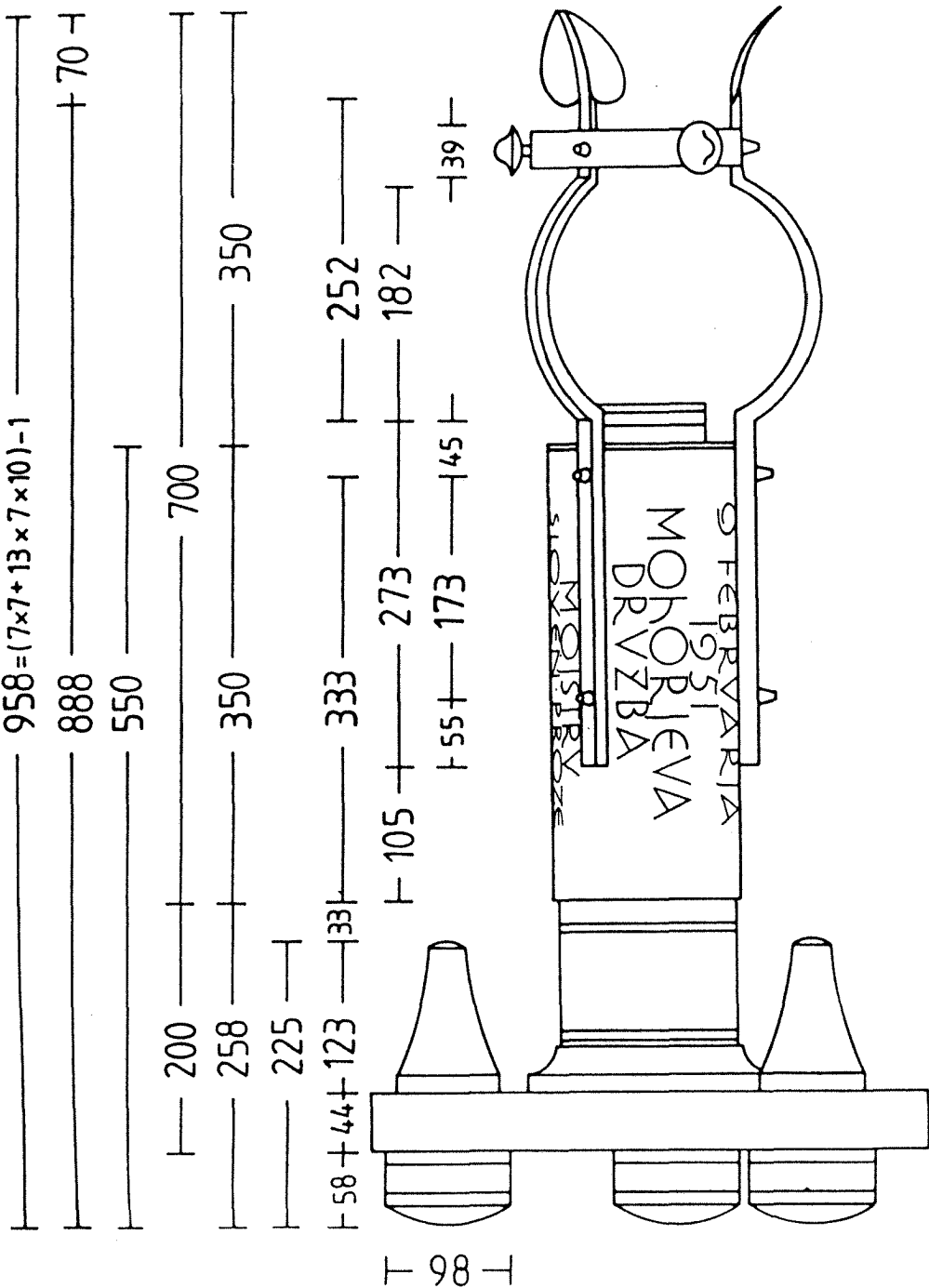
»Lepota je to, kar človek snuje v svoji duši, kar govori v njem. Izvršeno delo ni nič proti temu!« Glej Omahnovno knjigo, str. 85.

Tloris Plečnikovega svečnika za Finžgarja.

Naris Plečnikovega svečnika za Finžgarja.

Stranski ris Plečnikovega svečnika za Finžgarja.

MOJSTRV
SLOVEN·PROZE
VREDNIKV
SVOJIH KNJIG
FRANCETV SAL
FINŽGARJ V
ZA 80 LETNICO
KVAL·POKLANJA
9 FEBRVARJA
1951
MOHORJEVA
DRVŽBA

1		Alef	$\left\{ \begin{array}{c} A \\ L \\ F \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 1 \\ 30 \\ 80 \end{array} \right\}$	111		1	A
2		Bet	$\left\{ \begin{array}{c} B \\ Y \\ T \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 2 \\ 10 \\ 400 \end{array} \right\}$	412		2	B
3		Geemel	$\left\{ \begin{array}{c} G \\ M \\ L \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 3 \\ 40 \\ 30 \end{array} \right\}$	73		3	Г
4		Dalet	$\left\{ \begin{array}{c} D \\ L \\ T \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 4 \\ 30 \\ 400 \end{array} \right\}$	434		4	Δ
5		He	$\left\{ \begin{array}{c} H \\ A \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 5 \\ 1 \end{array} \right\}$	6		5	E
6		Vav	$\left\{ \begin{array}{c} V \\ Y \\ V \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 6 \\ 10 \\ 6 \end{array} \right\}$	22		6	Σ
7		Zayeen	$\left\{ \begin{array}{c} Z \\ Y \\ N \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 7 \\ 10 \\ 50 \end{array} \right\}$	67		7	Z
8		Chet	$\left\{ \begin{array}{c} CH \\ Y \\ T \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 8 \\ 10 \\ 400 \end{array} \right\}$	418		8	H
9		Tet	$\left\{ \begin{array}{c} T \\ Y \\ T \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 9 \\ 10 \\ 400 \end{array} \right\}$	419		9	O
10		Yod	$\left\{ \begin{array}{c} Y \\ O \\ D \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 10 \\ 6 \\ 4 \end{array} \right\}$	20		10	I
20		Kaf	$\left\{ \begin{array}{c} K \\ F \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 20 \\ 80 \end{array} \right\}$	100		500	
30		Lamed	$\left\{ \begin{array}{c} L \\ M \\ D \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 30 \\ 40 \\ 4 \end{array} \right\}$	74		20	K
40		Mem	$\left\{ \begin{array}{c} M \\ M \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 40 \\ 40 \end{array} \right\}$	80		600	
50		Noon	$\left\{ \begin{array}{c} N \\ OO \\ N \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 50 \\ 6 \\ 50 \end{array} \right\}$	106		700	
60		Samech	$\left\{ \begin{array}{c} S \\ M \\ CH \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 60 \\ 40 \\ 20 \end{array} \right\}$	120		30	Λ
70		Ayeen	$\left\{ \begin{array}{c} A \\ Y \\ N \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 70 \\ 10 \\ 50 \end{array} \right\}$	130		40	M
80		Pe	$\left\{ \begin{array}{c} P \\ E \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 80 \\ 1 \end{array} \right\}$	81		800	
90		Tsadee	$\left\{ \begin{array}{c} TS \\ D \\ Y \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 90 \\ 4 \\ 10 \end{array} \right\}$	104		900	
100		Kof	$\left\{ \begin{array}{c} K \\ O \\ F \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 100 \\ 6 \\ 80 \end{array} \right\}$	186		50	N
200		Resh	$\left\{ \begin{array}{c} R \\ Y \\ SH \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 200 \\ 10 \\ 300 \end{array} \right\}$	510		60	≡
300		Sheen	$\left\{ \begin{array}{c} SH \\ Y \\ N \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 300 \\ 10 \\ 50 \end{array} \right\}$	360		70	O
400		Tav	$\left\{ \begin{array}{c} T \\ V \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{c} 400 \\ 6 \end{array} \right\}$	406		80	Π

Hebrejski in grški alfabet ter gematrična vrednost njihovih črk.

A	1
B	2
C	3
D	4
E	5
F	6
G	7
H	8
I	9
K	10
L	20
M	30
N	40
O	50
P	60
Q	70
R	80
S	90
T	100
U	110
V	120
W	130
X	140
Y	150
Z	160

L	20
E	5
E	5
M	30
P	60
E	5
R	80
E	5
U	110
R	80
N	40
A	1
P	60
O	50
L	20
E	5
O	50
N	40
	666

Q	70
U	110
A	1
R	80
A	1
N	40
T	100
E	5
D	4
E	5
U	110
X	140
	666

11

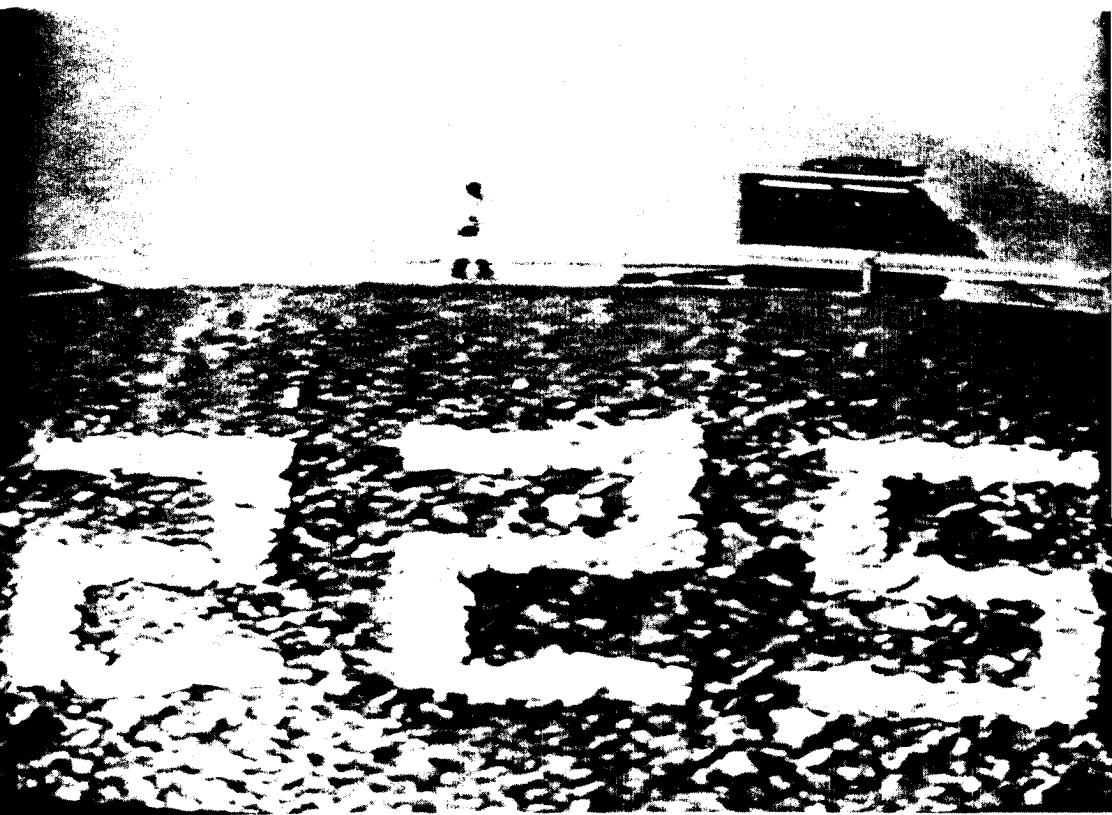
I'	20
E	5
M	30
E	5
R	80
E	5
U	110
R	80
A	1
L	20
E	5
F	60
E	5
R	80
E	5
	691

L	20
A	1
A	1
T	100
I	9
O	50
O	40
R	110
U	110
S	90
S	90
E	5
	636

L'	20
R	80
U	110
S	90
S	90
E	5
B	2
E	5
S	90
U	110
H	8
O	50
F	6
	666

Bezuhovu se je posrečilo sešteti število minljivosti, imenovano tudi število zveri, 666, šele potem, ko je nemi E v spolniku pripisal tja, kamor ne sodi, in odvzel tam, kjer to ne gre. Tako je »ugotovil«, da bo konec cesarju Napoleonu prinesel Rus Bezuhov. Za ta trik bi grof moral dobiti cvek iz francoščine, ampak mojstri gematrije se še vedno zgledujejo pri njem in mirno prerazdeljujejo svoje gematrične seštevke, tudi Plečnik. Vsekakor pa je treba priznati, da gematrični čarovniki svoje dolgove vedno tudi vračajo. Pozor na gematrični Bezuhovljev ključ, ki je sicer zapisan tudi v ruskem originalu z latinskimi črkami, a se njihova numerična vrednost zgleduje po ruski cirilici, ki se, spet, opira na grško gematrijo.

Številka 225 na južnokorejskem jezu sporoča vodni pregradi onstran demarkacijske zone na severu, ki grozi Seulu s potopom, svoj eksorcizem: PEREAT COMMUNISMUS!

Dober mesec potem, ko sem to razpravo že oddal urednici Borca, marca 1990, sem pri ponovnem prebiranju tipkopisa ugotovil, da sem nekako prezrl število 98. Moj študent je izmeril premer treh valjastih nog, ki držijo svečnikov podstavek nad tlemi, na 98 mm; nisem imel razloga, da bi dvomil v njegovo natančnost, vendar sem kljub temu sam odšel v semenišče in tam so mi dovolili, da še enkrat pomerim in prekontroliram premer. Pasarsko delo je precizno, tolerance so zanemarljive, noge so res močne 98 mm. Razmišljal sem o tej meri, ni mi dala spati, čutil sem, da nekaj ni prav. Zato mi doslej ta mera ni ničesar pomenila; šele zdaj, ko sem se osredotočil nanjo, se mi je pričela jasniiti. Uvidel sem, ali če hočete, izvedel sem, da govori o Finžgarju in svečniku, in tako sem se vrtil, dokler se mi ni odvilo, sam ne vem kako, da gre za Plečnikove in Prešernove besede:

FRANCETU SALESKEMU FINZGARJU:	306
OPASAL VERE JE OROZJE	248
ZA BOZJO CAST VOJSK GOREC,	264
BIL SVITEL SVECNJEK CERKVE BOZJE,	321
JE PRIDGAR, SPOVDNIK SLOVEC,	274
DE BREZ MOCI B NOC BLA HUDA	192
CUVAL JE ROMARJOV PASTIR;	269
TAM BOG MU DAJ PLACILO TRUDA,	239
V NEBESIH UZIVAT VECNI MIR!	276
FR. P.	40
J. P.	26
	2425

Število 2425 pa je petindvajsetkrat večje od števila 97 – naša mera je 98 mm. Najbrž se pasarju ni zdelo pomembno odstružiti še tisti milimeter.

Plečnik je parafraziral Prešernovo pesem Francetu Julianiju s tem, da jo je prenaslovil Francetu Saleškemu Finžgarju. Dodal je tudi pesnikove in svoje začetnice. Dosedanji študij njegovega dela mi potrjuje, da se je Plečnik rad ukvarjal s poezijo, Gregorčičevo, Prešernovo, Župančičevo, Vodnikovo, Balantičevo – vseh niti naštetih ne morem – kar kaže, kako senzibilen je bil Omahen, ki je »na tihem zasumil, da (Plečnik) tudi pesnikuje. Pa ni zlagal stihov. To sposobnost je dušil v sebi in jo obračal v prid arhitekturi in svoji umetnosti.« (Izpoved, str. 74) Strugar mi je močno otežil prevajanje Prešernove – Plečnikov pesmi iz njene šifre nazaj v besede. S tem, da je spremenil Plečnikovo gematrično mero, mi je skoraj zakril vpogled v najlepše sporočilo kompozicije, v izvor zamisli, naj bo vezilo za osemdesetletnico »Francetu... svitel svečnjek«.

OB IZIDU ANTOLOGIJE POLJSKE POEZIJE 1939–1945

Med dvotišji, ki sklepata Paffovo Balado o vojaku in pesmici (»Brez nje vojaka ni/brez njega pesmice.«) in Slobodnikovo pesem. Na ves glas (»Me kliče na ves glas nevidna domovina/kakor smrt nepreklicna, kot življenje nujna.«), se je nekako spletila kronika mojih prevajalskih pripetljajev s poljsko vojno poezijo iz let 1939 do 1945 (Alarm, Borec 6-7-8, 1992): ni se ogibala tako pretresljivih umetnin, kot je Miłoszew Valček ali samo osem verzov obsegajoča pesem V taborišču Alaksandra Jante Połczyńskiego, sledila je Kubiakovi stilizaciji ljudskega krakovjaka v Pesmici in se zadržala pri raznolikih anonimnih peresih, ki so – podobno kot pesniški talenti – črpala tako iz ljudske pesmi kot iz žlahtne tradicije poljskega umetnega pesništva.

Z vsakim prevodom si je zarisala sled. Misel se je ustavila pri spominih na besedila, ki jih je isto pero pisalo v bolj naklonjenih časih. Včasih je nad razliko ostrmela. Včasih se je čudila podobnosti.

Izmenjavali so se tudi kraji. Največ prevodov je nastalo v drugi polovici lanskega julija v zagrebškem hotelu International. Iz Slavonije so prihajale vesti o vojnih žrtvah in vojaških napadih. Zagreb se je spreminjal v molilnico za mir. Trenutki so krepili in izpodrivali poustvarjalno pesniško prisposodabljanje. Mnogo je bilo treba popraviti doma. Nekaj besedil sem prevedel v Varšavi konec lanskega septembra. Še dober mesec bi moral počakati, da bi ob vseh svetih zagorele svečke pred spominskimi ploščami. Izogibal sem se tudi trga, kjer je bil pred drugo vojsko geto. Popravkov doma je bilo manj.

Ko so prevodi naselili knjigo, so se zlili v skupno pretresljivo zgodbo. Staknili so se z mojstrskimi prepesnitvami Rozke Štefanove in se korak za korakom približevali spoznanju, da človek, ki umira za pravično stvar, »v človeškem ni našel jeziku / niti ene besede, / da bi od ljudi se poslovil, / od tistih, ki so še ostali«, ki ga je v pesmi Campo di fiori zapisal Czesław Miłosz.

V Tržiču, 24. septembra 1992

LUCJAN PAFF*Balada o vojaku in pesmici*

Zaljublil se enkràt
vojak je v pesmico.
Z njo je pohajal rad,
jo držal za roko.

So mavrica lase,
maline usteca,
kot slavčkov glas je njen,
kot zarja ličeca,

oči – tolmun neba
ali morja sinjina,
dehti kot rožica
in gleda kot milina.

Vojak je imel okus
in ljubil pesmico:
si trgal je od ust
za njeno jančico,

jančico čudežno
iz besednih dimov:
iz ritma urezano
in sešito z rimo.

Prelepa bila sta par
v pradavnih tistih dneh,
in njunih src nikdar
ni skazil smrtni greh.

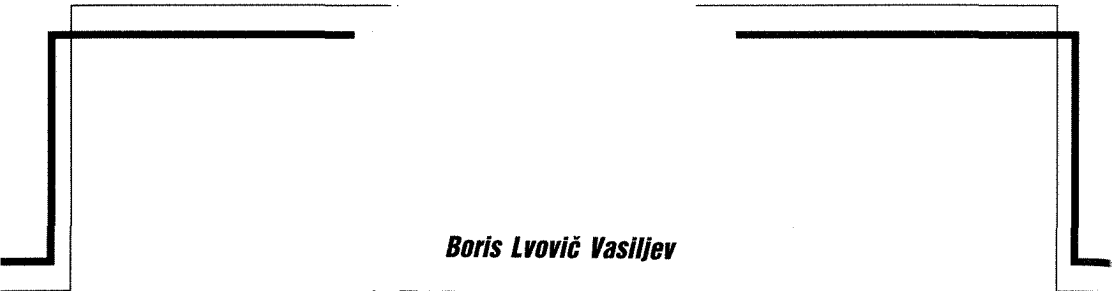
In šla sta križemsvet
vojak in pesmica:
zmeglil se je pogled,
oblekca strgala.

Kjer svet je pust in suh,
se para ji srce:
iz misli peče kruh,
iz sanj pretaka med.

Sredi požganih trav
zajoče pesmica:
Kdaj, večni Bog boš dal,
da se ta pot konča?

Spet šla sta križemsvet,
ko na ukaz Boga
vzcveti prostosti cvet,
vzcveti z njim pesmica.

Ta pesem nas uči,
kaj zvesto je srce:
brez nje vojaka ni,
brez njega pesmice.

Boris Lvovič Vasiljev

A ZARJE SO TAKO TIHE

novela

Boris Lvovič Vasiljev se je rodil leta 1924 v Smolensku. Njegov oče je bil oficir. Mlad Boris Vasiljev se je udeležil druge svetovne vojne. Končal je vojaško akademijo oklepni enot (1948). Literarne prispevke je začel objavljati l. 1954. Kot pisatelj se je uveljavil s podajanjem ekstremno tragičnih dogodkov. Slika trpljenje ljudi, ki ga je sam doživel, saj v njegovih delih umirajo prijatelji. Tako padejo v noveli *A zarje so tako tihe* vsa dekleta, ki jim je poveljeval glavni junak Fedot Jevgrafič Vaskov. Omenjena novela je izšla v reviji Junost (Mladost) leta 1969 in je po vsej verjetnosti njegovo najboljšo delo. Novela prikazuje dogodke, ki so se odvijali v zaledju nemško-ruske fronte, kjer so Nemci izvršili zračni desant. Za uničenje desanta ni bilo moških, zato je rusko vojaško poveljstvo izdalo ukaz, naj gredo nad Nemce mlada dekleta, ki so bila sicer izurjena za boj proti letalom. Spopad v močvirnem področju je bil izredno težak, kljub temu pa so zmagali Rusi. Novela je dramatisirana (1971), po njej je posnet tudi istoimenski film (1972).

Leta 1975 je dobil pisatelj državno nagrado ZSSR. Napisal še je več povesti, najprej naj omenimo *Ivanov čoln* (1970) in *Zadnji dan* (1970), ki je bil prav tako postavljen na oder in filman (1972). Naslednje leto je izdal roman *Ne streljajte belih labodov*. Tudi ta je bil dramatisiran in filman (1974). Istega leta še je izdal roman *V popisu ga ni bilo*, kmalu po izidu je bil dramatisiran. Tu gre za prikazovanje neznanega vojaka. Roman postavlja večno človeško vprašanje o dobrem in zlu, o pravičnosti in poštenosti.

V posameznih delih Vasiljeva prve polovice 70. let mu je očitala kritika shematizem in menjavanje jezikovnih plasti (pogosto so pri njem inverzirani stavki, besede in besedne zveze, ki jih je težko prestaviti v slovenski jezik).

Znane so njegove gledališke igre *Oficirji* (1955), *Potrkaite in odprlo se bo* (1959), *Rusija, moja domovina* (1962) in *Vesela široka cesta* (1972).

Vasiljev je tudi pisec scenarijev za filma *Zapovrstna pot* (1958) in *Dolgi dan* (1961). Skupaj s pisateljem K. Rapoportom je tudi soustvarjalec scenarijev *Vodniki* (1959) in *Oficirji* (1971).

Deset let potem ko je izšla novela *A zarje so tako tihe* je napisal povest *Nasprotni boj* (1979). Znane so še povesti *Jutri je bila vojna* (1984), povest je bila dramatisirana in postavljena na oder v teatru Majakovskega v Moskvi.

V izbranem delu Borisa Vasiljeva še imamo troje povesti: *Neizgorljiv grm* (1986), *Zadnji dan* (1987) in *Trehuhosek žimnica* (1987). Napisal še je dva romana *Vsemogoče in nemogoče* (1981) ter *In bil je večer in bilo je jutro* (1988).

Za sklep napišimo, da je Boris Vasiljev izjemno ustvarjal. V vseh njegovih delih se vidi, da gre za podajanje tragičnosti, brezkompromisnosti in poštenosti. Težko bi našli v sodobni ruski prozi takšnega pisatelja. Ljudje ne umirajo zato, ker je na svetu močnejše zlo, a zato, ker je potrebno vzbuditi v človekovi zavesti občutek humanosti, ki naj odpravlja krivdo. Umetniško pero Borisa Vasiljeva podaja vojne grozote, predvojno in sedanje življenje.

1

Na 171. železniškem križišču je ostalo nepoškodovanih dvanajst kmečkih hiš, gasilski dom in nizko dolgo skladišče, ki je bilo zgrajeno v začetku stoletja iz okroglih izklesanih kamnov. Med zadnjim bombardiranjem se je podrl vodovodni rezervoarni stolp. Vlaki se tu niso več ustavljali. Nemci so prenehali napadati, a so vseeno z letali krožili vsak dan nad križiščem. Naša komanda je za vsak primer imela tam osem protiletalskih topov.

Bilo je maja 1942. leta. Na zahodu je bilo slišati v temnih nočeh gromko bobnenje topništva – obe strani sta se za kaka dva metra vkopali v zemljo in stopili v pozicijsko vojno; na vzhodu pa so Nemci noč in dan bombardirali kanal in murmansko železnico; na severu se je bila srdita borba za morska pota; na jugu pa je nadaljeval trdovratno bitko blokirani Leningrad.

Tukaj je bilo pravo zdravilišče. Od tišine in brezdelja so vojaki medleli kot v parni kopeli, a v dvanajstih kmečkih hišah je ostalo še dovolj deklet in vdov, ki so znale kuhati žganje skorajda iz komarjevega pika. V treh dneh so se vojaki naspali in nagledali iz opazovalnic; četrtega dne je imel nekdo god in s križišča se ni moglo skaditi prvo kuhano žganje.

Komandir križišča, mrki starešina Vaskov, je pisal raporte o poveljih. Ko jih je napisal kakih deset, mu je poveljstvo prisolilo ukor in zamenjalo – nabreklo od veselja – skoraj polovico vóda. Kak teden po tem je komandir dobro razporedil svoje moči, a potem se je vse začelo znova tako točno, da se je starešina na koncu koncev privadil prepisovati prejšnje raporte in je zamenjaval v njih samo števila in priimke.

– Z neumnostjo se ukvarjate! – je bučno govoril major, ki je prišel po zadnjem raportu. – S pisunstvom se ukvarjate! Vi niste komandir, temveč nekakšen pisatelj! ...

– Pošljite trezne ljudi, – je trmoglavil Vaskov: bal se je vsakega kričavega načelnika in je pri tem ponavljal eno in isto kot cerkovnik. – To so vam trezni ... A kar se tiče ženskega spola, ste kaj premislili?

– Evnuhe bi, mar ne?

– Boljše bi bilo, ko bi bolj previdno govorili, starešina.

– Dobro, Vaskov! ... – se je razburil zaradi svoje ostrine major.

– Dobil boš trezne. A kar se tiče žensk, bo tako, kot se spodobi. Toda pazi, starešina, da boš znal z njimi ravnati ...

– Tako je, razume se, – je oholo soglašal komandir. Major si je ogledal še enkrat protiletalsko posadko, ob slovesu je še enkrat obljubil Vaskovu, da bo poslal takšne, ki bodo odvrčali nos od ženskih kril in žganja, pri svoji dejavnosti pa bodo bolj okretni kot je sam starešina. Vendar ni bilo lahko držati te obljube, kajti po treh dneh še ni prišel niti en sam človek.

– Vprašanje je dokaj zamotano, – je pojasnjeval starešina svoji stanovalski

gospodinji Mariji Nikolajevni. – Dva oddelka – to je skoraj dvajset ljudi, ki ne pijejo. Preglej fronto, in še tedaj sem v škripcih...

Njegova bojazen pa se je dejansko izkazala za neutemeljeno, saj mu je že zjutraj sporočila gospodinja, da so prišli protiletalski topničarji. V njenem tonu pa je zvenelo nekaj škodoželjnega, toda starešina se še ni prav zbudil iz spanja in ni mogel presoditi povedanega, a je vprašal tisto, kar ga je težilo: – So prišli s komandirjem?

– Ni videti, Fedot Jevgrafič.

– Hvala bogu! – starešina je imel ljubosumen odnos do svojega poveljniškega položaja. – Deliti oblast je pravzaprav najtežje.

– Malo se lahko veselite, – se je skrivnostno nasmehnila gospodinja.

– Veselili se bomo po vojni, – je trezno rekel Fedot Jevgrafič, se pokrtil s kapo in šel ven.

In zares je prišel v zadrego: pred hišo sta stali dve vrsti zaspanih deklet. Starešina je že skoraj menil, da vidi v polsnu to zadevo, zažmrknil je, toda vojaške bluže so kot prej brhko štrlele navzven, kar je proti vojnim pravilom, ki tega ne predvidevajo, a izpod kap so drzno lezli kodri vseh barv in oblik.

– Tovariš starešina, prvi in drugi oddelek tretjega voda pete čete Posebnega protiletalskega mitralješkega bataljona sta prišla v vašo komando, da bi zaščitila objekt, – je z enoličnim glasom raportirala poveljnica.

– Raportira pomočnica komandnega voda, vódnica Kirjanova.

– Tako – torej, – je povsem neupoštevaje pravila dejal komandir.

– Našli so torej take, ki ne pijejo alkohola.

Ves dan je zabijal s sekiro: delal je pograde v gasilskem domu, kolikor se pač niso dekleta za protiletalsko zaščito naselila pri posameznih gospodinjah po domovih. Dekleta so prinašala deske, jih držala, kjer je rekel in vreščala kot srake. Starešina je mrko molčal: bal se je za svojo avtoriteto.

– Iz razmestitve brez mojega dovoljenja niti koraka, – je razglasil, ko je bilo vse gotovo.

– Niti po jagode? – je živahno vprašala rdečelasa. Vaskov jo je že zdavnaj opazil.

– Jagod še ni, – je dejal.

– A ščavje lahko nabiramo? – se je pozanimala Kirjanova.

Nam je brez toplega obroka težko, tovariš starešina, – shujšale bomo.

Fedot Jevgrafič je z nezaupanjem pogledal naokrog po tesno prižetih bluzah in odločil:

– Ne dlje kot do reke. Prav gotovo so v močvirju jame. Na križišču je nastopilo olajšanje, toda komandirju zavoljo tega ni postalo lažje. Protiletalske vojakinje so se pokazale kot klepetava žensčad in prepirljivke, in starešina je od sekunde do sekunde vse bolj čutil, da je prišel v svojo hišo v gosti: bal se je blekniti to ali ono, narediti, kar si je zamislil, in celo potrkati je moral, kamor je vstopil, o tem ni bilo mogoče preslišati besede; pa če je kdaj na to pozabil, je signalni žvižg nemudoma dal slutiti, da se mora umakniti na prejšnji položaj. Najbolj pa se je Fedot Jevgrafič ustrašil namigov in šal, dotikajočih se sukanja okrog žensk, zato je vedno hodil pogledovaje v zemljo, kot da bi izgubil denarno preskrbo za zadnji mesec.

– Naj vam ne bo nerodno, Fedot Jevgrafič, – je dejala gospodinja, ko je opazovala njegovo ravnanje s podrejenimi.

– One vas imajo za starčka, ker temu primerno gledate nanje.

Fedotu Jevgrafiču se je v tej pomladi izpolnilo dvaintrideset let in da bi se imel za starčka še pomislil ni. Ko je o tem razmišljal, je prišel do sklepa, da so to prijemi, izhajajoči iz gospodinje. Z njimi utrjuje svoje položaje: v eni izmed pomladnih noči je na ta način raztopila led komandirjevega srca in zdaj, povsem razumljivo, skuša učvrstiti priborjene meje.

Ponoči so dekleta protiletalske obrambe strastno tolkle iz vseh osmih topovskih cevi po preletavajočih jih nemških letalih, a čez dan so brezkončno prale: okrog gasilskega doma so se nenehno sušile nekakršne krpice. Podobne okraske je imel starešina za neumestne in je na kratko informiral o tem vodnico Kirjanovo:

– Te stvari je treba sneti.

– A takšno je povelje, – je brez premišljanja rekla.

– Kakšno povelje?

– Ustrezno. V njem je povedano, da je ženskam v vojaški službi dovoljeno sušiti perilo na vseh frontah. Komandir je umolknil: no te, ta dekleta, naj gredo k vragu! Samo vedi: hohotala se bodo le do jeseni...

Bili so topli dnevi, brezvetrni; komarjev pa toliko, da brez vejice niti koraka ne moreš storiti. Toda vejica – to še ni nič, to je še nekako primerno za vojaka, a to, da je komandir skoraj na vsakem koraku začel hripavo govoriti, je namigovalo, da je zares starček; to je postajalo očitno.

Začelo se je vse pri tem, da je vročega majskega dne krenil za skladišče na kolodvoru in otrpnil: v oči mu je udarila močna belina, tako napeta od osemkrat pomnoženih teles, da se je Vaskova lotila tresavica: ves prvi oddelek na čelu s komandirjem, mlajšo vodnico Osjanino, se je sončil na podloženih šotorskih platnih v Evinih kostimih. Pa če bi vsaj zavpile, mar ne, tako bi se spodobilo. Vse so molčale, vtaknile nos v šotorsko platno, se zaprle vase, in Fedot Jevgrafič je moral oditi zadensko kot fantek s tujega vrta. Od tega dne je začel kašljati na vsakem vogalu, kot da bi imel oslovski kašelj.

In ta Osjanina je že prej izstopala: bila je videti stroga. Nikdar se ni nasmehnila, komaj da je premaknila ustnice, a oči so ostale kot prej stroge. Čudna je bila Osjanina, in zato se je Fedot Jevgrafič že prej pozanimal o njej s pomočjo svoje gospodinje, čeprav je razumel, da ji to poizvedovanje ni bilo pogodu.

– Vdovica je, – je s povešenimi ustnicami čez kak dan sporočila Marija Nikiforovna. – To je prava ženska: lahko da koketira.

Starešina je umolknil: babi vseeno ne moreš ničesar dokazati. Vzel je sekiro, odšel na dvorišče: bolje je, da nič ne misliš, sekaj le drva. Nabralo se je kljub temu veliko misli, ki jih je bilo treba pravilno razporediti. No, najprej je treba uvesti disciplino. Dobro, borke ne pijejo, s stanovalkami niso ljubeznive – vse to še nekako gre, toda odznotraj je nered: – Ljuda, Vera, Katenka morajo na stražo! Katja je vodja straže.

Ali je to ekipa? Je to zanje povelje? Izmenjavanje straže je treba na vsak način izvajati po pravilih vojaške službe. Še krave bi se smejale. To je treba prekiniti, a kako? O tem je poizkusil najprej pri nadrejeni Kirjanovi; pogovoriti se je težko, ona ima samo en odgovor: – Nam je dovoljeno, tovariš starešina, osebno od komandanta.

Smejejo se hudiči...

– Prizadevaš si, Fedot Jevgrafič?

Obrnil se je: soseda pogleduje na dvorišče, Polinka Jegorova. Ta je najbolj lahkomišelna izmed vseh naseljenk: minuli mesec je imela kar štirikrat god.

– Ne muči se preveč, Fedot Jevgrafič. Samo ti si ostal med nami, kot da bi bil za pleme.

Hohota se. In ovratnik ni zapet: govori, kot bi rožice sadila.

– Odslej boš hodil po dvoriščih kot pastir. En teden na enem dvorišču, drugi teden na drugem. Takšen je pri nas, babnicah, sporazum glede tebe.

– Ti, Polina Jegorova, bodi pri zdravi pameti. Si vojakinja ali kakršnakoli damica? Postopaj ustrezno.

– Vojna, Jevgrafič, vse zbríše, tako z vojaka kot z vojakinje. Kakšna zanka je to! Veseliti bi se bilo treba, a kako? Kje je ta, državna oblast? A njemu ni podrejena: on je to vprašanje s kričaćem-majorjem preventiliral.

Misli se je nabralo okrog dva kubična metra, ne manj. In vsako misel je treba posebej pretehtati, čisto zares, posebej pretehtati...

To pa je prav gotovo velika težava, saj je on človek, ki je skoraj brez izobrazbe. No, pisati in brati zna ter računati v mejah štirih razredov, zato ker mu je ravno ob koncu četrtega razreda medved raztrgal očeta. Prav zares bi se smejala dekleta, če bi izvedela za medveda! Velja si zapomniti: ne od strupenih plinov med prvo svetovno vojno, ne od bajoneta v državljanski vojni ali od kulaškega meča, očeta je vzela smrt v medvedjih šapah! Dekleta naj to preizkusijo, da bodo videle pravo zverino. Medveda so videle bržkone v zverinjaku.

Iz pragozdnega kraja si, Fedot Vaskov. Postal si komandir. Poglej pa te vojne obveznice, kako obvladajo znanost: opozorilo, kvadrant, kot tolerance. Vse imajo približno sedem razredov, verjetno pa vseh devet, kót je videti v pogovoru z njimi. Odštej od devet štiri in dobiš pet. Videti jè, da je od njih dosti manj izobražen, kot si sam misli...

Bile so to nevesele misli, zato pa je Vaskov tembolj sekal drva s posebno srditostjo. A koga naj krivi? Mar tistega nevljudnega...

Čudna stvar: doslej je menil, da je njegovo življenje uspešno. Nima sicer enaindvajset let, toda pritoževati se ne bi bilo treba. Ne glede na vse je s svojimi štirimi razredi končal polkovno šolo pred desetimi leti preden si je zaslužil starešinsko imenovanje. Po tej liniji ni bilo škode, toda po drugi strani se je zgodilo, da ga je usoda z zastavicami nagradila in dvakrat ga je naravnost prisilila, da je stal na mestu, kjer je udarilo iz vseh cevi.

Nekoliko pred finskim spopadom se je oženil z bolničarko iz garnizijske bolnišnice. Dobil je živahno dekle: vedno bi pela, plesala in vinček popivala. Rodila mu je sinčka. Dali so mu ime Igorček: Igor Fedotič Vaskov. Zdaj pa se je začela finska vojna, Vaskov je odšel na fronto, a ko se je vrnil z dvema medaljama, ga je prvič udarilo: medtem ko se je plazil po snegu, se je ženi zavrtelo. Seznanila se je s polkovnim veterinarjem in odpotovala z njim v južne kraje. Fedot Jevgrafič se je nemudoma ločil od nje. Sodišče je prisodilo otročička njemu in Fedot ga je poslal k materi na deželo. Čez leto dni je njegov otrok umrl in od tistih dob se je Vaskov le trikrat nasmehnil: generalu, ki mu je izročil medaljo, kirurgu, ki mu je iz pleč izvlekel drobec in svoji gospodinjki Mariji Nikiforovni za domiselnost.

Za ta drobec pa je dobil svojo sedanjo dolžnost. V železniškem skladišču je ostalo nekaj imetja, straž niso postavljali, toda ko je uredil svoje komandirsko mesto, so mu naročili, naj pazi na skladišče. Trikrat dnevno je obhodil starešina skladišče, preizkusil ključavnice in v knjigo, ki jo je sam začel voditi, je zapisoval vedno isti zapissek: »Objekt je pregledan. Okvar ali vlomov ni,« zapisal pa je seveda tudi čas ogleda.

Mirno je delal starešina Vaskov, skoraj do tega dne mirno. A zdaj... Starešina je vzdihnil.

2

Izmed vseh predvojnih dogodkov se je Rita Muštakova spominjala predvsem šolskega večera, ko se je sestala s heroji graničarji. In čeprav ni bilo na tem večeru Karacupa in psu ni bilo ime Indus, si je Rita zapomnila ta večer tako, kot da se je zdaj zdaj končal in sramežljivi poročnik Osjanin je še venomer korakal poleg nje po donečih lesenih pločnikih malega obmejnega mesta. Poročnik še ni bil nikakršen major, v sestavo delegacije je prišel naključno in se je zelo sramoval.

Rita tudi ni bila odločna: sedela je v dvorani, ni sodelovala pri pozdravljanjih niti pri samoiniciativnostih, in bržkone bi soglašala, da bi se raje pogreznila skozi vsa nadstropja do podganskega podzemlja, kot da bi prva spregovorila s komerkoli od gostov, mlajšim od trideset let. Po naključju je sedela s poročnikom Osjaninom, bala se je premakniti, gledala je naravnost predse. Potem so šolski organizatorji priredili igro, in onadva sta spet bila skupaj. Nato je bil na vrsti splošen predmet: zaplesati valček – in sta skupaj zaplesala. Potem sta stala pri oknu. A potem... Da, potem jo je šel spremljat.

In Rita ga je zelo preliščila: vodila ga je po najdaljši poti. A on je vseeno molčal in samo kadil, vsakokrat jo je boječe vprašal, ali lahko to počne. In od te boječnosti je padlo Riti srce naravnost v kolena.

Razšla sta se, ne da bi si podala roki: enostavno sta pokimala drug drugemu in to je bilo vse. Poročnik je odpotoval na karavlo in ji vsako soboto napisal zelo kratko pismo. A ona mu je vsako nedeljo odgovarjala na dolgo in široko. Tako se je nadaljevalo do poletja: junija je pripotoval v mestece za tri dni, povedal je, da je na meji nemirno, da ne bo več dopustov in zato se morata nemudoma poročiti. Rita se ni niti malo začudila, toda v matičnem uradu so sedeli birokrati in so preprečili poroko, ker ji je manjkalo do osemnajstih let pet in pol meseca. Onadva pa sta šla k predsedniku mesta, a od njega k njenim staršem; po vsem tem jima je uspelo.

Rita je bila prva iz razreda, ki se je poročila. In ne s komerkoli, z rdečim komandirjem – graničarjem. In bolj srečnega dekleta na svetu ni moglo biti.

Na karavli so jo takoj izvolili v svet žena in jo vpisali v vse krožke. Rita se je učila obvezovati ranjence in streljati, skakati na konju, metati granate in zaščititi se pred plini. Čez leto dni je rodila dečka (ime so mu dali Albert – Alik) in že čez leto dni se je začela vojna.

Prvega dne je bila ena izmed redkih, ki se ni zmedla, ni zapadla paniki. Tudi sicer je bila mirna in razsodna, tedaj pa se je njena razsodnost pojasnjevala enostavno: že maja je Rita poslala Alika k svojim staršem in zato se je lahko ukvarjala z reševanjem tujih otrok.

Karavla se je držala sedemnajst dni. Podnevi in ponoči je slišala Rita oddaljeno streljanje. Karavla je živila, a z njo je živelo tudi upanje, da mož ni ranjen, da bodo graničarji vzdržali do prihoda armadnih oddelkov in da bodo skupaj z njimi odgovorili z udarcem na udar: na karavli so radi peli: »Prišla je noč, tema je mejo skrila, nihče je ne bo prestopil, sovražniku ne bomo dovolili vtakniti rilec v naš sovjetski vrh...« Dnevi so tekli, pomoči ni bilo in po sedemnajstih dneh in nočeh je umolknila karavla.

Rito so hoteli odpraviti v zaledje, ona pa je prosila, da bi šla v boj. S silo so jo spravili v tovorni vagon s pečjo, toda pogumna žena namestnika načelnika karavle, starejšega poročnika Osjanina, se je čez dan spet pojavila v štabu utrjenega rajona. Na koncu koncev so jo sprejeli kot bolničarko, a čez pol leta so jo poslali v polkovno protiletalsko šolo.

Starejši poročnik Osjanin je padel drugega dne vojne v jutranjem nasprot-nem napadu. Rita je izvedela to že julija, ko se je iz zavzete karavle na čudežen način prebil vodnik graničar.

Poveljstvo je cenilo resno vdovo heroja graničarja: jo omenjalo v ukazih, postavljajo jo je za primer in zato spoštovalo osebno prošnjo, poslati jo po končani šoli na tisti del fronte, kjer je stala karavla, kjer je umrl mož v srditem bajonetnem boju. Fronta se je tu nekoliko umaknila: se zaustavila za jezeri, skrila v gozdove, se vkopala v zemljo in učvrstila nekje med nekdanjo karavlo in tem mestecem, kjer se je seznanil nekdanji poročnik Osjanin z dijakinjo devetega »B«...

Zdaj je bila Rita zadovoljna: dobila je to, kar je hotela. Celo izguba moža je odšla nekam v najskrivnejši kotiček spomina. Imela je delo, obveznosti in popolnoma realen cilj za sovraštvo. A sovražiti se je naučila tiho in kruto. In čeprav ni uspelo njenemu »moštvu« pri topu zbiti sovražnega letala, je preresetala nemški balon. Ta je vzplamenel, se skrčil: korektor topovskih strelav je skočil iz »košare« in padel kakor kamen navzdol.

– Streljaj, Rita! ... Streljaj! – so kričale topničarke. A Rita je čakala, ne da bi izgubila »križec« s padajoče točke. In ko je Nemec tik pred zemljo potegnil padalo, hvaleč svojega nemškega boga, je tekoče pritislila na sprožilec. Streljanje iz štirih cevi je popolnoma razrezalo črno postavo, dekleta, kričeca od vznepenosti, so jo poljubljala, a ona se je smehljala s širokim nasmehom. Celo noč jo je treslo. Pomočnica komandirja voda Kirjanova ji je ponudila čaj in jo tolažila:

– Minilo bo, Rituha. Ko sem jaz prvega ubila, sem skoraj umrla, bog mi je priča. Mesec dni sem sanjala o njem, grdobi...

Kirjanova je bila borbena ženska: še v spopadu s Finci se je priplazila z bolničarsko torbo na en kilometer sprednjih položajev, imela je medaljo. Rita je spoštovala njen značaj, toda posebej se nista zbližali.

Sicer se je Rita najraje držala ob strani: v njenem oddelku so bila nasploh dekleta – komsomolke. Ni šlo za to, da bi bile mlajše, sploh ne, bile pa so zelene. Niso poznale ljubezni ne materinstva, niti gorja niti radosti, blebetale so o poročnikih, o poljubčkih, a Rito je zdaj to vznemirjalo.

– Spat! ... je na kratko rekla, ko je poslušala zaporedna priznanja. – Če bom še slišala neumnosti – se boš nastala na straži.

– Ne počenjaj tega, Rituha, – je lenobno izražala nezadovoljstvo Kirjanova.
– Sicer pa naj blebetajo.

– Naj se zaljubljaajo – rekla ne bom niti besede. A to, da se slinijo po kotih – tega ne razumem.

– Pokaži jim svojo izkušnjo, – se je zasmejala Kirjanova.

In Rita je takoj umolknila. Ni si mogla predstavljati, da se ljubkovanje lahko dogaja: moških zanjo ni bilo več. Samo en moški je obstajal – ta, ki je šel z bajonetom v napad, da bi obranil karavlo ob drugem svitanju vojne. Živela je zategnjena z jermenom. Še vse gumbnice so bile zapete.

Pred majem jo je pošteno skupila: dve uri so se bojevali z zvitimi messerschmitti.¹ Nemci so prihajali s soncem, pikirali so na ekipo in jo močno obstreljevali. Ubili so podajalko nabojev, toponoso, ne prav lepo debeluško, ki je naskrivaj nenehno nekaj prežvekovala; lažje ranjeni sta bili še dve. Na pogreb je prišel komisar enote, dekleta so glasno jokala. Počil je zadnji pozdrav nad gomilo, a potem je komisar poklical Rito v stran.

– Izpopolniti je treba oddelek.

Rita je nekaj časa molčala.

– Pri vas je zdrav kolektiv, Margarita Stepanovna. Ženska na fronti, sami veste, – to je predmet, kako naj rečem, nenehne pozornosti. In so primeri, ko ne vzdržijo.

Rita se je spet izognila odgovoru. Komisar je zacepetal, si prižgal cigareto in rekel zamolklo:

– Eden izmed štabnih komandantov, poročen človek, si je med drugim tako rekoč privoščil družico. Član Vojnega sveta je zvedel o tem in vzel polkovnika v roke, a meni je ukazal to družico, kako naj rečem, spraviti na pravo mesto. V dober kolektiv.

– Pošljite jo, – je dejala Rita.

Naslednjega dne zjutraj jo je zagledala in bila navdušena: visoka, rdečelasa, belokožna. A oči so bile otroške: zelene, okrogle kot porcije za mineštro.

– Borka Jevgenija Komelkova na uslugo.

Tistega dne so imeli kopanje, in ko je nastopil njihov čas, so jo dekleta v slačilnici gledala kot čudo:

– Ženka, rusalka si!

– Ženka, kožo imaš prozorno!

– Ženka, lahko bi bila skulptura!

– Ženka, ti lahko hodiš brez modrčka!

– Oj, Ženka, ti sodiš v muzej! Pod steklo na črnem žametu.

– Nesrečna babnica! – je vzdihnila Kirjanova.

– Takšno postav zapakirati v uniformo – še crkniti je laže.

– Lepa je, – je previdno popravila Rita. – Lepotice so redkokdaj srečne.

– Nase namiguješ? – se je nasmehnila Kirjanova. In Rita je spet umolknila: ne, ni bilo prijateljstva s pomočnico komandirja voda Kirjanovo. Zares, prijateljstva ne bi moglo biti. Zgodilo pa se je drugače.

¹ Messerschmitt – po imenu konstruktorja tip nemških letal v drugi svetovni vojni.

Z Ženko je mogoče prijateljstvo. Nekako samo po sebi, brez priprave na to sta se spoprijateljili: Rita se ji je približala in ji razkrila svoje življenje. Delno ji je hotela očitati, a delno razkriti svoje življenje in se pohvaliti. V odgovor na to je Ženka ni pomilovala, niti ni sočustvovala. Kratko je rekla:

– To pomeni, da imaš tudi ti svoje osebne težave. Povedano pa je bilo tako, da je Rita – dasi je vedela za polkovnika – utemeljeno vprašala:

– Tudi s tabo je tako?

– Jaz sem zdaj sama. Mamo, sestro in brata so pokosili z mitraljezom.

– Obstreljevanje?

– Uboj – ustrelitev. Družine komandnega sestava so ujeli – in pred mitraljez. A mene je Estonka skrila v nasprotni hiši, tako da sem vse videla. Vse! Zadnja je padla sestra, njo so še posebej skrbno ustrelili...

– Poslušaj, Ženka, kaj pa je s tistim polkovnikom? – je šepetaje vprašala Rita. – Kako si vendar mogla, Ženka...

– Vidiš, tako je pač bilo! ... – Ženka je izzivalno stresla bujne rdeče lase. – Boš začela vzgajati zdaj ali po umiku?

Ženkina usoda je prečtala Ritino izjemnost, kar je čudna stvar! Rita se je, kot se je zdelo, omehčala, kot da je trznila v svojem nemiru. Celo smejala se je včasih, z dekleti je pela; toda sama je bila z Ženko osamljena.

Rdečelasa Komelkova, ne glede na vse tragedije, je bila nenavadno družabna in razposajena. To pa – v zabavo vsemu oddelku – kateregakoli poročnika privede od onemitve s svojim ženskim čvekanjem – zapleše ciganski ples po vseh pravilih, drugič pa spet začne govoriti ljubeznivo, da ji nehote prisluhneš.

– V teatru bi se morala zaposliti, Ženka! – je vzdihovala Kirjanova.

– Takšna ženska, pa propada!

Tako se je končala Ritina skrbno varovana osamljenost: Ženka je vse pretresla. V njihovem oddelku je bila revica samo ena, Galka Četvertak. Suhljata, ostronosa, kitici si otre, ploskoprsna kot so prsi pri dečku. Ženka jo je v parni kopeli otrla, ji naredila pričesko, uredila bluzo – in Galka je zacvetela. In očke so se zaiskrile, nasmehnili se je in prsi so ji kot gobe zrasle. Galka ni stopila od Ženke niti za korak, vse tri so se spoprijateljile: Rita, Ženka in Galka.

Ko so dobile sporočilo o premestitvi iz prve vojne linije na objekt, so dekleta protiletalske obrambe poprijele za bajonete. Samo Rita je umolknila: stekla je v štab, pogledala zemljevid in rekla: – Pošljite moj oddelek.

Dekleta so se začudile. Ženka je povzročila upor, toda naslednje jutro se je nenadoma spremenila: začela je agitirati za železniško križišče. Zakaj, zavoljo česa, ni nihče razumel. Samo utihnile so: to pomeni, da je treba Ženki verjeti. Dekleta so se začela zbirati. A komaj so prišle na križišče, so začele piti čaj brez sladkorja – Rita, Ženka in Galka.

Čez tri noči je Rita izginila iz razporeda. Zdrsnila je iz gasilskega doma, kot senca je presekala zaspano križišče in se raztopila v mokrem od rose jelševju. Po zarasli gozdni poti je prišla na glavno cesto in zaustavila prvi tovornjak.

– Si se daleč napotila, lepotica? – je vprašal brkat starešina; ponoči so v zaledje vozili tovornjaki po zalogo živil in streliva, in spremljali so jih ljudje, ki še sanjali niso o pravilih vojne službe.

– Bi me pripeljali do mesta?

Iz ohišja tovarnjaka so se že stegovala roke. Ne da bi čakala na dovoljenje, se je Rita povzpela na kolo in v trenutku je bila na vrhu. Posadili so jo na šotorovino in jo pokrili z vatiranim plaščem.

– Zadremaj, dekle, za kako uro...

In zjutraj je bila na mestu.

– Lida, Raja! Pojdite na posel!

Nihče ni videl, a Kirjanova je izvedela: naznanili so jo. Ničesar ni rekla, pritajeno se je nasmehnila:

– Nekoga je zapeljala, prevzetnica, pa saj jo je mogoče omehčati...

In Vaskovu niti besede. Sicer pa se Vaskova ni balo nobeno dekle, a Rita najmanj. No, blodi Vaskov po železniškem križišču kot z mahom obrasel panj: na zalogi ima dvajset besed, a še te niso iz pravil. Le kdo neki naj ga vzame zares?

No, pravila so pravila, v armadi še posebej. In ta pravila so zahtevala, da ne bi nihče vedel o nočnih pohodih Rite, razen Ženke in Galke Četvertak.

Odnašali so v mestece sladkor, prepečenec, prosen koncentrat in včasih konzervirano dušeno meso. Rita je bila od uspeha že prismojena. Včasih je manjkala po dve – tri noči na teden: počrnela je, shujšala. Ženka ji je očitajoče šepetala na ušesa:

– Predalec si šla, mati! Zalotila te bo patrola ali kakšen komandir – tedaj bo hudo.

– Molči, Ženka, jaz imam srečo! Njej se od sreče svetijo oči: mar se je s tako žensko mogoče resno pogovoriti? Ženko je to spravljal v slabo voljo:

– Oh, pazi se, Ritka!

To, da o njenih popotovanjih vé Kirjanova, je Rita kmalu uganila: po pogledih in nasmeških. Obžgali so jo ti njeni nasmeški: kot da je zares svojega starejšega poročnika izdajala. Upadla je v obraz, hotela se je popraviti – Ženka ji je to onemogočila. Priklenila se je nanjo, jo potegnila na stran:

– Naj, Rita, naj si misli, kar hoče!

Rita se je spametovala: pravilno. Naj gazi kakršnokoli blato, samo da se ne spušča v pogovor in ne razpleta štren ter seznani s tem Vaskova. Naj nerga, pink-ponk igra, dokler ne bo stopila na mino. Zgodilo se je, da je ujel starešina dve kolegici iz prvega oddelka, ko sta bili ob reki. Štiri ure – od kosila do večerje je moraliziral: pravila je na pamet citiral, dajal navodila in imel predavanja. Spravil je dekleti trikrat v jok: ni pomembno to, da sta prišli na reko, – prepovedano je celo hoditi iz območja nastanitve. Toda Kirjanova je za zdaj molčala.

Bile so brezvetrne bele noči. Dolge – od zarje do zarje, ob mraku je nastopala gosta soparica zacvetelih trav in dekleta protiletalske obrambe so do drugega petelinjega petja pela pesmi pri gasilskem domu. Rita se je skrivala zdaj samo pred Vaskovom, izginila je čez dve noči, ko se je začela tretja, kmalu po večerji, a vrnila se je pred vstajanjem. Te vrnitve je imela Rita najraje. Na nevarnost, da bi naletela na patrolo, je skoraj pozabila, in zdaj je bilo mogoče že mirno čofotati po hladni rosi, ki je povzročala bolečino, ko je vrgla čez pleča zavezane škornje.

Čofotati in misliti o srečanju, o tožbah matere in svoji samovolji, ni bilo lahko. A to, da lahko sama planira naslednje srečanje, neodvisno ali skoraj neodvisno od tuje volje, jo je navdajalo s srečo.

Bila se je vojna, igrati se po svojem preudarku s človeškim življenjem in usodami ljudi, je bilo muhasto in nerazumljivo. In varati komandirja tihega 171. železniškega križišča mlajša vodnica Margarita Osjanina ni znala in tudi ni vedela, da je direktiva velike državne službe SD za št. S219/702 s pečatom »samo za komando« že podpisana in določena za izpolnitev.

3

A zarje so bile tukaj tihe, pretihe. Rita je čofotala bosa: škornji so se pozibavali za hrbtom. Z močvirij se je vlekla gosta megla, hladila ji je noge. Megla se je valila po obleki, in Rita je z veseljem pomislila, kako bo sedla na železniškem križišču na znani panj, nataknila si bo suhe nogavice in se obula. A zdaj je hitela, zato ker bo treba počakati na avtomobil, ki bo šel po isti poti. Starešina Vaskov je vstajal navsezgodaj in šel takoj otipavat ključavnice skladišča na železniški postaji. A Rita bi morala ravno tja: njen panj je bil le dva koraka oddaljen od brunaste stene, za grmovjem.

Do panja je ostalo le še dva ovinka, potem pa naravnost čez jelševje. Rita je šla mimo prvega in otrpnila: na poti je stal človek.

Stal je, gledal nazaj: postaven, v pegastem šotorskem ogrinjalu, ki je grbasto štrlelo na ramenih. V desni roki je držal nekoliko dolg zavitek, tesno zategnjen z jermeni; na prsih pa mu je visela strojnica.

Rita je stopila v grm, ki je vztrepetal in jo obdal z roso, toda tega ni čutila. Zatajila je dihanje, gledala skozi redko listje tujca, ki je nepremično, kot v snu, stal na njeni poti. Iz gozda je prišel še eden: nekoliko nižje rasti, prav tako s strojnico na prsih in z ravno takšnim zavojčkom v rokah. Molče sta šla naravnost proti njej, neslišno sta stopala z visoko zavezanimi čevlji po rosni travi. Rita je potisnila v usta pest, jo stisnila z zobmi, da jo je bolelo. Samo da se ne bi premaknila, zakričala, stekla skozi grmovje tja v dan! Onadva sta hodila skupaj: tisti ob strani se je dotaknil z rameni vejice, za katero je stala. Šla sta mimo molče, neslišno kot senca. Nato sta izginila.

Rita je nekoliko počakala – nikogar več ni bilo. Previdno je zdrsrnila, pretekla počez pot, smuknila v grm in prisluhnila. Tišina. Zadihana se je pognala naravnost: škornji so jo tolkli po hrbtu. Ni se več skrivala, šla je naravnost po naselju, potrkala na zaspana, tesno zaprta vrata.

– Tovariš komandir! ... Tovariš starešina! ...

Končno so se vrata odprla. Vaskov je stal na pragu v hlačah za v škornje, v copatah na bosih nogah in v spodnji bombažni majici z vrvicami. Buljil je z zaspanimi očmi.

– Kaj je vendar?

– Nemci so v gozdu!

– Tako ... – Fedot Jevgrafič je dvomljivo zamežikal: ne vodi me za nos. – Odkod to veš?

– Sama sem jih videla. Dva sta. S strojnicama v maskirnih ogrinjalih ...

Videti je, da ne laže. Oči so prestrašene...

– Počakaj tu.

Starešina je urno stopil v hišo. Obul si je škornje, oblekel vojaško bluzo, hite, kot da bi gorelo. Gospodinja je v sami srajci sedela na postelji, odprla je usta in vprašala:

– Kaj je tam, Fedot Jevgrafič?

– Nič ni. To ne zadeva vas.

Skočil je ven, zatezujoč si jermen s pištolo ob boku. Osjanina je stala na istem mestu, kot prej je držala škornje na plečih. Starešina je nehotе pogledal njene noge: rdeče, mokre, k palcu se je prilepil lanskoletni list. Torej, po gozdu se je bosa klatila, a škornje je na rami nosila: tako se, potemtakem, vojskujejo. Zadonelo je povelje:

– Oddelek v vrsto zbor: v vojno pripravljenost! Kirjanova k meni, brž!

Razšli so se v različne smeri: eno dekle h gasilskemu domu, sam je planil v železniško govorilnico, k telefonu. Samo da bi bila zveza! ...

– Bor, Bor! ... Ah, za božjo voljo! ... Ali spijo ali pa je okvara...

– Bor poslušaj.

– Sedemnajsti govori. Daj Tretjega. Takoj ga daj, nenavaden dogodek! ...

– Dam, ne vpij! Izredno stanje je pri njem...

V slušalki je nekaj dolgo šklepetalo, drdralo, potem je vprašal oddaljeni glas:

– Si ti Vaskov? Je tam pri vas kaj narobe?

– Tako je, tovariš Tretji. Nemci so v gozdu blizu naselbine. Danes smo odkrili samo dva...

– Kdo jih je odkril?

– Mlajša vodnica Osjanina...

Kirjanova je vstopila in prikimala kot na čajanki, ko jo prosiš za ples.

– Preplah sem objavil, tovariš Tretji. Mislim prerešetati gozd...

– Počakaj s preštevanjem, Vaskov. Tu je treba premisliti: objekt bomo brez zaščite pustili – nihče te ne bo pobožal po glavi. Kako so videti Nemci?

– Govore, da so v maskirnih ogrinjalih, s strojnicami. Izvidnica...

– Izvidnica? A čemu je tam, kaj bi tam pri vas poizvedovali? Kako ti z gospodinjo v objemu spiš?

Torej, vedno je tako, da je Vaskov vsega kriv. Vsi mislijo, da mora biti Vaskov tisti, ki izgubi.

– Kaj molčiš, Vaskov? O čem premišljuješ?

– Mislim, da jih je treba poloviti, tovariš Tretji. Za zdaj še niso daleč.

– Pravilno misliš. Vzemi pet ljudi iz oddelka in išči, dokler še sled ni zabrisana. Kirjanova je tam?

– Tukaj, tovariš...

– Daj ji slušalko!

Kirjanova je govorila na kratko: dvakrat je rekla »poslušam« in približno petkrat pritrdila z »da«. Odložila je slušalko in končala telefonski pogovor.

– Ukazano je določiti vam na razpolago pet ljudi. – To mi daj, ki jih je videla.

– Osjanina gre kot najstarejša.

– No, tako. Razvrsti ljudi.

– Razvrščene so, tovariš starešina.

– Razvrsti jih in bodi tiho. Ena ima lase kot griva do pasu, a druga ima nekakšne rolice na glavi. To ste mi vojščaki. Prerešetaj s takimi gozd, lovi

Nemce s strojnicami! Oni pa imajo med drugim samo domače puške modela 1891 iz tridesetih let...

– Voljno!

– Ženja, Galja, Liza...

Starešina se je namrščil:

– Počakajte, Osjanina! Nemce gremo lovit, ne ribe. Da bi vsaj znale streljati, ne...

– Znajo.

– Vaskov je že hotel križ narediti čez to, toda nenadoma se je spomnil:

– Da, pa še to. Morebiti zna katera nemško?

– Jaz znam.

Takšen piskajoč glasek – pa kar iz vrste. Fedot Jevgrafič se je končno razburil:

– Kaj – jaz? Kaj je to jaz? Raportirati je treba!

– Borka Gurvič.

– Ha – ha – ha! Kako se reče po njihovem – roke kvišku?

– Hände hoch!

– Točno, – je zamahnil z roko starešina. – No, pa pojdi, Gurvič...

Teh petero deklet se je postavilo v vrsto. Resna so kot otroci, strahu pa pri njih ni opaziti.

– Gremo za dva dni in noči, na to je treba računati. Vzeti je treba suh dnevni obrok, naboje... po pet šaržerjev. Okrepčajte se... najejte se do sitega. Obujte se po človeško, uredite se, pripravite. Za vse imate na voljo štirideset minut. Voljno!... Kirjanova in Osjanina za mano.

Medtem ko so borke zajtrkovale in se pripravljale za pohod, je starešina poklical vodniški sestav k sebi na posvetovanje. Gospodinja se je na srečo nekam izgubila, vendar postelje ni postlala: dva vzglavnika vzporedno, po zaljubljenško... Fedot Jevgrafič je pogostil vodnice z močnikom in pregledoval star, preperel na pripogibih zemljevid – specialko.

– To pomeni, da si ju srečala na tej poti?

– Tukajle. – Prst Osjanine je na rahlo popraskal specialko. – A šla sta mimo mene v smeri avtomobilske ceste.

– K cesti?... Kaj si pa počenjala ob štirih zjutraj v gozdu?

Osjanina ni odgovorila.

– Enostavno zavoljo nočnih stvari, – je ne da bi ga pogledala, rekla Kirjanova.

– Nočne zadeve?... Vaskov se je razsrdil: saj vendar laže!

– Za nočne zadeve sem vam sam osebno postavil stranišče. Ali nimate prostora?

Obe sta se nasršili.

– Veste, tovariš starešina, so vprašanja, na katera ženska ni prisiljena odgovoriti, – je spet pripomnila Kirjanova.

– Tukaj ni žensk! – je zavpil komandir in celo nalahko udaril z dlanjo po mizi. – Ni jih! So borci in komandirji, razumljivo? Vojno stanje je, in dokler traja vojna, bomo vsi hodili v srednjem spolu...

– Tako, tako, pri vas je še doslej posteljica razgrnjena, tovariš starešina srednjega spola...

Oh, šiba božja je ta Kirjanova! Vsaka beseda je zanka.

– K avtomobilski cesti, praviš, sta šla?
 – V smeri proti njej...
 – Hudiča naj napravijo pri cesti: tam je na obeh straneh še iz spopada s Finsko gozd posekan, tam jih bodo pritiskali ob steno. Ne, tovariša mlajša komandirja, ni ju vleklo k cesti... Dajta no, jejta, jejta.

– Tam je grmovje in megla, – je pripomnila Osjanina. – Meni se je zdelo tako...

– Prekrižati bi se morala, če se je zdelo, – je zabrundal komandir. – Praviš, da imata pakete?

– Da. Verjetno težke: v desni roki sta ju nesla. Zelo skrbno sta zapakirana.

Starešina si je zvil cigareto, jo prižgal in stopil sem ter tja. Zanj je bilo nenadoma vse jasno, da mu je postalo kar nerodno.

– Menim, da sta nesla trotil. A če imata trotil, ni njihova maršruta cesta, temveč železnica. To pomeni smer kirovske železnice.

– Do kirovske železnice je daleč, – je dejala Kirjanova nezaupno.

– Zato pa gredo po gozdovih. A gozdovi so tukaj smrtonosni: armada se lahko skrije, ne le dva človeka.

– Če je tako... – se je vznemirila Osjanina. – Če je tako, je treba varovalcem železnice sporočiti.

– Kirjanova bo sporočila, – je dejal Vaskov. – Moje sporočilo bo vsak dan ob pol devetih zvečer. Pozivni znak je »17«. Ti jej, jej, Osjanina. Cepetala boš ves dan...

Čez štirideset minut se je ogledovalna skupina postavila v vrsto, a odšli so šele čez poldrugo uro, ker je bil starešina strog in dlakocepski:

– Sezujte se vse!...

Tako je treba: do polovice škornja tanke nogavice, čez polovico pa obujke zavite kot šal. S takšno obutvijo se dosti ne navojskuješ, ker bodo po treh kilometrih takšni vojščaki imeli krvave žulje na nogah. Dobro, saj je njihov komandir, mlajši vodnik Osjanina, pravilno obuta. Vendarle postavljam vprašanje, zakaj podrejenih tega ne uči?...

Štirideset minut je poučeval, kako se obujki zavijejo. In še štirideset o tem, ko je zaukazal čistiti puške. Vojakinje morajo biti v škornjih, če že ni v njih gomazeči mrčes – stonoge. Poučil jih je tudi, kako se strelja.

Preostali čas je starešina posvetil kratkemu predavanju, s katerim je, po svojem mnenju, seznanil dekleta s tem, kako je treba poročati:

– Nasprotnika se ne bojte. On hodi po našem zaledju, kar pomeni, da se sam boji. No, blizu ga ne pustite, ker je nasprotnik vseeno moški, zdrav in do zob oborožen specialno za boj od blizu. Če se zgodi, da je blizu vas, tedaj se pritajite, to je bolje. Samo da ne zbežite, bognasvaruj: bežečega strojnica pokosi – to je veliko veselje. Hodite le po dve skupaj. Na poti se ne zaustavljajte in ne govorite. Če boste prišle do železnice, veste, kako je treba ravnati?

– Vemo, – je dejala rdečelasa. – Ena z desne, druga z leve strani.

– Skrivaj, – je podkrepil Fedot Jevgrafič. – Zaporednost premika bo takšna: spredaj glavna patrola v sestavi mlajše vodnice z borko. Potem po sto metrov – osnovno jedro: jaz... – ogledal si je svoj oddelek, – s prevajalko. Sto metrov za nami – zadnji par. Ne bomo, seveda, šli skupaj, a na razdalji vidljivosti. V primeru, da se bo pokazal nasprotnik ali da bo karkoli nerazumljivo...

Ali zna katera oponašati ptico ali zver?

Zahohotale so se, neumnice...

– Resno sprašujem! V gozdu ne moreš dati signala s človeškim glasom: tudi Nemci imajo ušesa.

Umolknilo so.

– Jaz vem, – je boječe rekla Gurvičeva. – Po oslovsko: i-a, i-a!...

– Osli tukaj ne žive, – je nezadovoljno pripomnil starešina. – Dobro, gagajte kot race. Naučite se!

Pokazal je, one so se zasmejale, postale bolj vesele. Vaskov ni razumel zakaj, a tudi sam ni mogel zadržati smeha.

– Tako racman prikliče raco, – je pojasnil.

No, poskusite!

Gagale so z zadovoljstvom. Posebej rdečelasa je dobro oponašala, Jevgenija (oh, kako lepo dekle, ne daj bog, da bi se vanjo zaljubil, kako je simpatična!). Najlepše pa je gagala, razumljiva stvar, Osjanina: ta je bila sposobna, to si takoj opazil. In še ena je dobra, Liza, mar ne? Krepka, nabita, tako v plečih kakor stegnih – ne moreš razsoditi, kje je bolj široka. A gaganje spretno posnema. Sicer je odlična, takšno dekle vedno prav pride: zdrava in krepka je, da bi lahko oral z njo.

Ni tako slabotna kot mestna dekleta – Galja Četvertak pa Sonja Gurvič, prevajalka.

– Gremo na Vopsko jezero. Poglejte sem. – Zgrnile so se okrog specialke, mu dihale v tilnik in ušesa: smešno. – Če gredo Nemci k železnici, se ne morejo izogniti jezeru. Kratke poti do tja pa ne vedo: to pomeni, da bomo mi prej tam. Do tja je okrog dvajset vrst² – do kosila bomo prišli. In pripravili se bomo, Nemci morajo po okolni poti, morajo se skrivati. Korakati morajo nič manj kot pol stotine vrst. Je vse razumljivo, tovarišice borke?

Postale so zares njegove borke:

– Razumljivo...

Najraje bi se sončile, dobile zagorelo telo in streljale v letala – glej jih, one so v pravi vojni...

– Mlajši vodnik Osjanina mora preveriti zalogo in pripravljenost. Čez petnajst minut se moramo odpraviti.

Zaustavil je borke: potrebno je bilo steči domov. Gospodinji je že pred tem naročil, naj mu pripravi vrečo in naj da vanjo to in ono, kar je pač potrebno. Nemci so srditi in zlobni vojaki, samo na karikaturah so narisani kot skrpucala, ki jih mimogrede postreljaš. Potrebno se bo temeljito pripraviti.

Marija Nikiforovna je zbrala, kar je ukazal, še več: dodala je kos slanine in suhe ribe. Hotel jo je ozmerjati, a si je premislil: sodrga je to, saj ne gre na gostijo. Položil je v torbo malo več nabojev – za puško in pištolo, zgrabil je nekaj granat: marsikaj se lahko zgodi.

Gospodinja je gledala prestrašeno in tiho: skoraj bi se zjokala. In stiskala se je k njemu, stiskala, stiskala, tega pa Vaskov ni zdržal. Z roko jo je pobožal po glavi: – Pojutrišnjem se vrnem, v najslabšem primeru pa v sredo.

– Zajokala je. Oh, babnice, babnice, nesrečno ljudstvo ste ve! Moškim je vojna kakor pridnemu dobro jutro, ve pa...

² Vrsta – 1,076 km.

Stopil je okrog vaškega plota, si ogledoval svojo »gardo«: puške se vlačijo s kopiti skoraj po tleh.

Vzdihnil je Vaskov.

– Ste pripravljene?

– Pripravljene, – je rekla Rita.

– Kot namestnika za ves čas operacije imenujem mlajšo vodnico Osjanino. Še enkrat naj vas spomnim na signale: dvakratno gaganje – pozor, vidim nasprotnika, trikratno gaganje – vsi k meni. Dekleta so se nasmehnili. On pa je nalašč tako govoril: dvakratno-trikratno. Nalašč, da bi se zasmejale, da bi se opogumile.

Glavna patrola: korakom marš!

Nasmehnili so se.

Spredaj – Osjanina z debeluhinjo. Vaskov je počakal, dokler se nista skrili v grmovju. Potihoma je štel do sto, potem pa je šel za njima po sledi. Šel je s prevajalko, ki je imela pod puško zaviti plašč za nošenje na ramenih, na njem pa vrečo, da se je pod vsem tem upogibala in tresla kot vejica... Zadaž sta bili Komelkova in Galja Četvertak.

4

Škok k Vopskemu jezeru Vaskova ni vznemirjal: ravna cesta do tja je bila Nemcem neznana, ker je to cesto odkril Vaskov sam še v času vojne s Finsko. Na vseh zemljevidih so bila tam označena močvirja in Nemci so imeli samo eno pot: okoli po gozdovih, a potem k jezeru na Sinjuhin gorski hrbet, ki se ga niso mogli izogniti. Četudi bi šle njegove borke počasi, bi morala hoditi Nemca dlje. Pred večerom prav gotovo ne bosta prišla do tja, do tedaj pa bo uspel »prekriti« vso pot in izhode. Razvrstil bo svoja dekleta ob kamenje dovolj zanesljivo, vžgal bo enkrat, da bi jim vlil hrabrost, a tam se bo pogovoril z njima. Na koncu koncev je mogoče enega ubiti, z drugim pa se bo spoprijel sam. Boja z njim se ni bal.

Njegove borke so stopale smelo in skorajda ustrezno. Smeha in pogovorov komandir ni opazil. Tega, kaj so tam opazovala dekleta, Vaskov ni mogel vedeti, gledal si je pod noge kakor pri lovu na medveda, opazil je sled tujih podplatov, velikost pa je bila za dobro številko štiriinštirideset. Po tem je Fedot Jevgrafič sklepal, da jo je zapustil dvometrski korenjak, težak okrog šest pudov³ ali še celo več. Seveda bi se bilo dekletom težko srečati s takšnim teslom iz oči v oči, ne glede na to, da so oborožena. Kmalu nato je starešina zagledal še drug odtis in preudaril, da je Nemec kolovratil okoli močvirja. Vse je potekalo tako, kot si je zamislil.

– Dobro gre ta German, – je rekel svoji družici. – Krepko, zelo krepko hiti – približno štirideset vrst.

³ Pud – 16,375 kg.

Prevajalka na te besede ni odgovorila, kajti bila je zelo utrujena, celo kopito puške se je vleklo po tleh. Starešina jo je nekajkrat pogledal, v prostih trenutkih jo je objel z očmi – to suhljato in nelepo dekle. Ima pa zelo resna ličeca – je sočutno pomislil. Ni še srečala zakona pri tako velikem moškem deficitu. In nepričakovano jo je vprašal:

- Še imaš očka in mamico? Ali živiš kot sirota?
- Sirota?... – Nasmehnila se je. – Prosim, da veste, sama sem.
- Sama, si prepričana?
- A kdo je zdaj o tem prepričan, tovariš starešina?
- Zakaj?
- Moji starši so v Minsku. – je vztrepetala s suhim ramenom, popravlja je si puško. – V Moskvi sem študirala, pripravljala se za izpite, a sedaj...
- Imaš kakšne vesti?
- No, kaj pa vam je...
- Da... – Fedot Jevgrafič je po strani pogledal, umolknil, da je ne bi užalil.
- Kaj pa starši, so Judi?
- Seveda.
- Seveda... – Komandir je srdito zasopihal.
- Bilo bi bolje, da te ne bi spraševal.

Prevajalka je umolknila. Cepetala je po mokri travi z zgubančenimi polstennimi škornji in se nasršila. Tiho je vzdihnila:

- Mogoče jim je uspelo pobegniti...

Od tega vzdihla je Vaskova stisnilo pri srcu. Ah, nedonošenček ti vrabčkov, ni je treba spravljati v zadrego. To vojno bi bilo treba poslati k vražji materi, kolikor se da, večkrat ustreliti, da bi se topovske cevi vrnile v prvotne položaje po devetindvajsetih streljih. Pa še tistega majorja, ki je dekleta v zasledovanje poslal, bi bilo treba skopati v lugu. Gledaš jo in si žalosten, namesto da bi se nasmehnil moraš smeh zatajiti in stiskati ustnice.

- Zdaj pa, borka Gurvič, zagagaj trikrat!
- Zakaj pa to?
- Da preverimo borbeno pripravljenost. No, si pozabila, kako sem vas učil? Hipoma se je nasmehnila. In oči so oživele.
- Ne, nisem pozabila!

»Ga-ga«, se je komajda zaslišalo: sama razposajenost. Bilo je kot v teatru. No in glavna patrula ter stranska enota sta takoj vedeli, za kaj gre: bili sta disciplinirani. A Osjanina je enostavno pritekla s puško v roki:

- Kaj se je zgodilo?
- Če bi se kaj zgodilo, bi vas že arhangeli na drugem svetu srečali, – ji je oporekel komandir. – Zaneslo jo je, razumeš, je kot telička: rep kvišku pa adijo.
- Užaljena sem – je vzplamtela kakor majska zarja.

Kako pa naj bo drugače: učiti se je potrebno.

- Ste utrujene?
- Nikakor ne!

Rdečelasa je zabrusila: za Osjanino sem se zbala, jasna stvar.

- Sicer pa je vse v redu, – je miroljubno odvrnil Fedot Jevgrafič.
- Kaj ste opazile na poti? Po vrstnem redu: mlajša vodnica Osjanina.
- Nič posebnega... – se je zmedla Rita. – Na ovinku je bila vejica zlomljena.
- Vrlo dekle si, zares. No, nekoliko vase zaprto. Borka Kometkova!

– Ničesar nisem opazila, vse je v redu.

– Z grmovja je rosa zbita, – je urno pripomnila Liza Bričkina. – Na desni strani še leži, a levo od ceste je zbita.

– Vidiš, kakšne oči ima! – dovolj je tega. Fant od fare, rdečearmejka Bričkina. Še dve sledi sta bili na poti od nemškega gumijastega čevlja, kakršnega nosijo nemški desantniki. Po špicah je mogoče soditi, kar pomeni, da se držijo okrog močvirja. In naj se drže, zato ker bomo mi naravnost zajeli močvirje. Sedaj je petnajst minut dovoljenih za kajenje in ureditev...

Zahohotale so se bojavnice, ko da bi zinil kakšno neumnost. Pa to je taka komanda, v pravilih je zapisana. Vaskov se je namrščil: – Ne režite se! In ne razidite se. Niti ena! ...

Pokazal je, kam je treba zložiti vojaške vreče, kam maskirna pokrivala, kam postaviti puške – tako je razpustil svoje brambovce. Naenkrat so švignile vse v grmovje kot miške.

Starešina je vzel sekirico, odsekal med suhim drevjem šest dobrih palic in šele potem si je prižgal, ko je sedel k prtljagi. Kmalu so se vsa dekleta tukaj zbrala, se šepetaje pogovarjala ter gledala naokrog.

– Zdaj je treba biti bolj pozoren, – je rekel komandir. – Jaz bom šel prvi, a ve kot čreda za mano, stopajte po mojih sledih. Tukaj je na levo in desno močvirje: mame poklicati ne boste utegnile. Vsaka bo vzela palico in preden postavite nogo, s palico preverite, ali je podlaga trdna. Imate kakšno vprašanje?

Tokrat so molčale: rdečelasa je z glavo mignila, a se je zadržala. Starešina je vstal in ogorek poteptal v mahu.

– No, katera ima dovolj moči?

– Čemu? – je neprepričljivo vprašala Liza Bričkina.

– Borka Bričkina bo nesla vrečo prevajalke.

– Zakaj?... – je pisknila Gurvičeva.

– Zato, ker ni potrebno vprašati! ... Komelkova!

– Jaz.

– Vzemi torbo rdečearmejke Četvertakove.

– Daj, Četvertaček še puškico...

– Klepetulje! Delajte, kakor je ukazano: osebno orožje bo vsaka nosila sama...

Kričal in vpil je: ne tako, ne tako, tako je treba! Mar se z vreščanjem kaj doseže? Tako te lahko zaloti smrt, od tega pa ne boš imel nič. Vseeno so se pogovarjale naprej, ščebetale. A ščebetanje vojaškemu človeku pomeni nož v jetra. Tako je, tako...

– Ponavljam, ne stopajte na kriva pota, ne delajte napak. Stopite za mano, sled v sled, s palico preverjajte...

– Lahko postavim vprašanje?

Moj Bog, zgodi se tvoja volja! Potrpeti ne morejo.

– Kaj vam je, borka Komelkova?

– Kaj je to, kol? Lahak, mar ne?

Norčije uganja rdečelasa, po očeh je vidno. Nevarne so velike oči kot vodni tolmoni.

– Kaj imate v rokah?

– Nekakšno krepelce...

– No, to je prekla, tramič. Razumljivo govorim!

– Zdaj se mi je zjasnilo. Pred nami je daljava.

– Kakšna daljava?

– To je v besedišču, tovariš starešina, kot priročnik za pogovor.

– Jevgenija, nehaj! – je kriknila Osjanina.

– Da, maršruta je nevarna, tu se ni kaj šaliti. Pazite na zaporednost hoje: jaz sem glavni. Za mano Gurvič, Bričkina, Komelkova, Četvertak. Mlajša vodnica Osjanina pa na koncu.

– Je kako vprašanje?

– Je globoko tam?

Četvertakova se zanima. No, razumljivo: pri njeni velikosti je vedro sod.

– Tu in tam bomo šli po ... No, po tem blatu. Vam bo do pasu, kar pomeni: pazite na puške. Zakorakal je, do kolen se je pogreznil – samo močvirje je zacmokalo. Težko je dvignil nogo, majaje se kot gumijasta žimnica. Šel je, ne da bi se oziral okrog, po vzdihih in prestrašenem šepetanju je določil, kako se giblje ekipa.

Vlažen, postan zrak je dušeče visel nad močvirjem. Žilavi pomladni komarji so se kot oblaki zgrinjani nad vročimi, žarečimi telesi. Močno je smrdelo po zginiti travi in gnijočih halogah. Z vso težo so potiskavale kole, s težavo so izvlekale noge iz pogrezujočega se močvirja. Mokra krila so se prilepljala na stegna, puškina kopita so se vlekla po blatu. Vsak korak je bil težak, in Vaskov je bredel počasi, prilagajal se je mali Galji Četvertak.

Držal je smer na otoček, kjer sta rastla dva nizka bora, zmaličena od vlage. Komandir ju ni izpustil iz oči, loveč v svetlini med upognjenima debloma oddaljeno, suho brezo, zato ker ni bilo ne z desne ne z leve strani plitvine.

– Tovariš starešina! ...

A, gozdni škrat! ... Komandir je še krepkeje potisnil palico, s težavo se je obrnil: da, tako je, razvlekle so se.

– Ne stati! Ne stati, ugreznilo se bo! ...

Tovariš starešina, škorenj se mi je snel z noge! ...

Četvertakova je kričala čisto zadaj. Štrli ven kot kupček in krila ni videti. Osjanina se je pridvignila in jo prijela. Tolčeta s palico v močvirje: škorenj, mar ne, otipavata?

– Si našla?

– Ne! ...

Komelkova je odvrгла krepelce, upognila boke. Dobro, da je opazil o pravem času. Zavpil je, da so se žile na čelu napele.

– Kam?! ... Stojte! ...

– Jaz bom pomagala ...

Stojte! ... Poti nazaj ni! ...

Moj bog, čisto se je zmedel: zdaj ne stojte, potem spet stojte. Samo da se ne bi zbale, začele s paniko. Panika je v močvirju smrt. – Mirno, samo mirno! Do otočka je samo še korak, tam se bomo oddahnili. Ste našle škorenj?

– Ne! ... Pogreza se, tovariš starešina!

– Kreniti je treba! Tukaj ni trdno, majavo je, dolgo ne bomo stali.

– Kaj pa s škornjem?

– Mar ga boš našla zdaj? Naprej! ... Naprej, za mano! ... Nato se je Vaskov obrnil in odšel, ne da bi se oziral.

– Stopajte po sledi, sled v sled. Ne zaostajajte! ...

Tako je nalašč govoril, samo da bi se razvedrili. Pri vojakihih bodrost veliko pomaga, to je vedel iz lastnih izkušenj. Kar je res, je res. Končno so se privlekli. Posebej se je bal za zadnje metre: Tam je nekoliko bolj globoko. Nog že ne izvlečeš, s telesom moraš to prekleto blatno zmes dvigovati. Tu sta potrebni moč in spretnost. No, pa se je le dobro izteklo.

Pri otočku, kjer je že bilo mogoče stati, se je Vaskov zadržal. Mimo je pustil vso svojo ekipo, pomagal ji je stopiti na trdno zemljo.

– Samo ne hitite. Mirno stopajte. Tukaj si bomo oddahnili. Dekleta so stopala na otok, padala po prepereli lanski travi. Mokra, oblepljena z blatom, sopihajoča. Četvertakova ni samo škornja podarila močvirju, ampak tudi obujek: stopila je ven v sami nogavici. Iz jamice štrli samo palec, moder od hladu.

– No kaj, tovarišice borke, ste utrujene? Borke so umolknile. Le Liza je pritrdila:

– Zelo smo utrujene...

– No, odpočijte si za zdaj. Naprej bo laže: do suhe breze se bomo privlekli, tam bo spet odmor.

– Umila bi se rada, – je dejala Rita.

– Na drugi strani rokava je čista peščena obala.

– Pa se skopajte, in seveda posušite med hojo. Četvertakova je vzdihnila in boječe vprašala:

– Kako pa bom jaz hodila brez škornja?

– Napravil ti bom opanek iz brezovega lubja, – se je nasmehnil Fedot Jevgrafič. – Samo ko se zvlečemo iz močvirja, ne tukaj. Boš zdržala?

– Bom.

– Kuštravka si, Galka, – je ježno pripomnila Komelkova.

– Prste je treba spredaj upogibati, ko izvlačiš noge.

– Pripogibala sem jih, a je kljub temu zlezel dol.

– Hladno je, deklice.

– Jaz sem mokra čisto do samih, samih...

– A misliš, da sem jaz suha? Pravkar sem nerodno stopila, kot da bi sedla!...

Smejejo se, to je dober znak. Dasi so ženskega spola, imajo dovolj moči tako ali drugače. Samo da ne bi zbolele: voda – led...

Fedot Jevgrafič se je še enkrat zapel, vrgel v močvirje ogorek in vstal. Živahno je rekel: Zdaj pa vzemite palice, tovarišice borke. In za mano kot prej. Umivali in greli se bomo tam na obrežju. In telebnil je naravnost v temno rjavo brozgo. Ta zadnji pregaz je bil grozen, da se bog usmili. Brozga je kot ovsen močnik: noge ne vzdrži, plavati ne dovoli. Dokler jo narazen spravljaš, da bi se naprej prerinil, zgubiš zadnjo znojno kapljico.

– Kako je, tovarišice?

To je vzdiknil, da bi dvignil borbeni duh, ne da bi se ozrl.

– So tukaj pijavke? – je zadihano, vprašala Gurvičeva. Šla je po njegovi sledi, po vdrtem blatu, kar je bilo zanjo lažje.

– Tukaj ni ničesar in nikogar. To je mrtev kraj, smrtonosen.

Z leve strani se je napihnil mehur. Počil, močvirje je hrupno vzdihnilo. Nekdo zadaj je zavpil: joj in Vaskov je pojasnil:

– Močvirni plin se sprošča, ne bojte se. Vznemirili smo ga nekoliko...

– je pomislil in mimogrede dodal: – Starčki pripovedujejo, da v takšnih krajih

živi gospodar, gozdni škrat. To pa je v pravljicah razumljivo...

Njegova garda molči, sopiha, stoka zadihano.

Vendar lezejo. Trmoglavo lezejo, kar je zlo.

Nekoliko se je olajšal: močnik je gostejši, dno bolj trdno, celo gričke je tu in tam videti. Starešina nalašč ni hoje pospeševal in oddelek se je raztegnil: šli so drug za drugim. Toda k brezi so se hipoma zapodili vsi skupaj; nekoliko dalje se je začel gozd; grički in mah. To je bilo videti kot malenkost, tem bolj, ker se je podlaga zviševala in neopazno prehajala v suh borov gozd. Vse so začele razgrajati, se razveselile in odvrgle palice. Ne glede na to je velel Fedot Jevgrafič palice pobrati in prisloniti k vidni smreki.

– Morda bodo še komu prav prišle.

Oddahniti se pa ni dovolil niti minute. Celo bosa Galja Četvertak se mu ni smilila:

– Še nekoliko, tovarišice rdečearmejke, še malo se podvizajte. Pri rečnem rokavu si bomo oddahnili. Zlezli so na grič – skozi smrečice se je odkril rečni rokav. Voda je bila čista kot solza ob zlato peščenimi obali.

– Hura! ... – je zavpila rdečelasa Ženka. – Plaža, deklice! Dekleta so zakričala na ves glas nekaj srečnega, po grebenu so se pognala k reki, med hojo so odvrгла plašče in vreče...

– Počakajte! – se je zadržal komandir. – Mi-i-rno! ...

Kot bi trenil, so se zaustavile. Začudeno ga gledajo, celo užaljeno.

– Pesek! ... je srdito nadaljeval starešina. – Ve pa vanj puške vtikate, brambovke. Puške prislonite k drevesu, jasno? Vreče in plašče na eno mesto. Za umivanje in ureditev dajem štirideset minut. Jaz bom v grmovju na razdalji zvočne zveze. Vi, mlajša vodnica Osjanina, mi odgovarjate za red.

– Da, tovariš starešina.

– To je vse. Čez štirideset minut bodite vse gotove. Oblečene, obute in čiste.

Stopil je po grebenu navzdol. Izbral si je kraj, kjer je bil pesek, globoka voda in okrog grmovje. Snel je vojno opremo, sezul škornje in se slekel. Nekje tam so nerazumljivo krakala dekleta: samo smeh in posamezne besede so doletavali do Vaskova, in, morebiti je prav zavoljo tega ves čas vlekel na uho, prisluškoval.

Najprej si je opral hlače, obujke in perilo, ožel, kolikor je mogel, in vse to dal na grmovje sušit. Potem se je namilil, zavzdihnil, poskakal po hribčku, zbral voljo in se pognal s strmega brega v tolmun, vzplaval na površje, še vzdihniti ni mogel: ledena voda mu je stisnila srce. Zakričal bi na vso moč, a se je zbal, da ne bi prestrašil svoje garde: skoraj šepetaje je zakrakal, brez veselja, si zmil milo in odkorakal na hribček. In šele tedaj, ko se je z grobo brisačo obrisal, da je postala koža rdečkasta, je prišel do sape in začel spet prisluškovati.

A tam so hrupno govorila kot za stavo: vse naenkrat in vsaka svoje. Dekleta so se burno smejala, a Četvertakova je veselo kriknila:

– Oh, Ženkica! Ah, Ženkica!

– Samo naprej! ... – je zakričala nenadoma Komelkova, in starešina je zaslišal, kako togo je pljusnila za grmovjem voda.

– To pa, kopati se znajo ... – je spoštljivo pomislil. Navdušen vrišč je zadušil vse zvoke hkrati. Dobro, Nemci so bili daleč. Najprej v tem vrišču ni bilo mogoče ničesar razumeti, a potem je Osjanina ostro kriknila:

– Jevgenija, na obalo! ... Pa takoj! ...

Smehljajoč se si je Fedot Jevgrafič bolj na debelo zvil cigareto, škrtnil po kamenčku vžigalnika, zakadil in začel počasi, zadovoljno vleči; proti toplemu majskemu soncu je obrnil goli hrbet.

V štiridesetih minutah, razumljivo, se nič ni posušilo, toda čakati ni smel več, in Vaskov se je naježil, ko si je oblačil vlažne spodnje hlače in gornje hlače za v škornje. Na srečo pa je še imel rezervne obujke, in noge je vtaknil suhe v škornje. Oblekel si je bluzo, jo zategnil z jermenom in vzel stvari. Vzkliknil je razlegajoče se:

– Ste gotove, tovarišice borke?

– Počakajte! ...

– No, saj sem vedel! Fedot Jevgrafič se je nasmehnil, zmajal z glavo in komaj je odprl usta, naj bi dekleta pohitela, je Osjanina spet vzkliknila:

– Lahko pridete, lahko!

Nadrejeni »lahko« tako zavpije: borke. Pravilom vojne službe se je mogoče nasmehniti, če dobro premisliš. To je nered. Sicer pa je Vaskov kar tako pomislil, ker se je počutil po kopanju in oddihu kot za majske praznike. Tem bolj, ker je »garda« čakala urejena, čista in dobre volje.

– No, kako je z redom, tovarišice rdečearmejke? Jevgenija se je kopala.

– Junak si, Komelkova. Nisi zmrznila?

– Tako je pač, če te nihče ne more pogreti ...

– Bistra je! Tovarišice borke, prigriznimo malo, potem pa gremo naprej, da ne ohlapnemo.

Prigriznili so kruh s slaniko: bolj sitostne jedi je starešina še zadrževal. Potem so nekakšen natikač naredili Četvertakovi: z rezervnim obujkom zavili, povrh še dve volneni nogavici (od njegove gospodinje, ki jih je dobil kot darilo), iz svežega brezovega lubja je Fedot Jevgrafič izrezal stopalo, ga pričvrstil s povojem:

– Je dobro?

– Zelo dobro. Hvala, tovariš starešina.

– No, krenimo, tovarišice borke. Približno poldrugo uro bomo še z nogami mendlali. Razen tega si je potrebno tam vse dobro ogledati, se pripraviti, kako bomo srečali Nemce in kje.

Svoje borke je silil, da bi šle hitro. Potrebno je bilo, da bi se med hojo posušila krila in druge stvari. Toda z dekleti ni bilo tako, samo zardela so.

– Dajmo, no, tovarišice borke! Tecite za mano! ... Tekel je, dokler mu je dajala sapa. Prešli so v korak, nekaj časa so si oddahnili, potem pa spet znova:

– Tecite za mano! ...

Sonce je že zahajalo, ko so prišli do Vopskega jezera. Voda je mirno pljuskala ob okroglo kamenje, bori na obali so že večerno šumeli. Pa četudi se je trudil starešina ogledovati obzorje, ni bilo videti na vodi čolnov; vlekel je v nos šepetanje vetra, od nikoder ni zadišalo po dimu. Pred vojno niso bili ti kraji kdove kako obljudeni, a zdaj so postali povsem divji – ni bilo drvarjev, lovcev, ribičev, še manj smolarjev – vse je odšlo na fronto.

– Tiho... je skoraj šepetaje rekla zvenčeca Jevgenija. – Kot v sanjah.

– Z leve strani Sinjuhina se začenja gorski greben, – je pojasnil Fedot Jevgrafič. – Z druge strani tega grebena se začenja spet drugo jezero, ki se imenuje Legontovo. Svoje dni je tukaj prebival menih Legont. Iskal je tišino.

– Tišine pa je tukaj dovolj, – je vzdihnila Gurvičeva.

Nemci imajo samo eno pot: med tema dvema jezeroma preko grebena. A to je znano, da je tam zaradi visokega kamenja težko hoditi. Ravno na tistem kraju si je treba izbrati pozicijo: osnovno in rezervno, kakor to razlagajo pravila službe. Izbrali si ju bomo pa »odjezdili«, si oddahnili in čakali. Mar ni tako, tovarišice rdečearmejke?

Umolknilo so tovarišice rdečearmejke, zamislile so se...

5

Ose svoje žive dni se je Vaskov imel za starejšega, kot je v resnici bil. Štirinajstimi leti je vsa družina ostala na njegovih plečih. Tem bolj, ker je bil tedaj glad, nereda veliko. Edini moški je ostal v družini, edini, ki je skrbel zanj. Poleti je kmetoval, pozimi pobijal divjad. In o tem, da imajo ljudje tudi proste dni in praznike, je izvedel šele pri dvajsetih letih. Potem pa je moral v armado, kar tudi niso mačje solze, niti otroški vrtec. V armadi solidnost cenijo, a tudi sam je spoštoval armado. Tako se je pač zgodilo, da se v armadi ni pomladil, nasprotno, postal je starešina. A starešina, starešina je zares: za borke je vedno star. Že mora biti tako.

In Fedot Jevgrafič je pozabil na svoja leta. Samo eno je vedel, da je starejši kot navadni vojaki in poročniki. Po letih je vrstnik vsem majorjem in mlajši od kateragakoli polkovnika. Tu ne gre za podrejenost – v gledanju na svet.

Zavoljo tega je na dekleta, ki jim je poveljeval, gledal kot da so iz drugega pokolenja. Kot da bi bil udeleženec državljanske vojne in kot da bi pil čaj z Vasilijem Ivanovičem Čapajevom pri mestu Lbičensku. In ne zavoljo razuma in ne po zakletvi komurkoli se je v resnici zgodilo tako, da je pravzaprav imel nadrejen položaj.

Misli o tem, da je starejši od samega sebe, mu niso nikdar prišle na um. In šele to noč, ki je bila tiha in svetla, se je pojavilo nekaj dvoma.

No, tedaj je bilo do noči še daleč, saj je bilo treba izbrati položaje. Njegove borke so skakale po kamenju kakor koze, in on jih je nepričakovano začel posnemati, in tako spretno je skakal, da se je sam sebi čudil. A ko se je začudil, se je nasršil in takoj začel hoditi počasi in se vzpenjati na kamenje počasi.

Sicer pa to ni bilo najvažnejše. Pomembno je bilo, da je izbral dober položaj. Globoko, s skrivnimi dostopi, s pregledom od gozda do jezera. Kakor slepi koštrunovi rogovi, tako se je položaj vlekel ob toku reke med dvema ovinkoma. Pustili so si za prehod samo ozko odprto strugo ob obali. Po tem ozkem pasu bi Nemci morali zaviti čez kake tri ure, a on je lahko brez ovinkov šel preko kamenja in prevzel rezervni položaj mnogo prej, preden je prišel nasprotnik. No, tega si je izbral, da bi se zavaroval, zato ker bi z dvema diverzantom lahko obračunal kar na prvem položaju.

Ko si je izbral položaj, je Fedot Jevgrafič začel preračunavati čas. Po tem preračunu je napravil korekturo, Nemca naj bi prišla šele čez štiri ure, zato je dovolil svoji ekipi pripraviti toplo jed, po eno vojaško porcijo za dve. Za

kuharico se je sama ponudila Liza Bričkina: za pomoč ji je določil še dvoje slabotnih deklet, določil je, kje naj zakurijo in dodal, da morajo narediti ogenj, ki ne bo imel dima.

– Če opazim dim, bom izlil takoj ves močnik v ogenj. Jasno?

– Jasno!

– Jasno, – je s preplašenim glasom rekla Liza.

– Ne, ni jasno, tovarišica borka. Šele tedaj bo jasno, ko me boš prosila za sekiro in boš svoji pomočnici poslala nasekat suhljadi. In povej jima, naj sekata drevje, ki nima lišaja, tako, ki je trdo. Tedaj ne bo dima, bo sama žerjavica. Ukaz je ukaz, in da bi dal zgled, je sam nalomil suhljadi, sam zakuril ogenj. Ko je to opravljal skupaj z Osjanino, je nenehno gledal, ali je opazen dim. Dima pa ni bilo, samo zrak je trepetal nad kamenjem, ta zakurilni postopek je bilo treba poznati. Moral si imeti izkušen pogled, tega pa Nemci niso imeli.

Medtem ko je trojka kuhala, je Vaskov z mlajšo vodnico Osjanino in borko Komelkovo prelazil ves greben. Določevali so kraje, sektor obstreljevanja in orientirje. Razdaljo do orientirjev je Fedot Jevgrafič osebno z nekaj koraki preveril in zabeležil v strelsko karto, kakor so zahtevala pravila.

Ta čas so dekleta poklicala vse h kosilu. Sedli so po parih, kot so šli, in komandir je dobil porcijo z borko Gurvičevo. Ona pa je bila seveda skromna, z žlico je potrkovala, tako da je gosto juho prepuščala njemu. Starešina je nejevoljno rekel:

– Zaman potrkuješ, tovarišica prevajalka. Jaz tebi, razumeš, nisem ljubček, in ni mi treba puščati gošče in nič mi ne podstavlja cmokov. Jej, kot se spodobi za borko.

– Jaz podstavljam? – se je nasmehnila.

– Vidim! Suhljata si kot pomladni vran.

– Jaz imam tako konstitucijo.

– Konstitucijo? ... Glej ga šmenta, takšna konstitucija, kot jo imamo mi vsi – a, torej, takšna telesa. Na to pa je prijetno pogledati ...

Po kosilu so se napili čaja: Fedot Jevgrafič je še med maršem nabral brusnične listke, te so zavreli. Pol ure so si oddahnili, nato je starešina ukazal: v vrsto zbor.

– Poslušajte borbeno povelje! – je začel vzneseno, čeprav je nekje v notranjosti čutil dvom ali postopa pravilno glede tega povelja.

– Nasprotnik je z močjo dveh do zob oboroženih fricev ubral pot v rajon Vopskega jezera s ciljem priti na kirovsko železnico in belomorsko-baltski prekop, imenovan po Stalinu. Našemu odredu, ki šteje le šest ljudi, je naročeno, naj brani gorski hrbet Sinjuhin, kjer je treba nasprotnika ujeti. Levi sosed je Vopsko jezero, desni pa – Legontovo ...

Starešina je umolknil, zakašljaj in slabe volje pomislil, da je treba povelje napisati na papir in nadaljeval:

– Sklenil sem: počakati sovražnika na osnovni poziciji in mu predlagati, naj se vda brez streljanja. V primeru odpora je treba enega ubiti, drugega pa živega ujeti. Na rezervnem položaju je treba pustiti vse imetje, varovala ga bo borka Četvertak. Bojno operacijo je treba začeti šele na moje povelje. Za svojega namestnika odrejam mlajšo vodnico Osjanino, a če bo ta onespособljena, naj prevzame povelje borka Gurvič. Je kakšno vprašanje?

– A zakaj me imate za rezervno? – je užaljeno vprašala Četvertak.

– To vprašanje ni bistveno, tovarišica borka. Ukazano vam je, pojdite izvršiti povelje.

– Ti, Galka, si naša rezerva, – je rekla Osjanina.

– Vprašanj ni, je vse jasno, – se je vedro odzvala Komelkova.

– A, vse je jasno, prosim, zavzemite položaje.

Razmestil je borke na položaje, kakor je poprej presodil na oko skupaj z Osjanino. Vsaki je pokazal orientirje. Še enkrat je posebej opozoril, naj bi ležale kot miške.

– Da se nihče ne premakne. Prvi bom jaz z njima govoril.

– Nemško? – je zlobno pripomnila Gurvič.

– Rusko! – je pikro odvrnil starešina. – A vi prevedite, če nebodo razumeli. Govorim dovolj razumljivo?

Vse so molčale.

– Če se boste v spopadu tako nagibale navzven, vedite, da poljske bolnišnice ni blizu. In tudi ne mamic.

O mamicah ni bilo potrebno govoriti, čisto zares ne. In zato se je strašansko razjezil: vse bo zares, tukaj ni strelišča!

– Z Nemcem se je dobro bojevati zdaleč. Preden boste ve svojo 7,6 mm puško izvlekle, bo on napravil iz vas sito. Še enkrat ukazujem, ležati je treba. Ležati, dokler ne zapovem »streljaj!« Ne bom pogledal, ali gre za ženski spol...

– Zdaj je Fedotu Jevgrafiču odpovedal glas, zamahnil je z roko. – To je vse. Končana je inštrukcija.

Pokazal je sektorje opazovanja, razdelil jih je po parih, da bi gledale s štirimi očmi. Sam se je spravil nekoliko više, obrobje gozda je opazoval z daljnogledom, dokler se mu ni pocedila od napetosti solza.

Sonce je že zahajalo za gorskimi grebeni, toda kamen, na katerem je ležal Vaskov, je hranil nakopičeno toploto. Starešina je odložil daljnogled in zaprl oči, da bi se oddahnile. In takoj se je ta topli kamen premaknil in tresk je odmeval daleč v tišino, a nato je vse utihnilo. Fedot Jevgrafič si ni mogel predstavljati, da dremlje. Kot da je veter čutil in slišal vse šepetanje, a kazalo je, da leži na peči in da je pozabil dati podse šotorovino, kar bi moral povedati mamic. In zagledal je mamico: skrbno ter urno, majhno. Mnogo let je spala le ob prostih trenutkih, po nekakšnih koščkih, ki jih je kradla v svojem težkem kmečkem življenju. Zagledal je njene roke, koščene s koščenimi in upognjenimi prsti od vlažnosti in garanja. Zagledal je razbrazdan, skoraj pečen njen obraz, solze na zgrbančeni koži in razumel, da še doslej joče mati za umrlim Igorčkom, da še doslej krivi samo sebe za njegovo smrt, da se muči in muči. Hotel ji je nekaj lepega povedati, a se je nenadoma nekdo dotaknil njegove noge. Bogve, zakaj je pomislil na očka in se strahotno prestrašil. Odprl je oči: Osjanina leze na kamen in ga dreza za nogo.

– Nemci?...

– Kje?... – je prestrašeno vzkliknila.

– Fuj, škrat... Zazdelo se mi je.

Rita ga je premerila počez, se nasmehnila:

– Zadremajte za trenutek, Fedot Jevgrafič. Prinesla vam bom plašč.

– Kaj ti je, Osjanina. Veš, premagalo me je. Prižgati si bom moral.

Spustil se je navzdol – tam je zagledal, kako si Komelkova razčesuje lase, bili so dolgi, tako da ni bilo moč videti hrbta. Imela je redek glavnik, ki je

drsel po laseh. Lase si je privzdigovala, bili so gosti, mehki kot žamet in so se iskrili kot baker. Roke tekoče drse, nehite, tiho in mirno.

– Mar so obarvani? – je vprašal starešina in se prestrašil, ali ni rekel kaj žaljivega ali kaj takega, s čimer bi jo zbodel.

– Takšne lase imam, razkuštrana sem.

– Hvala bogu, da se je tako izteklo, včasih ti pride kaj neumnega na jezik.

– Ne bojte se, tam pri meni opazuje Liza Bričkina, ona je ostrovidna.

– Dobro, dobro. Uredi se...

– O, gozdni škrat, – je spet zinila to besedo! Saj je ta beseda v pravilih. Že stoletja in stoletja jo poznajo. Medved si, Vaskov, divji medved!...

Namrščil se je starešina, si prižgal cigareto in se obdal z dimom.

– Tovariš starešina, a ste oženjeni?

Pogledal je: skozi rdečkasti pramen ga gleda zeleno oko. Izredna moč je v tem očesu kot pri stopetinpetdesetmilimetrskem topu ali havbici.

– Poročen sem, borka Komelkova.

Zlagal se je, kar je seveda razumljivo, tako je bolje za te borke, naj vedo, da je oženjen. Določevati položaje, kdo bo kje stal, je še posebej resna stvar.

– Kje pa je vaša žena?

– Razumljivo, doma je.

– A imate otroke?

– Otroke?... – je vzdihnil Fedot Jevgrafič. – Bilo je detece, a je umrlo. Umrlo. Tik pred vojno.

– Umrlo?

Vrgla je nazaj lase, ga pogledala – naravnost v dušo ga je pogledala. Naravnost v dušo. In ničesar ni več rekla. Ne pomilovanja, ne šal, ne praznih besed. Zato pa Vaskov ni vzdržal, zavzdihnil je:

– Da, ni ga rešila mamica...

Rekel je to in obenem mu je postalo žal. Tako mu je postalo žal, da je poskočil in si zategnil jopič, kot da bo vsak čas vojaški pregled.

– Kako pa je s tabo, Osjanina?

– Nikogar nimam, tovariš starešina.

– Nadaljujte z opazovanjem!

In je odšel od borke do borke.

Sonce je že zdavnaj zašlo, toda bilo je svetlo, kot da se začenja nova zarja, in borka Gurvič je brala za svojim kamnom knjižico. Brala je glasno, kakor da bi molila, in Fedot Jevgrafič je prisluhnil, preden je stopil k njej:

Rojeni v brezupnih letih,
Se ne spominjajo poti prehojenih.
Mi smo otroci strašnih let Rusije –
Pozabiti ne moremo domovine.
Divjali so požigi vojnih let stihije
Mar vam um reže boleost?
Še upate in vas še vedno peče vest?
Od vojnih dni, o dneh svobode
Krvav pečat imate od usode...

– Komu to bereš? – je vprašal prihajajoč.

Prevajalka se je zmedla (ukazano je bilo opazovati in še enkrat opazovati), odložila je knjižico in hotela vstati. Starešina je zamahnil z roko.

– Vprašujem te, komu bereš?

– Nikomur. Sebi.

– A zakaj na glas?

– Tako je pač z verzi.

– A-a ... – Vaskov ni razumel. Vzel je knjižico, tanko kot so navodila za metanje granate, – prelistal jo je. – Oči si kvariš.

– Saj je svetlo, tovariš starešina.

– Da, vprašal sem te kar tako ... In veš kaj, ne sedi na kamenju. Kmalu se bo ohladilo, iz tebe bo začelo vleči toploto, a ti tega ne opaziš. S plaščem si postelji.

– Dobro, tovariš starešina. Hvala.

A glasno vseeno ne beri. Zvečer je tukaj vlažen zrak, nabit, a zarje so tukaj tihe, zato je to slišno pet vrst naokrog.

In glej, glej, borka Gurvič.

Bričkina se je premestila bliže k jezeru, in že od daleč se je Fedot Jevgrafič zadovoljno nasmehnil: glej jo, pametno dekle. Nalomila si je bližnjih vej na jelki. Postlala si je kotanjo med kamni. Položila je na veje plašč: izkušeno dekle. Celo zanimalo ga je:

– Od kod si doma, Bričkina?

– Iz okolice Brjanska, tovariš starešina.

– Si delala v kolhozu?

– Sem delala, a še več pomagala očetu, ki je gozdar. Živela sva skupaj na meji.

– Saj, saj – gagaš dobro.

Nasmehnila se je. Rada se še smeje, se še niso odvadile.

– Nisi ničesar opazila?

– Za zdaj je še vse tiho.

– Bodi pozorna na vse, Bričkina. Se morda ne maje grmovje, ptice se ne vznemirjajo. Ti si pač človek gozda, vse razumeš.

– Razumem.

– Tako, tako ...

– Starešina je zacepetal na mestu: kazalo je, da je vse povedal, kot da je dal ukaz, kot da mora oditi, noge pa ga niso nesle. Pač, zelo je bila svojeglava, doma iz gozda, zelo dobro si je uredila prežo, zelo dobro – pa še toplota veje od nje, kot od prave ruske peči, ki se mu je prikazala med današnjo dremavico.

– LIZA, LIZA, LIZICA, KJE JE TVOJA STEZICA – ZAKAJ NE POŠLJEŠ POZDRAVČEKA, DO SVOJEGA LJUBČEKA, – je med hojo odbobnal z resnim glasom komandir in pojasnil:

– To je narodna pesem, ki jo pojo v naših krajih.

– Pa pri nas tudi ...

– Potem jo bova zapela skupaj, Lizaveta. Samo da izpolnimo borbeno povelje in potem jo skupaj zapojeva.

– Častna beseda? – se je nasmehnila Liza.

– No, saj sem rekel.

Starešina ji je razposajeno namignil, nato pa se je prvi zmedel, popravil si je kapo in odšel. Bričkina je za njim zavpila:

– No, ne pozabite tovariš starešina! Obljubili ste! ...

Ničesar ji ni odgovoril, samo smehljaj se je vso pot, vse do tja, do rezervnega položaja. Tu pa mu je nasmeh zginil z lic in začel je iskati, kam se je skrila borka Četvertak.

A borka Četvertak je sedela pod skalo na torbah. Zavila se je v plašč in potisnila roke v rokave. Pridvignjeni ovratnik je skrival njeno glavo skupaj s čepico, in med zalki je žalostno štrlel rdeč hrustav nosek.

– Zakaj si se vznemirila, tovarišica borka?

– Hladno je...

Podal ji je roko, a ona je odskočila: po neumnem je mislila, da jo je prišel zgrabit, mar ne...

– Ne misli, da sem te prišel osvajat, zaboga! Pokaži čelo. No? Pomolila je glavo ven. Starešina jo je prijel za čelo, občutil je, da je žareče. Žari. Hudič naj to vzame!

– Vročino imaš, tovarišica borka. Slišiš?

Dekle je molčalo. In žalostne oči ima kot telička. Vsakogar bodo obdolžili. Glejte to – močvirje, tovariš starešina Vaskov. Toje zakrivil presneti škorenj, tvoja gibljivost in majski severni veter. Dejansko smo izgubili enega borca – to je breme za ves odred in posebno za tvojo vest.

Fedot Jevgrafič je izvlekel svojo vojaško vrečo, snel oprtnice, zlezel z roko v vrečo: v osamelem mestu je imel najvažnejše – sveženj zdravstvene zaloge – zamašeno stekleničko špirta, sedemsto petdeset gramov in pljusnil je nekaj tekočine v čutaro.

– Boš spila tako ali pa naj razredčim?

– Kaj pa je to?

– Vodka. No, špirit?

– Zamahnila je z roko in odšla vstran.

– Oh, kaj pa vam je, kaj pa vam je! ...

– Ukazujem, da izpiješ! ... – Starešina je pomislil zahip in razredčil špirit z malo vode. – Pij, vmes je voda.

– Ne, kaj vas je prijelo ...

– Pij, brez prigovarjanja! ...

– No, kaj vam je pravzaprav! Moja mati je medicinska delavka ...

– Tukaj ni mame. Vojna je in Nemci so, da, oni so, jaz pa sem starešina Vsakov. A mame ni. Mame bodo imeli tisti, ki bodo preživeli vojno. Je dovolj razumljivo?

Izpila je, daveč se in na pol v solzah. Zaletelo se ji je, zakašljala je in Fedot Jevgrafič jo je na rahlo potolkel po hrbtu. Pa je le šlo. Solze si je razmazala z dlanmi in se nasmehnila:

– Skoraj mi je glavo odneslo! ...

– Jutri boš boljša.

Privlekel ji je jelovja. Postlal in pokril s svojim plaščem.

– Odpočij si, tovarišica borka.

– Kako pa bo z vami brez plašča?

– Zdrav sem, ne boj se. Samo ko bi ti ozdravela do jutri. Lepo te prosim, ozdravi.

Vse naokrog je utihnilo. In gozdovi, in jezera in sam zrak – vse je odšlo počivat, vse se je pritajilo.

Bilo je čez polnoč, jutrišnji dan se je začel, a o Nemcih ne sluha ne duha. Razumljivo, Rita je pogledovala Vaskova, in kosta bila na samem, je vprašala:

– Morebiti pa zaman sedimo?

– Morebiti je zares tako, – je vzdihnil starešina. – Vendarle pa menim, da imam prav. Seveda če nisi fricev z gorjačami zbegala.

Ob tem času je komandir odpovedal bedenje. Odpravil je borke na rezervne položaje, ukazal nalomiti jelovja, da bi šle spat, dokler jih ne bo zbudil. A sam je ostal tu, na izhodiščnem položaju, in Osjanina se ni odmaknila od njega.

To, da niso prišli Nemci, je spravilo Fedota Jevgrafiča v zadrego. Sicer pa ni nujno, da bi se tukaj pojavili, lahko da sošli po drugi strani do železnice, lahko da so imeli kako drugo nalogo, povsem ne to, kakršno je sam določil. Lahko da so že naredili veliko gorja: ustreliti koga iz poveljstva ali uničiti kaj pomembnega. Pojdi tedaj in pojasnуй vojaškemu sodišču, zakaj nisi prerešetal gozda in pritisnil Nemca bo steno, hudič naj vse skupaj vzame. Vojaki so se ti smilili? Prestrašil si se odkritega spopada z njimi? To ni opravičilo, če povelje ni izpolnjeno. Ne, to ni opravičilo.

– Vi bi naj za zdaj nekoliko zaspali, tovariš starešina. Ko bozarja više, vas prebudim...

Kakšno spanje, k vragu! Niti hladu ni komandir občutil, čeprav je bil samo v vojaški bluzi...

– Počakaj s spanjem, Osjanina. Spal bom večno spanje, če bom zamudil Nemca, razumeš.

– Mogoče pa zdaj spita, Fedot Jevgrafič?

– Spita?

– Seveda. Saj so tudi oni ljudje. Sami ste rekli, da je Sinjuhin greben edini udoben prehod k železnici. A do nje morajo...

– Pojdi no, Osjanina, pojdi no! Pol sto vrst, to je točno, celo več, pa še po neznanem kraju. Vsakega grma se boje... Ha?... Tako mislim.

– Tako je, starešina.

– A tako, taka je ta stvar. Povsem je mogoče, da so se zvalilipočivat. Tam je od viharja dosti podrtega drevja. In spali bodo do sončnega vzhoda.

A s sončecem... Kaj?

Rita se je nasmehnila. In spet je pogledala na dolgo, kot gledajo ženske na otročad.

– Tudi vi si do sončeca oddahnite. Jaz vas bom zbudila.

– Ni mi do spanja, tovarišica Osjanina... Margarita, kako vam je ime po očetu?

– Imenujte me enostavno Rita, Fedot Jevgrafič.

– Bova zakadila, tovarišica Rita?

– Jaz ne kadim.

– Da, v zvezi s tem, da so oni tudi ljudje, tega nekako nisem razumel. Pravilno si dodala: počivati morajo. In ti le pojdi spat, pojdi.

– Nočem spati.

– No, za zdaj lezi, iztegni noge. Najbrž Nemci godejo, ker niso navajeni, kod hodijo.

– No, in jaz imam kot nalašč dobro navado, Fedot Jevgrafič, – se je nasmehnila Rita.

Vendarle jo je starešina pregovoril in Rita je legla kar tu, na izhodiščnem položaju, na jelševje, ki ga je Liza Bričkina zase pripravila. Pokrila se je s plaščem, mislila je zadremati do zarje – in zares je zaspala.

Zaspala je trdno, brez sanj, takoj ko je legla. A zbudila se je, ko jo je starešina potegnil za plašč:

– Kaj je?

– Tiše! Slišiš?

Rita se je razkrila, zategnila krilo in vstala, da je kar poskočila. Sonce se je že odtrgalo od obzorja, skale so postale rožnate. Pogledala je: nad oddaljenim gozdom so krikajoč začele ptice letati sem ter tja.

– Ptice se oglašajo...

– Srake! ... se je tiho smejal Fedot Jevgrafič. – Srake belobočke godrnjajo, Rita. To pomeni, da nekdo gre, da jih vznemirja. Gotovo so gosti, drugače ne more biti. Prekrij se, Osjanina, dvigni borke. Takoj! Toda skrivaje, neopazno! ...

Rita je stekla.

Starešina je legel na svoje mesto – spredaj in više od drugih. Preveril je revolver, potisnil v puško naboj. Šaril je z daljnogledom od sonca po osvetljenem gozdnem obronku. Srake so krožile nad grmovjem, glasno hreščale, gostolele. Dvignile so se borke. Molče so šle na svoja mesta in legle. Gurvičeva se je priplazila k njemu.

– Zdravo, pozdravljen tovariš starešina!

– Zdravo, kako je s Četvertakovo?

– Spi. Prebudile je niso.

– Pravilno ste ravnale. Bodi poleg mene za zvezo.

– Samo ne nagibaj se ven.

– Ne bom ven štrlela, – je dejala Gurvičeva.

Srake so priletavale vse bliže in bliže, tu in tam so že vztrepetavali vršički grmovja, in Fedotu Jevgrafiču se je zazdelo celo, da je hrustnilo polomljeno vejevje pod težo stopinje. Potem pa, kot da je vse utihnilo, in srake so se nekoliko umirile, toda starešina je vedel, da na robu gozda, v grmovju sedijo ljudje. Sedijo in gledajo jezersko obalo, gozd na drugi strani, greben, preko katerega se vije pot in kjer se sedaj skriva on sam in njegove, od sna rdeče, borke.

Nastopila je skrivnostna minuta, ko en dogodek prehaja v drugega, ko se vzrok izmenjuje s posledico, ko se rojeva priložnost. V navadnem življenju človek ničesar takega ne opazi, toda v vojni, ko so živci napeti do skrajnosti, kjer se na prvi življenjski odrez znova rodi prvobitni smisel obstajanja – ozdraviti se, – postaja ta minuta realnost, fizično občutna in dolga do neskončnosti.

– No, pojdite vendar, pojdite, pojdite... – je brezglasno šepetal Fedot Jevgrafič.

Zamajalo se je oddaljeno grmovje in na obronek gozda sta zdrsnila dva vojaka. Bila sta v pegastih sivo zelenih ogrinjalih, a sonce jima je svetilo naravnost v obraz. Komandir je razločno videl vsak njun gib.

Držeč prste na petelinah brzostrelk sta poskočila z lahnim mačjim korakom proti jezeru.

Toda Vaskov ni več gledal nanju. Ni več gledal zato, ker se jegrmovje za

njunima hrbtoma kar naprej majalo, in od tam, iz globine, so še venomer hodile sivo zelene postave, držeč orožje za strel.

– Tri... pet... osem... deset... – je šepetaje štela Gurvič. – Dvanajst, štirinajst, petnajst... šestnajst... Šestnajst, tovariš starešina.

Grmovje se je umirilo. Z daljnjim vreščanjem so odletavale srake. Šestnajst Nemcev se je oziralo naokrog in počasi stopalo ob obali grebena Sinjuhin.

6

Use svoje življenje je Fedot Jevgrafič izpolnjeval povelja. Izpolnjeval dobesečno, hitro in z zadovoljstvom, kajti ravno v tem natančnem izpolnjevanju tuje volje je videl ves smisel svojega obstajanja. Kot izvrševalca gaje načelstvo cenilo, več pa od njega niso zahtevali. Bil je prenosna gred ogromnega, skrbno zmontiranega mehanizma: vrtel se je sam in vrtel je druge, ne meneč se za to, od kod se je začelo to gibanje, kam je usmerjeno in kje se končuje.

A Nemci so počasi in trdno stopali ob obali Vopskega jezera, šli so naravnost nanj in njegove borke, ki so zdaj ležale za kamenjem, so pritiskale, kot je bilo ukazano, napeta lica k hladnim puškinim kopitom.

– Šestnajst, tovariš starešina, – je skoraj neslišno ponovila Gurvič.

– Vidim, – je rekel, ne da bi se obrnil. – Stopi v vojno verigo, Gurvič. Osjanini pa reci, naj brez odlašanja razvrsti borke na rezervni položaj. Skrivoma, samo skrivoma! ... Stoj, kam hočeš? ... Bričkino pošlji k meni. Plazi se, tovarišica prevajalka. Od zdaj bomo živeli plazeč se po zemlji.

Gurvič se je odplazila, prizadevno se je vijugala med kamenjem. Komandir si je hotel še nekaj izmisliti, hitro skleniti, toda v glavi mu je bilo nenavadno prazno, samo ena želja, ki jo je leta in leta gojil, ga je nadležno mučila. Takoj, še to sekundo sporoči komandi, da se je situacija spremenila, daje nemogoče s svojimi silami obraniti kirovsko železnico niti kanal tovariša Stalina.

Njegov odred je začel odhod: nekje je zažvenketala puška, drugje se je odkrušil kamen. Ti zvoki so fizično odmevali v njem, in čeprav so bili Nemci daleč in še ničesar niso mogli slišati, je občutil Fedot Jevgrafič najresnejši strah. Oh, potreboval bi mitraljez s polnim diskom in še seveda rezervnega! Da ne bi šlo narobe, bi potreboval še tri avtomate in spretno fanto... Toda ni imel niti mitraljezov niti fantov, imel je petero smehljajočih se deklet pa po pet nabojnih vložkov za vsako puško. In zaradi tega je oblival pot starešino Vaskova tistega rosnega majskega jutra...

– Tovariš starešina... Tovariš starešina...

Komandir si je z rokavom prizadevno otrl pot, šele nato se je obrnil. Pogledal je v bližnje široko odprte oči in pomežiknil:

– Dihaj bolj veselo, Bričkina. To je celo bolje, da jih je šestnajst.

– Si razumela?

Zakaj je šestnajst diverzantov bolje kot dva, ni začel pojasnjevati starešina, toda Liza mu je pritrjevala pokimala in se nezaupno nasmehnila.

Pot nazaj dobro poznaš?

– Seveda, tovariš starešina.

– Glej: frice vleče bolj na levo proti borovju. Idi skozenj inse drži na robu obale ob jezeru navzdol.

– Tam, kjer ste sekali veje?

– Fant od fare si! Od tam pojdi k rečnemu rokavu. Naravnost, tam ne kreni s poti.

– Da, vem, tovariš...

– Čakaj malo, Lizaveta, pomiri se. Glavna stvar pa je močvirje, si razumela? Gaz je ozka, na levo in desno je močvirje. Orientir je breza. Odbreze pojdi naravnost k dvema borovcema, ki sta na otoku.

– Aha.

Tam si nekoliko odpočij, takoj ne lezi naprej. Z otočka zavij proti obgorelemu panju, pri katerem sem odstranjeval mlako.

Točno proti njemu pojdi: dobro je viden.

– Aha.

– Javi Kirjanovi naš položaj. Mi bomo tu s frici malo poplesali, a dolgo ne bomo vzdržali, sama razumeš.

– Aha.

– Puško, vrečo, plašč – tu pusti. Brez prtljage dirjaj.

– To pomeni, da moram zdaj na pot?

– Ne pozabi palice za močvirje.

– Aha. Takoj stečem.

– Hiti, Lizaveta, ljubica.

Liza je molče prikimala in se že oddaljila. Prislonila je puško h kamnu, začela je jemati nabojnico z jermena, ves čas je pričakujoče pogledovala starešino. Toda Vaskov je gledal Nemce in tako ni videl njenih zbeganih oči. Liza je previdno vzdihnila, zategnila krepkeje jermen, skočila je in stekla k borovju, nekoliko je prekrizala noge, kot to delajo vse ženske na svetu.

Diverzanti so bili že čisto blizu – dobro je bilo videti njihove obraze, – a Fedot Jevgrafič je iztegnjen še venomer ležal na kamenju. Z enim očesom je škilil na Nemce, a z drugim na borov gozdiček, ki se je začel pri grebenu in se vlekel do obrobja gozda. Dvakrat sta se tam zamajali krošnji, zazibali sta se narahlo, kot da bi jih zadela ptica, in pomislil je, da je pravilno ravnal, ko je poslal ravno Lizo Bričkino.

Ko se je prepirčal, da niso opazili diverzanti zveznega načina, je postavil puško na varovalo in se spustil za kamen. Tukaj je zgrabil puško, ki jo je pustila Liza in je naravnost stekel nazaj, s šestim čutom je uganil, kam je treba postaviti nogo, da ne bi bilo slišati teptanja.

– Tovariš starešina! ...

Zagnale so se kot vrabci na konopljo. Celo Četvertak je pomolila glavo iz plašča. Nered, seveda: potrebno bi bilo zavpiti, poveljevati, Osjanini pokazati, da ni postavila straže. Po komandirsko je že odprl usta in pridvignil obrvi, a ko je pogledal v njihove napete oči, je rekel kot v brigadnem naselju:

– Slabo je s to zadevo, dekleta.

Hotel je sesti na kamen, toda Gurvičeva ga je nenadoma zadržala, hitro mu je podtaknila svoj plašč. Hvaležno ji je prikimal, sedel in vzel tobačni mehur. Borke so se razvrstile pred njim in molče spremljale z očmi, kako si zvija cigareto. Vaskov je pogledal Četvertakovo:

– No, kako je s tabo?

– Dobro. – Ni se nasmehnila: ustnice je niso ubogale. – Dobro sem spala.

– Torej, šestnajst jih je. – Starešina si je prizadeval mirno govoriti, a zavoljo tega je vsako besedo otipaval. – Šestnajst brzostrelk, to je moč. S frontalnim napadom je ne zaustaviš. In da je ne bi zaustavil tudi ne gre, čez kakšne tri ure bodo tukaj, tako je treba računati.

Osjanina in Komelkova sta se spogledali, Gurvičeva je na kolenih ravnala krilo, a Četvertakova ga je gledala s široko razprtimi očmi, nemežikajoče. Komandir je zdaj vse opazil, vse videl in slišal, čeprav si je med kajenjem ogledoval svojo cigaro.

– Bričkino sem poslal v razporeditev, – je rekel čez čas.

– Na pomoč je treba računati šele proti noči, ne prej. A do noči, če se spopademo, ne bomo vzdržali. Na nobenem položaju ne bomo vzdržali, zato ker imajo šestnajst avtomatov.

– Kaj bomo gledali, kako bodo šli mimo? – je tiho vprašala Osjanina.

– Ne smemo jim dovoliti, da bi šli čez greben, – je rekel Fedot Jevgrafič. – Potrebno jih je zbiti s poti. Naj gredo naokrog Legontovega jezera. A kako? Z bojem jih ne moremo zadržati. Poročajte, kako mislite.

Najbolj se je starešina bal, da bi opazile njegovo zmedenost. Zavohale, s svojo notranjostjo začutile in tedaj – tedaj bi bilo vsega konec. Končana njegova premoč, končana komandirska volja, a z njo tudi zaupanje vanj. Zato je posebej mirno govoril, preprosto, tiho, zato je tudi kadir tako, kot da bi sedel na pragu kmečke koč, potem ko se je primaknil k sosedam. A sam je mislil in mislil, mozgal s težkimi možgani, obsesaval je vse možnosti.

Za začetek je ukazal vsem borkam pozajtrkovati. Skoraj bi se vznemirile. Izvlekel je slanino iz vreče. Ni znano, kaj je nanje bolj delovalo – slanina ali komanda. Začeli so jesti z užitkom. Fedotu Jevgrafiču je postalo žal, da je v razburjenju Lizo Bričkino natešče poslal v takšno daljavo.

Po zajtrku se je komandir prizadevno obril s hladno vodo. Britev je bila še očetova, nabrusil jo je ob pas, a ni bila kriva samo britev, na dveh mestih se je urezal. Rani je zalepil s časopisnim papirjem pa še Komelkova je potegnila iz vreče kolonjsko vodo in mu je sama zarezi razkužila. Vse to je počenjal mirno, nehite, no, čas pa je mineval in misli v njegovi glavi so udarjale kot ribice v plitvi vodi. Nikakor jih ni mogel strniti in obžaloval je spoznanje, da ne more vzeti sekire in nasekati drv: gledaš, kako bi si odpočil, nepotrebno bi splahnelo, in našel bi izhod iz tega položaja.

Seveda pa se Nemci niso tukaj zbrali zaradi boja; to je jasno razumel. Šli so po odročnem kraju, previdno in daleč so poslali izvidnico. Zakaj? Pač zato, da jih ne bi odkril nasprotnik, da se ne bi spuščali v streljanje, da bi takole tiho, neopazno zdrsnili skozi morebitne zapreke k osnovnemu cilju. To pomeni, da bi bilo dobro, ko bi sovražnika oni zagledali, on jih ne bi opazil. Tedaj bi, po vsej verjetnosti, šli drugam, da bi se pretihotapili v drugi smeri. A druga smer je okrog jezera Legontova: en dan in eno noč hoje. Sicer pa, koga jim lahko pokaže? Štiri dekleta in samega sebe.

Torej, zadržati jih je treba, poslali bodo izvidnico, ki bo preučila, da je v tej zasedi ravno petero borcev. A potem?... Potem, tovariš starešina Vaskov, nikamor ne bodo odšli. Oblegali jih bodo brez strela in s petimi noži bodo pokončali ves tvoj odred. Saj vendar niso neumni, da bi se umaknili pred štirimi

dekleti pa starešino s pištolo in se začeli znova klatiti po gozdovih. Ves ta preudarek je Fedot Jevgrafič pojasnil borkam – Osjanini, Komelkovi in Gurvičevi; ko se je naspala Četvertakova, je sama sklenila iti na stražo. Vse to je povedal odkrito in dodal:

– Če si pred poldrugo uro drugega ne bom izmislil, bo tako, kot sem rekel. Pripravite se.

– Pripravite se... A kaj se tako obotavljate? Na drugi svet, kaj! In zato ni treba hiteti, čim počasneje, tem bolje...

No, tudi on se je pripravljaj. Iz vreče je potegnil granato, očistil pištolo, nož je nabrusil na kamnu. Glej ga, to je vsa priprava: dekleta se niso ukvarjala s tem. Šušljala so med seboj in se prepirala malo bolj vstran. Potem so pristopila k njemu:

– Tovariš starešina, kaj pa, če bi frici srečali gozdarje?

Vaskov ni razumel: kakšne gozdarje? Kje? Saj je vojna, gozdovi so prazni, same ste videle. Začele so pojasnjevati, in – je preudarjal komandir. Preudaril je: kakršenkoli del vojske naj bi tu bil – ima svojo razmestitev. Točne meje: sosedi so znani in straže na vseh vogalih. A gozdni delavci – tiso v gozdu. Lahko jih razmestim po brigadno: išči jih tam po goščavi. Ali jih bodo iskali Nemci? Komaj da: to je nevarno. Samo malo poglej – in dovolj je, sporočili bodo, kamor je potrebno. Zato pa ni nikdar znano, koliko duš skriva gozd, kje so, kakšno zvezo imajo...

– No, dekleta, pogumne borke ste!...

Zadaj, za rezervnimi položaji je tekla rečica, plitka, a žuboreča. Za rečico se je tik do vode spuščal gozd, neprehodna goščava trepetlik, odburje podrtih dreves in grmada jelk. Dva koraka odtod se je človeško oko uprlo v živo zeleno steno podrasti. In nikakršni zeissovi⁴ daljnogledi se niso mogli prebili skozenjo, da bi videli kako se spreminja in določili njeno globino. Ravno to mesto je imel v mislih Fedot Jevgrafič, ko je pripravljaj izvršilni načrt za dekleta.

Položaj naj bi bil v samem središču, da bi Nemci nanje šli čisto naravnost. Za tja je odredil borki Četvertakovo in Gurvičevo. Ukazal je kresove žgati, da bi bili kar se da dimasti, kričati in vpiti, da bi odmevalo po gozdu. A iz grmovja je potrebno vseeno pogledati, se za trenutek tu in tam pokazati. Velel je sneti škornje, čepice, jermenje – vse, kar bi namigovalo na uniformo.

Sodeč po pokrajini, bi utegnili Nemci obiti te kresove, in sicer samo z leve strani: z desne je kamenje – skale, naravnost pa je rečica, tukaj pač ni nobenega prehoda. Da bi bilo vse bolj prepričljivo, je tja poslal Osjanino. Ukaz je bil: naglo švigati, šumeti in kuriti kresove. A tisti levi bok pritegniti k sebi; poklical je Komelkovo: drugega izhoda – prekritja ni bilo. Tembolj, ker teče tukaj rečica med dvema ovinkoma: v primeru, da bi frici vseeno skušali prebresti reko, bi on dva ali tri od tod podrli, da bi lahko dekleta odšla in se razbežala.

Ostalo je malo časa, in Vaskov je ojačal stražo še za enega človeka; z Osjanino in Komelkovo se je hitro začel pripravljati. Medtem ko so one vlačile suhljad (naj slišijo, naj bodo pripravljeni!), je on s sekiro podsekaval drevje. Sekal je više, dokaj hrupno. Zasekaval pa je tako, da je padlo drevo od udarca,

⁴ Ime po nemškem mehaniku Zeissu in industrijalcu optičnih instrumentov.

nato je stekel k naslednjemu. Od potu je imel grenkobo v očeh, nevzdržno so pikali komarji, toda starešina je sekal, posekaval kar naprej, ne glede na to, da je komaj dihal – vse dotlej, dokler ni pritekla Gurvičeva s sprednjega opazovališča. Z druge strani je zamahovala:

– Gredo, tovariš starešina! ...

Na položaje, – je dejal Fedot Jevgrafič. – Na položaje, dekleta, samo prosim vas: bodite pozorne, pazite. Skačite za drevjem, ne za grmovjem. In vpijte, da bo kar odmevalo ...

Njegove borke so se razbežale. Samo Gurvičeva in Četvertakova sta mrgoleli na drugem bregu: Četvertakova si še ni mogla odvezati povojev, s katerimi je bilo povezano njeno stopalo. Pristopil je starešina:

– Počakaj, te bom prenesel.

– No, kaj vam pa je, tovariš ...

Počakaj, – sem rekel. Tukaj sta voda in led, ti pa si bolna.

– Starešina je pogledal, kje bi bilo udobneje, zgrabil je rdečearmejko v naročaj (malenkost: okrog tri pude, ne več). Prijela ga je z roko za tilnik, nenadoma pa je zardela, rdečica se je lotila skoraj do brade:

– Kot da bi bila majhna, tako ravnate z mano ...

Starešina se je hotel z njo pošaliti – saj ni bil lipov bog, a vendarle, – rekel pa je nekaj čisto drugega:

– Po vlažnem posebej ne tekaj tam.

Voda je skoraj do kolen – hladna, da te kar reže.

Spredaj je stopicala Gurvič, krilo si je pridvignila. Cepetala je s suhimi nogami, da bi obdržala ravnovesje, je omahovala s škornji. Pogledala je nazaj:

– No in vodica – br – br! ...

In spodnji del krila je spustila, ga vlačila po vodi.

Komandant je zakričal srdito:

– Pridvigni spodnji rob krila!

Ustavila se je in se nasmehnila:

– To povelje ni iz pravil, Fedot Jevgrafič ...

– Dobro je, le šalim se!

To je bilo Vaskovu všeč. In na njegovem boku je že Komelkova kresove zažigala, zato je bil dobre volje. Zavpil je, kolikor je mogel:

– Dajte dekleta, z vso brzino in bolj veselo! ... Od daleč se je odzvala Osjanina:

– Hija-hija! ... Ivan Ivanovič, pripelji tovorni voz! ...

Kričale so in valile posekana drevesa. Av-av so vpile in prižigale kresove. Tudi starešina je tu in tam vzkliknil, da bi se zaslišal tudi moški glas, sicer pa je čepel v vrbovju, predirno je opazoval grmovje na drugi strani.

Dolgo ni bilo tam ničesar videti, celo njegove borke so bile utrujene od kričanja. Že vse drevje, kar ga je posekal, je bilo prevrnjeno. Osjanina in Komelkova sta to storili. Sonce je že vzšlo nad gozdom in osvetlilo rečico, a grmovje s te strani je bilo negibno in molčeče.

– Morebiti pa so odšli? ... – je zašepetala nad očesom Komelkova.

Hudič jih naj vzame, morebiti pa so odšli. Vaskov pač ni stereotrobenta, lahko da jih ni opazil, ko so se plazili k obali. Oni so tudi vsega vajeni: v takšno akcijo pač ne pošljejo kogarkoli ... To je kar tako pomislil. Kratko je rekel:

– Čakaj.

In znova se je v grmovje do zadnje vejice, ki jo je poznal, vpil z očmi. Tako je gledal, da se mu je utrnila solza iz očesa. Zamežikal je, se otrl z dlanjo, in vztrepetal: skoraj nasproti, čez rečico, je jelševje vztrepetajo, pred njim je zdrsnilo na jasi, zaraslo z rjasto ščetino, mlado lice.

Fedot Jevgrafič je stegnil roko nazaj, otipal okroglo koleno in ga stisnil. Njegovega ušesa se je dotaknila z ustnicami Komelkova:

– Vidim ...

Še eden je zdrsnil nekoliko nižje. Dva sta prišla k obali, brez nahrbtnikov. Ko sta prišla za strojnice, sta otipavala z očmi glasni nasprotni breg.

Vztrepetalo je srce Vaskova: izvidnica! To pomeni, da so vendarle sklenili otipati goščavo, prešteti gozdne delavce, najti med njimi odprtino. Vse je vzel hudič, vso zamisel, vse kričanje, dim in posekana drevesa. Nemci se niso prestrašili. Zdaj bodo šli, smuknili v grmovje in kot kače se bodo zvijali proti dekliskim glasovom, proti dimu in šumenju. Prešteli jih bodo na prste, se posvetovali in bo po njih ...

Fedot Jevgrafič je na rahlo, boječ se premakniti vejico, potegnil pištolo. Ta dva bo verjetno pihnil, še v vodi, na pohodu. Seveda pa bodo potem udarili po njem iz vseh ostalih strojnic, no dekleta bodo, povsem mogoče, uspela pobegniti in se poskriti. Samo ko bi Komelkovo odposlal.

Obrnil se je: zadaj je klečala Jevgenija, čez glavo si je slačila vojaško bluzo, šinila na zemljo, skočila, kot da se ni ničesar bala.

– Stoj! ... je zašepetal starešina.

Raja, Vera, pojdite se kopat! ... je zveneče kriknila Ženka in je naravnost, lomeč grmovje, stekla k vodi.

Fedot Jevgrafič se je, ne vem zakaj, zgrabil za bluzo in jo stisnil k prsim. A bujna Komelkova je že odšla na kamnito, zalito od sonca, rečno strugo.

Vztrepetale so veje nasproti in skrile sivo zelene postave. Jevgenija je počasi, trepetajoč v kolenih, pritegnila krilo, srajco, pogladila z rokami črne kopalke in hipoma, z zvenečim glasom zapela:

Zacvetele jablane in hruške,

Zaplule so meglice nad reko ...

Ah, lepa je bila sedaj, pravi čudež, kako je bila lepa! Visoka, belokožna, prožna – deset metrov od brzostrelk. Nehala je peti, stopila v vodo, nagajivo kričala, šumeče in veselo je začela brizgati po vodi. Brizgi so se svetili na soncu in tekli po prožnem, toplem telesu, a komandir je pritajeno dihal in z grozo čakal na rafal. Glej, zdaj zdaj bo udaril – in prelomila se bo Ženka, pljusnila z rokami in ...

Molčalo je grmovje.

– Dekleta, pojdite se kopat! ... – je zveneče in radostno vpila Komelkova, plesaje v vodi. – Pokličite Ivana! ... Ej, Vanjuša, kje si?... Fedot Jevgrafič je odvrigel njeno bluzo, vtaknil v tok revolver, se skobacal po vseh štirih globlje v goščavo. Zgrabil sekiro, in ko se je nekoliko oddaljil, je srdito udaril po boru.

– Ha-ha, že grem! ... je zadonel njegov glas in znova udaril po deblu.

– Takoj pridem, počakaj! ... Oho-o-o! ...

Še nikdar ni tako hitro podiral dreves – in od kod se je vzela moč. Potisnil je deblo z ramenom, ga treščil na suho jelovje, da bi bilo več šuma. Sopihaajoč se je splazil nazaj, na mesto, od koder je opazoval.

Ženka je že stala na obali, obrnjena je bila bočno proti njemu in Nemcem. Mirno si je oblačila tanko srajco, in svila se je prilepljala, vpijala v telo in ga zmočila, postala je skoraj prozorna od poševnih žarkov sonca, ki so jo žgali s smeri gozda. Tega se je seveda dobro zavedala, prav zato je nehite in lahkotno prepogibala svoje telo, ko si je popravljala na hrbtu lase. Boleče je stisnilo Vaskova za srce, ker je spet pričakoval rafal, ki bo vsak čas udaril iz grmovja in iznakazil ter zlomil to bujno, mlado telo.

Ženka se je zablistala v svoji belini, ko si je slačila mokre kopalke, čeprav je imela srajco. Kopalke je ožela in skrbno položila na kamenje. Tam je sedla, iztegnila noge in obrnila proti soncu razpuščene lase.

A oni breg je molčal, molčal, in nikjer se ni primaknilo grmovje, in Vaskov je pozorno opazoval, ni mogel razumeti, ali so še tam Nemci ali pa so že odšli. Ugibati ni imel časa in komandir je na hitro slekel vojaško bluzo, vtaknil v hlačni žep pištolo, glasno je lomil suhljad in odšel na obalo.

– Ti, kje si? ...

Hotel je veselo vzklikniti, a mu ni uspelo, pri grlu ga je stiskalo. Stopil je iz grmovja na plan, na čistino – srce so mu skoraj zlomila rebra od strahu. Pristopil je h Komelkovi:

– Iz rajona so telefonirali: vsak čas bo avtomobil tu. Zato se obleci. Dovolj si zagorela.

Zavpil je nekaj z one strani, a kaj je Komelkova odgovorila, ni razumel. Ves čas je imel pred sabo cilj – Nemci so v grmovju. Tako je bil usmerjen tja, da se mu je zdelo, če se bo premaknil list, ga bo slišal, ulovil, padel za okrogel kamen in izvlekel pištolo. No, za zdaj se ni tam nič premaknilo.

K njemu je stopila Ženka in ga prijala za roko, sedel je poleg nje in nenadoma zagledal, da se smehlja, da ima oči na široko odprte, da je v njih polno groze kot solza. In ta groza je živa in težka kot živo srebro.

– Pojdi od tod, Komelkova, – je na vse kripnje, smejoč se, dejal Vaskov.

Ona je še nekaj govorila, celo smejala se je, a Fedot Jevgrafič ni mogel ničesar slišati. Odpraviti jo je treba, odpraviti nemudoma za grmovje, zato ker ni mogel več vsakega trenutka šteti, kdaj jo bodo ubili. No, da bi se laže izteklo, da prekleti frici ne bi silili naprej, da je vse to igra, da mešajo nemške glave, si je bilo potrebno nekaj izmisliti.

– Dobra beseda ti ne zaleže – pokazal ti bom ljudi! – je zarjul nenadoma starešina in vzel s kamnov njeno oblekco – zdaj me pa dohiti! ...

Ženka je zacvilila, kot je bilo treba, skočila in se pognala za njim. Vaskov je najprej nekoliko tekal po obali, se obrnil vstran, a potem je zdrsnil v grmovje, se zaustavil šele tedaj, ko je bil v gozdu.

– Obleci se! Dovolj je igranja z ognjem! Dovolj! ...

Vrgel ji je krilo, ko se je obrnil, a ona ga ni vzela, samo roka je ostala v zraku. Ozmerjati jo je hotel, se ozrl, a borka Komelkova si je zakrila obraz, sedla na zemljo, se skrčila, in njena okrogla ramena so se stisnila pod ozkimi trakovi srajce ...

Šele potem so se smejali. Potem ko so spoznali, da so Nemci odšli. Hohotali so se zahripli Osjanini, Gurvičevi, umazani Četvertakovi, Ženki, kako je prevarala frice in starešini Vaskovu. Do solz, do utrujenosti so se smejali, in on se je smejal, čeprav je nenadoma pozabil, da je starešina po položaju, a vedel je samo, da so potegnili Nemce za nos, spretno so jih prevarali,

razposajeno. Ti Nemci morajo zdaj v strahu in nemiru teptati okrog jezera Legontova dan in noč.

– No, zadosti je zdaj! ... – je govoril Fedot Jevgrafič prekinjeno od veselja. Zdaj ima vsa dekleta, ni treba kamorkoli oditi, seveda če bo Bričkina pravočasno pritekla.

– Pritekla bo, – je hripavo dejala Osjanina, in vse so se spet začele smejati, zato ker je bil smešno nizek njen glas. – Ona je hitra borka.

– Dajmo no, popijmo malo na to stvar, – je dejal komandir iz potegnili srcu drago čutaro. – Popijmo, dekleta, na njene hitre nožice pa na vaše razumne glave! ...

Vsi so se hkrati zahohotali, brisače so postlala dekleta po kamenju, začela so rezati kruh, slanino in ribe. Vse so enakomerno razdelili. In med tem ko so se ukvarjale s temi babjimi posli, je starešina, kakor se spodobi, sedel nekoliko vstran, kadil, čakal, kdaj ga pokličejo k mizi, in utrujeno mislil, da je najstrašnejše že minulo ...

7

Liza Bričkina je vseh devetnajst let preživela z občutkom jutrišnjega dne. Vsako jutro se je je lotevala nevzdržna slutnja slepe sreče, in takoj po tem je sledil izčrpavajoči materin kašelj, ki je potiskal njeno praznično srečanje na jutrišnji dan. Ni je ubijal, ne zanikal, ne odmikal.

– Umrla bo mati, – je strogo svaril oče.

Pet let od dne do dne jo je pozdravljal s temi besedami. Liza je šla v hlev, da je nakrmila prase, ovce in starega državnega konja. Mater je umivala, predstavljala in z žličko hranila. Kuhala je kosilo, pospravljala hišo, očetovo sobo in prinašala iz vaške potrošniške zadruge kruh. Njene kolegice so že zdavnaj končale šolo: nekatere so se šle učiti, nekatere so se omožile, a Liza je hranila, umivala, pospravljala in spet hranila. In čakala jutrišnjega dne.

Ta jutrišnji dan se v njeni zavesti ni nikdar povezoval z materino smrtjo. Težko se je spominjala tega, ker je bilo v samo Lizo vloženo toliko človeških življenj, da v njej ni bilo mesta za predstavljanje, kaj je to smrt. V primerjavi s smrtjo, na katero je s tako nadležno strogostjo opominjal oče, je bilo realno življenje razumevanje, ki je oprijemljivo; skrivalo se je nekje v sijočem jutri. Za zdaj je Liza s strani obšla ta izgubljeni v gozdovih odred, toda trdno je vedela, da to življenje obstaja, da je vnaprej določeno zanj, da se ga je nemogoče izogniti, kot je nemogoče, da ne bi dočakala jutrišnjega dne. A čakati je Liza znala.

S štirinajstimi leti se je začela učiti te velike ženske umetnosti. Od šole se je utrjala zaradi materine bolezni. Čakala je, da bi se znova vrnila v razred, potem na srečanja s kolegicami – ob redkih prostih večerih v majhnem okroglem prostoru pri klubu – potem pa ...

Potem pa se je zgodilo tako, da ji nenadoma ni ostalo nič več, na kar bi mogla čakati. Njene kolegice so se ali učile ali pa že delale daleč od nje, s

svojimi interesi, ki jih je sčasoma prenehala občutiti. Fantje, s katerimi se je bilo nekdanj mogoče enostavno pogovoriti in se nasmejati v klubu pred filmsko predstavo, so sedaj postali tuji in posmehljivi. Liza se je začela ogibati ljudi, izogibala se je tudi veselih družčin, potlej pa je za vselej prenehala hoditi v klub. Tako so odhajala njena otroška leta, in skupaj z njimi njeni nekdanji prijatelji. A novih ni bilo, zato ker nihče, razen okornih logarjev, ni prihajal na svetlobo petrolejke k oknom. In Lizi je bilo grenko in strašno, ker ni vedela, kaj prihaja po minulem otroštvu. V zmedu in tesnobi je minila globoka zima, a spomladi je oče pripeljal na tovornem vozu lovca.

– Nekaj časa bi pri nas rad prebival, – je rekel oče hčeri. – Samo, kje bi ga nastanili? Pri nas umira mati.

– Senik imate, verjetno?

– Hladno je še, – je plašljivo rekla Liza.

– Dajte mi dolg kožuh, ga imate?

Oče in gost sta v kuhinji dolgo pila vodko. Za špansko steno se je naporno dušila v kašlju mati. Liza je stekla v klet po zelje, spekla jajca na oko in poslušala.

Oče je več govoril. Kozarček za kozarčkom je vlival vase vodko, s prsti jemal iz skled zelje, pihal v kosmata usta, se davil in govoril ter govoril:

– Ti, dobri človek, čakaj čakaj malo. Življenje je kot gozd, redčiti ga je treba, čistiti, ali ni tako? Počakaj. Suho drevje je tam, bolna debla, podrast. Ali ne?

– Potrebno ga je čistiti, – je pritrdil gost. – Ne redčiti, a čistiti. Tudi plevel očistimo z njive.

– Tako, – je rekel oče. – Tako, počakaj. Če je gozd, potem mi gozdarji to razumemo. Tukaj razumemo, če je to gozd. A če je to življenje? Če je toplo, beži življenje in šumi, šumi.

– Volk na primer...

– Volk?... – se je naježil oče. – Volk te moti? A zakaj te moti? Zakaj?

– A zato, ker ima zobe, – se je nasmehnil lovec.

– A je on kriv, ker se je rodil kot volk? Je kriv? Ne – ne, dragi človek, mi smo ga obtožili. Sami smo ga obtožili, a njega nismo vprašali. Daj roko na srce?

– No, veš, Petrovič, volk in vest sta nezdružljiva pojma.

– Nezdružljiva?... No, a volk in zajec – sta združljiva? Počakaj z brundanjem, počakaj, dragi človek! ... Dobro, ukazano je imeti volkove za sovražnike prebivalstva. Dobro. Imeli smo takšno pojmovanje, vsenarodno, vsenarodno in postreljali smo volkove po vsej Rusiji. Vse! ... – Kaj bo potem?

– Kako to misliš? – se je smehljaj lovec. – Divjadi bo veliko...

– Malo! ... je zarjul oče in z vso močjo udaril s kosmato roko po zveneči sedežni deski. – Malo, razumeš? Živali morajo tekati, da bi obstajalo zdravje. Tekati, dragi človek, razumeš? A da bi tekale, je potreben strah, da te lahko požro. Tako je. Seveda, življenje je lahko samo enolično. Mogoče je to storiti. Samo zakaj? Da bi bilo mirovanje? Saj se bodo zajci zdebili, polenobili brez volkov. Kaj pa potem? Svoje volkove bomo začeli gojiti ali v tujini kupovati za strah.

– A tebi, morebiti, niso zaplenili kulaškega posestva, Ivan Petrovič? – je nenadoma tiho vprašal gost.

– Kaj bi mi vzeli kulaštvo? – je vzdihnil gozdar. – Dobička imam dve pesti

pa še ženo s hčerjo. Nedonosno jim je, da bi mi vzeli kulaštvo.

– Njim? ...

No, nam? – Oče je pljusnil v kozarca in trčil. – Jaz nisem volk, dragi človek, jaz sem zajec. – Nato je srknil preostanek iz kozarca, zaropotal s stolom, ko se je dvignil, kosmat kot medved. Pri vratih se je zaustavil.

– Spat grem. Tebe pa bo pospremila hči. Pokazala ti bo, kam boš šel.

Liza je tiho sedela v kotu. Lovec je bil iz mesta, belozob in še mlad, in to jo je vznemirjalo. Neprekinjeno ga je ogledovala, pravi čas je odmaknila oči. Bala se je, da bi se srečal z njenim pogledom, bala se je, da bo spregovoril, lahko bi se zgodilo, da bi odgovorila prav ali pa neumno.

– Vi imate neprevidnega očeta.

– On je rdeči partizan, – je naglo povedala.

– To mi vemo, – se je nasmehnil gost in vstal. – No, peljite me spat, Liza.

Na seniku je bilo temno kot v rogu. Pri vходу se je Liza zaustavila, za trenutek pomislila, vzela je za gosta dolg kožuh in trd vzglavnik. – Tukaj počakajte.

Po majavi lestvi se je spravila na vrh, tipaje razgrnila seno in nanj dala vzglavnik. Lahko bi šla dol, poklicala gosta, a je previdno prisluhnila in se še kar plazila po temi, po mehkem lanskoletnem senu, ga zbijala in nastiljala bolj udobno. V življenju bi Liza nikdar ne priznala sama sebi, da čaka na škripanja stopničk pod njegovimi nogami, hoče vihravega in nesmiselnega srečanja v temi, njegovega dihanja, šepeta in celo grobosti. Ne, nikakršne grešne misli ji niso prišle v glavo: enostavno se ji je zahotelo, da bi ji nenadoma začelo na vso moč biti srce, da bi se izpolnilo tisto megleno, žareče, posvetlikalo v daljavi in izginilo.

Toda nihče ni škripnil z lestvijo, in Liza se je spustila navzdol. Gost je pri vходу kadil in ona je srdito rekla, naj mu ne pride na misel kaditi na seniku.

– Vem, – je rekel in poteptal ogorek. – Lahko noč!

In odšel je spat, Liza pa je stekla v hišo umivat posodo. In medtem ko je umivala, je previdno, kar ni bila njena navada, skrbno obrisala vsak krožnik, spet je s strahom in upanjem pričakovala trkanja na okno. In spet ni nihče potrkal. Liza je upihnila svetilko in odšla v sobo, slišala je že privajeni kašelj matere in težko hropenje napitega očeta.

Vsako jutro je gost izginil od doma in se pojavil šele pozno zvečer, lačen in utrujen. Liza je zanj kuhala, jedel je hitro, toda brez pohlepnosti, in to ji je bilo všeč. Ko je pojedel, ni odšel takoj na senik, a Liza je ostajala v hiši, zato ker ji ni bilo več treba postiljati.

– Kako je to, da z lova ničesar ne prinašate? – je rekla, ko si je nabrala smelosti.

– Ne gre po sreči, – se je nasmehnil.

– Samo shujšali ste, – je ne gledajoč ga nadaljevala. – Mar jeto oddih?

– To je prekrasen oddih, Liza, – je vzdihnil gost. – Na žalost se je tudi končal: jutri odpotujem.

– Jutri? ... – je z upadlim glasom znova vprašala Liza.

– Da, zjutraj. Pa saj niste ničesar ustrelili. Ali ni smešno, zares smešno?

– Smešno, – je žalostno rekla.

Več se nista pogovarjala, no, komaj je odšel, je Liza nekoliko pospravila kuhinjo in smuknila na dvorišče. Dolgo je brodira okrog senika, poslušala, kako

vzdihla in pokašljevala gost, grizla prste, a potem je tiho odprla vrata in hitro, bala se je, da si ne bi premislila, zlezla na senik.

– Kdo je?... – je tiho vprašal.

– Jaz, – je rekla Liza. – Morebiti je treba popraviti posteljo...

– Ni potrebno, – ji je segel v besedo. – Pojdi spat.

Liza je molčala, sedeč nekje čisto poleg njega v dušeci temi senika. Slišal jo je, kako je na vso moč zadrževala dihanje.

– Kaj, je dolgočasno?

– Dolgočasno, – je komaj slišno dejala.

– Neumnosti ni treba počenjati niti če je dolgočasno.

Lizi se je zdelo, da se smeji. Bila je jezna, sovražila je njega in sebe ter kar naprej sedela. Ni vedela, zakaj sedi, tako kot tudi ni vedela, zakaj je šla semkaj. Skoraj nikdar se ni jokala ker je bila osamljena in se je tega navadila, a zdaj si je najbolj na svetu želela, da bi se je usmili. Da bi govorili laskajoče besede, jo božali po glavi, tolažili in – tega še sama sebi ne bi priznala, – morebiti tudi poljubili. Ni pa mogla reči, da jo je zadnjikrat poljubila mati pred petimi leti in da ji je ta poljub potreben zdaj kot poroštvo prekrasnega jutrišnjega dne, zavoljo katerega je živela na zemlji.

– Pojdi spat, – je rekel. – Utrujen sem, zgodaj moram odpotovati. In je zazelhal. Dolgo, ravnodušno, z ječanjem.

Liza si je grizla ustnice, se pognala navzdol, do bolečine se je udarila v koleno in je zdrvela na dvorišče, močno je zaloputnila vrata.

Zjutraj je slišala, kako je oče zapregel državnega Dimka, kako se je gost poslavljajal od matere, kako so škripala vrata. Ležala je in se pretvarjala, kot da spi, a izpod zaprtih vek so tekale solze.

Proti kosilu se je vrnil, malo nasekan, oče. S potrkanjem je sipal iz kape na mizo bodljive modrikaste kocke sladkorja in rekel začudeno:

– A je živina, veš, tisti naš gost! Ukazal je, naj nam dajo sladkorja, vidiš koliko. Mi ga že nismo videli v vaški potrošniki zadrugi celo leto. Dobil sem ga cele tri kilograme. Potem je utihnil, dolgo se je trepljal po žepih. Iz tobačnega mehurja je izvlekel zmečkan kos papirja:

– Primi.

»Ti se moraš učiti, Liza. V gozdu boš postala povsem divja. Avgusta pripotuj: vpisal te bom na tehnikum z internatom«. Podpis in naslov. In nič več ni bilo napisano – niti pozdrav.

Čez mesec dni je umrla mati. Vedno mračni oče je zdaj povsem pozverel, pil je kot iz škafe, a Liza je kot prej čakala jutrišnjega dne, močnejše je zapirala ponoči vrata pred očetovimi prijatelji. No, od danes je bil ta jutrišnji dan tesno povezan z avgustom, in ko je zaslišala pijano kričanje za steno, je Liza tisočerkokrat prebirala raztrgani, že luknjičavi zapisek.

Toda začela se je vojna, in namesto v mesto je Liza prišla v obrambna dela. Celo leto je kopala okope in protitankovske zapreke, katere so Nemci pazljivo obšli, prišla je v obkolitev, Liza se je izmuznila in znova kopala, vsakokrat se je vedno bolj oddaljevala na vzhod. Pozno jeseni se je znašla nekje za Valdajem, se prilepila k protizračni obrambi in zato jezday bežala na 171. železniško križišče.

Vaskov je bil Lizi takoj všeč: ko je stal pred njihovo vrsto zmedeno mežikajoč še z zaspanimi očmi. Všeč ji je bilo njegovo trdo redkobesedje,

kmečka počasnost in tista posebna, moška temeljitost, ki jo imajo vse ženske kot garancijo trdnosti družinskega ognjišča. A zgodilo se je tako, da so se začele borke norčevati iz komandirja: to so imele za dober znak. Liza ni sodelovala v podobnih pogovorih, a ko je vsevedna Kirjanova smeje se pojasnila, da se starešina ne upira razkošnim čarom stanovanja pri gospodinji, je Liza nena doma vzrojila:

– To ni res! ...

– Zaljubila se je! – je zmagoslavno zavzdihnila Kirjanova.

– Zatreskala se je naša Bričkina, deklice! V vojaško dušico zatreskala!

– Uboga Liza! – je glasno vzdihnila Gurvičeva.

Zdaj so vse zakričale, se zasmejale, a borka Liza se je razjokala in zbežala v gozd. Jokala je na panju, dokler je ni našla Rita Osjanina.

– No, kaj se pa cmeriš, neumnica? Bolj preprosto je treba živeti. Preprosto razumeš?

In Liza je živela, zadihana od sramežljivosti, a starešina – ta je bil služben, in nikdar se ne bi z očmi srečala, če ne bi bilo tega dogodka. In zaradi tega je Liza letela skozi gozd kot na krilih.

– Potem bova zapela skupaj, Lizaveta, – je rekel starešina. – Glej, izpolnimo bojno povelje in takrat bova zapela.

Liza je mislila na njegove besede in se smejala, sramovala se je tega močnega globokega čustva, ki se je, ne daj Bog, premikalo v njej in vzplamtelo na gibkih licih. In, misleč o njem, je skočila mimo vidnega bora, a ko se je v močvirju spomnila na palico, se ji ni več dalo vrniti se. Tukaj je bilo od nevihte dovolj polomljenega drevja in Liza je hitro izbrala primeren kol.

Preden je zlezla v medlo brozgo, je pritajeno prisluškovala, a potem si je spretno snela krilo. Ko ga je privezala zgoraj na kol, je skrbno zategnila vojaško vrhno srajco pod jermen, pritegnila modre vojaške jahalne hlače in stopila v močvirje.

Tokrat nihče ni šel spredaj, da bi teptal blato. Na pol tekoča zmes se je pilepljala na stegna, se vlačila za njo, in Liza je s težavo, za dihanje in omahujoče, šla naprej. Korak za korakom, dreveneč od ledene vode, ne da bi šla tjavden, ubrala je smer proti dvema boroma, ne da bi spustila oči z njiju. Toda niti blato, niti hlad, ne živa, dihaajoča pod nogami podlaga, ji ni bilo nekaj strašnega. Strašna pa je bila osamljenost, mrtva, kot z onega sveta prihajajoča, tišina, ki je visela nad rjavim močvirjem. Lizo je obhajala skoraj živalska groza, in ta groza ne da bi popuščala, temveč je z vsakim korakom naraščala vedno bolj in bolj; trepetala je brez moči in žalostno. Bala se je ozreti, napraviti odvečen gib ali glasno zavzdihniti.

Teško se je spomnila, kako je prišla na otočec. Zlezla je po kolenih, rinila naprej z obrazom navzdol proti nagniti travi in se razjokala. Ihtela je, razmazovala solze po nabreklih licih, trepetajoč od hladu, osamelosti in gnusnega strahu. Planila je kvišku – solze so še tekle. Smrkaje je prehodila otočec, se zastrmela predse, kako bi šla naprej, in ne da bi si oddahnila, je zbrala moči in se splazila v močvirje.

V začetku ni bilo globoko, in Lizi je uspelo, da se je pomirila ter postala celo bolj vesela. Ostal je še zadnji košček, in naj je bil še tako naporen, šla je naprej proti kopnu, trdnemu in vodnemu kraju, obraslem s travo in drevesi. Mislila je že, kje bi se umila, poznala je vse luže okrog poti in je pretehtavala,

ali je vredno popljskati obleko ali bolje, potrpeti do železniškega križišča. Še malenkost ji je manjkalo, pot si je dobro zapomnila, z vsemi ovinki, smelo je pomislila in preračunala, da ji je ostala poldruga ura tekanja do svojih.

Vedno težje je bilo hoditi, žlabudra ji je segala do kolen, toda z vsakim korakom se je približeval drugi breg in Liza je že jasno, do razpoke videla panj, s katerega je starešina tedaj skočil v močvirje. Skočil jesmešno, okorno, komaj se je vzdržal na nogah.

In Liza je spet začela misliti na Vaskova in celo nasmehnila se je. Zapela bosta skupaj, prav gotovo bosta zapela, ko bo izpolnil komandir vojno povelje in se spet vrnil na železniško križišče. Samo zvito je treba to izvesti in ga izvabiti zvečer v gozd. A tam... tam se bova šla, kateri je močnejši: ona ali nastanitvena gospodinja, ki ima samo to vrlino, da je pod eno streho s starešino...

Ogromni sivi mehur se je odmevajoče napihnil pred njo. To je bilo tako nepričakovano, tako hitro, tako blizu nje, da Liza ni uspela krikniti, instinktivno se je pognala vstran, samo za korak vstran a noge so takoj izgubile oporo, obvisle nekje v zibajoči se puščobi, in močvirje je z mehko stiskalnico zgrabilo njena stegna. Že zdavnaj nakopičeva groza je nenadoma planila na dan, ji z ostro bolečino prizadela srce. Na vse načine se je skušala zadržati na površju, se skobacati na pot. Z vso težo se je Liza oprla na palico. Suhi kol je zveneče poknil, in Liza je z obrazom navzdol padla v hladno redko blato.

Zemlje ni bilo. Noge je počasi, strašno počasi vleklo navzdol, roke so brez premisleka grabile blato in Liza se je zadihano zvijala v redkem blatu. A pot je bila nekje čisto poleg: korak, pol koraka od nje, toda tega pol koraka ni bilo več mogoče storiti.

– Pomagajte! ... Na pomoč! ... Pomagajte! ...

Tesnobi osamljeni glas je dolgo odmeval nad ravnodušnim zarjavelim močvirjem. Poletel je k vrhovom borov, se prepletal z mlado krošnjo jelševja, padel do hropenja in vnovič iz zadnjih sil poletel k brezoblačnemu majskega nebu.

Liza je dolgo videla to sinje prekrasno nebo. Hropeč je pljuvala blato in strmela, se vlekla, vlekla k njemu, se vlekla in verjela.

Nad drevjem je počasi vzplavalo sonce, žarki so osvetlili močvirje, in Liza je zadnjikrat videla njihovo svetlobo – toplo, neznosno jasno, kot obljubljanje jutrišnjega dne. In do zadnjega trenutka je verovala, da bo ta jutri vzšel tudi zanjo.

Medtem ko so se smejali in prigriznili (razumljiva stvar: suh obrok), se je nasprotnik precej oddaljil. Mahnil jo je, enostavno povedano, od nemirne obale, od zvenečih bab in nevidnih moških, naravnost v gozd, se pritajil, kot da ga sploh ne bi bilo. To ni bilo vseh Vaskovu. Izkušnjo je imel, ne samo vojaško, ampak še lovsko – in je razumel, da ne smeš spustiti iz oči sovražnika in

medveda. Vrag si ga vedi, kaj si bo še izmislil, kam jo bo mahnil, kje bo postavil past. Tu je potekalo vse tako kot na slabem lovu, ko ne razumeš, kdo koga lovi: medved tebe ali ti medveda. In da se to ne bi zgodilo, je pustil starešina dekleta na bregu, sama z Osjanino pa sta šla na ogledovanje.

– Pojdi z mano, Margarita. Jaz se zaustavim – ti se zaustavi, jaz ležem – ti leži. Z Nemci koketirati je isto kot s smrtjo, samo ušesa imej na pravem mestu. Ušesa in oči.

Sam je bil nekoliko spredaj. Od grma do grma, od skale do skale. Tako je gledal naprej, da so ga bolele oči, z ušesom se je dotikal zemlje, ovohaval zrak, ves je bil napet kot granata. Vse si je ogledal, tako da mu je zvenelo v ušesih, na rahlo je zamahnil z roko, Osjanina je prišla k njemu. Molče sta v dvoje poslušala, če ni kje počila suhljad, če ni kje zakričala neumnica sraka, in spet je starešina poskočil, kot senca je švignil naprej; v naslednjem kritju je Rita ostala na mestu, poslušala je za dva.

Tako sta prehodila greben in prišla na izhodiščni položaj, a potem v borovje, po katerem je Bričkina zjutraj šla v gozd in pri tem Nemce obšla. Za zdaj je bilo vse tiho in mirno, kot da ni v naravi nikakršnih diverzantov, toda Fedot Jevgrafič ni dovolil misliti tako niti sebi niti mlajši vodnici.

Za borovjem je ležalo mahovje z okroglim kamenjem, ki je obdajalo obalo jezera Legontova. Borov gozd se je začel nekoliko vstran od njega, na gričku proti njemu je bilo krivenčasto brezje in so bile redke jelke, dotikajoče se tal.

Tukaj se je starešina zadržal, z daljnogledom si je ogledoval grmovje, poslušal, a potem ko je vstal, je dolgo ovohaval lahkotni veter, ki se je plazil po obronku k jezerski gladini. Rita je, ne da bi se premaknila, mirno ležala zraven, naveličano je čutila, kako se počasi napaja njena obleka od vode v mahu.

– Slišiš? – je tiho vprašal Vaskov in se sam pri sebi nasmehnil.

– Prevzela je Nemce kultura: kave so si zaželeli.

– Zakaj tako mislite?

– Po dimu diši, kar pomeni, da zajtrkujejo. Samo tega ne vem, ali je vseh šestnajst?...

Ko je premislil, je previdno prislonil k jelki puško, zategnil jermen in sedel:

– Prešteti jih bo treba, Margarita, ali ni šel kateri vstran. Če se bo začelo streljanje – nemudoma odidi, v tistem trenutku odidi. Zberi dekleta in teptajte naravnost na vzhod, pa četudi do kanala. Tam pojasni o Nemcih, čeprav mislim, da bodo o tem že vedeli, zato ker bi morala Lizaveta Bričkina vsak čas priti do železniškega križišča. Si vse razumela?

– Ne, – je rekla Rita. – Kaj pa vi?

– Ti to, Osjanina, zanemari, – je strogo dejal starešina. – Midva sem nisva šla po gobe in jagode. Če me bodo odkrili, me morebiti ne puste živega, o tem ne dvomim. In ravno zato takoj pojdi. Je jasen ukaz?

Rita ni odgovorila.

– Odgovoriti moraš, Osjanina?

– Jasen – moraš odgovoriti.

Starešina se je nasmehnil in vstal ter tekkel k bližnjemu okroglemu kamnu. Rita je ves čas gledala za njim, vendar ni opazila, kdaj je izginil: kot da se je nenadoma raztopil sredi sivih, zaraslih z mahom kamnov. Krilo in rokavi vojaške bluže so bili čisto mokri; odplazila se je nazaj in sedla na kamen, prisluškovala je mirnemu šumenju gozda.

Čakala je skoraj pomirjena, v trdni veri, da se nič ne more zgoditi. Vsa njena vzgoja je bila usmerjena k temu, da je čakala samo srečnega konca: dvom v uspeh je bil za njeno pokolenje skoraj izdaja. Dogajalo se je seveda, da je občutila strah in negotovost, toda notranje prepričanje v srečen izid je bilo vedno močnejše od realnih okoliščin.

No, najsi je Rita še tako prisluškovala in čakala, se je pojavil Fedot Jevgrafič nepričakovano in tiho: samo vztrepetale so borove šapice. Molče je vzel puško, bi pokimal in se izgubil v goščavi. Zaustavil se je pri skalah.

– Slaba si ti borka, tovarišica Osjanina. Ničvredna borka.

Govoril ni iz zlobe, temveč od skrbi, in Rita se je nasmehnila:

– Zakaj?

– Razčeperila se je na panju kot plemenska ruševka. A zapovedano je bilo ležati.

– Tam je zelo mokro, Fedot Jevgrafič.

– Mokro... – je nezadovoljno ponovil starešina. – Tvoja sreča, da pijejo kavo, sicer bi te takoj pokončali.

– To pomeni, da ste uganili?...

– Jaz nisem vedeževalec, Osjanina. Deset ljudi jé – videl sem jih. Dva sta v skrivni opazovalnici: to sem tudi videl. Drugi pa, predvidevam, izvršujejo vojaško dolžnost na drugih krajih. Namestili so se, kot je videti, za dolgo časa: nogavice suše pri ognju. Skrajni čas je, da menjamo položaje. Jaz bom tukaj zlezal po kamenju, se ogledal naokrog, a ti, Margarita, hiti po borke. In skrivno semkaj. In da se ne bi smejala.

– Da, tam sem dal sušit domači tobak: vzemi ga, bodi prijatelj. In stvari, se razume.

– Vzela bom, Fedot Jevgrafič.

Medtem ko je Osjanina dirjala po borke, je Vaskov preplezal natrebuhu vse sosednje in daljnje kamenje. Pregledal, poslušal, prevohal vse, toda ne Nemcev ne nemškega vonja ni nikjer začutil, in starešina se je nekoliko razveselil. Po vseh njegovih izračunih bi že morala Liza Bričkina zdaj zdaj priti do železniškega križišča in sporočiti – in spleta se bo okrog diverzantov nevidna mreža racije. Proti večeru – no, najpozneje pa proti zarji! Prišla bo podpora, spravil jo bo na sled in... in odvedel bo svoja dekleta za skale. Nekoliko dalje, da ne bi slišale grdih psov, saj tu ne bo šlo brez ročnega boja.

In spet je svoje borke že od daleč zaslišal, samo da ne bi šumele, ne bevskale, ne šepetale, a – pojdite že! – Komandir je vedel že zacelo vrsto vnaprej, da gredo. Borke so ali močno sopihale od naprezanja ali pa je veter prinašal vonj po kolonski vodi; a samo da se je Fedot Jevgrafič na skrivaj razveselil, da med diverzanti ni pravega poklicnega lovca.

Ob tesnobe si je želel kaditi, ker je že tretjo uro lazil po skalah in gajih, od skušnjave je pozabil tobačni mehur na okroglem kamnu pri dekletih. Prišla so, opozoril jih je, naj se ne spuščajo v pogovor, vprašal jih je za mehur. A Osjanina je samo z rokami tlesnila:

– Pozabila sem! Fedot Jevgrafič, srček, pozabila!...

Zakrakal je starešina: oh ti, ženski spol, kako si pozabljiv, hudič te naj strese! Ko bi bil moški, bi bilo dokaj enostavno: dal bi mu Vaskov vetra, upognjenega bi poslal nerodneža nazaj po mehur. Tukaj pa se je moral še smejati:

– No, nič zato, dobro. Imam še domači tobak... Pa moje vreče niste po naključju pozabile?

Vrečo so prinesle, ni mu bilo žal za domači tobak, ampak za mehur, ki ga je dobil za darilo, in na njem je bilo prišito:

»DRAGEMU ZAŠČITNIKU DOMOVINE«. In ni mu uspelo skriti zmedenosti, nakar je Gurvičeva zadaj navrgla:

– Jaz bom prinesla! Jaz vem, kje leži! ...

– Saj ga ni več tam: škornji so ga poteptali ...

A poteptali so ga škornji zato, ker jih Sonja Gurvičeva do zdaj ni nič nosila in zaradi neizkušenosti je dobila v skladišču za dve številki večje. Če se škornji prilegajo nogi, ne cepetajo, tolčejo: to ve vsak vojak. Toda Sonjina družina je bila iz mesta, tam sploh ni bilo škornjev, in niti Sonjin oče nivedel, kako jih je treba potegniti na nogo.

Na vratih njihove majhne hiške pri Nemigi je bila bakrena tablica: »DOKTOR MEDICINE SOLOMON ARONOVIC GURVIČ«.

In četudi je bil očka preprost okrožni zdravnik ne doktor medicine, tablice niso sneli, zato ker jo je bil podaril dedek in jo sam namestil tja. Privil jo je, ker je njegov sin postal izobražen človek, in to je zdaj moralo vedeti vse mesto Minsk.

A pri vratih je visela še ročica zvončka, in treba je bilo nekaj časa potezati, da je zvonček zazvonil. In skozi vse Sonjino otroštvo je šlo to nemirno zvončkljanje: podnevi in ponoči, pozimi in poleti. Očka je vzel torbo in ob vsakršnem vremenu šel peš, zato ker je bil fijakar drag. A ko seje vrnil, je mirno pripovedoval o tuberkulozi, anginah in malariji, in babica mu je nalivala višnjeve liker.

Bili so zelo složna in zelo velika družina: otroci, nečaki, babica, neporočena mamina sestra in še neka daljnja sorodnica, in v hiši ni bilo postelje, na kateri bi spal samo eden, bile pa so postelje, na katerih je spalo troje ljudi.

Še na univerzi je Sonja nosila ponošene obleke, sešite iz oblek sestra: sive in nerodne kot železne srajce. Dolgo ni opazila njihove teže, zato ker je namesto na ples hite zahajala v MHAT⁵. Zahajala pa je tudi v čitalnico, če ji je seveda uspelo dobiti karto za galerijo. A opazila je, po lastni presoji, da sosed z očali, s katerim je bila na predavanjih, ni po naključju vedno ob njej v čitalnici. To je bilo poleti lansko leto. A po petih dneh po njunem enkratnem in nepozabnem večeru v Parku kulture in oddiha, imenovanem po Maksimu Gorkem, ji je sosed podaril tanko knjižico Blokovich pesmi in odšel prostovoljno na fronto.

Da, Sonja je še na univerzi nosila ponošene obleke, sešite iz oblek sestra. Dolge in težke kot železne srajce ...

Ni jih dolgo, zares, nosila: samo eno leto; potem je oblekla uniformo. In škornje – za dve številki večje.

V vojaški ekipi je skoraj niso poznali: bila je neopazna in vestna, v protizračno obrambo je prišla po naključju. Fronta je bila globoko v obrambi, prevajalcev je bilo dovolj, a protiletalskih topničarjev ne. Premestili so jo skupaj z Ženko Komelkovo po tistem boju z messerschmitti. In zato je verjetno njen glas zaslišal samo starešina:

⁵ MHAT – Moskovski umetniški akademski teater.

– Zdi se, da je Gurvičeva kriknila?...

Prisluškovali so: tišina je visela nad grebenom, samo narahlo je žvižgal veter.

– Ne, – je dejala Rita. – Zazdelo se vam je.

Daljnega glasu, slabotnega kot vzdih, ni bilo več slišati, a Vaskov ga je napeto lovil in lovil, počasi, da mu je okamnel obraz. Ta čudni klic je malodane obtičal v njem, kot da še zdaj zveni, in Fedot Jevgrafič je že trezno ugibal, vedel je že, kaj pomeni. Stekleno je pogledal in rekel s tujim glasom:

– Komelkova, za mano. Druge pa tukaj počakajte. Vaskov je zdrsnil naprej kot senca, in Ženka mu je zasoplo komaj sledila. Res je, Fedot Jevgrafič je zlahka šel, a ona – s puško pa še v krilu, ki je na begu vedno ožje, kot je treba. Vendar pa je glavno, da je Ženka toliko sil posvečala tišini, da ji ni ostalo skoraj ničesar za druge stvari.

A starešina je bil ves naostren, na ta krik je obračal pozornost! Nenavaden, skoraj nezvočni krik, ki ga je nenadoma ulovil, je spoznal in razumel. Slišal je že takšne krike, s katerimi vse odleti, se vse razblini, vse zazveni. Znotraj zveni v tebi samem, in tega zadnjega zvenenja pač nikdar ne pozabiš. Kot da bi zmrzoval in se ohlajeval, kot da bi se ga lotevala žalost, mu stiskala srce, in zato je zdaj tako hitel komandir.

In zato se je ustavil, kot da bi prišel ob zid, nenadoma se je ustavil, in Ženka ga je v zaletu s cevjo udarila pod lopatico. Niti obrnil se ni, samo prisedel je, roke je položil na zemljo – vzporedno s sledjo. Šapasta sled je bila to, z majhnim robom.

– Nemci?... – je goreče in nezveneče vzdihnila Ženka. Starešina ni odgovoril. Gledal je, poslušal, vlekel v nos vonjave in stisnil pest, da je zapestje pobeledelo. Ženka je pogledala naprej: na sipini so temnele drobne kapljice. Vaskov je previdno dvignil kamenček: črna gosta kaplja se je svetlikala na njem, kot da bi bila živa. Ženka je z glavo trznila, hotela je zakričati – a je zadržala sapo.

– Natančno, – tiho je dejal starešina in ponovil: – Natančno... Previdno je položil ta kamenček, se ozrl in presodil na oko, kdo je kam šel in kdo je kje stal. In je stopil za skalo.

V kotanji na bregu je skrčeno ležala Gurvič in izpod od sonca ožganega krila so štrleli klobučevinasti škornji. Vaskov jo je potegnil za jermen, nekoliko pridvignil, ko jo je prijel pod pazduho, potegnil vstran in položil na hrbet.

Sonja je motno gledala v nebo z na pol zaprtimi očmi, in vojaška srajca na prsih je bila gosto zalita s krvjo. Fedot Jevgrafič jo je previdno razpel, se sklonil in prisluškoval. Poslušal je dolgo dolgo, a Ženka se je zadaj krčevito tresla, grizla pesti.

Potem se je zravnal in skrbno poravnal na dekliških prsih od krvi lepljivo bluzo: dve ozki luknjici sta se videli na njih. Ena je šla v prsi, v levi del, druga nekoliko nižje v srce.

– Zdaj vem, zakaj si kriknila, – je vzdihnil starešina. – Ti si zato uspela zakričati, ker je bil udarec usmerjen nanj, na moškega. Ni prišel do srca, prvič: prsi so bile napoti...

Zapel si je vrat, zategnil gumbe – vse do zadnjega. Roke ji je prekrizal, hotel ji je zapreti oči, a se mu ni posrečilo, samo veke je zaman umazal s krvjo, nato se je dvignil:

– Tukaj boš za zdaj ležala, Sonjica.

Krčevito je zadaj zastokala Ženka. Starešina je temno pogledal izpod obrvi:

– Zdaj ni čas za trepetanje, Komelkova. In ko je skočil, je hitro odšel naprej, instinktivno je sledil slabi obrobljeni sledi...

9

Ali so čakali Nemci Sonjo ali pa je po naključju naletela nanje? Tekla je, ne da bi bila pazljiva, po dvakrat prehojeni poti, hitela je, dabi prinesla starešini Vaskovu trikrat prekleti tobak. Tekla je in se veselila ter ni mogla razumeti, od kod je padla na slabotna pleča potna teža, čemu je s predirljivo, ostro bolečino zatrepetalo nenadoma njeno srce...

Ne, ni utegnila. In razumela je in zakričala, zato ker ni dosegel nož do srca s prvim udarcem: prsi so bile napoti. Visoke prsi so bile trde in napete.

A morebiti ni bilo vse ravno tako? Morebiti so jo oni čakali? Mogoče so prelisičili diverzanti neizkužena dekleta, morda pa njega, ki je več časa služil vojake, ko je že imel odlikovanje za izvidnico? Mogoče ni on njih lovil, ampak oni njega? Morda so že vse prešteli, premozgali, kdo bo koga pokončal?

Toda ne strah – besnost je sedaj vodila Vaskova. Z zobmi je škripal od te težke, oslepljujoče tesnobe in samo to si je želel: dohiteti jih. Dohiteti, potem pa bomo videli...

– Ti pri meni ne boš vzkliknil... Ne boš vzkliknil... Slaba sled je še bila ponekod vidna na okroglem kamenju. In Fedot Jevgrafič je že točno vedel, da je bilo dvoje Nemcev. In spet si ni mogel oprostiti, spet ga je mučila vest, da je premalo pazil na borke, da je gojil upanje, da brodiijo oni nadruzi strani ognjišča, ne na tej, in izgubil je svojega prevajalca, s katerim si je še včeraj porcijo na pol delil. In kričalo je v njem to trpljenje in se spopadalo, in samo z enim se je mogel sedaj pomiriti – z zasledovanjem. O ničemer drugem ni hotel premišljevati in na Komelkovo se ni hotel ozirati.

Ženka je vedela, kam hitita in zakaj hitita. Vedela je, dasi ni rekel starešina ničesar, vedela je, a se ni bala. Zaradi vsega tega se je srdila, zato je ni nič bolelo in ni iz ničesar krvavelo. Kot da bi čakala dovoljenja, a tega dovoljenja si Ženka ni dajala, zato ni nič odvrčalo njene pozornosti. Tako je že bilo nekoč, ko jo je njena Estonka skrivala. Poleti enainštiridesetega, skoraj leto nazaj...

Vaskov je dvignil roko, in ona se je takoj zaustavila, z vsemi močmi je zadrževala dihanje.

– Pridi do sape, – je komaj slišno rekel Fedot Jevgrafič. – Tu nekje sta.

Ženka se je z vso težo oprla na puško, trznila z vratom. Rada bi glasno vzdihnila, z vsemi prsi, a je vdihnila skozi zobe, kot skozi sito, in srce se od tega nikakor ni hotelo pomiriti.

– Poglej ju, – je rekel starešina.

Gledal je skozi ozko razpoko med kamenjem. Ženka je pogledala: v redkem brezju, ki je vodilo od njiju proti gozdu, so se komaj opazno premikali gibljivi vršički.

– Mimo bosta šla, – je ne da bi se ozrl nadaljeval Vaskov.

– Tukaj bodi, ko bom zagagal kot raca, začni ropotati s čimerkoli. Udari s kamnom ali s kopitom, da bi proti tebi pogledala. Potem se ne premakni. Si razumela?

– Razumela, – je rekla Ženka.

– Torej, ko bom kriknil kot raca. Ne prej.

Globoko, močno je vzdihnil in skočil čez okrogel kamen v brezje, da bi jima presekala pot.

Glavna stvar je bila zginiti s sonca, da bi Nemcema mrgolelo pred očmi. Druga glavna stvar pa je bila – na hrbet skočiti, vreči se nanju, ju spodnesti, udariti tako, da ne bi zakričala, kakor da bi se v zemljo vdrla...

Izbral si je dobro mesto – mimo morata priti in ga ne smeta opaziti. Tako bosta sebe odkrivala, ker je bilo pred njegovo opazovalnico mesto, kjer ni bilo brezic. Seveda bi od tod mirno streljal, ne da bi zgrešil, toda ni bil prepričan, da se streli ne bi slišali do njihove osnovne skupine, a za zdaj ne bi bilo dobro dvigniti hrupa. Prav zato je spet potisnil revolver v tok, zategnil varnostno zaklopko, da ga po naključju ne bi izgubil in preveril trofejni nož v nožnici, ali lahko drsi.

In tukaj sta se frica prvič odkrito pokazala v redkem brezju, v pomladnih, še čipkastih listih. Kot je pričakoval Fedot Jevgrafič, sta zares bila le dva. Spredaj je šel krepak možak s brzostrelko na desnem ramenu. To je bil čas, ko bi ju lahko počil kar s pištolo, pravi čas, toda starešina jespet odgnal to misel, in ne več zaradi tega, da se je bal strelav, temveč zato, ker se je spomnil Sonje in ju ni mogel zdaj kaznovati z lahko smrtjo. Oko za oko, zob za zob – samo tako je lahko zdaj potekala stvar, samo tako.

Nemca sta brezskrbno šla, neprevidno: zadnji je celo grizel prepečenec in si oblizoval ustnice. Starešina je določil širino njunega koraka, preštel, presodil, kdaj bosta prišla vstric njega, izvlekel nož, in ko je prvi prišel v bližino dobrega skoka, je zagagal dvakrat kratko in pogosto kot raca. Nemca sta nenadoma dvignila glavi, toda zdaj je Komelkova tresnila zadaj s kopitom ob skalo, sunkovito sta se obrnila proti tresku, in Vaskov je skočil.

Točno je ocenil skok: in trenutek je bil točno izbran, razdalja izmerjena – hop, hop. Padel je Nemcu na hrbet, s koleno je stisnil Nemcu lakti. In ni utegnil ta fric niti vzdahnuti, niti vztrepetati, kajti starešina ga je potegnil z levo roko za čelo, pritegnil glavo nazaj in potegnil z nabrušenim rezilom po napetem grlu.

Pravzaprav tako si je vse zamislil: kot ovna, da ne bi mogel zakričati, samo da bi hropel, ko mu izteka kri. In ko je ta začel padati, je že komandir skočil z njega in se pognal k drugemu.

Bil je samo trenutek, samo trenutek: drugi Nemec mu je še kazal hrbet, komaj se je začel obračati. Zazdelo se je, da Vaskov nima več moči za drugi skok ali da je zamudil, a tega Nemca ni dosegel z nožem. Zbil mu je strojnico, pa še potem mu je padel iz rok lastni nož: ves je bil krvav, spolzek kot milo.

Neumnost se je pripetila: namesto boja pretep s pestmi. Dasi je bil fric normalne rasti, je bil žilav, žilav: nikakor ga Vaskov ni mogel upogniti, vreči podse. Ruval se je z njim na mahu med kamenjem in brezami, no – Nemec je za zdaj molčal; morda je menil da bo starešino premagal, ali pa je enostavno zbiral moči. In spet je Vaskovu spodletelo: hotel je Nemca zgrabiti bolj spretno,

a temu se je uspelo izmakniti in je svoj nož izvlekel iz nožnice. In Vaskov se je tega noža zbal, toliko moči in pozornosti mu je posvetil, da ga je Nemec na koncu koncev zajezdil, stisnil z nogami in zdaj se je spuščal in spuščal proti grlu z motnim bodečim želom. Dokler je še starešina držal njegovo roko, dokler se je branil, je še šlo, toda fric je z vrha pritiskal z vso težo, in dolgo časa tako ni moglo biti. To je komandir vedel in Nemec – je zaman zožil oči in kazal zobe.

In nenadoma se je omehčal kot vreča, in Fedot Jevgrafič sprva ni razumel, ni slišal prvega udarca. A drugega je slišal: zamolkel je bil kot po gnilem deblu. Topla kri mu je brizgnila v obraz, in Nemec se je začel nagibati nazaj, s skrivljenimi usti je začel loviti zrak. Starešina ga je odvrigel, potegnil nož in kratko udaril v srce.

Šele tedaj se je obrnil: borka Komelkova je stala pred njim, držeč puško za cev kot palico. In kopito njene puške je bilo krvavo.

– Fant od fare si, Komelkova... – je hite rekel starešina. – Zahvaliti sem se ti dolžan...

Hotel se je pobrati, a se ni mogel. Zato je sedel na zemlji kot riba, ki lovi zrak. Samo na tistega prvega je pogledal: krepak Nemec je bil, kot bik močan. Trzal je še in hropel, kri je še v sunkih tekla iz njega. Drugi pa se več ni premikal: skrčil se je pred smrtjo in tako utrpnil. Stvar je bila opravljena.

– In glej, Ženja, – je tiho rekel Vaskov. – Za dvojce jih je manj ostalo. Nenadoma je Ženka odvrгла puško in upognjena je šla za grmovje, majala se je, kot bi bila pijana. Tam se je spustila na kolena. Slabost seje je lotevala, bruhanje, in ona je ihtela, kot da je klicala mamo...

Starešina je vstal. Kolena so še trepetala, pod rebri ga je bolelo, toda izgubljeni čas je bilo nevarno. Ni vznemirjal Komelkove, ne poklical, po sebi je vedel, da prvi borbeni prijem vedno lomi človeka, ko prestopi resnični, kot je življenje, zakon »ne ubijaj«. Tukaj se je treba tega navaditi, duša mora otrdeti, in ne takšni borci, kot je Jevgenija, še krepkejši možje so težko, mukoma trpeli, ko se je njihova zavest morala navaditi na nov način življenja. A tukaj je ženska, ženska je s kopitom udarila po živi glavi, baba, bodoča mati, v kateri je že po naravi sovraštvo do ubijanja. In s tem je tudi Fedot Jevgrafič dal Nemcema lekcijo zato, ker sta prestopila človeške zakone, se jih nista držala in ravnala po njih. In zato je čutil le gnus, ko je preiskoval še topla telesa, samo gnus: kot da bi prevračal mrhovino...

In našel je to, kar je iskal, – v žepu postavnega, ki je komaj bogu dušo oddal in prenehal hroposti. Našel je mehur. Svoj osebni starešine Vaskova mehur s prišitkom: »DRAGEMU ZAŠČITNIKU DOMOVINE«. Stisnil ga je v pesti: ni ga prinesla Sonja... S škornjem je vstran potisnil kosmato roko, ki mu je presekala pot, pristopil je k Ženki. Še vedno je na kolenih klečala v grmovju, se dušila in ihtela.

– Pojdite... – je rekla.

A stisnjeno pest je stegnil proti njenemu licu, se razkoračil, kažoč mehur. Ženka je takoj pridvignila glavo: prepoznala ga je.

– Vstani, Ženja.

Pomagal ji je vstati. – Nazaj, – je ukazal, – na jaso. A Ženka je naredila korak, se zaustavila in zmajala z glavo.

– Odvrzi, – je dejal. Dovolj je žalovanja in nemira. Tu je treba samo eno

razumeti: to niso ljudje. Niso ljudje, tovarišica borka, ne ljudje, niti ne zveri, ampak fašisti. Temu ustrezno jih glej.

Toda gledati ni mogla Ženka, in tudi ni vztrajal Fedot Jevgrafič. Pobral je strojnici, rezervne šaržerje, hotel je vzeti čutari, postrani pogledal Komelkovo in si premislil. Hudič ju naj vzame: dobiček ni velik, a zanjo je boljše, manj se bo spominjala.

Vaskov ni začel skrivati ubita Nemca: vse krvi vseeno ne postrgaš z jase. Pa še smisla ni bilo: dan se je že nagibal proti večeru, kmalu bi morala priti pomoč! Časa nimajo Nemci veliko, in starešina je hotel, da bi preživel ta čas v strahu. Naj se preštejejo, naj pogledajo, naj ugamejo, kam je izginila patrolja. Naj se boje vsakega šuma, vsake sence. Pri prvi jami, napolnjeni z vodo (mnogo jih je kot rdečih peg pri rdečelasi deklici), se je starešina umil, si popravil raztrgani ovratnik vojaške bluze in rekel Jevgeniji:

– Se boš oplaknila?

Zmajala je z glavo: ne, ne pregovoriš me zdaj, ne odvrneš od...

Starešina je vzdihnil:

– Boš naše sama našla, ali te naj pospremim?

– Našla bom.

– Pojdi. In k Sonji pridite. Tjakaj, veš...

– Mogoče pa se sama bojiš?

– Ne.

– Vendarle hodi previdno. Razumeti moraš.

– Razumem.

– No, pojdi. Ne obotavljajte se tam, vznemirjali se bomo potem. Razšla sta se. Fedot Jevgrafič je gledal za njo, dokler se ni skrila: slabo je šla. Sebe je poslušala, ne nasprotnika. Oh, vojščaki...

Sonja je motno gledala v nebo z na pol zaprtimi očmi. Starešina jih je spet poskusil zapreti, in spet se mu ni posrečilo. Nato ji je odpel žepke na bluzi in vzel iz njih komsomolsko izkaznico, potrdilo o tečaju za prevajalce, dve pismi in fotografijo. Na fotografiji je bilo veliko civilistov, a kdo je v središču ni razsodil Vaskov: tukaj je naravnost udaril nož. A Sonjo je našel: stala je ob strani v oblecki z dolgimi rokavi in širokim ovratnikom: tenki vrat je štrlel iz ovratnika kot iz komata. Spomnil se je včerajšnjega pogovora, Sonjine žalosti in z bolečino v mislih, da, niti pisati ne more nikomur o herojski smrti redne borke Sofje Solomonovne Gurvič. Potem je oslinil njen robček, obrisal z mrtvih vek kri in s tem robčkom pokril obraz. Dokumente pa si je vtaknil v žep. V levega – skupaj s partijsko izkaznico. Zraven je sedel in pokadil iz trikrat zapomnjenega mehurja.

Besnost ga je minila in bolest prav tako, samo žalosti je bil poln, da ga je kar praskalo v grlu. Zdaj je bilo mogoče razmisliti, vse pretehtati, na police položiti in razumeti, kako postopati naprej.

Ni mu bilo žal, da je pihnil patroljo in s tem odkril sebe. Zdaj je čas delal zanj, zdaj so poročali po vseh linijah o njih in diverzantih. Nemara so že dobili navodila, kako bi te frice enostavno pokončali. Tri, no, pa naj bo tudi pet ur je še ostalo borbe s štirimi proti štirinajstim, a to je bilo mogoče, čeprav težko, vzdržati. Tem bolj, ker so stolkli Nemce z direktne poti in jih usmerili okrog jezera Legontovo. A okrog jezera je potrebno topotati dan in noč.

Njegova ekipa je prišla z vsem imetjem: dve sta bili odšli v različno smer – a krhlika jih je ostala in odred je imel vedno več stvari, kot skrbna družina, ki ima dosti stvari. Galja Četvertak je obstala, kakor da bi zavpila, se stresla, ko je zagledala Sonjo, toda Osjanina je ježno zavpila:

– Brez histerije! ...

In Galja je umolknila. Pokleknila je pri Sonjini glavi in tiho jokala. A Rita je samo težko dihala, oči pa so bile suhe kot razkaljene:

– No, uredite se, – je rekel starešina.

Vzel je sekirico (oh, lopatice pa ni vzel tokrat!), odšel je med kamenje iskat primerno mesto za grob.

Poiskal ga je, se butal ob same skale sem ter tja. Teren je bil skoraj nedostopen. Končno mu je uspelo najti jamo. Nasekal je vejic, samo postlal ji je in se vrnil.

– Odličnjakinja je bila, – je rekla Osjanina. – Čista odličnjakinja tako v šoli kot na univerzi.

– Da, – je rekel starešina. – Verze je brala.

A zase je pomislil: to ni glavno. Glavno je, da bi lahko Sonja rodila otroke, ti pa bi vnuke in pravnuke, a zdaj ne bo te nitke. Majhne nitke v neskončni mreži človeštva, ki je prerezana z nožem ...

– Vzemite jo, – je rekel.

Komelkova in Osjanina sta jo prijeli za ramena, Četvertakova za noge. Nesle so, se majale, spotikale, zibajoč se, in Četvertakova je z nogo zagrebala. Z nerodno nogo, obuto v vnovič narejene sandale iz drevesnega lubja. A Fedot Jevgrafič je s Sonjinim plaščem šel za njimi.

– Stojte, – je rekel pri jami. – Za zdaj jo položite tu.

Položili so jo pri kraju: glava je slabo ležala, vleklo jo je bočno, in Komelkova je položila ob strani čepico. A Fedot Jevgrafič je malo pomislil (oh, ni hotel tega storiti, ni hotel!), zagodrnjal Osjanini, ne da bi jo gledal:

– Za noge jo malo drži.

– Čemu?

– Drži, če ti je ukazano! Pa ne tukaj – za kolena! ...

In je s Sonjine noge zvlekel škorenj.

Čemu! ... je zakričala Osjanina. – Ne smete! ...

– A zato, ker je borka bosa, zato.

– Ne, ne, ne! ... – se je zatresla Četvertak.

– Saj se ne igramo slepe miši, dekleta, – je vzdihnil starešina. O živih je potrebno misliti: v vojni je samo ta zakon. Drži, Osjanina: ukazujem, drži.

Sezul je drugi škorenj in ga dal Galji Četvertak: – Obuj se. In brez obotavljanja in pomislekov: Nemci ne bodo čakali.

Spustil se je v jamo, prijel Sonjo, jo zavil v plašč in jo položil.

Začel jo je s kamenjem obkladati, ki so ga podajala dekleta. Delali so molče, počasi. Zrastel je hribček: na vrh je starešina položil vojaško kapo in jo s kamnom pritisnil. A Komelkova je dala zeleno vejico.

Na specialki je zaznamoval ta kraj in rekel: – Po vojni ji bomo postavili spomenik. Zorientiral je specialko in napravil križec. Za hip jepogledal, Četvertakova je kot prej stala v »sandali«.

– Borka Četvertak, za kaj gre? Zakaj nisi obuta? Četvertakova je vztrepetala:

– Ne! ... Ne, ne, ne! Tako se ne sme! To je hudobno! Jaz imam mamo, sanitetna delavka je...

– Dovolj je laganja! – je nenadoma vzkliknila Osjanina. – Dovolj je! Ti nimaš mame! In ni je bilo! Najdenček si in ničesar si ne boš tu izmišljala! ...

Razjokala se je Galja. Grenko, užaljeno – kot da bi se igračka zlomila otroku...

10

Da zakaj vendar tako, zakaj? – je očitajoče dejala Ženka in objela Četvertakovo. – Postopati moramo brez zlobe, sicer podivjamo. Podivjamo, kakor so se razbesneli Nemci ... Umolknila je Osjanina...

A Galja je v resnici bila najdenček, in celo priimek je dobila v otroškem vrtcu: Četvertak. Zato ker je po rasti bila najmanjša, za četrtno manjša.

Otroški vrtec je bil v bivšem samostanu: z odmevajočih svodov so padale debele, pepelnobarvne stonoge. Dokaj umazani bradati obrazi so gledali s sten številnih cerkva, ki so jih urno preuredili v stanovanjske prostore, a v meniških celicah je bilo hladno kot v vinskih kletih.

Z desetimi leti je Galja postala znamenita, ko je pripravila škandal, kakršnega samostan še ni doživel, kar je obstajal. Ko se je odpravila ponoči proti prostoru za »nočna opravila«, je dvignila vso hišo s svojim strašanskim vriščem. Vzgojitelji, vrženi iz postelje, so jo našli na podu v na pol temnem hodniku, in Galja je dokaj jasno povedala, da jo je bradat starček hotel zvleči v podzemlje.

Napisali so »Akt o napadu...«, bil pa je kočljiv v tem, ker v okolici ni bilo nobenega bradatega moškega. Galjo so potrpežljivo spraševali preiskovalni sodniki in grobi Sherlocki Holmesi⁶, in primer je od pogovora do pogovora dobival vedno podrobnejše razsežnosti. In samo stari ekonom, s katerim se je Galja zelo spoprijateljila zato, ker si je ravno on izmislil tako zvence priimek, se je uspel dokopati do tega, da je vse to izmišljotina.

Galjo so dolgo dražili in prezirali, a ona si je izmislila pravljico. Res da je bila pravljica zelo podobna tisti o Mezinčku, samo namesto fanta je bila deklica, sicer pa so bili v njej bradati starčki in mračna podzemlja.

Slava je minila ko so bili pravljice že vsi siti. Galja si ni začela izmišljati nove, a v otroškem vrtcu se je začelo šušljati o zakladih, ki so jih zakopali menihi. Iskanje zaklada se je z epidemično silo lotilo gojencev, in v kratkem času se je meniško dvorišče spremenilo v peščen dnevni kop. Vodstvo bivšega samostana tudi ni moglo preprečiti nezgode: iz kleti so se začeli pojavljati prividi v širokih belih oblačilih. Privide je videlo veliko gojencev in malčki so se kategorično odpovedali nočni hoji v potrebni prostor, ne glede na to, kakšne so bile posledice. To je dobilo razsežnosti prave nadloge, in vzgojitelji so bili

⁶ Doyle, sir Arthur Conan, 1859–1930, angleški pisatelj, zdravnik. Pisal je detektivske romane in zgodbe z likom Sherlocka Holmesa.

prisiljeni razglasiti skrivni lov na čarovnice. In prva čarovnica, ki so jo osebno prijeli, zavito v belo rjuho, je bila Galja Četvertak.

Po tem je Galja umolknila. Prizadevno se je učila, se ukvarjala s cicibani in privolila je celo peti v zboru, dasi je vse življenje sanjara o solističnih nastopih, dolgih oblekah in vsesplošnem klanjanju. Tu jo je doletela prva ljubezen, a zato je bila vsa hiša poplavljenjena z zapisi, pismi, solzami in srečanji – vse naokrog je bilo skrivnostno. Kolovodji so spet dali strogi ukor in si prizadevali, da bi jo odpravili v bibliotekarski tehnikum s povišano štipendijo.

Vojna je doletela Galjo v tretjem letniku in že prvi ponedeljek se je javila vsa njihova skupina na vojaški komandi. Skupino so vzeli, a Galje ne, ker ni ustrezala armadnim standardom, niti po velikosti niti po letih. Toda Galja se ni vdala, vztrajno je naskakovala vojaškega komisarja in tako nesramežljivo lagala, da se je, ponorel od nespečnosti, podpolkovnik dokončno zmedel in v razporedu izjem poslal Galjo k protiletalski obrambi.

Uresničene sanjarije pa niso vedno romantične. Realni svet se je pokazal grob in okrut in ni zahteval herojskega poleta, pač pa brezpogojno izvrševanje vojaških dolžnosti. Pravljčna novotarija je izpuhtela hitro, a služba ni bila popolnoma nič podobna Galjini predstavi o fronti. Galja je izgubila glavo, se skisala in skrivoma jokala po nočeh. Tedaj je prišla Ženka in svet se je zopet zavrtel, hitro ter veselo.

A ne lagati Galja preprosto ni zmogla. Pravzaprav, to ni bilo laganje, bile so želje, ki so se rojevale kot resničnost. In prišla je na svet mama – sanitetna delavka, v katere obstoj je Galja skoraj verjela.

Časa so izgubili veliko in Vaskov je postajal zelo živčen. Pomembno je bilo čimprej oditi od tod, otipati Nemce, jim sesti zadaj na rep, a potem naj iščejo patroljo. Tedaj bo starešina visel nad njimi, a ne obratno. Visel bo, vlekel, usmerjal, kamor je treba, in čakal... čakal, da bodo naši prišli, ko se bo začela gonja.

No... namučili so se: Sonjo so pokopali, pregovorili Četvertakovo, a čas je hitel. Fedot Jevgrafič je zdaj preveril brzostrelki, odvečni puški Bričkine in Gurvičeve je skril na odročnem kraju, naboje enako razdelil in vprašal Osjanino:

– Si streljala kdaj iz strojnice?

– Samo iz naše.

– No, primi fricevsko. Menim, da boš znala z njo ravnati. Pokazal ji je, kako se z njo ravna in opozoril: – Na daleč ne streljaj: nese navrh. Samo na kratko razdaljo, žal.

Premaknili so se, hvala bogu... Sam je šel spredaj, Četvertakova s Komelkovo sta bili osnovno jedro, a Osjanina je zapirala pot. Previdno so šli, brezšumno, videti je bilo, da spet bolj prisluškujejo sebi, zato ker je čudno, da niso naleteli na Nemce. Zares čudno, kot v pravljici. Še sreča, da jih je starešina prvi zagledal. Kakor hitro se je premaknil od okroglega kamna, je videl: dva sta šla naravnost proti njemu, a za njima še drugi. In če bi zamudil Fedot Jevgrafič samo sedem korakov – bi se končala zanje vsa njihova vojaška služba.

Toda sedem korakov je bilo videti z njegove strani, in zato se je vse zgodilo obratno. Uspel je odskočiti, dekletom pa je zamahnil, naj se razbeže. Iz žepa je potegnil granato. Dobro, granata je bila z udarnim tulcem: vrgel jo je, ko je bil skrit za kamnom, in ko se je razpočila, je udaril iz strojnice.

V pravih se takšen boj imenuje neposreden. A značilno zanj je, da nasprotnik ne pozna tvojih sil: ali gre za izvidnico ali za glavno obhodno stražo – njemu je to neznano. A zaradi tega je najvažnejše, da mu ne dovoliš priti k sebi.

Razumljivo, Fedot Jevgrafič o tem ni razmišljal. To je bilo zasekano vanj za vse življenje, in mislil je samo, da je treba streljati. In obenem se je vpraševal, kje so njegove borke: ali so se skrile, se ulegle ali razbežale.

Pok je bil oglušujoč, ker so streljali frici v njegov kamen iz vseh aktivnih strojnic. Lice mu je presekalo drobci kamna, v očeh se je nabral prah, in skoraj ni več videl ničesar: solze so tekle v potokih. In da bi si jih obrisal, ni bilo časa.

Zažvenketalo je zapiralo njegove strojnice, skočilo je nazaj: nabojev ni bilo več. Tega trenutka se je Vaskov bal: da bi vstavil nov šaržer, bi tekle sekunde, ki so se merile z življenjem. Planili bodo Nemci na umolklo strojnico, preskočili deset metrov, kolikor so bili oddaljeni, in – tedaj bo vsega konec. Konec.

Toda diverzanti niso skočili, niti glav niso pridvignili, ker jih je stisnila druga strojnica – Osjanine. Na kratko je tolkla, dobro je merila, naravnost; in je dala sekundo starešini. Tisto sekundico, za katero je treba, kot se spodobi, do smrtne postelje piti vodko.

Koliko časa je trajal ta boj, se potem nihče ni spominjal. Če bi ga meril z ustaljenim časom, je hitro potekal, kot je določeno v pravih za nasprotno, neposredno bitko. A če bi ga merili s tem, kar je bilo prestano, koliko moči je šlo, napetosti, nevarnosti, – bi to ustrezalo najbolj debeli plasti življenja, a za marsikoga celemu življenju.

Galja Četvertak se je tako prestrašila, da niti enkrat ni mogla ustreliti. Ležala je, skrivala obraz za kamenje in ušesa si je z rokami zatisnila: puška se je valjala ob strani. A Ženka je prišla hitro k sebi: tolkla je v belo svetlobo kakor v kopejko. Ali je zadela ali ne: to ni na strelišču, ni časa za merjenje. Dve strojnici pa še ena puška kalibra treh linij – samo od tega je bil ogenj, a Nemci niso vzdržali. Ne zato, seveda, ker bi se zbal, – šlo je za nerazumljivost. In ko so nekoliko streljali, so se umaknili brez ognjenega prikritja, brez zaslonov, enostavno, odkotalili so se. V gozdove, kot je bilo potem pojasnjeno.

Nenadoma je utihnil ogenj, samo Komelkova je še streljala, trepetajoč od izstreljenih nabojev. Dobila je šaržer in prenehala streljati. Pogledala je Vaskova in prišla na površje.

– Končano je, – je vzdihnil Vaskov.

Bila je mrtva tišina pa zven v ušesih. Smrdelo je po smodniku, po kamnitem prahu, sajah. Starešina si je obrisal lice – dlani so bile krvave: obsekalo ga je od drobcev.

– Vas je zadelo? – je šepetaje vprašala Osjanina.

– Ne, – je rekel starešina. – Ti poglej tam, Osjanina.

Stopil je od kamna: niso streljali. Zagledal je: v daljnem brezju, dotikajočem se gozda, so se majale krošnje. Previdno je zdrsnil naprej, v roki je stisnil pištolo. Stekel je, se skril za drug kamen in spet pogledal: od eksplozije na razmetanem mahu je temnela kri. Bilo je mnogo krvi, a teles ne: odnesli so jih.

Ko je še nekoliko lezel po kamenju pa grmovju, se je prepričal, da niso diverzanti nikogar pustili v zaslonu; Fedot Jevgrafič je že mirno, vzravnano stopil k svojim. Obraz ga je skelel, bil pa je tudi utrujen... Kot da so ga pritiskali z litim železom. Celo kaditi mu ni dišalo.

Poležal bi vsaj za deset minut, poležal, a ni utegnil niti pristopiti, ko mu je Osjanina zastavila vprašanje:

- Ste komunist, tovariš starešina?
- Član partije boljševikov...
- Prosim, bodite predsednik na komsomolskem sestanku.
- Zmedel se je Vaskov:
- Sestanku?...

Zagledal je: spet se Četvertakova neznansko joče. A Komelkova je od smodnikovih saj podobna ciganu, – in šviga s svojimi velikimi očmi:

- Strahopetnost!...

V tem grmu tiči zajec...

– Sestanek – to je dobro, – je postajal srdit Fedot Jevgrafič. – To je upoštevanja vredno: sestanek! Ukrep, kakor jetreba, obsodili bomo tovarišico Četvertakovo za njeno zmedenost, napisali bomo zapisnik. Tako?

Dekleta so molčala. Celo Galja je prenehala glasno jokati: poslušala je in smrkala.

- A frici nam bodo za ta zapisnik svojo resolucijo dali.

– Ti ugaja?... Ne ugaja. Zato pa kot starešina in komunist tudi odpovedujem za določen čas vse sestanke. In poročam o položaju: Nemci so odšli v gozdove. Na mestu, kjer se je granata razpočila, je precej krvi, kar nekako pomeni, da smo jih močno premikastili. To pomeni, trinajst jih je, tako je treba računati. To je prvo vprašanje. A drugo vprašanje – pri moji strojnici je še en šaržer poln. Kaj pa pri tebi, Osjanina?

- Poldrug.

– Glej ga no! Kar pa zadeva strahopetnost, pustimo to. Strahopetnost, dekleta, bo vidna šele v drugem boju. To je enostavna zmedenost. Od neizkušnosti. Je tako, borka, Četvertak?

- Tako je.

– Tedaj ukazujem, da si obrišeš smrkelj in solze; Osjanini še naprej sledi v gozdu. Ostalim borkam nahraniti se in si oddahniti, kolikor je mogoče. So vprašanja? Potem pa, izpolnite povelje.

Molče so pojedli. Fedot Jevgrafič ni hotel nič jesti, samo sédel je, iztegnil noge ter vneto žvečil: potrebna je bila moč.

Njegovi borci niso gledali drug na drugega, jedli so kot mladeniči in celo hreščali. In to je dobro: niso se kisali, za zdaj so se še držali.

Sonce je bilo že nizko, obronki gozda so potemneli, in starešina se je vznemirjal. Pomoč je zamujala, a Nemci bi lahko v tem belem mraku ali spet naskočili ali se precedili skozi odprtine z boka med jezeri. Lahko bi tudi zbežali v gozd: potem pa jih išči.

Potrebno je bilo spet začeti zasledovanje, spet jim sesti na rep, da bi vedeli položaj. Potrebno je bilo, a Vaskov ni imel dovolj sil. Da, slabo se je zdaj vse izteklo, zelo slabo. In borko je izgubil in sebe odkril ter oddahniti bi se bilo treba. A pomoči ni bilo, ni bilo...

Vendarle si je Vaskov odpočil, dokler Osjanina ni pojedla. Potem je vstal, zapel krepkeje jermene, rekel zamolklo:

– V zasledovanje z mano bo šla borka Četvertak. Tukaj je Osjanina po činu višja. Naloga je: slediti jim na večji distanci. Če bosta zaslišali streljanje,

ukazujem, da se pritajita. Pritajita se in čakajta, dokler se midva ne vrneva. No, če pa ne prideva – odstopita. Skrivaj odidita čez naše prejšnje položaje na zahod. Do prvih ljudi: tam povejta.

Seveda ga je preblisknila misel, da ne bi bilo treba iti s Četvertakovo na takšno stvar. Tukaj je Komelkova kot nalašč: tovarišica je preizkušena, dvakrat v enem dnevu preizkušena, redko kateri možak se s tem lahko pobaha. No, komandir je, ni samo vojni načelnik, tudi vzgojitelj podrejenim mora biti. Tako je rečeno po vseh pravilih. A pravila je starešina Vaskov spoštoval, spoštoval. Znal jih je na pamet in jih brezpogojno spoštoval. In zato je dejal Galji:

– Vrečo in plašč boš tukaj pustila. Za mano pojdi: sled za sledjo. In glej, kaj delam. In karkoli se zgodi, molči. Molči inpozabi na solze.

Poslušaj ga, je Četvertakova hitro in prestrašeno pokimala...

Čakaj so se Nemci izognili boju? Izmaknili, ker so verjetno z izkušenim ušesom ocenili ognjeno moč (točneje povedano, nemoč) nasprotnika.

To niso bila puhla vprašanja, in ni si Vaskov iz radovednosti zaradi njih ubijal glavo. Sovražnika je treba razumeti. Vsako njegovo dejanje, vsak premik ti mora biti popolnoma jasen. Šele tedaj začneš misliti o njem, ko si predstavljaš, kako sam misli. Saj vojna ni to, kdo bo koga postreljal, ampak kdo bo koga prelisičil. Pravila so ustvarjena zato, da bi si sprostil glavo, da bi lahko mislil na daljavo, na drugo stran, za nasprotnikom.

Pa naj si je Fedot Jevgrafič kakorkoli vrtel dogodke, jih premetaval sem ter tja, eno je bilo jasno: Nemci niso o njih ničesar vedeli. Nista vedela tista dva, ki ju je ubil, nista bila opazovalca, ampak patrolja, in frici niso vedeli za njuno usodo, mirno so se raztegnili po sledi drug za drugim. Tako je pač bilo, a kakšno korist lahko ima od tega, za zdaj še ni mogel vedeti.

Premišljeval je starešina, napenjal možgane, mešal karte, dejstva, kakor kup kart, a od dejanja se ni odvrčal, poslušaje je drsel, brezglasno in samo to je še manjkalo, da bi strigel z ušesi; enostavno za to ni bil sposoben. Toda niti zvoka niti vonja mu ni podaril vetrček, in Vaskov je za zdaj šel, ne da bi se zaustavljal. In to dekle brezglavo se je opletalo zadaj. Fedot Jevgrafič jo je pogosto ogledoval, pripomb pa ni dajal. Normalno je šla, kot je bilo ukazano. Samo brez lahkotnosti, mlahavo – to je pač od tega, kar je prestala od svinca nad glavo.

A Galja se ni več spominjala tega svinca. Druga stvar je stala pred njenimi očmi: sivi, ostri obraz Sonje, na pol zaprte, mrtve njene oči in zatrdela od krvi vojaška bluza. In... dve jamici na prsih, ozki kot britev. Ni mislila niti na Sonjo niti smrt – fizično, do slabosti, je čutila prodiranje noža v tkanino, slišala hreščanje raztrganega telesa, čutila težki vonj krvi. Vedno je živela v zamišljenem svetu bolj goreče kakor v resničnem, in zdaj bi rada na vse to pozabila, prečrtala – in tega ni mogla. In to je budilo zamolklo, kot iz litega železa, grozo, in hodila je pod jarmom te groze, tako da ni ničesar več premišljevala.

Fedot Jevgrafič tega, seveda, ni vedel. Ni vedel, da je njegova borka, s katero je življenje in smrt z enakimi utežmi zdaj pretehtaval, dejansko že ubita, ko še nista prišla do Nemcev, ko še ni niti enkrat ustrelila proti sovražniku...

Vaskov je dvignil roko: na desno je šla sled. Lahna, komaj opazna na kamnitih sipinah in mahu, je postajala zdaj črna in udrta ter zalita z vodo. Kot da bi se frici spotikali, nesoč težo, in se naslikali pred njim z vsemi šapastimi stopinjami.

– Čakaj, – je zašepetal starešina.

Odšel je proti desni, sled pa je puščal ob strani. Skočil je čez grmovje: v kotanji, narejeni na hitro iz dračja in suhljadi, so komaj bila vidna trupla. Vaskov je previdno premaknil suho vejo: v jami, z obrazom navzdol, je ležalo dvoje Nemcev. Fedot Jevgrafič je počepnil, ogledujoč si ju: pri zgornjem je na tilniku bila luknja skoraj brez krvi; lasje na kratko ostrizenega tilnika so bili kodrasti, podžgani od ognja.

– Postreljana, – je določil starešina. – Oni so ga v tilnik. Ranjenca so vlekli: torej, takšen je zakon...

Pljunil je Vaskov. Na mrtve je pljunil, čeprav je to največji greh izmed vseh. Toda ničesar ni do njih čutil, razen prezira: izven zakonov so bili zdaj zanj. Na drugi strani črte, ki določa človeka. Samo to loči človeka od živali: razumevanje, da je človek. A če tega razumevanja ni, je to zverina. Na dveh nogah, z dvema rokama, in to je zver. Huda zver, bolj grozovita od najbolj strašne. In tedaj ničesar v odnosu do nje ne obstaja: ne človečnosti, ne sočutja, ne usmiljenja. Tolči jo je treba. Tolči, dokler ne zleze v brlog. In tam jo še tolči vse dotlej, dokler se ne spomni, da je bila človek, dokler se tega ne zave.

Še podnevi, pred nekaj urami, ga je vodila besnost. Prvobitna kot žeja: kri za kri. A sedaj nenadoma se je vse oddaljilo, odleglo, se pomirilo in... dozorelo. V sovraštvo je dozorelo, hladno in previdno sovraštvo. Brez zlobe je postalo.

– To pomeni, da je takšen zakon?... Upoštevanja vreden.

In mirno je še dva odštel: ostalo jih je dvanajst. Ducat. Vrnil se je tja, kjer je čakala Četvertak. Ujel je njen pogled – in kot da bi se v njem nekaj pretrgalo: boji se. Boji se zla, od znotraj, a to je dobro, če ne gre za vse življenje. Prav zato je starešina na mig zbral vso svojo živahnost, nasmehnil se ji je, kot dragi ljubici, in pomežiknil:

– Dvoje smo jih tam kaznovali, Galja! Dvoje, morebiti jih je dvanajst ostalo. To pa ni tako grozno, tovarišica borka. Ti so za nas, upoštevaj, malenkost!...

Ničesar ni odgovorila, niti nasmehnila se ni. Samo gledala je, v oči skakajoč. Možaka je v takšnih primerih potrebno razjeziti: poslati k hudiču iz vsega srca – ali pa poslati po ribjo juho – to je Fedot Jevgrafič vedel iz lastne izkušnje. Kako pa naj s to ravna, ni vedel. Ni imel takšnje izkušnje, in pravila tudi niso nič povedala, kako naj ravna v takšnem primeru.

– Si kdaj brala o Pavlu Korčaginiu? – Pogledala ga je Četvertakova tako, kot da bi bil neumen, vendar je prikimala, in Fedot Jevgrafič je postal boljše volje.

– Torej, brala si. A jaz sem njega, tako kot tebe tu, videl. Da.

Peljali so nas, odličnjake, borbene in politične, v mesto Moskvo. No, tam smo si ogledali Mavzolej in videli razne dvorce in se srečali z njim. On je na visokem položaju, je pa preprost človek. Ljubezniv. Posedeli smo skupaj,

ponudil nam je čaja: vprašal pač je, kako fantje služimo v armadi?...

– No, zakaj vendar varate, zakaj? – je tiho rekla Galja. – Zadel ga je mrtvoud. In ni Korčagin tega napisal, temveč Ostrovski. In ne vidi ničesar in se ne premika, in ves naš tehnikum mu je pisal pisma.

– No, morda pa je kak drug Korčagin?...

Sram je postalo Vaskova, celo vročica ga je stresla. A tu še komarji pikajo. Večerni komar je posebne vrste.

– No, morebiti sem se zmotil. Ne vem. Samo govorili so, da...

Zahreščala je spredaj vejica. Očitno je zahreščala pod težo težke noge. Svoje žive dni se ni po svoji iniciativi znašel med lažnivci, sramote od podrejenih ni doživljal in pripravljen je bil, da se tolče z vsem ducatom raje, kot da bi trpel grajo od smrkavega dekliča.

– V grm! ... – je zašepetal. – In utihni! ...

Sunil jo je v grm, popravil vejice, sam se je spravil pravočasno za sosednji okrogli kamen. Pogledal je: spet gresta dva, toda previdno kot po razbeljenem kamenju, držeč strojnici, pripravljeni za strel. Starešina se ni utegnil začuditi, da frici po dvojce korakajo, hipoma je zaslišal, da za njima še gredo – zadaj in levo je grmovje vztrepetal, in razumel je, da od obeh strani gre patrolja in da so Nemci resnično zaskrbljeni zaradi nepričakovanega srečanja in izginule izvidnice.

No, on jih je videl, a oni njega ne in zato je vsekakor bil v njegovih rokah adutov as. Edini, zares, adut, zato pa jih je mogel tembolj udariti. Samo hiteti tukaj ni smel in Fedot Jevgrafič se je z vsem telesom v mah pogreznil, in celo komarje se je bal odgnati s potnega čela. Naj se neopazno plazijo, naj mu pokažejo hrbet, naj pokažejo, kam gredo na ogledovanje, a tam se bo pač začel igrati, napravil bo svoj premik kart. Z adutovim asom...

Ko je človek v nevarnosti, ali popolnoma nič ne preudarja ali pa hkrati za dva. In dokler eden preračunava, kako ravnati naprej, bo drugi v tej minuti gledal naokrog: vse videl in vse opazil. In, premišljajoč, kako bo vrgel adutov as, Vaskov ni spustil za trenutek iz oči diverzantov in niti za trenutek ni pozabil na Četvertakovo. Dobro je bila skrita, zanesljivo, pa še ob njeni strani so šli Nemci, tako da nevarnosti tukaj ni bilo pričakovati. Frici so po koščkih pregledovali okolico, in so borkama točno v sredino teh koškov prihajali, naj si bo zares v različne koščke. To pomeni posedeti je bilo treba nekaj časa, prenehati dihati, se vgnezditi v mah in grmovje, a šele potem ukrepati. Potem se zdražiti, določiti cilj in jih s strašenjem pregnati s svojo drago, čeprav nemško, strojnico.

Sodeč po vsem, so frici spet isto pot otipavali in prej ali slej morajo naleteti na Osjanino s Komelkovo. Seveda, to je starešino vznemirjalo, toda ni smel reči glasno: dekleti bosta ustreljeni. Predstavljali sta si kaj in kako in preprosto sta se lahko skrili, se pritajili ali pa odšli kam bolj vstran. Tembolj, ker je svoj premik planiral za tisti trenutek, ko se bodo znašli med dvema ognjema.

Diverzanti so šli naravnost mimo grma, kjer se je skrivala Četvertakova, približno okrog dvajset metrov bolj na levo. Patrolja, ki je šla z bočne strani, se ni odkrivala, toda Fedot Jevgrafič je že vedel, kje bodo šli. Zdelo se je, da ne bi mogel nihče naleteti nanju, a starešina je vendarle snel varovalo s strojnice.

Nemci so šli molče, skokoma in imeli pripravljene strojnice. Prikriti so bili z izvidnico, zato pa skoraj niso gledali po straneh, krepko so gledali naprej, vsak trenutek pričakujoč nasprotni strel. Čez nekoliko korakov bi morali biti v isti črti med Četvertakovo in Vaskovom, in od tega trenutka bi že bili njihovi hrbti nastavljeni lovsko zamižanemu pogledu starešine.

Zašumelo je grmovje. Iz njega je planila nenadoma Galja. Upogibaje se, držeč roke za glavo, se je vrgla na poljano in presekala pot diverzantom, ničesar ni videla več, ničesar preudarjala.

– A – a – a! ...

Kratko je udarila strojnica. Z desetih korakov je udarila v tenak, napet v teku hrbet, in Galja je v poletu udarila z obrazom v zemljo, tako da niti ni snela z glave prekritih z grozo rok. Zadnji krik se je izgubil v klokotajočem hropenju, a noge so še bežale, še cepetale in zabadale v mah konice Sonjinih škornjev.

Na poljani je vse zamrlo za kako sekundo, in celo Galjine noge so trepetale počasno kot v snu. In Vaskov je še nepremično ležal za svojim kamnom, ni utegnil niti razumeti, da so se vsi njegovi načrti podrli, da je namesto asovega aduta obdržal v roki šestico. In ni znano, koliko časa bi še tukaj ležal in kako bi postopal naprej, toda za njegovim hrbtom se je razlegel tresk in topot, in uganil je, da desni izvidnik beži semkaj, kjer je zaslišal streljanje.

Pretehtavati ni bilo časa, ne premišljevati, in Fedot Jevgrafič je v glavnem sklenil odpeljati Nemce za sabo, zvabiti, odtegniti jih od zadnjih svojih bork. A ko je to sklenil, je neprikrivajoče skočil, lopnil po dveh postavah, ki sta se sklonili nad Galjo, brizgnil je rafal po teptanju v grmovju in ko je skočil, se je pognal vstran od Sinjuhinega grebena proti gozdu.

Ni vedel, ali je koga zadel: ni mu bilo do tega. Zdaj se je bilo treba prebiti skozi Nemce, se živ in zdrav vrniti k dekletoma in ju obvarovati. Vsaj te zadnje je treba nemudoma obvarovati, to je bila njegova dolžnost. To je moral storiti pred svojo moško zavestjo in poveljniško. Dosti je teh, ki so padle. Spominjal se jih bo do konca življenja.

Že dolgo ni starešina tako tekel kot tistega večera. Metal se je po grmovju, se vrtel med kamenjem, padal, se dvigal, znova tekel, odhajal od krogel, ki so sekale vršičke nad glavo. Zbadal povsod migetajoče postave s kratkimi rafali in šumel. Lomil je grmovje, ga teptal, kričal, da je bil zahripel, zato ker ni imel pravice odstopiti in ne povleči fricev za sabo. Moral jih je varati in se igrati z ognjem.

Zavoljo ene stvari pa je bil zadovoljen, Nemci ga niso mogli obkoliti. Kraja niso poznali, premalo jih je za to ostalo, in, kar je glavno, zapomnili so si tisto nepričakovano srečanje, tisto neposredno bitko: previdno so tekli. Zato je lahko sedaj odšel, jih jezil, da ne bi opustili zasledovanja, da ne bi prišli k sebi in da ne bi razumeli, da je samo on tukaj, če trezno presodiš, samo on. Edini.

Spet je pomagala megla: tista pomlad je bila zelo oblačna. Komaj je sonce zašlo za obzorje, so trepetale nižine v megli, ki se je zgoščevala in se oprijemala grmovja, in v tem gostem mleku se ni mogel skriti samo en človek, ampak cel polk. Vaskov bi ob vsakršnjem trenutku lahko švignil v oblak – potem ga pa iščite! No, nesreča je bila v tem, da so belkasti jeziki lezli proti jezeroma, a on je, nasprotno, iskal priložnosti, da zbeži v gozd in potegne Nemce za sabo,

potapljal se je v meglo samo tedaj, ko je bil popolnoma izčrpan. A potem je spet zlezel iz megle: zdravo, frici, jaz sem živ...

Sicer pa na splošno gledano, seveda, se je kar dobro odrezal. In v manjših praskah se je dogajalo, da iz človeka narediš sito in rešeto, a tukaj je nevarnost mimo. Videl je smrt v obraz, se z njo dobro poigral, toda do gozda ni samo on pritekel: vsa kompanija se je vrgla za njim, in tukaj je njegov avtomat mlasknil zadnjikrat in utihnil. Ni bilo več nabojev, rezervnega šaržerja ni imel, in tako je starešina strojnico odmotal z roke ter jo potisnil pod polomljeno drevje. In zdaj je Fedot Jevgrafič lažje šel – neoborožen.

Megle tukaj ni bilo, a krogle so v stebila padale – samo lubje je letelo. Zdaj se je lahko odtrgal, skrajni čas je bil, da je nase pomislil, toda Nemci so se razbesneli, zajeli so ga v polobroč in ga gonili brez predaha, upajoč, da ga bodo potisnili v močvirje in zajeli živega. Položaj je bil takšen, da če bi bil starešina na mestu njihovega komandirja, mu tudi ne bi bilo žal odlikovanja, ko bi dobili živ jezik, prgišče vojaka.

In samo pomislil je tako, samo razveselil se je za trenutek, da vanj ne morajo streljati, a takoj nato ga je udarilo v roko. V mehko bo nižje lakta, in Fedot Jevgrafič v naglici ni razumel, se ni znašel in sklepal je, da je nehote zataknil roko za grčo, ko mu je začelo toplo teči po zapestju. Ne močno, a gosto: krogla ga je zadela v veno. Pretreslo je Vaskova: z rano se ne boš veliko vojskoval. To je treba pogledati, rano prevezati, si oddahniti, sicer se ne boš prebil skozi obroč, se ne boš odtrgal.

Eno je ostalo: iti k močvirju. Naj ti ne bo žal za noge. Vse je vložil v ta beg brez prestanka. Srce je že udarjalo nekje v grlu, ko je skočil k boru. Zgrabil je kol, opazil je, da jih je ostalo samo pet, in razmišljati ni bilo časa. Gozd je hreščal pod nemškimi nogami, zvenel z nemškimi glasovi in pel z nemškimi krogami.

Ko je tako počasi lezel po močvirju do otoka, se ga je lotevala zmeda. Prišel je k sebi šele tam, pod krivenčastimi bori. Od hladu je prišel k sebi: treslo ga je, srce je udarjalo močnejše, zobje so šklepetali. In roka ga je bolela. Trgalo jo je od vlažnosti, da je bilo hudo.

Koliko časa je tukaj ležal, se ni mogel spomniti Fedot Jevgrafič. Kazalo je, da dolgo, ker je okrog in okrog bila mrtva tišina: Nemci so odšli. Megla se je zgostila ob svitanju, sedel je nekaj časa na zemlji, in od mokrote je prebadalo Vaskova do zadnje koščice. Vendarle pa ni več kri tekla iz rane. Roka je bila do ramena v močvirnem blatu. Bilo je videti, da je rano zalepilo in starešina ga ni začel luščiti. Preko je zavil obvezo, ki jo je imel na srečo v žepu, in se ozrl naokrog.

Za gozdom se je že svitalo, in visoko nad močvirjem se je nebo poigravalo s severnim sijem in odželo meglo k zemlji. A tukaj, na dnu goščave, je bilo kot v ledenem mleku in Fedot Jevgrafič je, tresoč se od vročice, z bolečino pomislil na srcu drago čutaro. Samo ena rešitev je bila – skakati, in on je skakal, dokler ga ni obilil pot. V tem času je tudi megla postala redkejša. Lahko se je ozrl naokrog.

Z nemške strani ni bilo opaziti ničesar nevarnega, naj je še tako naprezal oči. Seveda so se lahko frici pritajili, pričakujoč ga nazaj, toda ta verjetnost je bila majhna; po njihovem pojmovanju je bilo močvirje neprehodno, kar

pomeni, da je bil Vaskov že zdavnaj utopljenec.

A na našo stran, tisto, ki je vodila proti železniškemu križišču, naravnost k Mariji Nikiforovni, na tisto stran Fedot Jevgrafič posebej ni gledal. Na tisti strani ni bilo nobene nevarnosti, na tisti strani je bilo življenje, cvrtje s slanino in prikupna gospodinja. In ne bi gledal na tisto stran, zavračal bi skušnjave, toda pomoči od tam ni bilo in ni bilo, in zato se je tjakaj oziral.

Nekaj je tam črnelo. Ni mogel razložiti starešina, kaj je to. Za trenutek se mu je zahotelo priti do tega madeža, pogledati, toda zadihal se je od svojih poskokov in je sklenil, da si oddahne. A ko si je oddahnil, se je že dovolj razsvetilo in razumel je, da je tisto črnenje močvirna mlaka. Razumel je takoj, da je pri vidnem boru ostalo zdaj pet posekanih kolov. Pet – to pomeni, da je borka Bričkina zlezla v to trikrat prekleto močvirje brez opore...

In ostalo je od nje vojaško krilo. A drugega ni ostalo – niti upanje, da bo prišla pomoč...

12

Nenadoma se je Vaskov spomnil jutra, ko je prešteval diverzante, ki so prihajali iz gozda. Spominjal se je šepetanja Sonje pri levem ramenu, na široko odprtih oči Lize Bričkine, četvertakove v copatu iz brezove skorje. Spomnil se je in glasno, na glas dejal:

–Ni prišla, to pomeni, da ni prišla Bričkina...

Zamolklo je zaplaval nad močvirjem hropeč, prehlajen glas, in spet je vse utihnilo. Celo komarji so brez brenčanja posedevali tukaj, v tem zibajočem se kraju, in ko je starešina vzdihnil, je odločno zakorakal v močvirje. Bredel je proti obali, naslanjajoč se na kol, mislil na Komelkovo in Osjanino, upal, da sta živi. In še na nekaj je pomislil, da ima od orožja samo pištolo na boku.

Če bi pustili tukaj diverzanti vsaj enega človeka obležal bi starešina Vaskov in vtikal nos v gnilobo, dokler ne bi strohnel. Na dva koraka biga lahko ujeli, ker je šel zravnano na obalo in niti pasti ne bi mogel, se skriti. No, nikogar niso Nemci pustili, in Fedot Jevgrafič se je brez vsake zapreke prebil do znanega rečnega rokava, nekako se je umil in si utešil žejo. A potem je v žepu poiskal liste, zvil iz suhega mahu cigareto, razpihnil »katjušo« in kadil. Zdaj je lahko tudi mislil.

Kazalo je, da je izgubil včeraj vso svojo vojno, čeprav je nevtraliziral po vsej verjetnosti petindvajset procentov nasprotnika. Izgubil zato, ker ni mogel zadržati Nemcev, ker je izgubil prav gotovo polovico svojega osebja, ker je porabil vso svojo vojno zalogo in ostal samo še s pištolo. Žalostno se je končalo, kakorkoli gledaš, kakorkoli se opravičuješ. A najgrše je bilo to, da ni vedel, na kateri strani naj išče diverzante. Grenko se je počutil Vaskov. Morebiti od gladu, ali od na roku zvite cigarete, ali od osamljenosti in misli, ki so rojile po glavi, kakor bi bile ose: samo pikale so, a vzetka pri kartanju niso dajale.

Seveda, do svojih se je moral prebiti. Dve dekleti sta ostali, zato pa najbolj trezni. V troje so še bili močni, samo ta sila ni mogla streljati iz ničesar. To

pomeni, da je moral kot komandir takoj pripraviti dva odgovora: kaj storiti in s čim se vojskovati. A za to je še samo eno ostalo: najprej mora sam oceniti položaj, najti Nemce in dobiti orožje.

Včeraj so brezglavo tekali Nemci sem ter tja, kot doma, in sledov je bilo v gozdu dovolj. Fedot Jevgrafič je šel po njih kot po zemljevidu, presojal je kaj in kako, prešteval.

In po tem štetju je kazalo, da ni več kot deset Nemcev tekalo za njim: ali je kdo ostal pri stvarih ali pa je uspel še katerega pihnuti. Vendarle je moral računati, da jih je še cel ducat, zato ker na predvečer ni mogel streljati.

Tako se je po sledeh privlekel do gozdnega obronka, odkoder se je spet razgrnilo Vopsko jezero in Sinjuhin greben ter grmičevje z borovjem, ki je vodilo bolj na desno. Tu se je Fedot Jevgrafič za kratek čas ustavil, da bi se nagledal, toda ni opazil ne svojih ne tujih.

Pred njim sta ležala jutranji mir in zatišje, in v tem jutranjem miru so se neke skrivali Nemci s strojnicami in dve ruski dekleti s puškama v objemu.

Naj je bilo še tako vabljivo, da bi v tem kamenju poiskal svoji dekleti, se ni premaknil iz gozda. Ni smel tvegati samega sebe, nikakor ne, zato, ker je pri vsej bridkosti in obupu še vedno ostal trden in se ni imel za premaganega, in vojna se zanj pri tem ni mogla končati. In ko si je ogledal prostor in občutil mir, je znova stopil v goščavo in se začel prebijati ob grebenu k obrežju jezera Legontova.

Tu je bil račun preprost kot naloga za branje. Nemci so za njim včeraj tekali do večera in čeprav so bile bele noči, niso bili pripravljeni, da bi šli v nejasnost. Čakati so morali do zarje, a čakati to zarjo je bilo najbolj primerno v gozdovih ob jezeru Legontovo, da bi se v primeru česarkoli umaknili in ne prišli v močvirje. Zato se je potegnil Fedot Jevgrafič od znanega kamenja v neznane kraje.

Tukaj je šel previdno, od drevesa k drevesu, zato, ker so se nenadoma izgubile sledi. Toda tiho je bilo v gozdu, samo ptice so žvrgolele, in iz tega je Fedot Jevgrafič sklepal, da ni blizu ljudi.

Tako se je prebijal dolgo: zdelo se mu je, da zaman, da se je zmotil pri računanju in da išče diverzante tam, kjer jih ni. No, zdaj ni imel orientirjev, razen čutil, a čutila so mu prigovarjala, da ima prav. Začel je dvomiti v svoja lovska čutila, zaustavil se je, da bi premislil vse znova, pretehtal, ko je spredaj skočil zajec. Skočil je na jaso, in ne da bi slišal Vaskova, se je dvignil na zadnje noge, gledajoč nazaj. Zajec je bil preplašen od prestrašenih ljudi, ki jih je malo poznal in zato je bil radoveden. In starešina je, prav tako kot zajec, napel ušesa in začel gledati tja.

Vendar, kakorkoli je že gledal, kakorkoli poslušal, ničesar nenavadnega ni tam odkril. Zajec se je pognal v trepetlikov gozd in solza se je utrnila Fedotu Jevgrafiču, a je kar naprej stal in stal, zato ker je temu zajcu bolj verjel kot svojim ušesom. In zato se je čisto tiho kot polzeča senca premaknil tja, kamor je gledal zajec.

V začetku ni ničesar opazil, a potem je zašumelo nekaj skozi grmovje. Bilo je nekaj nenavadnega, pokritega z lišaji. Vaskov je koraknil, nidihal, odgrnil je z roko grmovje in se oprl v staro, z mahom pokrito steno koče, postavljene v zemljo.

»Legontov samostan«, – je razumel starešina.

Zdrsnil je za vogal, zagledal je gnilobno ogrodje vodnjaka, zaraslo s travo pot in poševno na enem tečaju viseča vhodna vrata. Potegnil je pištolo in pozorno poslušajoč se je prikradel do vhoda, pogledal podboje, zarjavelo ogrodje, zgazeno pot – poteptano travo, neposušeno sled na stopnički in razumel, da so ta vrata odtrgali ne več kot pred dvema urama.

Zakaj? se je bilo treba vprašati. Ne; iz radovednosti niso Nemci v zapuščenem samostanu zlomili vrat: to pomeni, da jih je bilo pač potrebno. To pomeni, da so iskali zaklonišče: mogoče so imeli ranjence, mogoče pa je bilo treba kaj skriti. Druge razlage starešina ni našel, potem pa se je vzvratno spet skrnil v grmovje, posebej pozorno je gledal, da ne bi nehote pustil za sabo sledi. Zlezal je v goščavje in utihnil.

In samo komarji so ga obstreljevali, ko je nekje zavraščala sraka. Potem je zahreščala vejica, nekaj je tresknilo, in iz gozda je šlo k samostanu Legontova dvanajst Nemcev drug za drugim. Enajst jih je neslo tovor (razstrelivo, je določil starešina), a dvanajsti je zelo hromal, opirajoč se na palico. Stopili so k samostanu, odložili tovor, in ranjenec je takoj sedel na stopničko. Eden je začel vleči razstrelivo v izbo, drugi so si prižgali in se začeli nekaj pogovarjati in po vrsti pogledovali na zemljevid.

Sekali so komarji Vaskova, pili kri, a on se je celo bal treniti. Sedel je le dva koraka od Nemcev, v pesti je stiskal pištolo, vse besede je slišal, a ničesar ni razumel. Vsega skupaj je poznal osem fraz iz priročnega slovarja, pa še te, če jih je povedal Rus: s pojočim glasom.

Toda ugibati ni bilo treba: najvišji po položaju, ki je stal v sredi in pri katerem so si ogledovali planšeto, je zamahnil z roko, in deset jih je vzdignilo strojnice in se podalo v gozd. In dokler so šli v gozd, je tisti, ki je vlekel razstrelivo, pomagal ranjencu in ga potegnil v hišo.

Končno je prišel Vaskov do sape in obračunal s komarji. Zdaj je postalo vse jasno, stvar je reševal čas: Nemci niso šli po jagode h grebenu Sinjuhina. Niso želeli, kot je kazalo, okrog jezera Legontova opotekati se, uporno so si prizadevali priti do nasipa. In sedaj so šli tja.

Seveda pa mu zdaj ni šlo za to, da bi jih prehitel, našel dekleta in začel vse znova. Eno ga je držalo: orožje. Brez orožja ni bilo niti pomisliti, da bi se postavil fricem po robu, da bi jim prekrižal pot.

Dva strojnici sta bili v izbi postavljeni za pošvedranimi vrati. Dve strojnici, bogastvo. A kako vzeti to bogastvo, Vaskov za zdaj še ni vedel. Iti z glavo skozi zid po neprespani noči in s prestreljeno roko, ni bilo misliti; zato je Fedot Jevgrafič čakal, da vidi, od kod vleče veter; preprosto, čakal je, kdaj bo zlezal Nemec iz koče.

In je dočakal. Izvlekel se je diverzant z nabrekli od komarjevih pikov gobcem k svoji zanesljivi smrti: piti se jima je tam zahotelo, tako nekako. Previdno se je izvlekel, s strojnico pod roko in z dvema čutarama ob pasu. Dolgo je gledal, poslušal, no, vendarle se je odlepil od stene in se podal proti vodnjaku. In tedaj je Vaskov počasi dvignil pištolo, zatajil dihanje, kot na tekmovanjih in nalahno pritisnil na petelina. Tresknil je strel, in Nemca je silovito poglano naprej. Starešina je zaradi varnosti še enkrat ustrelil vanj, hotel je skočiti – a kot po čudežu se je zasvetlikal skozi špranjo vranje barve blesk cevi pri zverženih vratih in izginil. Drugi – tisti ranjenec, je prekrival

svojega prijatelja, vse je videl, in skočiti do vodnjaka – je pomenilo dobiti kroglo.

Ohladil se je Vaskov: bo spustil zdaj rafal? Enostavno tako, v zrak: odmevajoč, nemiren – to bo vse. V hipu bodo prišli Nemci, prečesali gozd, in končana bo služba starešine. Drugikrat ne zbežiš...

Bogve zakaj ni streljal ta Nemec. Nečesa je čakal, cev je premikal previdno in ni dal signala. Videl je, kako se je njegov tovariš z rilcem oprl v oklep vodnjaka, trepetal, videl je, a na pomoč ni poklical. Čakal je... Kaj je čakal?...

In razumel je nenadoma Vaskov. Vse je razumel: sebe rešuje, koža fašistična. Pljuva na umirajočega, na ukaz, na svoje tovariše, ki so odšli k jezeroma: samo na to misli, da ne bi pritegnil nase pozornosti. Nevidnega nasprotnika se strašansko boji in samo za nekaj moli: da bi si natihoma leže odpočil za bruni, debelimi kot objem.

Da, fric se ni pokazal kot heroj, ko mu je pogledala smrt v oči. Nič ni bil podoben junaku, in ko je to razumel, je starešina olajšano vzdihnil.

Ko je vtaknil pištolo v tok, se je Fedot Jevgrafič previdno odplazil nazaj, zavil okrog staroverskega samostana in se priplazil k vodnjaku z druge strani. Kot je že vnaprej pomislil, ranjeni fric ni gledal ubitega, in starešina se je mirno priplazil k njemu, snel strojnico, torbico z rezervnimi šaržerji s pasu in se neopazno vrnil v gozd.

Zdaj je bilo vse odvisno od njegove hitrosti, ker si je izbral krožno pot. Tu je bilo treba tvegati – in uspelo mu je. Vdrl je v borovje, ki je vodilo proti grebenu, in šele tedaj prišel do sape.

Tukaj so bili njegovi kraji, ki jih je že preplazil na trebuhu. Tu nekje so se skrivala njegova dekleta, če se niso podala na vzhod. Njegova dekleta je zdaj pomenilo le dve dekleti. Toda čeprav jima je ukazal, naj odideta, če bi se kaj zgodilo, ni mogel verjeti, da sta izpolnili njegovo povelje dobesedno. Ni verjel, niti ni hotel verjeti.

Tukaj si je oddahnil, poslušal, ali ni slišati kje Nemcev in se previdno začel premikati proti grebenu Sinjuhino, po poti, po kateri je noč in dan prej šel z Osjanino. Tedaj so vendarle bili še živi. Vsi, razen Lize Bričkine...

Pa sta vendarle odšli. Ne daleč, res: za reko, kjer so prejšnje jutro priredili fricem predstavo. A Fedot Jevgrafič na to ni pomislil, in ko jih ni našel, niti v kamenju niti na starih položajih, je odšel na hrib, a ne, da bi ju poiskal; zaradi zmedenosti. Nenadoma je razumel, da je ostal sam, popolnoma sam, s prestreljeno roko. Lotila se ga je tesnoba, tako se je vse v glavi prepletlo, da je bil čisto izven sebe. In samo na kolena je pokleknil, da bi se napil, ko je zaslišal nenadoma šepetanje: – Fedot Jevgrafič...

In krik v neposredni bližini: – Fedot Jevgrafič! ... Tovariš starešina!

Dvignil je glavo, a onidve sta tekli čez rečico. Naravnost po vodi, še kril si nista pridvignili. Pognal se je k njima: tukaj v vodi so se objeli. Na njem sta obviseli hkrati obe, poljubljali sta ga – umazanega, potnega, neobritega...

– No, kaj pa vama je, dekleti, kaj vama je! ...

In komaj je sam zadržal solze, ki so se že obesile na trepalnice. Oslabel je, po vsej verjetnosti. Objel je svoji borki za ramena, da, tako soprebredli reko na drugo stran. A Komelkova je prežala na ugoden trenutek, pobožala ga je po kosmatem in bodljivem licu.

– Ah, dekleta, moja dekleta! Tukaj so malo prigriznili, zaspali z na pol odprtimi očmi?

- Nisva hoteli, tovariš starešina...
- Pa kakšen starešina le neki, sestrici? Jaz sem vama kot brat.
- Takole je, kličite me Fedot. Ali Fedej, kot me je imenovala mati...

V grmovju pri njiju so bile zložene vreče in zviti vojaški plašči ter puške. Vaskov je planil k svoji vreči. Komaj jo je začel razvezovati, je vprašala Ženja:

- A Galka?...

Tiho, pritajeno je vprašala: razumeli sta vse. Samo podrobnejše pojasnitve je bilo treba. Starešina ni odgovoril. Molče je razvezal vrečo, potegnil ven izsušeni kruh, slanino in čutaro. Nalil je v tri vrčke, nalomil kruha, narezal slanine. Jed je razdelil borkama in pridvignil vrček:

– Padle so naše tovarišice kot junakinje. Četvertakova v obstreljevanju, a Liza Bričkana je utonila v močvirju. Kaže, da smo skupaj s Sonjo izgubili že tri. To je tako, a okrog jezera krožimo že dan in noč, mimo nasprotnika. Dan in noč! In zdaj smo mi na vrsti priigrati dan in noč. Dajmo, spomnimo se naših sestra, a tam bo čas, da bomo sprejeli boj. Zadnji, po vsej verjetnosti...

13

Obstaja gorje, podobno kosmati medvedki. Vrže se nate, lomasti, da ne vidiš svetlobe. A požene se vstran – potem pa je vse v redu. Kot na primer: lahko dihaš, živiš, postopaš, kot da je vse v redu. A obstaja malenkost, napaka. Malenkost, ki te potegne tako, za božjo voljo, da tega ne privoščim nikomur.

Ravno takšno malenkost je Vaskov po zajtrku odkril, ko sta se začeli pripravljati na boj. Celo svojo vrečo je pretresel, trikrat je pretipal vsako stvar – zaman, propadli so.

Detonator za drugo granato in naboje za pištolo je iskal. Toda granata brez detonatorja je enostavno kos železa. Nem košček kakor prodni kamen.

- Nimam več topništva, dekleti.

Z nasmehom je rekel, da ne bi postali živčni. A oni dve, norici, sta se nasmehnili v odgovor, zasijali.

- Nič za to, Fedot, vojskovali se bomo!

To je rekla Komelkova, ko se je spotaknila ob imenu. In je zardela. Ni bila navajena, razumljiva stvar, komandirja tako imenovati. Branili se bomo z obstreljevanjem – tri puške, dve strojnici pa še pištola. S tem se ne boš razveselil, ko jih zareglja deset. Toda, potrebno je vnaprej vedeti, da bo naš gozd pomagal. Gozd in rečica.

– Drži, Rita še svoj šaržer za strojnico. Samo od daleč ne streljaj. Čez rečico tolci iz puške, a strojnico čuvaj. Ko bodo začeli bresti preko reke, ti bo zelo prav prišla. Zelo. Si razumela?

- Razumela, Fedot...

Tudi ta je zajecjlala. Nasmehnil se je Vaskov:

– Fedej, morebiti bo bolj enostavno. Imena nimam posrečenega, seveda če je že tako izbrano...

Vendarle dan in noč nista za Nemce minila zaman. Trikrat so zaostрили

pozornost in zato so se premikali počasi, za vsak večji kamen, in si ogledovali teren. Vse, kar so zmogli, so prečesali in se prikazali na obali, ko je sonce stalo že visoko. Vse se je dogajalo točno, le tokrat ni nasprotni gozd šumel z ženskimi glasovi, a je pritajeno in grozeče molčal. In ko so diverzanti začutili nevarnost, se dolgo niso premaknili do vode, dasi so švigali po grmovju na drugi strani.

Pri širokem toku reke med dvema ovinkoma je Fedot Jevgrafič dekleti zaustavil. Osebnost jima je izbral položaj in pokazal orientire. A zase je vzel tisti rtič, kjer je Ženka Komelkova pred dvema dnevoma s svojim telesom zaustavila frice. Tukaj sta se bregova skoraj strnila, na obeh straneh vode se je začel gozd, in za forsiranje vodne pregraje ni bilo boljšega mesta. Pravzaprav: tukaj so se predvsem prikazali Nemci, da bi zvabili k strelu kakršnegakoli preveč živčnega nasprotnika. Živčnih pa za zdaj nismo opaziti, zato ker je Vaskov zelo strogo ukazal svojim borkom streljati šele tedaj, ko bodo frici zlezli v vodo. A pred tem je še zaukazal, naj mirujeta, da ne bi prenehali ptiči peti.

Vse je bilo pri roki, vse pripravljeno: naboje so že dali v cev in odklopili varovala, da bi zdaj še sraka ne zavreščala. In starešina je skoraj mirno gledal na drugi breg, toda prekleto roka ga je bolela kot nagnit zob.

A tam, na drugi strani, je bilo vse narobe: in ptice so utihnile in sraka je vreščala. In vse to je sedaj Fedot Jevgrafič opazil, ocenjeval in razvrščal po poličkah v možganih, da bi ujel moment, ko bo fricem dovolj igrati se slepe miši. Prvega strela pa ni uspel dati sam; in čeprav ga je čakal, je vseeno vztrepetal: strel – to je vedno nepričakovano, vedno iznenadi. Z leve strani je udaril, nižje po toku, a sledili so še drugi. Vaskov je pogledal: v toku reke med ovinki je iz vode lezel fric po vseh štirih k bregu, po strelu je začel lezti k svojim nazaj, in krogle so okrog njega švigale, a nič zadele. In fric je bežal po vseh štirih in vlekel nogo po šumečem drobnem kamenju.

Zdaj so udarile strojnice, prekrivajoč zadetega, in starešina je že skoraj skočil, se hotel vreči k svojim, a se je vzdržal. In pravočasno: skozi grmovje k bregu na drugi strani so se takoj štirje privalili, upajoč, kot je bilo videti, pod ognjenim kritjem prebresti rečico in izginiti v gozdu. S puško nisi mogel tukaj ničesar opraviti, ker je treba po vsakem strelu premakniti zaklep, za to pa ni bilo časa in Fedot Jevgrafič je vzel strojnico. In komaj je pritisnil na petelina, sta se na nasprotni strani zaiskrila dva plamenčka in pahljača krogel je raztrgala zrak na nasprotni strani.

Nekaj pa je vedel Vaskov v tem boju: ne odstopiti. Ne dati Nemcem niti prgišča zemlje na tem bregu. Kako težko je in kako brez upanja – zadržati jih. Držati ta položaj, sicer te zmeljejo – in tedaj je vsega konec. Takšen občutek je prežemal Vaskova, kot da je za njegovim hrbtom vsa Rusija zbrana, kot da je ravno on njen zadnji sin in zaščitnik. In ni bilo na vsem svetu ničesar več: samo on, sovražnik pa Rusija.

Samo dekleti je še slišal z nekakšnim tretjim ušesom: ali še tolčeta puškici ali ne. – Še udarjata – kar pomeni, da sta še živi, da držita svojo fronto, svojo Rusijo. Držita! ...

In celo ko so se začele razbijati granate, se ni prestrašil. Čutil je že, da mora nastati predih, ker niso mogli voditi Nemci dolgotrajnega boja z nasprotnikom, katerega sil niso poznali. Ogledati si je bilo treba specialke, premetati svoje zemljevide, šele nato postopati vnovič. Ta četverica, ki se je rinila neposredno

nanj, je že odšla, pa tako spretno, da ni utegnil opaziti – ali je koga izpodbil. Splazili so se v grmovje, nekoliko postreljali za grožnjo, in spet utihnili, in samo dimček je visel nad vodo.

Nekoliko minut je bilo dobljenih. Obračun, zares, danes ni mogel potekati do minute natančno, zato ker od nikoder ni mogel pričakovati pomoči, no – vendarle je ugriznil nasprotnika, pokazal zobe in drugikrat se ne bo na tem kraju tako enostavno plazil. Prizadeval si je najti še kakšno špranjico: verjetno ob zgornjem toku, zato ker se je pod rečnim ovinkom kamenje raztegovalo strmo v reko. Torej, nemudoma mora steči bolj na desno, a tukaj, na svojem mestu, mora pustiti za vsak primer eno izmed deklet...

Ni uspel Vaskov premisliti do konca svoje dispozicije: zmotili so ga koraki za hrbtom. Ozrl se je: Komelkova gre naravnost čez grmovje.

– Skoči! ...

– Hitreje! ... Rita! ...

Da je Rita, ni začel Fedot Jevgrafič spraševati: po očeh je razumel. Zgrabil je orožje in prehitel Komelkovo. Osjanina je skrčeno sedela pod borom, opirala se je s hrbtom na deblo. Prizadevala si je, da bi se nasmehnila s sivimi ustnicami, razume se, da jih je oblizovala, a po rokah, ki jih je prekrizala na trebuhu, je tekla kri.

– Od česa? – je samo vprašal Vaskov.

– Granata...

Položil je Rito na hrbet, jo prijel za roke, ni jih hotela odmakniti, bala se je bolečine. Nežno jih je le odstranil in razumel, da je vse... Celu pogledati je bilo težko, kajti tam se je vse prepletalo – kri in raztrgana bluza, navznoter pritisnjeni vojaški jermen.

– Obvezo! – je vzkliknil. – Perilo daj!

Ženka je že s tresočimi rokami trgala svojo vrečo in mu je že potiskala nekaj lahkega, spolzkega...

– Pa ne svile! Laneno daj! ...

– Nimam...

– Ah, hudiča! ... – hitro je stopil k svoji vreči, začel razvezovati. Zategnil je kot nalašč...

– Nemci... – je z ustnicami dejala Rita. – Kje so Nemci?

Ženka jo je za sekundo pogledala naravnost v oči, potem je zgrabila strojnico, stekla k bregu, ne da bi se ozirala.

Starešina je izvlekel srajco s spodnjimi hlačami, dva rezervna zavoja je pustil. Rita je nekaj skušala povedati – pa je ni slišal. Z nožem je razparal vojaško bluzo, krilo, perilo, ki je bilo od krvi napeto – in stisnil zobe. Drobec jo je prebil, razparal trebuh: skozi črno kri je podrhtavala siva notranjost. Srajco je dal na vrh in začel obvezovati.

– Vse bo dobro, Rita, vse bo dobro. Z roko se je dotaknil ramena: črevesje je celo. Zacelilo se bo...

Zaregljal je od brega rafal. In spet je treskalo vse naokrog, vsipalo se je listje, a Vaskov je obvezoval in obvezoval, a krpice so se takoj zmočile od krvi.

– Pojdi... tja pojdi... – je s težavo dejala Rita. – Ženka je tam...

Rafal je pljusknil čisto zraven. Ne od zgoraj – po njem, ciljajoče, samo da ni zadel. Starešina se je obrnil, zgrabil za pištolo, dvakrat ustrelil po postavi,

ki je švignila mimo njega: Nemci so prestopili reko.

A Ženkina strojnica je še bila tu nekje, še je renčala, ko se je vedno bolj in bolj odmikala v gozd. In Vaskov je razumel, da Komelkova strelja in vodi Nemce za sabo. Privlači jih, a ne vseh: še nekje je švignil diverzant in še enkrat je ustrelil starešina po njem. Potrebno je bilo oditi, odnesti Osjanino zato, ker so Nemci vse naokrog čisto blizu, in vsaka sekunda je lahko zadnja.

Dvignil je Rito na roke, ne poslušajoč, kaj šepeta s sivimi izgrizenimi ustnicami. Hotel je zgrabit še puško, a ni zmogel, bežal je v grmovje, čutil je, da z vsakim korakom izgublja moč iz prestreljene roke, ki gaje bolela kot močan zobobol.

Pod borom so ostali zviti plašči, vreče, puške in žensko perilo, ki ga je bil starešina odvrغل. Bilo je sveže, lahko, koketno...

Lepo perilo je bilo Ženkina slabost. Marsičemu se je odpovedala z lahkoto, zato ker je bil njen značaj vesel in nasmehljiv, toda garnituro, ki ji jo je pred začetkom vojne podarila mati, je trdovratno vlačila v armadnih vrečah. Zato je bila nenehno grajana, za to ni predpisa – pač pa je doživljala vojaške neprijetnosti. Posebej ena kombineža je bila lepa, da bi se ti kar zmešalo, celo Ženkin oče je prhnil:

– No, Ženka, to je preveč. Kam se odpravljáš?

– Na zabavo! – je ponosno rekla Ženka, dasi je vedela, da je on imel v mislih povsem nekaj drugega.

Dobro sta drug drugega razumela.

– Nad merjasce boš šla z mano?

– Ne dovolim! – se je splasila mati. – Mar si ponorel: dekle vlačiti na lov.

– Naj se navadi! – se je smejal oče. – Hči rdečega komandirja se ničesar ne sme bati.

In Ženka se ničesar ni bala. Jezdila je konje, streljala na strelišču, sedela z očetom na preži nad divje merjasce, se vozila z očetovim motociklom po vojaškem mestecu. Pa še plesala je na zabavah ciganski ples in narodne plesе, pela je ob spremljavi kitare, imela ljubezenske prigode s postavnimi poročniki. Lahko jih je ovijala okrog prsta za zabavo, ne da bi se zaljubila.

– Ženka, povsem si poročniku Sergejčuku zmešala glavo. Danes mi poroča: »Tovarišica Jevg... general...«

– O vsem lažeš, očka! ...

Čas je bil srečen, vesel, a mati se je nenehno mrščila pa vzdihovala: odraslo dekle, gospodična je že, kot so v starih časih govorili, a vede se... Nerazumno se vede: zdaj je strelišče, konji pa motocikel, zabave s plesom do zarje, poročniki z velikimi šopki, serenade pod okni in pisma v verzih.

Ženkica, ne smeš tako. Veš, kaj o tebi govore v mestu?

– Naj blebetajo, mamica!

– Govore, da so te s polkovnikom Lužinom nekajkrat srečali. A veš, da ima družino, Ženkica. Ali je zares mogoče tako? ...

– Potreben mi je Lužin! ... – Ženka je skomizgnila z rameni in stekla.

A Lužin je bil lep, skrivnosten in hraber: za Halkin Gol⁷ je dobil odlikovanje

⁷ Halkin-Gol. Tu je bila bitka med Japonci in sovjetsko-mongolskimi četami l. 1939; trajala je od maja do avgusta.

Rdeče zastave, za finski spopad zvezdico. In mati je čutila, da se Ženka izogiba teh pogovorov ne kar tako. Čutila je in se bala...

Lužin pa je vzel k sebi Ženko potem, ko je ostala sama, samcata. Po smrti staršev je prišla na fronto. Pobral jo je, zaščitil in ji dal ognjišče, a ne zato, da bi jo nezaščiten izrabil – prilepil k sebi. Tedaj je bila potrebna ta opora, potrebno je bilo spraviti jo v službo (najti stanovanje), se izjokati, potožiti, biti nežen in spet najti samo sebe v tem strašnem bojnem svetu. Vse je bilo, kot je treba, – Ženka se ni pokvarila, sploh se ni nikdar iztirila. Verovala je v sebe še sedaj, ko je zvaljajala Nemce od Osjanine, niti za trenutek ni podvomila, da se bo vse končalo uspešno.

In celo tedaj, ko jo je prva krogla udarila v bok, se je enostavno začudila. Pa saj je bilo tako tako nesmiselno in neverjetno umreti pri devetnajstih letih.

A Nemci so jo ranili na slepo, skozi listje in ona bi se lahko prikrila, počakala in morebiti zbežala. No, streljala je, dokler so bili naboji. Streljala je leže, ko se ni več trudila zbežati, zato, ker so ji pojenjale moči skupaj z odtekajočo krvjo. In Nemci so jo dobili v neposredno bližino, a potem so jo dolgo gledali in še po smrti je imela ponosen in prekrasen obraz.

14

Rita je vedela, da je njena rana smrtna in da bo umirala dolgo in težko.

Dokler skoraj ni bilo bolečine, jo je vedno bolj peklo v trebuhu in je hotela piti. Piti pa ni smela in Rita si je preprosto močila v lužici krpo in si jo potiskala k ustnicam.

Vaskov jo je skril v jelovem grmovju, pokril z vejicami in odšel. Ta čas so še streljali, toda kmalu je vse utihnilo in Rita se je razjokala. Jokala je brezglasno, brez vzdihov, solze so ji tekle po obrazu: razumela je, da Ženke ni več...

A potem še solza ni bilo. Odstopile so pred tistim ogromnim, kar je zdaj stalo pred njo, kar je bilo potrebno razumeti, na kar se je bilo treba pripraviti. Hladno črno brezno je zijalo pri njenih nogah in Rita je možato in neustrašeno pogledovala vanj.

Ni se smilila sama sebi, ni ji bilo žal za svoje življenje in mladost, zato ker je ves čas mislila samo na to, kar je bilo bolj pomembno kot ona sama. Njen sin bo postal sirota, ostal popolnoma sam na rokah njene bolne matere, in Rita je ugibala sedaj, kako bo preživel vojno in kako si bo uredil življenje.

Kmalu se je vrnil Vaskov. Razmetal je veje in molče sedel zraven nje, ko se je oprijel ranjene roke in se majal.

– Ženka je padla?

Prikimal je. Potem pa rekel:

– Naših vreč ni. Niti vreč niti pušk. Ali so jih s sabo odnesli ali pa nekje skrili.

– A je Ženja takoj... umrla?

– Takoj, – je rekel, in občutila je, da ne govori resnice. – Oni so odšli. Verjetno po razstrelivo... – Razumel je njen motni, vse razumevajoči pogled,

nenadoma je vzkliknil: – Niso nas premagali, razumeš? Jaz sem še živ, potrebno me je podreti! ...

Umolknil je, ko je stisnil zobe, se zamajal, zibajoč roko.

– Boli?

– Tukaj me boli. – Pokazal je s prstom na prsi. – Tukaj me stiska, Rita, tako žge! ... Padle ste zaradi mene, vseh pet je padlo, a čemu? za deset fricev?

– No, zakaj tako ... Saj je vse razumljivo, vojna ...

– Dokler je vojna, je razumljivo. A potem, ko bo mir?

Razumljivo bo, zakaj ste morale umreti? Zakaj nisem pustil naprej teh fricev, zakaj sem se odločil za takšen korak? Kaj bom odgovoril, ko bodo vprašali, kaj pa je to, da ste vi možak, a niste mogli naših mater obvarovati pred krogli? Kaj ste jih vi s smrtjo poročili, a sami ste ostali živi? Kirovsko železnico smo branili in Belomorski kanal! Pojdi no, tudi tam je bila zaščita, tam je ljudi neprimerno več kot petero dekličev pa starešina s pištolo!

– Ni treba – je tiho dejala. – Domovina se pač ne začinja s kanali. Prav gotovo ne tam. A mi smo jo branili. Najprej njo, a potem kanal.

– Da ... – Vaskov je težko vzdihnil, umolknil. – Ti še za zdaj leži, jaz bom pa pogledal naokoli. A če bom nanje naletel – naju bo konec. Potegnil je pištolo, bogve zakaj jo je skrbno obrisal z rokavom.

– Vzem! Dva naboja sta zares ostala, a vendarle boš bolj mirna s pištolo.

– Počakaj! – Rita je gledala nekam mimo njegovega obraza, v prekrito z vejevjem nebo. – Se spominjaš, na Nemce sem naletela pri železniškem križišču. Tedaj sem šla k mami v mesto. Tam imam sinčka, starega tri leta. Ime mu je Alik – Albert. Mama je zelo bolna, dolgo ne bo več živela, a moj oče se je izgubil brez vesti.

– Ne vznemirjaj se, Rita, vse sem razumel.

– Hvala ti. – Nasmehnila se je z brezbarvnimi ustnicami. – Boš izpolnil še mojo zadnjo prošnjo?

– Ne, – je rekel on.

– Nesmiselno je to, saj bom vseeno umrla. Samo namučila se bom.

– Šel bom v izvidnico in se vrnil. Proti noči se bova prebila do naših.

– Poljubi me, – je nenadoma dejala.

Nerodno se je sklonil, sramežljivo je pritisnil ustnice na čelo.

– Bodeč si, – je komaj slišno dejala, ko je zaprla oči. – Pojdi, zasuj me z vejami in pojdi.

Po njenem sivem, upadlem obrazu so počasi tekle solze. Fedot Jevgrafič se je tiho vzdignil, skrbno pokril Rito z vejevjem in hitro zakorakal k rečici, Nemcem nasproti.

V žepu se je težko majala nekoristna granata. Edino njegovo orožje. Kaj kmalu je bolj začutil kot zaslišal slabi, potapljaajoči se v vejevju, strel. Obstal je, poslušajoč gozdno tišino, a potem se je še bal verjeti, stekel je nazaj k ogromni izdrti jelki.

Rita se je počila v sence in krvi skoraj ni bilo, temno moder smodnik je na debelo obrobiljal strelno odprtino, in Vaskov si je bogve zakaj posebej dobro ogledal ta smodnik. Potem je odnesel Rito vstran in začel kopati jamo na tistem mestu, kjer je prej ležala.

Tukaj je bila mehka zemlja, popustljiva. Rahljal jo je s palico, z rokami in

jo metal ven. Korenine je presekalo z nožem. Hitro je izkopal, še hitreje pa zakopal, in ne da bi se oddahnil, je šel tja, kjer je ležala Ženja. A roka ga je bolela nevzdržno, strašno bolela, od časa do časa je bolečina popustila, in Komelkovo je slabo zakopal. In ves čas je razmišljal o tem in bilo mu je žal, in šepetal je s presihajočimi ustnicami:

– Oprosti mi, Ženkica, oprosti...

Majavo in omahljivo je bredel čez Sinjuhin greben nasproti Nemcem. V roki je krepko držal pištolo z zadnjim nabojem in zdaj si je samo tega želel, da bi Nemce čimprej srečal in da bi pokončal še vsaj enega. Ni imel več moči. Popolnoma je bil izčrpan, samo bolelo ga je. Bolelo po vsem telesu...

Beli mrak je tiho plaval nad pregretimi kamni. Megla se je že zgrinjala v nižinah, veter je oslabil in komarji so viseli nad njim kot črn oblak. A njemu se je zdelo, da vidi v tej belkasti meglici dekleta, vseh petero, in ves čas si je nekaj šepetal in boječe zmajeval z glavo. Ni naletel nanje, niso streljali, čeprav je šel s težkim korakom in odkrito in iskal tega srečanja. Čas bi bil, da bi končali to vojno, čas bi bil postaviti piko nad »i«, in ta zadnja pika je bila v modrikasto sivi cevi njegove pištole.

Res je, bila je še granata brez detonatorja. Košček železa. In vprašaj, čemu nosi ta košček s sabo, on ne bi odgovoril. Kar tako ga je vlačil s sabo, po navadi starešine je hranil vojaško imetje. Zdaj ni imel cilja, imel je samo željo. Ni hodil naokrog, ni iskal sledi, šel je naravnost, kot da bi bil navit. Nemcev pa ni bilo, ni bilo.

Prehobil je borovje in zdaj je šel po gozdu, z vsako minuto se je približeval samostanu Legontovo, kjer se je zjutraj tako lahko oborožil. Ni mislil, zakaj gre ravno tja, toda brezhbni lovski nagon ga je vodil ravno po tej poti, in podrejal se mu je. In, podrejšajoč se ravno njemu, je nenadoma upočasnil korak, prisluhnil in zdrsnil v grmovje.

Sto metrov od tod se je začel jasa s preperelim vodnjakovim ogradjem in koč, ki je že lezla v zemljo. Teh sto metrov je prehobil tihoma in netehtaje. Vedel je, da je tam sovražnik, vedel je točno in nerazložljivo, tako kot ve volk, odkod bo skočil proti njemu zajec.

V grmovju pri poljani je obstal in dolgo stal, nepremikajoč se, z očmi si je ogledoval ogradje vodnjaka, pri katerem že ni bilo več ubitega Nemca. Ogradje je bilo nagnjeno, ob robih so bili temni grmi. Ničesar posebnega ni bilo tam, nič ni bilo opazno, toda starešina je potrpežljivo čakal. In ko je od vogala kože zaplula motna pega, se ni začudil. Vedel je, da prav tam stoji stražnik.

Hodil je do njega dolgo, neskončno dolgo. Počasi, kot v sanjah, je pridvigoval nogo, breztežno jo je spuščal na zemljo in ni prestopal – prelival je težo, kakor pade kapljica, da ne počni niti ena vejica. V tem čudnem ptičjem plesu je obšel poljano in se približal za hrbet nepremičnem stražarju. In še počasneje, še bolj lahko se je premaknil k temu širokemu temnemu hrbtu. Ni šel, ampak zaplaval.

In med koraki se je zaustavil. Dolgo je zadrževal dihanje in zdaj je čakal, da se umiri srce. Že zdavnaj je vtaknil v tok pištolo, v desni roki je zdaj držal nož in začutil je težki vonj tujega telesa. Počasi, milimeter zamilimetrom je dvignil nož za en sam, edini rešujoči udarec.

In še nabiral je moč, te pa je bilo malo. Zelo malo, a leva roka ni mogla z ničimer pomagati.

Vse je vložil v ta udarec, vse do zadnje kaplje krvi. Nemec ni utegnil zakričati, samo čudno, zategnjeno je vzdihnil in se spustil na kolena. Starešina je planil, ko je butnil pritrznjena vrata, skokoma v izbo:

– Hände hoch! ...

A oni so spali. Hoteli so se naspiti pred zadnjim skokom k železnici. Samo eden ni spal, vrgel se je v kot k orožju, toda Vaskov je ujel ta skok in je naravnost ustrelil Nemca. Treskanje je udarilo v nizki strop, Nemca je pognalo k steni, a starešina je pozabil vse nemške besede in samo zahripano je vzdiknil:

– Lezi! Mater vam vašo! ... Lezi ... Mater! ...

In preklinjal je z grobimi besedami, z najgršimi, kar jih je vedel ... Ne, niso se preplašili krika, niti granate, s katero je zamahoval starešina. Enostavno niso si mogli predstavljati, pomisliti, da je sam, edini, za mnogo vrst daleč sam, samcat. Niso mogli sprejeti takšne razlage v fašističnih možganih, in zato so legli na pod, z gobci navzdol, kot je ukazal. Vsi štirje so legli, peti, najbolj urni, je že bil na drugem svetu.

In zvezali so drug drugega z jermeni, krepko zvezali, a zadnjega je Fedot Jevgrafič osebno zvezal in se razjokal. Solze so tekale po umazanih, neobritih licih, od vročice se je tresel, in se smejal skozi te solze ter vpil:

– Kaj ste storili? ... Storili, da? Pet dekličev, pet deklet, to je bilo vse, vseh petero! ... A niste šli nad nas, nikamor niste šli, izdihnili boste tukaj, vsi! ... Osebno vsakega bom ubil, osebno, če vas bo načelstvo pomilostilo! A tam me naj obsodijo! Naj obsodijo.

A roka ga je bolela, tako bolela, da je v njem vse gorelo in misli so se mešale. In zato se je bal, da bo zgubil zavest, zato se je krčevito oprijemal zavesti, oprijemal z zadnjimi močmi ...

Te zadnje poti se ni mogel nikdar več spomniti. Spredej so se majali nemški hrbti, mahedrali z ene strani na drugo, zato ker se je spotikal Vaskov, kot da bi bil mrtvo pijan. In ničesar ni videl razen teh štirih hrbtov, in samo o nečem je razmišljal: ali bo uspel ustreliti, če bo izgubil zavest. A zavest je visela na zadnji nitki, po vsem telesu ga je pretresalo in bolelo, da je renčal od te bolečine. Renčal in se jokalo: kot je kazalo, je izgubil vse moči.

In šele tedaj je dovolil svoji zavesti, da se je pretrgala, ko so jih poklicali in ko je razumel, da mu naproti gredo naši.

Rusi ...

EPILOG

Pozdravljen, prijatelj!

... *Ti se tam mučiš od dela, a mi lovimo ribice v neprašnem kotičku. Resnica je, da prekleti komarji nadlegujejo, toda življenje je čisto rajsko! Daj no, očka, izprosjači si dopust in pridi k nam. Tukaj ni avtomobilov in ljudi. Enkrat na teden pričofota k nam motorni čoln s kruhcem, a tukaj se lahko ves ljubi dan sprehajaš čisto gol. Turist lahko vidi dve gizdavi jezери z ostrizi in rečico z lipani. Pa koliko gob je! ...*

Šicer pa, danes se je z motornim čolnom pripeljal nekakšen starček, siv, čokat, brez roke in z njim kapetan raketar. Kapetanu je ime Albert Fedotič (si predstavljaš?), a svojega starčka imenuje že od nekdaj po domače – očka. Kaj neki sta tu začela raziskovati, jaz se v to nisem poglobljal.

Očera j mi ni uspelo, da bi do konca napisal: končujem zjutraj. Tukaj, kot je videti, so se tudi vojskovali... Vojskovali, ko še midva nisva bila na svetu.

Albert Fedotič in njegov oče sta pripeljala marmorno ploščo. Poiskali smo grob – tam za rečico v gozdu. Kapetanov oče ga je našel po nekakršnih svojih znamenjih. Pomagati sem jima hotel prinesiti to ploščo in – si nisem upal.

A zarje so tukaj tihe, šele danes sem si jih ogledal.

Maja Klopčič

K OBJAVI GRADIVA O NASTAJANJU SLOVENSKEGA NACIONALNEGA PROGRAMA FRANCETA KLOPČIČA

V 3-4-5 številki vaše revije so objavljeni dokumenti o nastajanju Slovenskega nacionalnega programa avtorja Franceta Klopčiča, mojega pokojnega moža. Zanimivo je, da je po večletnem zamolčevanju teksta le prišlo do njegove objave. Ob ponovnem prebiranju se mi kot poglobitno zastavlja vprašanje, koliko od tistih ljudi, ki so takrat odločali o tem besedilu, je sploh dojelo in si upalo jasno in glasno povedati, da je tak program potreben. Bilo jih je malo. Še porazneje pa je, da je tedanji predsednik Zveze komunistov Slovenije Andrej Marinc ponudeni program za nekaj časa spravil v predal, nato pa na Klopčičeve pritiske naročil, da zgodovinska komisija pripravi interno razpravo o njem. Tako piše dr. Repe. Samega avtorja besedila k pisanju niso vodile nikakršne ambicije, kot so mu neutemeljeno podtikali. Drugi pa so ga kar odkrito zaničevalno imenovali ta papir. Edini, ki je že takrat razumel, kaj je vodilo Klopčiča k pisanju tega resnega dokumenta, je bil Ciril Zlobec. Povedal je naslednje: »Zato moramo na dokument kljub vsem pripombam, ki so bolj ali manj poudarjene, vendarle gledati kot na **prizadevanje** (in skrb, op. M. K.) človeka, **ki mu je usoda Slovencev zelo pri srcu** in ki hkrati kljub nekaterim ostrim formulacijam vendarle vidi usodo, povezano z jugoslovansko skupnostjo, brez kakršnegakoli pomisleka. Klopčičev patriotizem in predanost komunistični ideji izžarevata iz celotnega teksta, da tega ne gre prezreti«.

France Klopčič je takrat videl rešitev za Slovenijo v konfederativni ureditvi Jugoslavije. To je bilo leta 1983. Dopusčal pa je že tedaj tudi možnost drugih rešitev. Ali je bilo takrat lahko kaj bolj heretičnega od teh misli?

K nastajanju programa naj dodam še nekaj manj znanih podrobnosti. Ko je imel Klopčič izdelan prvi osnutek Slovenskega nacionalnega programa (ob koncu leta 1983), ga je odnesel Cirilu Zlobcu, tedanjemu uredniku Sodobnosti. Zlobec je bil pripravljen objaviti besedilo, vendar je Klopčič, zavedajoč se njegove občutljivosti, želel o njem obvestiti slovensko politično vodstvo. Toda dogodki so šli drugače, kot je predvideval. Klopčič je na koncu druge razprave dejal: »Nisem imel iluzij, da bi izšel Slovenski nacionalni program z odobritvijo centralnega komiteja ali pa njegovega predsedstva. Pač pa sem s svojim predlogom ravno pri predsedstvu centralnega komiteja hotel doseči, da začne razmišljati o stanju, v kakršnem je danes, zgodovinsko gledano, slovenski narod in kakšni so njegovi interesi, kaj mora sprejeti kot svoj program za prihodnost, ki naj se začne jutri ali pojutrišnjem. Če je večina iz oblastvenih struktur za to, da se tekst ne objavi, mislim na dva tovariša, ki sta odgovorna za take sklepe, potem s tem ni rečeno, da sploh ne bi bil objavljen. **Doslej še nisem odnehal od misli, da se da program vendarle objaviti** kot mnenje enega izmed državljanov Socialistične republike Slovenije.«

Te izjave Franceta Klopčiča dokazujejo, da ni bil discipliniran komunist v smislu slepega in hlapčevskega podrejanja hierarhiji, kajti drugače se sploh ne bi lotil tega pisanja. Bil pa je discipliniran kot oseba do samega sebe, do dela, do načelnih opredelitev. Vsakdo ima pač svoje metode, s katerimi želi doseči cilj. France Klopčič se je vedno odločal za metode dialoga, prepričevanja in argumentiranega dokazovanja, zato je tudi takrat izbral to pot. Nikoli ni delal po sugestijah ali naročilih drugih. A misli in želje, da bi objavil program, ni nikoli opustil. Tako je imel z Bojanom Štihom že dogovorjen datum v mesecu januarju 1986. leta. V hotelu Slon naj bi predstavil

svoj program, temu pa bi sledila pisna objava. Bolezen in smrt sta mu to preprečila. Tako je bil program končno natisnjen v reviji Sodobnost (za katero ga je tudi avtor sam prvotno namenil za objavo) v decembru 1987. Da program ni spodbudil posebnega javnega odmeva je razumljivo, saj za to niso bili zainteresirani niti vladajoči krogi niti porajajoča opozicija in še manj pa uradna zgodovina.

Ko danes po več letih prebiram v razpravi dr. Boža Repeta Slovenski nacionalni program med graditvijo socializma (Borec XLIV št. 3–4–5, stran 301), da je imel Klopčičev program vrsto pomanjkljivosti in naivnosti, se ne morem zadovoljiti s tako pavšalno sodbo. Menim, da se je treba stvari lotiti temeljiteje, iti od poglavja od poglavja in reči, tu je imel Klopčič prav, tu so se motili njegovi oponenti, tu se je motil sam, dogodki in realnost so pokazali drugače. Vsekakor pa je bila že sama odločitev, da se je lotil tega pisanja v tistih letih, **pogumno in pošteno dejanje**. In prav tak je vseskozi bil tudi sam. Nikoli ni nikomur pripadal, vedno je bil samostojen mislec, čeprav član partije, pozneje Zveze komunistov, od leta 1920 – a brez funkcij.

Vsi dokumenti (od rokopisov naprej) so shranjeni v Arhivu Slovenije in so dostopni v študijske namene, za kar se ni treba nikomur zahvaljevati.

Ivan Jan

K DEŽMANOVEMU ZLOMLJENEMU POGLEDU

Dežmanova publicistična produktivnost je velika. Vendar ob vseh poskusih inovativnosti zgodovinopisja s področja narodnoosvobodilnega boja tega ne zmore brez degradacij drugih piscev. Zlasti »ljubitelj«, ki se že desetletja po svoje mučijo, da bi pozabljenju iztrgali dogajanja v tako pomembnem obdobju, kot je bil čas med 1941–1945. Njegovi zapisi in tudi nastopi na simpozijih in podobnih prireditvah so polni nedoslednosti in žalitev. Tega ne manjka tudi v Zlomljenem pogledu, objavljenem 1-2. številki revije Borec 1992. Tako se kar samo vsiljuje vprašanje, čigav pogled je bolj zlomljen kot avtor? Škoda, da tako perspektiven zgodovinar s takim »hrupom« po nepotrebnem – morda pa se mu zdi to potrebno – jemlje dobro ime sebi in drugim!

Naj zdaj te svoje ugotovitve dokažem – ne prvič – z nekaj primeri iz omenjenega zapisa, kajti (spet) si je privoščil tudi mene.

Najprej: pod naslovom Čas objave zelo pravilo ugotavlja, da prvih pet let po vojni bibliografija omenja le šestnajst prispevkov, ki nas zanimajo, v naslednjem desetletju 233 in 320 v zadnjem desetletju. Po tej ugotovitvi bi od avtorja pričakovali, da se bo vprašal, zakaj je bilo tako. Tako bi prišel do spoznanja, kako težak je vsak začetek in da tedaj, med prizadevanji za obnovev porušene in lačne domovine, ni bilo ljudi, ki bi bili takega pisanja vsaj kolikor toliko večji. Toda s svojim suhoparnim, nedialektičnim pristopom tega tudi v nadaljevanju ne popravi, temveč zapiše: »Motiv za pisanje lahko iščemo v veri v cilje, za katere so se (sodobniki) borili, v osebnem uveljavljanju (npr. pri prezgodaj upokojenih oficirjih), nekateri si tako tudi okrepijo proračun itd.«

Tudi jaz sem eden izmed »prezgodaj upokojenih oficirjev«, zato v prizadetosti zaradi takšnega posploševanja ugovarjam z dokazljivimi podatki. Izključno iz notranje prizadetosti, ko je šlo za življenje in denar ni igral prav nobene vloge, sem že poleti 1943 kot terenski politični delavec napisal nekaj pesmi. Nebogljenih sicer, vendar prežetih s partizansko vero v zmago in pravičnost. Takrat se mi je utrnil tudi stih kot je tale: »Srca mi struna več ne da miru, da pisal ne bi to, kar čuti duša...« Stih je v arhivih odkrila mag. Marija Stanonik, sodelavka Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ko je zbirala pesmi partizanov.

In po vojni? V meni je vseskozi tlela nujnost, da pišem o medvojnih dogodkih, trpljenju in smrti naših ljudi, in tako sem nekako zares laično spravil skupaj rokopis, ki je pri Gorenjskem glasu v Kranju izšel leta 1956 pod naslovom Med gorenjskimi partizani. To so v glavnem spomini, podprti z nekaterimi tedaj dostopnimi dokazi. Delo sem napisal brez kakšnih »zlomljenih pogledov« in tako, kot je bilo. Začetniško sicer, a v pomanjkanju tovrstnega čtiva so mi bili ljudje zelo hvaležni, rekoč, »da se je vendar dobil nekdo, ki je vsaj nekaj zapisal«. To mi je bilo veliko plačilo, predvsem pa spodbuda za nadaljnje delo. Gorenjske partizane, o katerih si nikoli nisem domišljjal, da so kakšno veliko delo, sem pisal v omejenih razmerah, ker sem bil še aktiven v vojski. Ob tem še ena zanimivost. Ko je knjiga izšla, sem urednika in založnika Slavka Beznika (vprašajte ga, je še kako živ) vprašal, koliko sem dolžan za tisk. Prisrčno se mi je nasmejal v odgovor, rekoč, da bom, nasprotno, celo dobil plačilo. In pri priči je začel pisati pogodbo. Seveda nisem človek brez napak, a da nekdo tako tendenciozno piše o motivih pisanja, je čez vsako mero dostojnosti, čeprav navaja tudi »vero v cilje«, za katere smo se bojevali. Mar ni očitno, da smo tedaj s skromnimi znanji, a bogatimi doživetji orali trdo ledino. Pa še nekaj.

V tistem času so me na Radiu Ljubljana povabili, da bi poskušal po svoji uvidevnosti urejati oddajo Še pomnite, tovariši? Sprejel sem ponudbo in oddaja se je kmalu razširila in uveljavila. Glede honorarja, plače, pa naj danes povem (vse je preverljivo), da sem bil na najnižjem klinu plačilne lestvice. Če bi tu napisal, kakšne finančne možnosti so mi v času tega urejanja, ki je trajalo (predolgi) 18 let, ponujali drugje, bi vzelo preveč časa in skoraj neverjetno bi bilo. To je gradivo za roman, ki bo morda še ugledal beli dan.

Dežmanov pristop k »našemu« in mojemu pisanju v tistih časih je pristop izven časa in okoliščin, torej nedialektičen, neobjektiven; to potrjuje tudi njegovo pisanje, da je največ naših zapisov o vstaji. Res je. Toda zakaj se ni vprašal, kje je vzrok za to? Raje mi podrobi, da sem »ob štiridesetletnici vstaje 1981 objavil zapise v Delu, Glasu, Javni tribuni, TV-15, Kranjskem zborniku. Ob tem, da se ta tema vleče več desetletij skozi vrsto njegovih prispevkov.« Kako, da bistroumnega Dežmana ne preblisne, zakaj je to tako? Da je šlo za organizirane priprave, da sem se s tem pač ukvarjal, o čemer so vedeli tisti, ki so morali vedeti. Prav gotovo tega nisem počel kar tako, saj se človeku upira v istem času večkrat pisati o istem dogajanju ali dogodku. To sem sprejemal kot dolžnost. Dežman pa me tendenciozno »razkrinkuje«. Ko bodo mlajši zgodovinarji, kakršen je Dežman, dostojno pisali o medvojnih dogodkih, zlasti o vstaji, Dražgošah in Cankarjevem bataljonu, nam, hvala bogu, ne bo treba več.

K dokazom o Dežmanovem poniževanju drugih in njegovi nedoslednosti zbode v oči tudi zapis o Jožetu Vidicu, pri katerem se ni mogel izogniti bodici, da »se (J. Vidic) ne loti pisanja, če v zapletu zgodbe ni vsaj nekaj smrti«. Daleč sem od tega, da bi bil Vidičev »advokat«, a če ob tej Dežmanovi trditvi vzporejamo njegovo pisanje in razprave zadnjih let, potem slednje govori še o večjih številkah padlih, ubitih, likvidiranih in podobnih pokončevanjih.

Marsikaj bi še bilo treba pripomniti k Dežmanovemu Zlomljenemu pogledovanju, a za konec le še nekaj o opombah.

Tudi iz opomb o naših delih štrli čudna nedoslednost. Vsaj v mojem primeru je pomešal hruške in češnje. Navaja namreč že omenjeno delo Med gorenjskimi partizani, takoj za tem pa Mrtvi ne lažejo, ki pa je povest ali roman, kot so to krstili drugi. V tem delu ni nobenega pravega imena in le rojaki in posamezniki so ugotovili, odkod črpa ta knjiga. Torej leposlovje, ki je bilo celo ponatisnjeno. Nikakršno zgodovinopisno delo, vendar o narodnoosvobodilnem boju.

Dežman res navaja tudi mojo Kroniko Kokrškega odreda, toda kje so tri knjige o Dražgoški bitki in Cankarjevem bataljonu (1962, 1971, 1975). Zakaj ni zapisal, da v zborniku Boj pod Triglavom, ki sem ga uredil 1966 in je precej obsežen, največ sestavkov govori o enotah Gorenjskega odreda na Pokljuki, v Bohinju, na Mežakli in v okolici?

Zakaj niso v opombah ali, kar bi bilo še pravičnejše, v tekstu omenjene brošure, pisane v strogo zgodovinarskem slogu, kot so: Dražgoška bitka 1971 in 1982, Junaki v obroču 1982 (smrt petnajstih in Staneta Žagarja st.), Okrogelska jama 1982 (trinajstERICA in smrt Staneta Žagarja ml.). Zakaj tudi ni omenil razprave o Rovtu (12. decembra 1941 je tam padlo 45 policistov in trije partizani), objavljene v Loških razgledih 1987, zakaj ni kake besede o strogo spominskih zapisih iz jeseniških zbornikov Jeklo in ljudje?

A vsako teh del je približno tako obsežno, kot so razne Dežmanove študije.

In še želja. Ne gre za to, da bi nas kdo hvalil kar povprek, toda že vnaprej tendenčno lotevati se ocenjevanja del zunaj časa in razmer, ni konstruktivno, ni tako, kot so nas učili in nas še uče tehtna, nezlonamerna peresa. Torej, učiti se pravih medčloveških odnosov, kajti gre za kulturne ali nekulturne pristope.

Spoštovano uredništvo! V številki 3, 4 in 5. številki revije BOREC letnika XLIV sem z zanimanjem bral članek Milice Strgar Beg nekdanjih domobrancev iz taborišča Vetrinj. Bolj ko sem se bližal koncu članka, bolj sem se spraševal, zakaj mi nekaj manjka. Čez čas sem spoznal: vedno govorimo, da moramo poslušati obe plati zvona, tu pa stalno bije le ena plat. Smatram, da je avtorica zgrešila način, kako priti do odgovorov na vprašanja, ki si jih ob koncu zastavlja. Po mojem bi morala najprej:

Dokopati se do spiskov o vrnjenih iz Vetrinja, ki bi jih moralo imeti poveljstvo partizanske vojske ali OZNA ali partija ali sodne oblasti tistega časa (vsi vrnjeni so bili popisani, sojeni in obsojeni, mar ne? . . .) Šele ko bo imela podatke z obeh vojskujočih se strani, se lahko začne spraševati o številu pobeglih.

Moči Matjaževe vojske (pod tem imenom misli avtorica Slovensko narodno vojsko – domobranstvo?) ni treba ugotavljati šele na podlagi teh podatkov, ampak je razvidna že iz tega, da je za njen umik iz Slovenije bil potreben poseg neslovenskih partizanskih čet in celo Rdeče armade. Če pa je Matjaževa vojska še po vojni komu grenila življenje, ga ni zaradi njenih postopkov, ampak zaradi tistih, ki so jo sramotno in nečloveško poklali, pa tega še danes ne marajo priznati in se delajo nevedne.

Lepo vas pozdravlja: Gregor Batagelj, Buenos Aires, Argentina.

Milica Strgar

NE SAMO ODGOVOR

Naj začnem pri koncu: Matjaževa vojska nam je torej, kot je mogoče razumeti zapisano v pismu Gregorja Batagelja, po vojni »grenila življenje« po načelu »zob za zob«. Vsekakor redko priznanje, čeprav najbrž nehoteno. Toda, ali je šlo res samo za to?

Vnemar puščam razna namigovanja in pripisovanja, ki smo jih že vajeni. Zadržala se bom samo pri dveh stvareh, najbolj potrebnih pojasnila.

Najprej pri »Matjaževi vojski«. Ime je že ves povojni čas v veljavi za tiste teroristične in obveščevalne enote, gotovo nastale iz delov domobranske oziroma proti koncu imenovane Slovenske narodne vojske, ki so začele svoje rušilno delo v domovini po izročitvi domobrancev z Vetrinjskega polja. Vprašanje je le, ali so se res začele ustanovljati šele po izročitvi, ali še v času, ko so se domobranci v Vetrinju spet vojaško organizirali, urili in tudi reorganizirali.

Mojo pozornost namreč zbujajo zlasti trije podatki o tistem času.

Prvi. V Zaupni naredbi št. 1 poveljnika Ljubljanske divizije SNV (Slovenske narodne vojske – op. M. S.) za 20. maj 1945, ki sem jo objavila v reviji Borec, 1991/4-6 (*Vojaško življenje slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji, Italiji in Nemčiji, 1945–1948*) med poveljniškim kadrom ni bilo Franceta Gruma. Na to sem v prispevku posebej opozorila in se vprašala, ali ni bil morda že tedaj predviden za kakšne druge naloge. Skoraj ni mogoče verjeti, da tako hvaljenega in hitro napredujočega poveljnika velikolaškega udarnega domobranskega bataljona v nanovo organizirani domobranci vojski ne bi bili več potrebovali. Razlaga, da je tedaj ležal ranjen v vojaški bolnišnici, ni preveč prepričljiva, saj je bil kmalu po izročitvi domobrancev sposoben za prav slikovit pobeg iz nje. Prej bi pričakovali, da bo imenovan za poveljnika svoje enote (polka), ki bi jo do Grumove ozdravitve vodil njegov namestnik. Toda ne. Seveda pa je treba vedeti, da tistega dne, ko je bila izdana omenjena Naredba, še ni bilo nobenega izročanja domobrancev jugoslovanskim oblastem. Takrat je bila le narodnoosvobodilna vojska pognana s Koroške, ki jo je bila osvobodila, na drugo stran jugoslovansko-avstrijske meje. To pa je bilo že prav slabo znamenje za razpletanje koroškega vprašanja in za združitev tega dela Slovencev z matično domovino.

France Grum pa ni bil brez pomena za Matjažovo vojsko. Vprašali bi se celo lahko, kaj bi bila ta vojska brez njega, čeprav bi bilo prav tako narobe, če bi govorjenje o njej z Grumom začeli in nehali.

Drugi. Dne 26. maja je bila v taborišču Vetrinj razglašena mobilizacija, točneje – dve. Ali res samo zato, ker se Slovenci še takih stvari ne znamo in ne moremo dogovoriti? Ali pa zato, ker nekaterim (katerim?) spreminjanje domobranske – recimo tedaj gverilske – v obliko redne vojske ni zagotavljalo, da bo z njo mogoče izpolniti vse obljube in načrte, ki jih je bilo vodstvo dajalo

že med begom in še zlasti v taborišču, ampak bi bila za to potrebna tudi še gverilska oblika boja. Ker pa so se naslednjega dne že začela vračanja domobrancev, seveda ni mogoče vedeti, kaj sta (bi) prinesla oba mobilizacijska razglasa.

Tretji. Spomniti se je tudi treba, da se je še pred končanim vračanjem domobrancev (in še ne njihovih likvidacij) skrivaj podala iz taborišča proti Jugoslaviji večja skupina domobrancev, ki je v spopadu z enoto Jugoslovanske vojske na meji izgubila svojega poveljnika. Kdo jo je poslal? Zakaj?

Ker zdajle ne pišem poročila o dejavnosti Matjaževe vojske, ampak le obujam spomin na nekaj, kar je bilo, a smo na tisto pozabili, bom omenila le nekaj podatkov.

Tri leta po smrti Franceta Gruma je nekdanji domobranec Vencelj Dolenc v Vestniku (1989) obujal spomine nanj. Napisal je, kako se je z njim seznanil, kako sta s soborcem postala »vojaka Osvobodilne vojske Kralja Matjaža in prisegla pokorščino« in – med drugim – tudi zvedela, kdaj smeta rabiti orožje. Počasi sta spoznavala »še druge soborce. Vsi krasni fantje in vsi smo oboževali Francija.« (Gruma – op. M. S.) V Dolenčevih spominih je več podatkov, kako je Grum deloval s svojo vojsko, kako so bile organizirane zveze, tudi čez mejo, da so hodili borci »na pohode« in podobno. Tisto delovanje so imenovali »borbo za ljubljeno domovino«. Ko je Dolenc čez dolga leta onstran oceana spraševal Gruma, na kaj je v svojem življenju najbolj ponosen, na svojo prvo ilegalo (maja 1942, prva skupina četnikov pod vodstvom Milana Kranjca – op. M. S.), na domobranskega stotnika ali na voditelja vojske kralja Matjaža, se je Grum, kot piše Dolenc, odločil za domobranstvo, Dolenc pa je s samim vprašanjem ločil etape boja proti narodnoosvobodilnemu boju in novi državi.

Vrniti se moram še k enemu v Dolenčevih spominih nakazanemu problemu – orožju oziroma njegovi uporabi. Zapisal je, da so ga smeli rabiti samo v samoobrambi. Kaj pa je v resnici bila za njih samo samoobramba? Napad na njihovo taborišče? Gotovo. Toda kaj pa njihov napad na taborišča in objekte, ki niso bili njihovi?

Zgodovinar Ivan Križnar je svetoval Ivanu Janu, naj v svoji knjigi Odstrte zavese o gorenjskem domobranstvu zajame tudi povojni čas in vlogo (gorenjskega) domobranstva pri povojnih sabotajah, umorih, napadih na enote Jugoslovanske vojske v mednarodno priznani novi Jugoslaviji. Da o tej potrebi ni govoril kar na pamet, je Ivan Križnar navedel, da so se nekdanji domobranci s »Koroške vračali v oboroženih skupinah in večkrat razstrelili tudi gorenjsko železniško progo. Gorenjski domobranci, ki se niso znašli v rokah enot Jugoslovanske armade, se v gozdovih niso le branili pred zasledovanjem enot Jugoslovanske armade in KNOJ, marveč so ponoči napadali vojaška skladišča, pri čemer je bilo npr. samo 28. julija 1945 v bližini Brega pri Kranju ubitih 11 vojakov.« (*Svobodna misel – TV-15, Ljubljana, 22. maj 1992.*) – Križnar torej piše o napadih, niti ne o spopadih; kje je bila tu samoobramba?

Še nečesa ne gre prezreti v Dolenčevih spominih. Grum naj bi mu (in drugim bojevnikom) odkrito priznal, da je njegova vojska izgubila zavezniško pomoč. Seveda sredi leta 1948, ko je bila Jugoslavija izključena iz kominforma in tako »postala simpatična za zahodni svet. Zato se je pomoč, ki smo jo dobivali iz svobodnega sveta, začela manjšati in že nismo bili več zanimivi.«

Bomo kdaj prebrali tako odkrito izjavo tudi o tem, kdaj so zavezniško pomoč začeli dobivati?¹

Matjaževa vojska je imela tudi svoj list, Matjažev glas – glasilo slovenskega protikomunističnega gibanja, ki je izhajal v Avstriji od 1947, a je na njem pisalo, da izhaja v Ljubljani. Kasneje so razlagali da zato, da bi preslepili taboriščno cenzuro. (Morda pa zato, da bi se zdelo, da je doma že vse sesuto, kot so to počeli vojaški begunci v Italiji z radiom Ravna gora. – op. M. S.)

So še dvomi o Matjaževi vojski?

Seveda je še vprašanje, kolikšna je bila, kako oborožena in kako tehnično opremljena. Vprašanje je tudi, koliko domobrancev, ki niso bili vrnjeni, in koliko tistih, ki so bili, pa so pobegnili iz taborišč in prevozov ali bili izpuščeni in so kasneje spet pobegnili čez mejo, se je vključilo vanjo. V glavnem so bežali po organiziranih zvezah. Te so vodile večkrat tudi skozi župnišča, redove in celo škofijo. (Tega nisem pobrala v sodnih spisih, ampak v raznih spominih in razgovorih, objavljenih v tisku doma ali v tujini – op. M. S.). Zanimivo bi bilo zvedeti, ali so se novi begunci morali morda že doma obvezati, da bodo šli v Matjaževo vojsko, ali pa so bili šele na drugi strani meje pred to izbiro. Kam naj bi sicer takrat šli, saj je dovolj znano, da so se v civilnih taboriščih (iz strahu) izogibali nekdanjim domobrancem.

Naša oblast je seveda ukrepala. Toda katera vlada mednarodno priznane države, z ideologijo ali brez nje, bi mirno gledala, da ji od doma uhajajo mladi, ki se za mejo vključujejo v njej sovražno vojsko in z njo hodijo domov rušit komaj ali pa sploh še ne čisto popravljene proge, ceste, napadat njeno vojsko, hujskat njene ljudi, jih pobijati?

Druga stvar, ki ji namenjam nekaj več prostora, so spiski.

Tudi za odgovore na že načeta in na še ne izgovorjena vprašanja bi rabili spiske domobranske oziroma Slovenske narodne vojske. Zato podpiram zahtevo, da se poiščejo. Le brati jih bo treba s kaj več kot le z zrnem soli, kot se reče. Posebno o vrnjenih in likvidiranih. Da se ne bom preveč ponavljala, bom začela takole.

Če bi brali Vestnik od prve številke (avgusta 1948) in Tabor od prve številke (1964) in bi kar kmalu opazili, da je v isti številki najprej v uvodniku ali temi meseca napisano, da je bila vsa domobranska vojska vrnjena in vsa pobita, le nekaj strani naprej pa npr. čestitke za Abrahama temu in temu, ki se je ognil vrnitvi na tak ali drugačen način, ali pa osmrtnico za nekoga, ki je pobegnil iz taborišča na jugoslovanski strani, ali spomine tretjega, ki je bil iz taborišča izpuščen. in tako naprej skoraj v vsaki številki, bi se, upam, vsak nekdo prej drugi kasneje, vprašal: če se je bil ta in ta in ta in ta ognil vrnitvi, torej niso bili vsi vrnjeni; če je bil ta in ta in ta in ta preživel tako ali tako tudi taborišče doma, torej tudi vsi vrnjeni niso bili vsi pobiti; koliko jih je bilo? Tako sem se začela spraševati tudi sama. Odgovora še nimam. Po mojem ga tudi samo v spisku, ki ga ima v mislih g. Batagelj, ni.

Po pričevanju mnogih beguncev naj bi bili v Vetrinju spisani v treh izvodih sezname vseh vojakov, ki so se tam nahajali. En izvod naj bi bil zapečaten v posebnih zabojih, ki jih je imela tako imenovana komora, manjša skupina, ki naj bi kot predhodnica šla v Italijo pripraviti novo taborišče za begunce iz Vetrinja; tako so jih obvestili zavezniki, v resnici pa je bila vrnjena 24. maja s prvim prevozom četnikov. Ta izvod bi morali najbrž iskati po sledi usode teh

četnikov. Morda ni odveč spomniti, da je /bila/ znamenita Naredba št. 1, objavljena v mojem že omenjenem sestavku Vojaško življenje..., v beograjskih in ne ljubljanskih arhivih.

Drugi izvod naj bi imele pri sebi enote, ki so bile določene za posamezne prevoze. O usodi teh seznamov je že več dvomov; kaj, če je imel pri sebi seznam poveljnik, ki se je izmaknil vrnitvi (Vuk Rupnik, Emil Cof idr.)?

O tretjem izvodu si niti begunska pričevanja niso enotna. Eni trdijo, da ga je dal polkovnik Mirko Bitenc še pred zadnjim prevozom zažgati, kar je potrdil tudi takratni pisarniški uslužbenec, takratni polkovni adjutant pa dvomi, da bi tako povelje izpolnili.

Kljub temu je treba ta seznam iskati in, upajmo, tudi najti. Toda iskati je, mislim, treba vsaj še dvoje:

1. Arhiv (osebni?) dr. Godniča in Ivana Drčarja, ki jima je bil osnova za njuno poročilo o vrnjenih in likvidiranih domobrancih, končano v začetku 1947. leta, in Drčarju za poznavalsko pričevanje o številu, njemu znanem po »prejetih poročilih«. (Te podatke sem objavila že v gradivu Žrtve druge svetovne vojne pri nas, Borec, 1990/3-4 in v sestavku, ki mu ugovarja v pismu Gregor Batagelj. – op. M. S.)

2. Zato bi bilo treba iskati tudi ta »poročila«. Mislim, da bi jih v neki obliki še največ lahko našli po župnijah. Vsaj tisti begunci, če že drugi ne, ki so tam iskali zveze za svojo pot čez mejo, so gotovo marsikaj povedali. Če podatki takrat še niso prišli v mrliške knjige, so morda v župnijske kronike ali kake druge zapise, manj prepoznavne za nepoklicane oči.

Tako bi se morda še najprej približali želji, da bi vsak likvidirani dobil pravico do groba, kot pravimo, samo svojega, in da bi bila odmerjena krivda za storjeni in ne predvsem pripisovani greh.

Kdo vidi zdaj v tem njegovo skrivanje?²

¹ Ker skušam obujati spomin na tiste čase v tem, našem, prostoru, morda ne bo odveč prav tu zapisati, da se nismo »srečevali« samo z nekdanjimi gorenjskimi ali drugimi slovenskimi domobranci in nasprotniki narodnoosvobodilnega boja in nove države, ampak da so ta prostor rabili za take namene prav taki nasprotniki tudi iz drugih republik. Poznavalci bodo povedali, ali so zahodni zavezniki delali med njimi razlike in kakšne.

Pisatelj Franček Bohanec je videl od blizu npr. tako zavezniško pomoč. Še z nekaj častniki Jugoslovanske vojske je v Podrožci sodeloval in skrbel (v dogovoru z zavezniki) za sprejemanje in prepeljevanje jugoslovanskih državljanov, ki so se vračali iz še medvojnih taborišč po Nemčiji: vojaških, koncentracijskih, delovnih itd. Na svojem sedežu so proti koncu poletja 1945 slišali: »Nekega jutra se zbudimo ob brnenju tankov. Angleži so nas obkolili.(...) In šele čez čas smo zvedeli, za kaj je šlo. Dva angleška vojaka sta po skrivnih poteh čez gorske prelaze vodila skupino ustašev, ki so se odtihotalpjali v naše kraje, pa so naši graničarji vse ujeli. Mi smo jim bili toliko časa za talce, da sta se angleška vojaka vrnila.« /Pričevanja I, Ljubljana, 1984/

² Kot še tolikokrat sem tudi za sestavek uporabila podatke predvsem iz tiska, ki (je) izhaja(l) zunaj naših meja, še največ prav v Buenos Airesu.

Leopoldina Mekina

Uredništvu revije Borec! V reviji Borec, št. 12/1985 in 5, 6, 7/1987, ste objavili spominska pričevanja, ki bremenijo in dolžijo mojo sestro Leopoldino Mekina izdajstva in gestapovstva. Pošiljam vam zbrane izjave s sodelovanjem mojega moža Miroslava Lilika, svakinje Teje Mekina in odlomke iz tožb moje mame Marije Mekina.

Glede na to, da je revija Borec odprla vprašanje izdajstva moje sestre in ker ste objavili le obremenilno gradivo, vas prosim – in mislim, da ste to tudi dolžni – da v imenu zgodovinske resnice in poštenja objavite tudi izjave članov naše družine. Če naj bo revija Borec res nepristanska pričevanjsko-zgodovinska revija, potem se mora truditi vedno prikazati obe strani medalje!

Pozdravljam vas.

Olga Lilik

MOJA SESTRA LEOPOLDINA MEKINA

Olga in Miroslav Lilik:

Užaljena v človeškem dostojanstvu se oglašava na članke, ki so bili kot spominska pričevanja objavljeni v reviji Borec 12/1985, 2/1986, 5-6-7/1987, in v Teleksu, št. 50/1988.

Na članek Milana Brezovarja v reviji Borec 2/1988, se oglašava žalostna in potrta, ker nama predočuje, da najina sestra in svakinja Leopoldina Mekina ni bila ubita na Turjaku. Do marca letos sva bila prepričana, da je turjaška žrtev, sedaj pa nama Milan Brezovar dokazuje, da je bila ubita v svobodi. Ne moreva dojeti te krute resnice in se sprašujeva, kdo jo je ubil in zakaj?

Ko vse to prebirava, se sprašujeva, zakaj odgovorne tovarišice še vedno molčijo, druge pa blatijo spomin aktivistke iz narodnoosvobodilnega boja in ne povedo resnice.

Od materine smrti hraniva dokumente, prošnje, pritožbe, slike in protestne plakate, s katerimi so tovariši skrunili grob najine sestre in svakinje, ter sodbe okrožnega in vrhovnega sodišča v Ljubljani.

Zakaj tako strašno sovraštvo do Leopoldine Mekina, ki so ji njene tovarišice že spomladi 1944 podtikale, da hodi na nemški gestapo poročat o delovanju Osvobodilne fronte.

Olga Lilik:

Anica Sotlar je o zaslišanju na policiji napisala v reviji Borec 12/1985, na str. 675:

»Spominjam se, da so me enkrat pretepli zato, ker niso mogli sestaviti zapisnika o mojem delu. Večkrat so mi zatrjevali, da nam bodo vsem napisali take zapisnike, navajam dobesedno, 'da vas bodo pobili vaši, če vas mi ne bomo imeli več časa uničiti vseh'.«

To se je zgodilo moji sestri. Umorili so jo, jo razčlovečili, njeno delo so razvrednotili in pozabili na njeno žrtev. Nekateri trdijo, da so jo zmaličili do nespoznavnosti, drugi, da ni identificirana, tretji pa so ji vzeli obraz. Očitajo ji, da je sodelovala z domobranci in gestapovci, ubili so spomin na njeno žrtvovanje za narodnoosvobodilno gibanje. Vzeli so ji vso obleko, ki so jo odnesle kurirke, češ da jo potrebuje moja sestra. Še celo mrtvo so oskrunili, jo slekli in sezuli, da je v tistem lesenem zaboju ležala samo v spodnjem perilu in bosa. Od njenega skromnega imetja so ostala le njena ročna dela in fotografije. Tudi njenih osebnih dokumentov ni, ti so ostali v železniški Nabavljalni zadruzi, kjer je bila v službi. Samo trije dokumenti pričajo, da je moja sestra živela: zasliševalni zapisnik slovenske politične policije, mrliški list in njen krstni list v Trstu.

Miroslav Lilik:

Nikogar ne obtožujem, samo vprašujem. Ali je res samo en človek kriv vdora v Osvobodilno fronto v januarju 1945? Znano je, da je domobranska policija izvajala aretacije v vsem času od kapitulacije Italije pa do konca vojne. Znano pa je tudi, da policija ni izpustila iz rok osumljenca, dokler niso agenti iztisnili iz njega pripoved o njegovem delu.

Kje so vse izjave in zasliševalni zapisniki aktivistov Osvobodilne fronte, ki so bili tedaj zaslišani pri politični policiji v Ljubljani? Kje je zapisnik o zaslišanju Nede Geržinič? Ti zapisniki morajo biti nekje!

Kako je mogoče, da se ljudje tako zelo ponižujejo in napišejo besede, s katerimi

razčlovečijo aktivistko v narodnoosvobodilnem boju in razvrednotijo njeno požrtvovalno delo. Vsi znajo povedati, da je bila izdajalka in gestapovka, nihče pa ne zna nič povedati o njenem delu!

Naj ponovim naslednji sestavek (Ada Dequal-Krivic in Hela Skulj, Ne smem pozabiti..., Borec 5-6-7/1987, str. 397):

»V spominsko podobo o težkem in morečem spomladanskem času leta 1945 so se neubranljivo jasno vtisnila usodna dejanja in ravnanja Leopoldine Mekina.

Objektivno, ki smo ga usmerili v tisti čas, je lahko posnel le en obraz Leopoldine Mekina, saj drugega takrat ni imela.

Ali pa ga je vendarle imela in kakšen je bil?

Bi ga odkrili, če bi poznali njeno življenje in okoliščine, v katerih je živela, delo, ki ga je opravljala, njeno moralno-etično, politično in socialno ter intelektualno usmerjenost.

Bržkone bi lahko odstranili številne nejasnosti o njej in ugotovili, zakaj in kdaj je začela uničujoče delovati in kako je nanjo vplival bliskoviti vzpon na najbolj odgovoren položaj v organizaciji osvobodilnega gibanja v Ljubljani...«

Olga Lilik:

Moja sestra Poldi ni imela ne enega in ne »drugega« obraza, imela je le jasen in pošten obraz. Bila je priljudna in veselega značaja, preprosta in dobrosrčna, vsakomur je rada pomagala, kdor jo je prosil pomoči ali usluge.

Rojena je bila 17. oktobra 1908 v Trstu. Doma smo jo klicali Poldi ali Poldka, tudi Polda, krščena je bila za Leopoldino, nikdar pa nismo uporabljali imena Leopolda. V Trstu je s tremi leti začela hoditi v otroški vrtec in potem v osnovno šolo. Učni jezik je bil nemški. Slovenski otroci smo se v Trstu igranje naučili treh popolnoma različnih jezikov: v šoli nemško, na cesti in v trgovinah italijansko, doma pa slovensko. Slovenski starši so radi gojili lepo slovensko besedo in pesem iz svojih rodni krajev.

Moj oče je bil železničar in kot zaveden Slovenec se po prvi svetovni vojni ni hotel vdati Italijanom in z drugimi zavednimi slovenskimi železničarji ni hotel sprejeti prenestitve na službeno mesto v Kalabrijo. Ostal je brez službe. Slovenci so se sestajali v Narodnem domu in se odločili, da se izselijo iz Trsta. Priglasili so se za izselitev v takrat na novo ustanovljeno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1919 smo se v bivalnih železniških vagonih odpeljali proti Štajerski. Najprej smo živeli v begunskih barakah v Strnišču pri Ptuj. Otroci smo nadaljevali šolanje na Ptuj v slovenščini, a to nam ni delalo težav, čeprav nismo imeli do tedaj niti ene učne ure v slovenskem jeziku. Naša Poldi je bila pri učenju pridna in vestna, rada se je učila, saj je bila zelo bistroumna. Na Ptuj je obiskovala tudi meščansko šolo.

Oče je bil bolan in je umrl leta 1921. Mama se je leta 1923 s tremi otroki preselila v Ljubljano. Kot veliko beguncev, ki niso mogli dobiti stanovanja v Ljubljani, so nas namestili v železniške vagone na slepem tiru za Bežigradom, kjer smo bivali dve leti, potem smo se selili iz enega slabšega stanovanja v drugo, dokler nismo dobili stanovanja v Vodnikovi kisarni na Celovski cesti 42 v Ljubljani.

Mama se je trudila za preživetje družine in je delala priložnostno. Poldi je končala meščansko šolo v Šiški, potem pa se je vpisala v Sišev trgovski tečaj na Liceju. Po končanem šolanju ni mogla dobiti zaposlitve, zato se je vpisala na Obrtno šolo in se tam naučila ročnih del, ki so ji prinašala veliko veselja. Končno je leta 1927 dobila službo kot blagajničarka v železničarski nabavljalni zadrugi v Ljubljani, kasneje pa je bila tajnica v Nabavljalni zadrugi na Masarykovi cesti.

Rada je hodila na izlete v planine in na morje. Tudi smučala je. Pela je pri pevskem društvu Sloga. V prostem času se je ukvarjala z ročnimi deli. Ko je bila stara enaindvajset let, se je ponesrečila pri vzponu na Jalovec. Na melišču ji je zdrsnilo, po hrbtu je drsela proti prepadu in se ustavila tik nad njim. Lado Senčar, kolega iz službe, je držal ob njej s cepinom, da bi jo zadržal. Nekaj metrov pred robom prepada se ji je posrečilo prevrniti se na trebuh in s prsti je grebla po pesku, da se je zadržala.

Zaradi prestanega strahu so se čez nekaj mesecev pojavili napadi epilepsije. Brez uspeha je pri zdravniku za živčne bolezni iskala pomoči za svojo bolezen. Imela je pogoste napade, ki pa so ponehali po nasvetu zdravnika iz Pančeva. Varovati se je morala velikega razburjenja, poleg tega pa ji je mama kuhala posebno hrano, varovalno dieto, kot jo je priporočil zdravnik. Bolezen je ni hudo prizadela, vseeno je bila prijazna in vesela. Napad je dobila tudi v službi ali na cesti. Ob napadu jo je mama zadržala za kak dan doma, pa so jo v službi obrekovali, da je imela splav. Z mamo sta z izgovorom, da gre za žolčne napade, prikrivali njeno bolezen, da ljudje ne bi preveč govorili o tem.

Po očetu je podedovala ponos in narodno zavednost. Poldi je hudo občutila, kaj se pravi biti begunec. Iz lepega in udobnega stanovanja v Trstu se je morala s starši, bratom in sestro preseliti v barake in podstrešna stanovanja.

Vsi prijatelji in znanci so jo imeli radi, tudi v službi so jo zelo spoštovali. Ni pa se pustila ponižati in izigravati. Tudi kot zavedna Slovenka ni nikdar klonila, in če je naletela na kakšno nepravilnost, se je raje umaknila.

Stane Brodnik iz Rožne doline je bil v Nabavljalni zadrugi prodajalec v špeceriji. S Poldko sta si bila simpatična, začela sta se sestajati in skupaj sta hodila na izlete. Pet let sta bila prijatelja. Leta 1938 se je že govorilo o vojni. Stane je izjavil, da bo šel na tisto stran, kjer se bo dalo kaj zaslužiti. Tudi potem, ko sta se razšla, sta ostala dobra kolega in sodelavca v istem podjetju. Stane se je kasneje poročil. Ko je izbruhnila vojna, se je udingal pri Italijanih, po kapitulaciji Italije pa pri nemški policiji na železnici kot spremljevalec na vlakih. V zadnjih dneh januarja 1945 je bil ubit pri letalskem napadu na vlak. Tako sem brala v časopisu. Poldi tega ni nikdar izvedela.

V Nabavljalni zadrugi je bil zaposlen tudi Vladimir Kaučič. Pribežal je z zasedene Primorske pred fašisti. Bil je kurir in Poldi je imela stike z njim v tajništvu. Ker je bila tudi sama begunka, se je rada pogovarjala z njim. Ko je v začetku vojne ležal v bolnišnici, je čutila dolžnost, da ga obišče. Ko so ji sodelavci v službi povedali, da je ljotičev, se je umaknila. Poslej ni imela več stikov z njim, fant pa je odpotoval v Videm (Udine) in se tam poročil.

Druga svetovna vojna je bila usodna za Poldi. Kot zavedna Slovenka se je takoj po okupaciji vključila v narodnoosvobodilni boj. Vedno je govorila o pariškem sporazumu in rapalski pogodbi, kako krivično sta razbila ozemlje Slovencev, da smo razkosani v treh državah. Zato je želela združitev vseh Slovencev. Sovražila je fašizem in ni ji bilo žal žrtvovati ves prosti čas in službo za naš boj.

Miroslav Lilič:

Takoj po okupaciji sem se vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Najprej sem bil povezan v službi in sem se udeleževal vojaških vaj zaščitne čete v okviru banske uprave. Na terenu v Šiški sem pridobival člane za Osvobodilno fronto in mladince za partizane, pobiral sem prispevke, s tovariši zbiral orožje in ga skrival doma na podstrešju pod podom, vodil sestanke, udeleževal sem se napisnih in trosilnih akcij po ulicah. Tudi Poldi je delala na terenu v Šiški. Kadar ni zmogla opraviti naročene naloge, sem ji pomagal. Domači smo se posebno bali, da bi pri akcijah po policijski uri dobila napad epilepsije. Zato sem namesto nje vzel barvo in čopič ter šel po policijski uri na cesto pisat parole po hišah. Poldi je doma pisala matrice za Slovenski poročevalec. Z materjo je delala pri Slovenski narodni pomoči. K nam so prihajali njeni tovariši in ji naročali, kaj ima storiti. Kot ilegalci so tudi spali pri nas.

Sodelovanje s Poldko je trajalo v letih 1941, 1942 do oktobra 1943, ko sem bil že tako kompromitiran, da sem moral oditi iz Ljubljane. Naša Poldi je že takrat delala pri Centralni tehniki in je aktivistom priskrbovala prepustnice za prehod čez ljubljanski blok. Tako jo je priskrbela tudi meni.

Hkrati je priskrbela prepustnico tudi za mojega sošolca Boža Učakarja. Skupaj sva šla k partizanom. Učakar je padel na Graški gori 21. februarja 1944.

Marija Mekina:

»Kako in po kom se je vključila v organizacijo Osvobodilne fronte, se točno ne spominjam, dobro pa pomnim, da je obiskovala že prve tajne sestanke v Delavski zbornici, kjer je dobivala direktive za propagandne in druge akcije. Takrat je doma že pisala matrice za Slovenskega poročevalca, v povezavi s svojim svakom Miroslavom Lilikom je pisala napise po hišnih stenah, trosila po ulicah listke Osvobodilne fronte in v tem času je postala intendantka za okraj Šiška. Ker jo je poklicno delo oviralo pri njenih akcijah, je zaprosila za dopust (bila je dejansko tudi bolna), potem pa je sploh zapustila službo brez soglasja delodajalca in se povsem posvetila gibanju. O svojem ilegalnem delu mi v podrobnostih ni govorila, zato mi o vsem tem ni dosti znano. Navajam samo tisto, kar vem z gotovostjo, kar lahko tudi dokažem in za kar imam pretežno tudi priče.« (Odlomki iz tožbe Marije Mekina zaradi blatenja časti in imena pok. Leopoldine Mekina na Javnem tožilstvu za okrožno mesto Ljubljana (kazenski oddelek) iz leta 1946).

Olga Lilik:

Po kapitulaciji Italije je Poldi povedala mami, da je prevzela Centralno tehniko. V službi je že večkrat prosila za bolniški dopust. V septembru 1943 je zaprosila za daljši dopust, da bi lahko naredila vse za Osvobodilno fronto, kar so ji naročili, pa so jo odpustili iz službe. V Nabavljalni zadrugi je prosila, da je ne bi izbrisali s seznama uslužbencev, pa ji tudi tega niso ustregli, čeprav je bila v službi že sedemnajst let. Vdala se je ponižanju in naprej delala za osvoboditev naše domovine. Ni imela časa, da bi mislila na svoje zdravje. Mama ji je delo odsvetovala zaradi njene bolezni, toda politični pritisk je bil tak, da tega ni mogla storiti. Z mamo sva slutili, da ima večkrat napade epilepsije, in sva se najbolj bali, da bi se to zgodilo na cesti in bi pri sebi imela kaj ilegalnega materiala.

Da je bila bolna, so vedeli vsi njeni sodelavci, vendar njena bolezen ni bila važna, važno je bilo, da je bila delavna in da je bila vedno tam, kjer so jo potrebovali.

Poldi je bila v polilegali že od jeseni 1943. Kje je v tem obdobju prenočevala, ne vem. Domov je prihajala ob popoldnevih za kakšno uro, tedaj se je doma najedla. Kje se je hranila zunaj doma, ne vem. Kmalu se je tudi to nehalo. V marcu 1944 so jo iskali domobranci, po stanovanju so razmetavali in iskali sledi za Poldkino sodelovanje z Osvobodilno fronto. Takrat sem sestro obvestila o tem obisku in tako je nehala obiskovati dom.

Marija Mekina:

V zimi 1943/1944 je bila dodeljena glavni tehniki. Živelja je doma do februarja 1944. Morala je v ilegalo. Še potem sem jo oskrbovala z obleko, delno s hrano in drugim vse do njene aretacije januarja 1945. Vendar pa je z domom imela zvezo samo po kurirki oziroma sva se medve sestajali kje zunaj doma. Ob takih priložnostih mi je včasih kaj naročila v zvezi z akcijami (Šiška), se zanimala za moje delovanje v Osvobodilni fronti in mi v toliko bežno zaupala, da ima silno dosti dela, težke in tvegane naloge, da se mora strašno skrivati, kako se potika vse noči po najrazličnejših skrivališčih in brlogih, da ima ožuljene noge od vsakdanjih pohodov križem po Ljubljani, ker ne sme uporabljati nobenih prometnih sredstev. Ob enem zadnjih srečanj je moji mlajši hčerki potožila, da je neka Marta izdala nekaj, da se mora zato ona še bolj skrivati in da je ponovno prosila za premestitev na teren, pa ji ni uspelo. Dosti njenega perila in obleke in drugega sem po njenem naročilu preko kurirke oddala in tudi sama raznesla na različne kraje, češ da jih bo ona rabila, pa se je vse izgubilo, ne vem, kje je obtičalo in ali je ona sploh kaj res dobila.

Olga Lilik:

Številne aretacije spomladi in poleti 1944 so begale vse prebivalce v Ljubljani. Poleti 1944 se Poldi ni več počutila varno v Ljubljani, bila pa je tudi bolna in izčrpana, zato je težko zmagovala naporno hojo po Ljubljani. Sredi septembra 1944 je domobranska

policija aretirala veliko njenih sodelavcev, med njimi tudi družino Gulič iz Tavčarjeve ulice. Takrat je policija zvedela, da je ona vodilna funkcionarka Osvobodilne fronte. Že od spomladi 1944 je moja sestra vedela, da aktivisti Osvobodilne fronte ne zdržijo mučenja pri zaslišanjih na policiji in da veliko povedo. To je zvedela preko obveščevalne službe, videla pa je tudi, da ljudje verižno cepajo v zapor. Vendar je pogumno delala naprej in nosila po ljubljanskih ulicah polno torbo ilegalnega gradiva.

Septembra 1944 je spet prišla domobranska policija k nam in iskala mojo sestro. Seveda, nekdo jo je izdal in jo opisal. Ko sem ji povedala, da jo je doma iskala domobranska policija, je vedela, kdo jo je izdal. Prosila je vodstvo Osvobodilne fronte, da bi lahko odšla k partizanom. Niso ji dovolili, marveč je 10. oktobra 1944 odšla na teren Mira Tomšič in ji prepustila svoje delo. Moja sestra je še naprej hodila po sestankih iz enega konca Ljubljane do drugega, prepričevala je ljudi, da bi aktivno delali, in vztrajala. Noge je imela ožuljene in tudi prave hrane ni imela, ki bi bila potrebna za njeno bolezen. Prav gotovo niso blagodejno vplivali na njeno zdravstveno stanje hud napor, pomanjkanje in strah pred policijo.

Decembra 1944 je mami povedala, da ima vedno več dela. Mama jo je opozorila, da tega ne bo zdržala, da je zanjo prenevarno in da naj se že zaradi zdravja umakne. Odgovorila ji je:

»Partijec mora storiti vse, kar mu je naročeno, pa četudi je smrtno nevarno!«

Takrat sva z mamo vedeli, da so jo sprejeli v Komunistično partijo in da jo bodo izkoristili do zadnjega diha, čeprav so njeni sodelavci vedeli, da je bolna. Z mamo sva videli, da drvi v propad. Moja sestra Poldka je bila toliko zavedna in požrtvovalna in preveč je sovražila fašizem, nacizem in domače izdajalce, preveč je bila zagnana, da bi jo bilo mogoče pregovoriti. Ni se umaknila delu. Njeni nadrejeni so jo brezobzirno pošiljali sem in tja brez vsake zaščite z raznimi nalogami in so jo štel le za delovno živinco.

Z mamo sva ji stali ob strani. Mama se je z njo sestajala na cesti, jaz pa sem jo obiskovala pri Štefki Lavrih na Hradeckega cesti in jo obveščala o vsem, kar je bilo potrebno.

Sredi decembra 1944 so spet prišli k nam domobranci in poizvedovali. S Poldi sva se spet sestali. Takrat mi je povedala, da je že drugič zaprosila vodstvo Osvobodilne fronte, da ji dovolijo, da gre iz Ljubljane, pa iz tega ni bilo nič. Aretacij je bilo vsak dan več, ljudje so kar cepali v zapore. Domobranska policija je mojo sestro že hudo preganjala. Ni imela varnega zatočišča in tudi domov ni mogla, na teren pa je niso pustili. Bila je že hudo bolna. Z mamo sva bili v velikih skrbih in sva se spraševali, le kje prenočuje in kam se zateče, kadar ima napad epilepsije.

Res, izkoristili so jo do zadnjega diha! Vladimir Svetina je 29. decembra 1944 odšel na varno k partizanom. Šele po vojni sva z mamo zvedeli, da je moja sestra kot članica v okrožnem odboru Osvobodilne fronte morala prevzeti tudi njegove obveznosti, tako da je opravljala naloge obveščevalne službe, centralne tehnike, zveze s terenom po železnici pa še organiziranje terenskih odborov Antifašistične ženske zveze poleg drugih težkih nalog.

Decembra 1944 in januarja 1945 je bilo grozljivo! Aktivisti Osvobodilne fronte so trumoma padali v zapor, moja sestra pa neprestano na cesti... Dne 25. januarja 1945 sem jo zadnjikrat videla. Obiskala sem jo pri Štefki Lavrih, s seboj sem vzela šestletnega sinčka Miroslava. Moja sestra se je počutila že skrajno ogroženo. Iz številnih aretacij je sklepala, da aktivisti Osvobodilne fronte pri zaslišanjih veliko povedo.

Božala je mojega otroka in je žalostno rekla:

»Kako sta srečna, jaz pa se moram tako boriti za življenje.«

Takrat sem ji rekla, da naj spi vsako noč drugje.

Ona je odgovorila:

»Če me ne dobijo čez dan, me ponoči sigurno ne bodo.«

Vendar se je zgodilo to, kar je najmanj pričakovala. Z mamo sva mislili, da so ji le dovolili oditi na teren, ker se ni več oglasila s kakšnim obvestilom po kurirki.

Marija Mekina:

Da je bila aretirana (27. januarja 1945 – op. O. L.), sem zvedela 22. februarja, ko je prišel k meni neki policist z njenim sporočilom, da ji prinesem nekaj obleke, perila in hrane. Zaželeno sem ji nesla osebno na policijo in takrat sem komaj izprosila kratko snidenje s hčerko. Še ne celomesečna aretacija jo je tako izčrpala in spremenila, da sem jo komaj prepoznala. Sključena, upadla, potrta, bolnega izraza, ledeno mrzlih rok je z vso pojavo pričala, da je morala že do takrat biti grozno mučena, tepena in zatirana. Govoriti nisva smeli prav nič, obe sva zajokali, nakar so jo takoj odvedli. Zvedela sem, da je v samici. Tam je ostala še dva meseca, do konca. V nadaljnjih mesecih sem nekajkrat podkupila ljudi v stražnici, da sem lahko zamenjala perilo in obleko. Ugotovila sem ponovno na obojem sledove krvavih in gnojnih ran. Vse to in še marsikaj mi je bilo v dokaz, da je bila hčerka močno tepena, mučena in telesno poškodovana. To me sicer ni presenetilo, saj sem vedela, da je bila pomembna funkcionarka in da bodo uporabili vsa, tudi nečloveška sredstva, samo da jo prisilijo do priznanja. Vsi lističi, ki sem jih dobila od nje, so bili strogo cenzurirani.

Vse okoliščine, ki sem jih ugotovila, so mi pričale, da imajo mojo hčerko na policiji skrajno izolirano, kar bi bilo vsekakor nepotrebno, če bi jim šla pri njihovih zasliševanjih kakorkoli »na roko«, tako s priznavanjem kakor z izdajanjem.

Da je bila medtem prepeljana v Prisilno delavnico, nisem vedela, ker sem ji do zadnjega nosila pošiljke s perilom in hrano na policijo.

Olga Lilik:

Odkar je bila moja sestra aretirana in ni bilo več glasu od nje, sva z mamo mislili, da ji je vendar uspelo, da so jo poslali ven iz Ljubljane. Šele čez en mesec, ko je mama prejela njeno sporočilo, ki ji ga je prinesel neki policaj, smo vedeli, da se je zgodilo najhujše. Mama je takoj odhitela na policijo in težko dosegla, da so za Poldi sprejeli perilo in malo hrane. Mama je vztrajala in dovolili so ji pogovor. Nič se nista mogli pogovoriti, samo jokali sta. Mama mi je pripovedovala, kako uboga je bila videti njena Poldi in da ni mogla nič govoriti.

Od takrat je mama nekajkrat nesla na policijo perilo, odejo in hrano, nazaj pa je dobila krvavo perilo z gnojnimi madeži. V začetku marca 1945 sem sama nesla paket na policijo. Ko sem prišla v prvo nadstropje v pisarno, da sem oddala paket uradniku, me je dolgo gledal in mi nato rekel, da bi me, če bi me srečal na cesti, aretiral, ker sem tako podobna sestri.

Zakaj je bila moja sestra na policiji tako izolirana? Niso ji dovolili, da bi redno pisala domov, ni smela prejemati paketov, kot so jih lahko dobivali drugi zaporniki, ki so jim bili dovoljeni celo obiski. Z mamo sva verjeli, da so jo odpeljali nekam iz Ljubljane, v resnici pa je bila zaprta v samici v policijskih zaporih ali pa v Prisilni delavnici. Da je lahko poslala domov kakšno obvestilo, je za uslugo prosila policista Raztresena. Ta je sporočilo odnesel mami, pa še to je bilo cenzurirano.

Prav tako kot je vodstvo Osvobodilne fronte izkoriščalo njeno pripravljenost za delo v narodnoosvobodilnem gibanju, je slovenska policija izkoristila njeno bolezen. Mama je od nekega policista zvedela, da so ji dajali mamila. Domnevam, da so jo pri tem spraševali in je odgovarjala.

Policisti so jo zaprli v samico in ji niso dovolili, da bi prišla v stik z drugimi preiskovankami. Še celo tega ne, da bi se pogovarjala z mamo, ko jo je obiskala. Slišala sem, da so zasliševalci uporabljali najbolj krute metode, da so izsilili priznanje od preiskovanca. Pri moji sestri pa so poleg mučenja in pretepanja izkoristili še bolezen.

Z mamo sva se bali zanjo, premišljevali sva, kakšne grozote doživlja naša Poldka v zaporih na policiji. Spomnili sva se napadov epilepsije, ko se nekaj časa ni zavedela. Ne morem si zamisliti, kaj se je dogajalo, vem samo iz izjav njenih tovarišic, da so policisti med njimi razširili, da »Neža govori kot dež«. In vse te tovarišice so vedele, da je bolna in v kakšnem stanju je, kadar ima napad. Vem samo, da je bila popolnoma

osamljena in po napadih epilepsije apatična, poleg tega so ji vsilili pomirjevalna sredstva. Kako je bila ponižana, ker je vedela, da jo sovražni tujeci opazujejo ob napadih v njenih najbolj bolečih trenutkih...

Prišla je težko pričakovana svoboda. Osvoboditelje, ki so hodili po ljubljanskih ulicah, smo pozdravljali in jim metali cvetje. Ljudje so se vračali iz internacije, samo naše Poldi ni bilo. Prišel je tudi brat Bruno Mekina, ki je bil ob začetku vojne pri vojaški glasbi v Pljevljah. Takoj po okupaciji se je s tamkajšnjimi aktivisti odporniškega gibanja vključil v boj proti okupatorju. Italijani so ga zaprli, a je pobegnil in dobil zvezo s partizani. Vstopil je v II. proletarsko brigado, ki je bila vključena v II. črnogorski udarni korpus, katerega komandant je bil Peko Dapčević, pozneje pa Radovan Vukanović. Do konca vojne se je vojskoval v Črni gori, Hercegovini, Bosni in na Hrvaškem. Sodeloval je pri osvoboditvi Sarajeva. Z brigado je šel do Sarajeva in nato še v Beograd. Na dan osvoboditve Ljubljane je prišel v Ljubljano k mami, da ji je povedal, da je živ in zdrav, saj celo vojno nismo vedeli, kaj je z njim.

Poldko smo čakali zaman.

Marija Mekina:

Po osvoboditvi sem pričakovala, da se bo vrnila kakor druge jetnice iz zapora. Ko sva z mlajšo hčerko poizvedovali pri njih o usodi moje hčerke Poldke, so kakor sporazumne zatrjevale, da je šla z domobranci. To je bilo najbrž povezano z govoricami, da je bila že med zaporom večkrat zunaj, celo na zabavah z domobranci in v njihovih pisarnah povsem domača in svobodna. To je še najhujša obtožba, saj je že ob mojem prvem snidenju z njo bilo sklepati, da telesno in duševno propada.

Da so Tumovi bili osebno zelo sovražni do moje hčerke in posredno tudi do njene družine, priča tudi dejstvo, da so takoj po osvoboditvi (12. maja 1945), ko si je marsikdo na svojo pest dovolil dejanja, ki so bila pravzaprav stvar oblasti, poslali Narodno zaščito iz Zelene jame v moje stanovanje. Od vrha do tal so vse premetali in odnesli med drugim tudi, kar smo imeli v varstvu za Osvobodilno fronto, in celo osebno lastnino (moje in obeh hčera oziroma zeta). Zbirke za Osvobodilno fronto so bile skrite po raznih skrivališčih na podstrešju, naše stvari pa so samovoljno vzeli v stanovanju.

To kontrolo so sestavljali:

1. Stane Zalar, vodja patrola
2. Rajer, uslužbenec na železniški direkciji, ki je bil v času okupacije nevaren ogleduh in je naše borce nazival »bandite« in »zablode«
3. Šajnova, snažilka v kurilnici Šiška.

Vsi trije so se vedli skrajno žaljivo in oblastno in so grozili z orožjem. Vse te poteze so mi bile zadostne, da sem takoj zasumila, da vsa gonja proti moji hčerki in meni izvira od družine Tuma iz Zelene jame.

To je bil prvi udarec v naši tako težko pričakovani zlati svobodi.

Miroslav Lilik:

Najprej sem bil v Šercerjevi brigadi, nato sem s XIV. divizijo odšel na Štajersko, bil namestnik komandirja čete 4. bataljona, med pohodom sem bil obveščevalec, kulturnik in sploh sem delal vse, kar je bilo potrebno. Na Štajerskem sem bil operativni oficir v Šercerjevi brigadi, julija 1944 sem bil imenovan za šefa operacijskega odseka XIV. divizije, pozimi 1944/1945 sem bil namestnik komandanta Tomšičeve brigade, ker je komandant Ivan Kovačič-Efenko hudo zbolel. Dne 19. februarja 1945 sem bil imenovan za zveznega oficirja pri angloameriški misiji. Ob kapitulaciji Nemčije, 9. maja 1945, sem bil v Topolšici, kjer so bila pogajanja z nemškim generalom Alexandrom von Löhrom o predaji. Kot zvezni oficir pri angloameriški misiji sem s šefom angleške misije majorjem Davidom Ownom šel na komando angleških enot v Pliberku posredovati, da Angleži izročijo Von Löhra jugoslovanski vojski, ker je že podpisal kapitulacijo v Topolšici. Majorju Ownu je to uspelo. Po izročitvi Von Löhra sem s štabom XIV.

divizije odšel v Velikovec, od tam sem 15. maja 1945 spremljal angloameriško misijo do njihovih štabov v Celovcu, kjer so ostali.

Potem sem se vrnil v Velikovec in prosil komandanta XIV. divizije Petra Stanteta-Skalo za dvodnevni dopust, da bi obiskal družino v Ljubljani. Odpeljal sem se z motorjem in prišel 18. maja 1945 domov. Doma so mi povedali, da je bila moja svakinja Poldi aretirana in zaprta pri domobranski policiji ter da je še ni domov.

Še isti večer ob 19. uri je radio Ljubljana objavil, da so pripeljali turjaške žrtve na Žale. Pozvali so svojce, da pridejo identificirat mrtve. Moja žena Olga in njena mati sta že sumili, da se je moralo naši Poldi zgoditi kaj hudega.

Olga Lilik:

Devetnajstega maja 1945 sva se z možem Miroslavom odpeljala na Žale, da bi poiskala mojo sestro, če je morda med turjaškimi žrtvami. Šla sva v glavno stavbo na Žalah, v kleti na levi strani stavbe sva videla odprte krste. To niso bile prave krste, temveč le na silo zbiti navadni leseni nepobarvani zaboji.

Moj mož je iskal in pregledoval mrtve v zabojih. Kmalu je našel in prepoznal mojo sestro Poldko. Pristopila sem k vznožju in s strahom gledala njeno truplo. Prepoznavala sem ga od spodaj navzgor. Najprej sem spoznala njene gojzarice, potem smučarske hlače, potem še njen plašč iz krombija temno sive barve, brez krznenega ovratnika. Barve so se ločevale, modre hlače in temno siv plašč. Gledala sem njene roke, ki so bile posebno lepe, negovane, tanki prsti z lepo oblikovanimi nohti. Gledala sem proti glavi. Na glavi je imela volneno rjavo zimsko ruto, zavezano pod vratom. Njen obraz je bil lep, nič poškodovan, tudi roke ne. Poldi ni nič izgledala, da bi bila že štirinajst dni nekje zakopana. Ljudje so govorili, da so žrtve dobile strel v tilnik. Bilo mi je hudo in nisem je mogla več gledati. Z možem sva odšla ven. Mož je odšel v pisarno, da je povedal, da je prepoznal Leopoldino Mekina in v katerem zaboji leži. Jaz sem čakala zunaj, potem me je mož odpeljal z motorjem domov. Doma je čakala mama. Ko sem ji povedala, je vsa onemogla obležala na kavču.

Miroslav Lilik:

Mati je bila popolnoma skrušena, da ni mogla niti na pogreb, ki je bil določen za popoldne, zato je moja žena ostala pri njej. Istega dne, 19. maja 1945, je prišel k nam Ivan Arko-Vanja (star 24 let) in vprašal za našo Poldko. Bil je vosovec in je sodeloval s Poldi, dokler ni odšel k partizanom. Pri nas je stanoval ilegalno, kadar je bil v Ljubljani. Povezan je bil s celo skupino v Učiteljskem domu v Lepodvorski ulici v Šiški.

Z Ivanom Arkom-Vanjo sva odšla na Žale. Ko sva poiskala primitivno krsto in pogledala mrtvo Poldi, sva videla, da so jo slekli. Ležala je samo v spodnjem perilu in bosa. Gledala sva jo in se čudila, zakaj so jo slekli. Ko sva povedala njeno ime, so ženske začele vpiti: »Izdajalka, izdajalka!« Protestirale so, da bi jo pokopali skupaj s turjaškimi žrtvami.

Z Arkom sva spraševala, zakaj je izdajalka in ali ve kdo kaj več povedati, ali ima kdo kakšne dokaze. Ženske, ki so vpile, so se izgubile med ljudmi. Kaj se je zgodilo potem, ne vem, ker sva z Arkom odšla.

Ker sem imel samo dva dni dopusta, sem se z motorjem takoj vrnil na Koroško. Po vrnitvi v Velikovec nisem več našel štaba divizije, čakali so me le kurirji, ki so prenašali radijsko postajo, generator in drug material. V Dravogradu sem dobil dovoljenje komandanta XIV. divizije Ivana Kovačiča-Efenke, ki je nadomeščal Petra Stanteta-Skalo, in se z motorjem za stalno vrnil domov.

Marija Mekina:

Vse vzdušje okoli mene, zlobno podtikanje na račun moje hčerke (širile so ga osebe, ki so skupno bile v zaporu in so verjetno zasovražile mojo hčerko, ker so bile zaprte v zvezi z njeno aretacijo), večletna živčna napetost zaradi njene aktivnosti, zeta partizana in skrb za mlajšo hčerko in otroka, žalost za zaprto hčerko, vse to je tako

vplivalo name, da sem zadnje čase povsem telesno opešala. Vest o smrti oziroma da je hčerka umorjena in da jo štejejo za izdajalko, me je dokončno strla, da sem obležala.

Ko so bile turjaške žrtve prepeljane v Ljubljano, je šla na Žale moja mlajša hčerka s svojim možem. Prepričala sta se (zet celo ponovno), da je eno od trupel naša uboga Poldka. Ko si je moj zet Miroslav Lilik drugič ogledoval Poldkino truplo, sta se tik ob njem ustavila dva gospoda in eden je rekel: »Za to izdajalko bom jaz poskrbel, da ne bo ležala poleg mojih bratov.«

Častnega pogreba turjaških žrtev se nisem udeležila niti jaz niti mlajša hči, ker sva obe ležali bolni, zet pa se je moral nemudoma vrniti v Celovec, ker je bil še v vojaški službi. Prepričani smo bili, da je naša Poldka v skupnem turjaškem grobu.

Še vedno so mnogi trdili in širili govorico, da je Poldka v begunstvu z domobranci. Jaz sama sem doživela nešteto trpkih in strupenih napadov od ljudi, ki še zdaleč niso imeli razloga žaliti mojo osebo in blatiti ime in čast moje hčerke. To so bili ljudje, ki so mogoče prav malenkostno prispevali za Osvobodilno fronto ali celo nič. Obiskovala in krasila sem grob turjaških žrtev in ob njem objokovala spomin moje hčerke.

Do takrat sem obiskovala grob turjaških žrtev v prepričanju, da tam počiva njeno zmučeno telo. Medtem je njen pravi grob bil več kot pol leta zapuščen in neoznačen.

Miroslav Lilik:

Po prihodu iz vojske, nekako 21. ali 22. maja 1945, sem se zaposlil pri železniški Udbi na železniški direkciji v Cigaletovi ulici. V prvih dneh septembra 1945 je prišla k meni v pisarno Mira Svetina. Pogovor je napeljala na Leopoldino Mekina in povedal sem ji, da je to moja svakinja.

Kmalu sem zaradi tega dobil odpustnico iz službe. Šel sem k Jožetu Borštnarju in mu pokazal odpustnico. Ni mi mogel pomagati, marveč mi je predlagal, da sprejemem mesto personalca v Kurilnici Šiška. Čeprav mi to delo ni prijalo, sem ga sprejel. Raje bi imel delo v svoji stroki strojnega tehnika.

Tovariši v službi so mi oponašali, »ti si tak partizan in imaš v družini izdajalko«. Taki izpadi so se ponavljali skoraj vsak dan, dokler mi ni nekdo zabrusil, da naša Poldi ni pokopana med talci.

Marija Mekina:

Dne 16. decembra 1945 je moj zet zvedel, da leži naša Poldi nekje drugje in ne med talci. V pokopališki upravi smo zvedeli, da leži med reveži. Pri poznejših poizvedovanjih sem spoznala, da se je to izvršilo po naročilu inž. Tume. V tem času sem se povsem odmaknila v svoje življenje, ker sem na vsakem koraku iz svojega doma naletela samo na zaničljivo in sramotilno obrekovanje moje pokojne hčerke. To po mojem prepričanju izvira od ene, dveh oseb, ki so bile zaprte v zvezi z mojo hčerko.

V te zlonamerno razširjene govorice nisem nikoli verjela in jim tudi danes ne verjamem. Predobro sem poznala svojo hčerko, njeno prepričanost in zavednost, njeno vztrajnost in predanost osvobodilnemu gibanju, da bi mogla verjeti vse to, kar govorijo na njen račun. Zato sem si zadala edino in najvažnejšo življenjsko nalogo, oprati klevete in obrekovanja z njenega imena.

Olga Lilik:

Na upravi pokopališča na Žalah sem zvedela, da so našo Poldi res pokopali 20. maja 1945 na oddelku siromakov na parceli N 45, vrsta 4, grob 11. Mama je takoj naslednji dan začela trnjevo pot, da bi dosegla prenos njenega trupla med talce. Ne vem, kdo ji je svetoval, da je poiskala sekretarja nadzorne komisije pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte Edija Turnherja in ga prosila pomoči. Odgovoril ji je, da je njena hči izdajalka. Potem je pošiljala prošnje na razne odbore, tudi na odbor za organizacijo prenosa posmrtnih ostankov, pa so se vse izgubile. Vse to je trajalo več kot dva meseca.

Končno je mama dne 22. februarja 1946 šla k ravnatelju pokopališča Sv. Križ, monsignorju Evghenu Legatu, in ga prosila pomoči. Ta je takoj napisal vlogo na Mestni

narodni odbor, oddelek za notranjo upravo, in mam o celo pospremil na odbor, ki je takoj, še istega dne, izdal dovoljenje za ekshumacijo in prenos trupla moje sestre v drug grob.

Miroslav Lilik:

Dne 25. februarja 1946 smo jo komisijsko prekopali. Pokopališki delavci so potegnili iz groba cel zaboj. Preden smo jo položili v nov grob, jo je mama hotela videti. Grobarji so dvignili pokrov.

Truplo je ležalo v vodi. Poldkino truplo je delno že razpadalo. Oblečena je bila samo v spodnje perilo, kot se jo spominjam z Žal. Lasje so bili razpuščeni in so plavali v vodi, obraz je bilo še spoznati. Potem smo jo pokopali med talce na parceli 30, vrsta 15, grob 6.

Olga Lilik:

Pri pogrebu sem bila navzoča. Navzoča sta bila tudi moja mama in mož, kakor tudi člani komisije, duhovnik in grobarji. Mama je hotela mojo sestro videti, zato so zaboj odprli. Mama in mož sta si jo ogledala, jaz pa ne, saj sem bila visoko noseča, kmalu sem pričakovala porod.

Takrat je naša mama kupila dva grobova, ker je računala, da bo po smrti ležala poleg svoje hčere. Tako je za deset let plačala za dva prostora, ekshumacijo, komisijo, prenos, pokop, blagoslov in davščino 1.184 din. Toda mama ni pokopana na tem mestu, ker je tam urejen spominski park talcev. Zato je grob poleg naše Poldi ostal prazen.

Marija Mekina:

Jaz sama sem informirana, da je bila odstranjena iz skupine turjaških žrtev na zahtevo inž. Tume. Na tem mestu poudarjam, da ni bila nikaka »mestna reva«, temveč je bila prej 17 let uradnica in je službo pustila med okupacijo, da se je mogla bolj in temeljiteje posvetiti ilegalnemu delu za osvobodilno gibanje.

Moj zet Miroslav Lilik je bil priča, ko je neki mimoidoči pokazal na razstavljeno truplo moje hčere z besedami: »Za to bom pa jaz poskrbel, da ne bo ležala poleg mojih bratov.« Poseben pokop moje hčerke k »mestnim revežem« pa je odredil tovariš Metod Mikuz z besedami: »To bomo pa pokopali drugam, ker je bila izdajalka.«

Olga Lilik:

Po drugem pogrebu moje sestre so aktivisti Osvobodilne fronte večkrat oskrunili njen grob. Kadar je mama prišla na njen grob, da bi položila cvetje in prižgala svečko, je našla sramotilne listke, ki so jih napisali aktivisti Osvobodilne fronte.

1. Protestiramo, da leži izdajalka (Neža Mekina) med našimi borci in talci, ki so dali življenje, da rešijo narod!

2. Neža Mekina! Tvoje mesto ni med tistimi, ki so dali življenje za domovino. Tvoje mesto je med izdajalci!

3. V imenu talcev, ki so padli za svobodo, zahtevamo, da se odstrani izdajalko Leopoldino Mekina!

Za mam o se je začela trnjeva pot. Hodila je k bivšim sodelavcem v narodnoosvobodilnem boju, da bi našla pojasnilo, zakaj tako obrekujejo njeno hčer. Kamorkoli je prišla, so ljudje pljuvali za njo:

»Fuj te bodi, mati izdajalke!«

Marija Mekina:

»Zaradi klevet mi je bila lani (1945 – op. O. L.) odvzeta volilna pravica, čeprav sem že od vsega začetka aktivno delovala za Osvobodilno fronto. V stanovanju sem imela nešteto tajnih sestankov, bila sodelavka moji hčerki kot intendantki oziroma glavni tehničarki, dva meseca sem skrivala ilegalce v svojem domu, ves čas hranila in skrivala material in prispevke za Osvobodilno fronto, dala sem vojno posojilo in tudi drugače prispevala za gibanje.

Posledica navedenih klevet je bila tudi moja odpustitev iz službe na železničarski direkciji, kjer sem delala nad 17 let in bila tudi v času osvobodilnega boja znana kot privrženka osvobodilnega gibanja. Vse druge moje vrstnice, ki tudi imajo pokojnino po možeh, so še danes na svojih mestih...

Sem uboga vdova, brez zaščite, odkar so mi umorili hčerko preganjana in zasmehovana, pa me je še tembolj prizadel sklep Nadzorne komisije na Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, na katerega sem edino še stavljala upanje v pravično, vsestransko raziskano rešitev, pa sem ga pred nekaj dnevi dobila v roke, ki pa dokazuje, da se na stvari ni prav nič raziskovalo, temveč, da je rezultat enostranske, z mržnjo začinjene informacije oziroma delo gole osebne intrige.

Verjamem, da se je v domobranskem policijskem arhivu našel material, ki obremenuje mojo hčerko, da je dosti izpovedala pri zaslišanjih, kar pa tudi ni nič čudnega, saj je o njej imela domobranska policija že iz časa njenega ilegalnega udejstvovanja preko mere – skozi predhodna izdajstva – nabranega materiala. Koliko pa so pisanega materiala našli v bunkerju ob aretaciji, si pa lahko vsak predstavlja. (Iz bunkerja so baje odvozili 2 polna voza materiala). Na podlagi tega menda ni bilo težko prisiliti koga, zlasti pa že itak od dolgega tavanja in pomanjkanja v enoletni ilegali živečo žensko, da je telesno in duševno podlegla mučenju, pa ni dokazanega mogla več tajiti in zavračati. Vem, da bi kot partijka morala prenesti vse muke do smrti, vem pa tudi, da je ona sama, ko je bila vohunska mreža že občutno utesnjena okoli nje, prosila, da se jo te funkcije razreši in premesti na teren, a ji je bila prošnja zavrnjena, češ, zanjo ni namestnika.

Danes je ona v očeh Nadzorne komisije slabič, njeno večletno borbena udejstvovanje in nenadomestljiva zmožnost pa bi zaslužila drugačne ocene.

Danes se ugotavlja, da policija nanjo ni izvajala hudega pritiska. Mislim, da se o nikomur, ki je bil ubit ali drugače odstranjen s sveta, ne da naknadno trditi, kaj se je dogajalo in kako se je postopalo z njim v njegovi »samici«, v zasliševalnici in še kje druge.

Kot mati umorjene aktivistke hočem in moram doseči, da se ovrže vse, kar po pravici blati njeno ime in čast in da se razkrinka tiste, ki svojo mržnjo in gnev izživljajo na račun mučeniško uničenega življenja.

Kot mati, ki sem neprekinjeno z njo živela vse do njenega umika v ilegalo, ki pa sem tudi v dobi njene ilegale imela njeno življenje in delovanje skoraj na dlani, saj sem bila v mnogih njenih akcijah kurirka. V mojem stanovanju je imela številne sestanke, pozneje (v ilegali) sem ji bila oskrbovalka in obveščevalka. Čutim dolžnost, da v imenu moje padle hčerke podvzamem vse, da zavrnem krivična osumljenja in obdolžitve na njeno ime, če že ne morem pridobiti priznanja za njeno večletno ilegalno delo in zadoščenja za njeno mučeniško trpljenje in smrt.

Prosim naslov, da stvarno in vsestransko razišče to stvar, pridobi priznanje zasluženega dela in zadoščenje spominu in časti moje pokojne hčerke, meni kot njeni materi pa vrne duševni mir.

Danes, ko se odpušča pristašem in celo aktivnim domobrancem in fašistom, ne morem preboleti, da se moja hčerko, ki je živela, delala, trpela in umrla za osvobodilno gibanje in njegovo zmago, še vedno smatra za izdajalko, čeprav je bila žrtev teh domobrancev in fašistov.

Še enkrat prosim, raziščite resnico in dajte zadoščenje moji umorjeni hčerki!« (Odlomki iz tožbe Marije Mekina zaradi blatenja časti in imena pokojne Leopoldine Mekina na Javnem tožilstvu za okrožno mesto Ljubljana (kazenski oddelek) iz leta 1946.)

Olga Lilik:

Moja mama je hodila od vrat do vrat in prosila pomoči. Pisala je nešteto prošenj in pritožb, pa je šlo vse v akte. Na nobeno prošnjo ni dobila odgovora.

Tudi Vladimirja Svetino je prosila pomoči. Sklicevala se je v pismih na njegovo sodelovanje s hčerko Poldko, pa tudi od nje ni dobila nobenega odgovora. Ko je

želela priti osebno do njega, so jo že pred njegovimi vrati ustavili in ji povedali, da Svetina nima časa.

Iz leta 1948 je ohranjena tudi kopija pisma, ki ga je mama naslovila na Vladimirja Svetino (**glej prilogo str. 490 – opomba uredništva**). Na to pismo moja mama ni dobila odgovora.

Olga Lilik:

Po osvoboditvi so se med ljudmi širile govorice o vdoru v Osvobodilno fronto januarja 1945. Ljudje so govorili o nezaslišanem izdajstvu moje sestre Poldke. Državni zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani je zato ukrepal po svoje.

Zaradi klevet proti moji sestri so pri Železniški direkciji prisilili mojo mamo, da je 24. aprila 1946 dala odpoved kot snažilka na direkciji. Po očetu je imela nizko pokojnino (1.200 din mesečno), zato je leta 1948 zaprosila za osebno pokojnino pri Državnem zavodu za socialno zavarovanje. V delovni knjižici je imela vpisanih 22 let, 4 mesece in 18 dni delovne dobe.

Klevete, obrekovanja, žalitve in ovadbe so jo spremljale vsepovsod. Mater »izdajalke« je bilo treba temeljito prizadeti, zato je referent Državnega zavoda za socialno zavarovanje uporabil 1. odstavek člena 130 pravilnika o delavcih iz leta 1939. Po tem pravilniku je računal delovno dobo od dneva, ko je postala članica pokojninskega fonda za delavce državnih prometnih ustanov ter ji odmeril samo 6 let, 8 mesecev in 13 dni pokojninske dobe, za čas od 11. avgusta 1939 do izstopa iz službe. Nato ji je z dopisom, z dne 12. maja 1948, sporočil, da ji ni mogoče priznati osebne pokojnine, ker nima vsaj 10 let pokojninskega zavarovanja.

To se je zgodilo v času, ko je Državni zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani priznaval pokojnine vsakemu državljanu FLRJ na podlagi nekontrolirane delovne dobe.

Čas je tekkel, z možem sva bila zunaj Ljubljane, mama je bila sama doma in je težko prenašala izpade ljudi.

V začetku avgusta 1951 je mama dobila vabilo Uprave državne varnosti v Ljubljani na zaslišanje zaradi obrekovanja njene hčerke Poldke.

Dne 1. septembra 1951 sem v časopisu brala, da se je začela obravnava proti zakoncema Škodlar. Šla sem na sodišče.

O, groza, kaj vse sem slišala!

Franc Škodlar je govoril in govoril, vendar nisem dosti razumela, ker je šlo za kriminal. Zato sem pa toliko bolj razumela, kako so obtoževali mojo sestro Poldko. Obtožbe so bile hude, najbolj pa sem postala pozorna, ko sta pričali Jana Fugina in Ivana Škodlar in sta vsaka posebej trdili, da sta ena od druge izvedeli, da je Leopoldina Mekina že spomladi 1944 hodila na Abwehr. Obtožbe so se vrstile, da je sodnik Jože Baričevič izjavil:

»Leopoldina Mekina je mrtva in se ne more sama braniti.«

Potem je javni tožilec Jože Pernuš govoril o predvojnem obnašanju Škodlarjevih in o manipulacijah s splošnim ljudskim premoženjem. To me ni toliko zanimalo, zato pa sem prisluhnila, ko je začel govoriti, da je gospa Mara Kralj povedala za bunker v Frankopanski ulici, in o verižnih aretacijah Mare Bidovec, Nade Dolenc in njeni izjavi, kje slovenska policija lahko najde Nedo Geržinič.

Javni tožilec je tudi prebral izjavo Ivane Škodlar:

»Po prečitaniu odstavka iz zapisnika izjavljam, da sem bila do danes trdno prepričana, da je Dolencova sicer izdala Malahovsko, ne pa tudi bunkerja. Poudarjam pa, da nisem vedela, da je na stvari tako, kot sedaj vidim. Sedaj uvidevam, da je bilo vse moje početje kakor tudi početje vseh ostalih, ki so Mekinovo obtoževali, nepravilno klevetanje. Smatram, da so se vsi, ki so sami izdajali, sklicevali na Mekinovo, da bi na ta način prikrili svoje izdajstvo in zahrbtno zadržanje.«

Javni tožilec je prebral tudi zaslišanje gestapovca Dusche, ki je izpovedal, da je Nada Dolenc povedala slovenski policiji za bunker pri slikarju Kralju in da je tam

tudi Neda Geržinič. Duscha je tudi povedal, da so mojo sestro že dolgo iskali. Pri zaslišanju da je sprva vse zanikala, šele kasneje da je priznavala, ko so ji predočili izpovedi drugih aktivistov o delovanju Osvobodilne fronte.

Javni tožilec je nadaljeval, da je moja sestra pri zaslišanju potrdila nekaj dejstev, njen zasliševalni zapisnik da ima okrog 100 strani in iz njega je razvidno, da je bil sestavljen kot končni zapisnik zaslišanj vseh takratnih aktivistov v priporu. Potem je javni tožilec prebral končno izjavo moje sestre:

»V Osvobodilni fronti sem začela delati, ker me je gnala k temu delu nacionalna užaljenost, ko je okupator zasedel našo deželo. Pri Slovenski narodni pomoči, kjer sem bila vključena, sem delala z veseljem, enako tudi pozneje pri tehniki, politično delo samo pa mi ni toliko ugajalo, ker se mu nisem čutila kos. Delala sem pa skozi z idealizmom, ker sem pač bila prepričana o pravilnosti svoje ideje. Ideja sama me do danes ni razočarala, pač pa so me razočarali nekateri tovariši, o katerih sem mislila, da delajo enako z idealizmom kot jaz, sem pa pozneje ugotovila, da to ne drži. Ista ideja, kot me je vodila za delo v Osvobodilni fronti, me je vodila pri delu v Komunistični partiji.«

Miroslav Lilik:

V času Škodlarjevega procesa sem bil na orožnih vajah na Blokah. Po končani razpravi mi je žena Olga pisala in opisala, kaj je slišala v sodni dvorani, kaj je povedal sodnik in kaj javni tožilec. Poslala mi je tudi izrezek iz časopisa Ljubljanski dnevnik, z dne 6. septembra 1951. Ko sem članek bral, sem bil vesel in tudi pomirjen, saj je dokazoval, da naša Poldi ni izdajalka, marveč da so pri zasliševanjih na domobranski politični policiji aretirani aktivisti Osvobodilne fronte že pred njo izpovedali o ilegalnem delovanju Osvobodilne fronte in bili krivi za vdor v januarju 1945.

Govorice so počasi pojenjale. Zdelo se je, da je zadeva šla v pozabo, nas pa je krivica še vedno bolela in mama se je še naprej borila za dobro ime svoje hčerke.

Olga Lilik:

Leto 1951 je sicer prineslo pojasnilo o vdoru v Osvobodilno fronto v januarju 1945, vendar je bilo še vedno slišati razna obrekovanja in natolcevanja. Kazenski proces proti zakoncema Ivani in Francu Škodlar je razčlenil krivdo obtožencev do obrekovanja aktivistov Osvobodilne fronte, Komunistične partije in ljudske oblasti. Okrožno sodišče v Ljubljani je moji mami poslalo sodbi okrožnega in vrhovnega sodišča v Ljubljani, opr. št. K 373/51-31, z dne 6. septembra 1951, in opr. št. Kž 393/51-3, z dne 28. novembra 1951.

Moja mama je natančno prebrala sodbi in najbolj jo je zbolelo navajanje na strani 18:

»V kolikor bi se zatrjevana kleveta nanašala na čast in dobro ime Mekina Leopoldine, ki je sedaj že pokojna, pa je pregon dopusten samo za zasebno tožbo zakonca, otrok, staršev, bratov ali sestre pokojne osebe, in se ta pregon začne na zasebno tožbo. Torej odpade tudi v tem pogledu legitimacija javnega tožilca za predlog na pregon glede klevete naperjene proti Mekinovi, ki ni več pri življenju, v tej smeri pa tudi ni podana zasebna tožba, za katero veljajo določila čl. 41 ZKP in samo predlog ob izvršenem zaslišanju v preiskavi, kakršen je bil podan po materi pokojne Mekinove, zasebne tožbe ne more nadomestiti. Mekina Marija kot mati pokojne Leopoldine, pa je tudi s svojim sedaj započetim pregonom po čl. 41 ZKP prekasna, ker je glasom pričevanja Edmunda Turnherja zvedela za obrekovanje svoje pokojne hčere že spomladi 1946. Ni misliti, da tedaj ni zvedela tudi za oba obtoženca kot raznašalca navedenih klevet, vsekakor pa bi bila ob najmanjšem prizadevanju lahko že tedaj zanju zvedela od Turnherja samega.«

Moja mama je na to stran sodbe s svinčnikom pripisala: **»Turnher mi ni povedal družega kakor da še nobena izdajalka ni dobila takšnega sklepa. Mekina M.»** (podčrtala – O. L.)

Odkod neki torej izvirajo govorice, ki so krožile kmalu po vojni v Ljubljani, da

»nameravajo mojo sestro proglasiti za narodno heroino«?, zapisane pa so bile v Spominskem pričevanju Nine Škodlar in Tonke Medinda v reviji Borec 5-6-7/1987, str. 452.

Govorice o izdajstvu moje sestre še vedno niso ponehale. Mama se je še naprej borila za svoje in za dobro ime moje sestre. Samo družina Gruden ji je stala ob strani. Grudnovi so stanovali z nami v isti hiši. Sodnik dr. Ludvik Gruden je mami pomagal z nasveti, njegova sestra Mimi pa ji je pisala prošnje in pritožbe ter razne vloge na institucije naše oblasti, ki pa so vedno naletele na gluha ušesa. Mojo mamo so tudi opozorili, da ima kot aktivistka Osvobodilne fronte pravico do priznanja dobe aktivnega sodelovanja v Osvobodilni fronti v dvojnem štetju. Mama se je takoj oglasila pri svojih bivših sodelavkah – aktivistkah Osvobodilne fronte v Šiški: Anici Žužek, Ali Grobler-Jurkovič in Metki Vimpolšek, ki kljub klevetam niso mogle zanikati njenega prispevka v skrivnem delu za Osvobodilno fronto. Dale so ji izjavo o njenem sodelovanju. Na podlagi teh treh izjav je mama napisala prošnjo in jo skupaj z njimi ter s svojim življenjepisom oddala na Mestni odbor Zveze borcev v Ljubljani. Mestni odbor ni mogel zavreči izjav treh aktivistk in sodelovanja moje mame v narodnoosvobodilnem boju in ji je s potrdilom št. 159, z dne 14. marca 1953, priznal aktivno delo za čas od 1. novembra 1941 do 15. maja 1945. Končno ji je začasni odbor Zavoda za socialno zavarovanje priznal pokojnino. Namesto prvotnega skopega izračuna pokojninske dobe 6 let, 8 mesecev in 13 dni so ji na podlagi potrdila Zveze borcev ponovno izračunali pokojninsko dobo, v katero so zajeli ves čas njenega dela po delavski knjižici in ji priznali 26 let, 8 mesecev in 7 dni pokojninske dobe, na podlagi katere je prejemale borčevsko pokojnino z vsemi dodatki.

Tea Mekina:

Moj pokojni mož Bruno Mekina je bil brat Leopoldine Mekina. Po osvoboditvi so nam ljudje pripovedovali o velikem vdoru v Osvobodilno fronto in da je glavni krivec za to sestra mojega moža Leopoldina Mekina. Moj mož je večkrat šel v Ljubljano in Beograd, da bi stvar razčistil, vendar ni hotel nihče govoriti o tej zadevi, rekli so mu celo, naj se umakne in naj bo tiho. Bili smo prepričani, da Poldka ni bila izdajalka, zato nam je bilo toliko bolj hudo, da nam nihče ni hotel pojasniti zadeve. Moj mož je bil užaljen in se je leta 1954 odpovedal članstvu Komunistične partije.

Olga Lilik:

Mama je še vedno poskušala priti do Vladimirja Svetine. Vsa leta se ji je izmikal, da ga ni nikdar videla. Prosila ga je za razgovor, da bi pojasnil, kaj se je dogajalo v letu 1944, in da bi zastavil besedo, da bi rehabilitirali mojo sestro. Pisarila mu je pisma, stala pred njegovimi vrati v uradih, kjer je bil zaposlen, vendar brez uspeha. Končno ji je dne 13. avgusta 1969 odgovoril na pismo, ki mu ga je pisala 11. avgusta 1969 – z obljubo, da se bo oglasil pri njej. Mama ni nikdar omenila, da je bil zares pri njej.

Vse življenje se je moja mama borila za obstanek in da je prehranila in vzgojila nas tri otroke. Borila se je za narodno osvoboditev in za dobro ime naše Poldke. Od osvoboditve naprej je posvetila svoje življenje cilju, da bi oprala ime svoje hčere in odvrnila od nje tako kruto sumničenje in blato, ki so ga metali za njo njeni sodelavci in tovariši. Ni ji uspelo. Prej je omagala in živela samo še v spominih.

Končno je mama toliko obnemogla, da je leta 1972 zaprosila za sprejem v Dom za onemogle na Taboru v Ljubljani. Še in še je prebirala sodbe Okrožnega in Vrhovnega sodišča v Ljubljani, kjer je pisalo, da njena hčerka Poldi ni izdajalka, kar pa ni nihče upošteval. Njene tovarišice pri ilegalnem delu in sotrpinke iz političnih policijskih zaporov leta 1945 so jo še naprej obsojale in blatile.

Mamo so obiskovali tudi tisti, ki so polnili stolpce knjig in časopisov. Tudi njim je pokazala sodbe ljubljanskega sodišča, vendar tega ni nihče nikjer omenil. Resnica je ostajala vedno v ozadju.

Mama je umrla 12. februarja 1978 v sedemindesetdesetem letu starosti.

Marija Mekina:

V zvezi z mojo tožbo prosim, naj se zaslišijo sledeče osebe:

1. THUMA Branimir, sekretar Mestnega ljudskega odbora.

On je meni osebno izjavil, da pozna človeka, ki ve pozitivno, da je moja hčerka Mekina Leopoldina delala za Ljotiča. Ker v to trditev ne verjamem, prosim, da se ga uradno prisili, naj imenuje to osebo.

V času razprave proti Hacinu sem prosila Thumo Branimirja, naj bi posredoval, da se Hacin zasliši, kako so izsledili bunker z glavno tehniko. Drugi dan je bil sicer res Hacin vprašan, zakaj so na Turjaku ubili 21 ljudi, na kar je on odgovoril, da so to bili zanje najbolj nevarni ljudje. Po čemu sodi Br. Th. (Branimir Thuma – op. O. L.), da je Mekinova Poldka izdajalka, če so jo domobranci še vedno smatrali z drugimi vred za tako nevarno osebo?

Razne okoliščine mi dajejo sumiti, da izvira obdolžitev moje hčerke kot izdajalke največ od strani Thumovih, ki so iz kakršnekoli osebne mržnje hoteli svoja čustva izživljati na račun umrle osebe. Po zasledovanju in kombiniranju nekaterih okoliščin lahko tudi trdim, da je po naročilu še živečih Thumovih bil Mekinovi Poldki preprečen časten pokop z ostalimi turjaškimi žrtvami. V pritožbi je že omenjeno, da je moj zet Lilik Miroslov bil priča, ko je eden od mimoidočih pokazal na razstavljeno truplo moje hčerke z besedami: »Za to bom pa jaz poskrbel, da ne bo ležala poleg mojih bratov.« Poseben pokop moje hčerke k »mestnim revežem« je odredil tov. Mikuž Metod z besedami: »To bomo pa pokopali drugam, ker je bila izdajalka.«

Prosim sodišče, da zasliši tudi tov. Mikuža Metoda, kakšne dokaze more navesti za to trditev, ker po mojem mnenju je tudi on subjektivno informiran samo od strani Thumovih.

2. TUŠAR Antonija, takrat lastnica pekarnice v Šiški, sedaj delegat sindikalne restavracije na Rakeku.

Ona je v času ilegale prejela naročila za partizane in ilegalce preko intendantke Mekina L. Ker sem vedela, da je ona bila v zvezi z mojo hčerko, sem se obrnila tik po osvoboditvi do nje, če mi ve povedati, kaj je z mojo hčerko. Ravno se je vrnila z Dolenjske iz internacije, pa me je ob tej priliki nahrulila s kopo žaljivk in ime moje hčerke, češ, da je tri leta delala z domobranci za Nemce, se pajdašila z njimi, frontaše varala in izdajala, na koncu z njimi zbežala v inozemstvo. Slednje je še vedno trdila dolgo potem, ko je bila moja hčerka že zdavnaj pokopana kot »mestna reva« na ljubljanskem pokopališču. Prosim, da se jo zasliši, na kakšni podlagi je mogla obdolžiti mojo hčerko kot triletno sodelavko z gestapovci in domobranci in da je z njimi v begstvu.

Mržnjo do Mekine Poldke je prenesla po osvoboditvi še na njeno sorodstvo ter je ob priliki prvega javnega zborovanja v Matici v krogu več znanih oseb zaklicala: »Sedaj pa pazimo, če bo prišla Mekina Olga, por. Lilik (druga moja hčerka), jo bomo vrgle po stopnicah.« Navajam pričo Vimpolšek Metko, Celovška 42.

3. ROZMAN Vika, uradnica na glavnem kolodvoru.

V času ilegale je izjavila: »Tušarjeva je rekla, da je Poldka Mekina tako pridna, delavna in zanesljiva, da naj bi samo dve taki še bili v Ljubljani, pa bi šlo sijajno naprej.« Sedaj pa govori: »Mekinova je hodila v banko Slavijo k gestapu in je vse sama izdala. Če bi bilo pol Ljubljane porušene, bi ne bilo toliko škode, kakor jo je povzročila Mekinova s tem, da je izdala tisti bunker.«

4. SUGJIĆ Nada, uradnica pri »Putniku«.

Je obdolžila proti mojemu zetu in še živeči hčerki, da je pokojna hčerka izdajalka. Svoje obdolžitve je opirala na to, češ, da je pokojna imela zabeležene podatke o Osvobodilni fronti, njene podpornike in podpirance.

Tudi to osebo naj se zasliši, če more navesti tehtnejše razloge za to, da je moja hčerko po njeni mučeniški smrti na Turjaku oblatila kot izdajalko. Da je kdo v bunkerju imel shranjene beleške, ki so imele trajno vrednost za vso organizacijo in so bile tam tudi izsledene, je to vendar še daleč od izdajstva.

5. **PODLESNIK** Ana, gospodinja, Medvedova 5.

Njene obdolžitve so podobne gornjim. Naj utemelji razloge za svoje klevetanje.

6. »**ŠPELCA**«.

»Kakor sem jo rada imela, se mi prav nič ne smili. 700 ljudi je spravila v zapor. Vse nas je dala na listo in jo nesla k Nemcem. Samo nam, ki smo bili v hosti, se ni nič zgodilo.«

7. **GABROVŠEK**, žena uradnika na železniški direkciji, Žibertova 28.

»Vprašala je našo hišno zaupnico, koliko je resnice na govorici, da so Nemci pripeljali k meni dva kamiona blaga in živil?«

Prosim, da bi se uradno ugotovilo, odkod ima to »govorico«.

8. **REBEC** Štefanija, roj. Prosen.

Je kot sekretarka četrti Šiška, v zvezi z mojim iskanjem hčerkinega mrtvaškega lista ironično in pomembno izjavila: »Lepo je delala; saj vemo, kaj je delala.«

Prosim sodišče, da jo prisili naj pove, kaj je hotela izraziti s temi besedami.

9. **VIMPOLŠEK** Metka, gospodinja, Celovška 42.

Neka gospa, ki je pa meni noče imenovati, ji je rekla, »da je Mekinova Poldka o pustu (1945) plesala in zabavala se z domobranskimi detektivi v gostilni pri »Kameniti mizi« v Šiški«. (V tem času je vendar bila moja hčerka v zaporu – samici. Mesec prej sem jo sama videla v kakem razdejanem stanju je bila njena pojava.)

Če se jo uradno zasliši, bi sigurno imenovala osebo, ki je izrekla tako podlo kleveto v času mučenja moje hčerke.

10. **MIHEVC** Ivana, gospodinja, Celovška 42.

Je javno sponesla mojemu zetu Lilik Miroslavu, takrat partizanu: »Lepo ste se skazali!« S tem je naglasila na splošno govorico o hčerki Leopoldini. Ta oseba, ki je samo z dvema lirama mesečno podpirala OF, si je po osvoboditvi upala tako žaliti ljudi, ki so že od začetka osvobodilne borbe vsestransko delali in se žrtvovali za pokret.

11. **SMREKAR** Rudi, sedaj student tehnike, Erjavčeva 28.

Ko je bil (še po osvoboditvi) uradnik na železniški direkciji – gradbeni oddelek, ga je na mojo prošnjo Jug Franc, dimnikar, Resljeva (železniška kolonija) nagovoril, da bi sestavil za mene pritožbo. Ko je Smrekar od istega zvedel, da sem mati Mekina Leopoldine, je vzkliknil: »Roke proč od te zadeve! Njena hčerka je bila največja izdajalka v Ljubljani. Kadar je prišla ven na teren, smo bili vedno obkoljeni (v hosti) in smo imeli hude borbe«. Poudarjam, da ni moja hčerka v vsem času njenega ilegalnega delovanja, bila nikoli zunaj Ljubljane, še manj pa v času njenega zapora – razen njene zadnje poti na Turjak.

12. **GANZETI** Marija, gospodinja, Celovška 37.

Bila je aretirana avgusta 1944 radi podpore Osvobodilni fronti. Ob neki priliki je leta 1946 trdila proti Eli Jurkovičevi, Celovška 42, da je prišla v zapor zaradi Mekine Poldke, čeprav je bila slednja zaprta šele januarja 1945, češ, da je Mekinova že ves čas prej izdajala. Ve se pač pozitivno v zvezi s kom je bila ona zaprta, zato je njena obdolžitev že v naprej zlonamerna.

13. **TOMŠIČ** Helena, Zrinjskega ul. 5.

Se je izrazila meni v obraz, da je moja hčerka izdala vseh tistih 800 talcev, ki ležijo pri Sv. Križu.« (Odlomki iz tožbe Marije Mekina zaradi blatenja časti in imena pokojne Leopoldina Mekina na Javnem tožilstvu za okrožno mesto Ljubljana (kazenski oddelek) iz leta 1946.)

Spoštovani tovariš Svetina na cekaču v Ljubljani! Podpisana Mekina Marija, želez. vdova in mati turjaške žrtve Mekina Leopoldine, se ponovno obračam do Vas s prošnjo, da bi podvzeli vse potrebno po svojih močeh k razčiščenju zadeve moje hčerke, ki je po svoji aretaciji in po mučeniški smrti bila po zaslugi neodgovornih in brezvestnih ljudi označena in javnosti prikazana kot izdajalka velikega obsega.

O tem času sem trikrat poizkusila priti do Vas, pa sem bila vsakokrat zavrnjena, češ da ste nujno zadržani.

1. Pred kratkim sem ugotovila, da na spominski plošči padlim borcem in aktivistom Nabavljalne železniške zadruga v Ljubljani ni označeno ime moje hčerke, ki je 17 let bila v službi pri tem podjetju. Tajnik Polanc mi je v obraz iznesel, da zato, ker je baje na policiji izvajala take in take reči. Kako vendar more biti sodnik moji hčerki, ki je 1943 prostovoljno opustila tisto službo radi preobilice dela v okviru Osvobodilne fronte in nato prešla v ilegalo do aretacije (januarja 1945), nekdo, ki je neovirano služil naprej svoj kruh in je tako še izpred vojne, preko okupacije in osvoboditve ostal še do danes na svojem službenem mestu, ne da bi mu bilo treba kdaj kaj žrtvovati ali vsaj samo riskirati.

2. V zvezi z groboskrunstvom, ki ga je zagrešila nad nebom moje hčerke neka Kalec, vdova po železničarju, stanujoča na Vodovodni (mestne barake), sem Vas prosila, da bi se naj zaslišale točno navedene priče, ki so bile pripravljene izpovedati, kako je imenovana vprizorila škandale na pokopališču pred množico ljudi. Tozadevno ni bila doslej zaslišana še nobena priča.

3. Kakor sem se prepričala, je tudi tisti uradnik na magistratu še vedno na svojem mestu, čeprav je bil domobranski sodnik na policiji, in ima v lasti predmete (odejo), ki sem jih poslala svoji hčerki v zapor pred njeno mučeniško smrtjo. Bojim se, da se tudi za zaslišanje tega človeka ni nihče dejansko zavzel in vendar bi mogel in moral on veliko povedati oziroma razodeti.

4. V svoji prvotni prijavi sem natančno opisala agenta kriminalnega oddelka domobranske policije in pozneje zaposlenega pri Navodu, ki je izjavil, da se je domobranska policija pri pomembnejših zaslišanjih in mučenjih posluževala mamilnih praškov, s katerimi so iz zapornikov izmamljali tajnosti. Prosim Vas ponovno, da ga izsledite in temeljito zaslišite. Vem, da bi s ponovno izjavo mogel vplivati na razčiščenje zadeve moje hčerke in bi ji tako lahko vrnili častno in pošteno ime, kakršnega si je zaslužila kot dekle, kot aktivistka in partijka – ilegalka.

5. Še do danes nisem dobila izplačane pogrebne, za katero je moja hčerka mesečno vlagala 17 let. Vse to je v zvezi z oblatenjem njenega spomina. Na vsak korak, ki ga kamorkoli napravim, uradno ali zasebno, se mi mečejo polena pod noge, v smislu vsega tega, kar so gotovi neznačajni in podli ljudje naprtili moji padli hčerki. Postala mi je najvažnejša življenska naloga, priboriti svoji nesrečni hčerki zaslužen priznanje za vse njeno nad triletno požrtvovalno in ilegalno delovanje, za njene muke v zaporu in žrtvovanje svojega mladega življenja in ovreči vse podla in neosnovana blatenja njenega imena.

Dovejte, sporočite mi, je res tako težko ali celo nemogoče te zadeve razčistiti in dati javno zadoščenje tej krivično oblateni mučenici?

Verjemite mi, da če ne bi verjela v pravicoljubnost naših vodilnih aktivistov in pravičnost naše ljudske oblasti, ki že ob vsem tem, kar sem podlega in krivičnega doživela po hčerkinini aretaciji in smrti, bi že obupala in si sama končala življenje. Živela sem samo za svojo hčerko, delala sem z njo v najtežjih časih, trpela sem z njo in trpim radi nje še po njeni smrti. Zato bi hotela živeti, čeprav sem že dosti stara in nesrečna, še samo tako dolgo, da dokažem in izpričam pred javnostjo njeno politično neomadeževanost in ji tako priborim zaslužen časten spomin in priznanje.

*Če uživajo to vedno boljše življenje ljudje, ki niso nikoli za svobodo in pravico ničesar storili ali pa so si v borbi proti njej celo umazali svoje vest in roke, zakaj ne bi imela moja hčerka vsaj po smrti zasluženega javnega priznanja in časti? Saj je vso svojo mladost trpela krivice in pomanjkanje delovnega človeka, vso vojno dobo do svoje smrti živela, delala in žrtvovala za zmago pravice in ljudstva, končala mučeniške smrti, ker je bila okupatorju še izmučena in telesno uničena med »**najbolj nevarnimi**« (izjava Hacina pred vojaškim sodiščem).*

Zakaj dopuščate Vi vsi, ki ste jo poznali in veste za njeno delo, da ostaja radi podlosti in brezvestnosti nekaterih njen posmrtni spomin do neverjetnosti oblaten in omadeževan?

Prosim Vas še enkrat, razčistite vse tisto okoli spornega zapisnika domobranske policije, zaslišite priče zgoraj in na prvotni prijavi označene priče, da se končno izkaže, da ona ni prostovoljno in zavestno izdala vse ono, kar je v tistem zapisniku zapisano. Saj vendar njen zadnji stavek v zapisniku pove vse in še več, kakor vse ostalo.

Prosim Vas samo za kratko sporočilo, kaj se je že ali kaj se bo ukrenilo v tej moji življensko važni zadevi, da se potem umirim in najdem uteho v tej svoji neizrazni bolečini!

Smrt fašizmu – svobodo naroda!

☞ izrazi spoštovanje beležim: Marija Mekina, žel. vd. Celovška c. 42

Ljubljana, april 1948

KOSTNAPFEL, Janko, dr. medicine, univerzitetni profesor, Psihiatrična klinika
SLO – 61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

DUŠEVNE MOTNJE BORCEV STAROSTNIKOV

Borec, Ljubljana, XLV/1993, št. 3-4, str. 299, slov. (angl.)

Pričujoče delo je četrta študija o psihiatričnih pacientih borcih s tretjo katamnezo, ki je zajela obdobje v letih 1983–1988.

V petintridesetih letih (1954–1988) je bilo v psihiatričnem dispanzerju v Ljubljani (Center za izvenbolnišnične psihiatrične dejavnosti Univerzitetne psihiatrične klinike Ljubljana) obravnavanih 94.354 pacientov. Med njimi smo po popisih bolezni našli 2.118 borcev (299 žensk ali 14 %), a zagotovo jih je bilo več, to je 2,2 % vseh registriranih pacientov. Za nevrozo se je zdravilo 1.059 borcev, zaradi sindroma odvisnosti od alkohola jih je obiskovalo dispanzer 581 (66 alkoholnih psihoz) in zaradi drugih psihiatričnih bolezni, pretežno organskih in funkcionalnih, 478.

V celotni raziskavi, ki je trajala 17 let in 8 mesecev, smo spremljali v opazovani skupini 60 pacientov borcev in v primerjalni skupini 60 bolnikov, ki niso bili partizani. Umiranje pri borcih je statistično pogostejše kot pri kontrolnih pacientih. Povprečna starost umrlih pri borcih je za 2,2 leta nižja kot pri neborcih.

V obdobju tretje katamneze je bilo med 31 preživelimi borci 16 pacientov z nevrozo in sedem z alkoholizmom. Nadaljnih pet borcev je od alkoholizma ozdravelo. V primerjalni skupini je med preostalimi 41 pacienti bilo 27 nevrotikov in sedem alkoholikov, dva pacienta pa sta se odvadila alkoholizma. V strukturi vseh preživelih pacientov je v opazovani skupini za 5,5 % več alkoholikov kot v primerjalni. Sorazmerno veliko alkoholikov v skupini borcev je ozdravelo.

Glede obravnavanih psiholoških kategorij se pri pacientih primerjalne skupine nakazuje pogostejši občutek zavoženosti življenja kot v opazovani skupini. Pri borcih pa je več občutka krivde in pogostejše izražena bojazen pred staranjem.

Število telesnih bolezni pri obeh skupinah potrjuje pričakovano polimorbidnost pri starih osebah. Pri obeh skupinah so na prvih štirih mestih iste bolezenske kategorije.

Procesi staranja so pri skoraj polovici pacientov obeh skupin izrazitejši, kot bi pričakovali. Alkoholno starostno propadanje je v opazovani skupini pogostejše kot v primerjalni.

Avtorski izvleček

KOSTNAPFEL Janko, Dr. Sc. Med., university professor, Psychiatric Clinic
SLO – 61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

PSYCHIC DISORDER OF THE AGED EX-FIGHTERS

Borec, Ljubljana, XLV/1993, no. 3-4, p. 299, Slovenian (English)

The present work represents the fourth research study concerning psychiatric patients – ex-fighters and the third catamnesis comprising the period from 1983–1988.

In 35 years (1954–1988) there were 94.354 treated patients in the Ljubljana psychiatric out-patient clinic (Centre for out-hospital psychiatric activities of University psychiatric clinic, Ljubljana). According to the anamnestic data among them there were 2.118 ex-fighters (but there were surely more), 299 of them women (14 %), which represent 2,2 % of all the registered patients. 1.059 ex-fighters were treated for neurosis, 581 were visiting out-patient clinic for alcoholism (66 alcoholic psychoses) and 478 for other psychiatric disturbances, mostly organic and functional.

In the whole research study lasting 17 years and 8 months, in the observed group 60 patients – ex-fighters and in the control group 60 patients non-fighters (who had not taken part in the Partisan struggle) were followed up. Death is in ex-fighters statistically significantly more frequent than in control patients. The average age of the deceased ex-fighters is 2,2 years lower than of the deceased non-fighters.

During the period of the third catamnesis among 31 surviving ex-fighters there were 16 neurotic patients and 7 alcoholics. Further 5 ex-fighters were successfully cured of alcoholism. In the control group among the remaining 41 patients there were 27 neurotic patients, 7 alcoholics and 2 more patients cured of alcoholism. Among all the surviving patients there were 5,5 % more alcoholics in the observed group than in the control one. A comparatively large share of alcoholics among ex-fighters has been cured.

Regarding the treated psychological categories, the patients of control group indicate more frequently the feeling of life being a failure than the patients in observed group. Ex-fighters have on the contrary a more expressed feeling of guilt and a more frequently expressed fear of aging. The number of somatic diseases in both groups confirms the expected polymorbidity of the aged. The four most frequent categories of diseases are the same in both groups.

Almost in half of the patients from both groups the aging processes are more expressed than it would be expected. Alcoholic senile deterioration occurs in the observed group more frequently than in the control one.

Author's Abstract

JEZERNIK, Božidar, dr. etnologije, dipl. pravnik, univerzitetni docent
SLO – Ljubljana, Metoda Mikuža 18

POLITIČNA IN IMAGINATIVNA GEOGRAFIJA ALI KJE LEŽI GOLI OTOK

Borec, Ljubljana, XLV/1993, št. 2-3, str. 337, slov. (angl.)

V članku obravnava avtor vprašanje, kje je bil razlog, da so jugoslovanske oblasti izbrale prav Goli otok kot prostor za »edino koncentracijsko taborišče« v Titovi Jugoslaviji in kakšna je bila njegova funkcija in namen. Po navedbah nekdanjih oblastnikov naj bi bil Goli otok primeren prostor za izolacijo »Stalinove pete kolone« iz varnostno-političnih razlogov in zaradi možnosti pridobivanja marmorja (uradno ime tamkajšnjega koncentracijskega taborišča je bilo »Delovišče Marmor«).

Vendar analiza pokaže, da v resnici »delovišče« ni bilo ne dovolj zavarovano, niti na njem ni bilo mogoče pridobivati marmorja. Zato sklepa, da Goli otok ni bil izbran v skladu s politično geografijo, temveč v skladu z imaginativno geografijo, podobno kot je vodila že druge (totalitarne) oblasti, da so pošiljale nekatere kategorije obsojencev na Hudičeve otoke. To kaže tudi na vlogo in pomen tega »delovišča«, ki je predvsem v uveljavljanju filozofije »non cogito ergo sum«.

Avtorski izvleček

JEZERNIK, Božidar, Ph. D. (ethnology), BA (law), Assistant university professor
SLO – 61000 Ljubljana, Metoda Mikuža 18

POLITICAL AND IMAGINARY GEOGRAPHY OR WHERE IS GOLI OTOK

Borec, Ljubljana, XLV/1993, no. 3-4, p. 337, Slovenian (English)

In this article the author deliberates on the question concerning the reasons why the Yugoslav authorities chose Goli Otok as the location of the "only concentration camp" in Tito's Yugoslavia, its function and purpose. According to the people who were then in power, Goli Otok was an appropriate place for isolating "Stalin's fifth column" for security reasons and because it was a source of marble (the official name for this concentration camp was "Marble Work-Site").

The analysis shows, however, that the "work-site" was neither secure enough or was it a source of marble. The author therefore concludes that Goli Otok was not chosen in accordance with political geography, rather in line with imaginative geography, similar to other (totalitarian) systems where certain categories of prisoners were being sent to Devil islands. This also points to the role and significance of this "work-site" as being the putting into practice of the philosophy of "non cogito ergo sum".

Author's abstract

KURENT, Tine, dr. arhitekture, univerzitetni profesor
SLO – 61000 Ljubljana, Zoisova ulica 5

**PLEČNIKOVA MERSKA KOMPOZICIJA: PRIMERJAVA MED FINŽGARJEVIM
SVEČNIKOM IN LITIJSKIM SPOMENIKOM NOB**

Borec, Ljubljana, XLV/1993, št. 2-3, str. 367, slov. (angl.)

Večina mer na spomeniku NOB v Litiji (Borec 1, 1989) je desetkrat večja od mer na svečniku, ki ga je oblikoval Plečnik za Finžgarjevo osemdesetletnico. Ostale mere pa nastopajo le v eni ali v drugi arhitekturi. Zaradi tega se gematrični pomen v njihovih številkah ponovi v obeh kompozicijah, toda nekaj gematričnih sporočil je specifičnih. Motivi v svečnikovi gematriji so božja imena, biblični citati, Balantičevi verzi, anatemiziranje komunizma in dobre želje Finžgarju za rojstni dan.

Avtorski izvleček

KURENT, Tine, Ph. D. (architecture), university professor
SLO – 61000 Ljubljana, Zoisova ulica 5

**THE DIMENSIONAL COMPOSITION BY PLEČNIK: COMPARISON OF THE CAN-
DLESTICK FOR FINŽGAR WITH THE WAR MEMORIAL IN LITJA**

Borec, Ljubljana XLV/1993, no. 3-4, p. 367, Slovenian (English)

Most of the sizes of the war memorial in Litija (Borec 1, 1989) are ten times larger than sizes of the candlestick, presented to the octagenarian Finžgar. The rest of them appear only in one or in other of the two architectures. Consequently, the gematric meaning in their figures is repeated in both compositions, but there are also specific gematric messages. The motifs are the names of God, biblical quotations, verses by Balantič, anathemisation of communism, and the good wishes for Finžgar's birthday.

Author's abstract

DURJAVA, Iztok, dr., umetnostni zgodovinar
SLO – 61000 Ljubljana, Brilejeva 19

VOJNI DNEVNIK NIKOLAJA PIRNATA

Borec, Ljubljana, XLV/1993, št. 3-4, str. 348, slov. (angl.)

Vojni dnevnik slovenskega slikarja, grafika, kiparja in ilustratorja Nikolaja Pirnata (1903–1948), sodi med redke takšne dokumente iz obdobja 1941–1945. Zapisi v dnevniku so nastali v zelo kratkem času od 10. decembra 1943 do 5. januarja 1944 v Gorskem Kotarju. Takrat je bila tam zaradi pomoči hrvaškim partizanom 18. slovenska divizija in Nikolaj Pirnat je bil član njenega propagandnega odseka. Pirnatov dnevnik je z vojaško-političnega stališča zanimiv zaradi njegovih svobodnih komentarjev, ki so temu umetniku primerno sočni in hudomušni. Sicer pa je dnevnik predvsem pomemben dokument o položaju umetnika in človeka sredi vojne vihre in vir podatkov o likovni dejavnosti enega najpomembnejših partizanskih likovnih ustvarjalcev.

Avtorski izvleček

DURJAVA, Iztok, Ph. D., art historian
SLO – 61000 Ljubljana, Brilejeva 19

THE WAR DIARY OF NIKOLAJ PIRNAT

Borec, Ljubljana, XLV/1993, no. 3-4, p. 348, Slovenian (English)

The war diary of the Slovenian painter, graphic artist, sculptor and illustrator, Nikolaj Pirnat (1903–1948), is one of the rare documents describing the period 1941–45. The diary was written in Gorski Kotar within a short period of time, between 10 December 1943 and 5 January 1944. At that time Nikolaj Pirnat was a member of the propaganda section of the 18th Slovenian Division which was in Gorski Kotar assisting the Croatian partisans. The diary is interesting both from the military as well as the political aspect because of the author's frank comments which, in line with his character, are appropriately juicy and sarcastic. The main significance of the diary is that it represents a document describing the circumstances of an artist and a human being caught amid the turmoils of war and a source of information about the work of one of the most important wartime artists.

Author's abstract

3-4 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO 1993

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev in narodnoosvobodilne vojne Slovenije

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar,
dr. Dušan Nečak, dr. Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

POMOČNIK GLAVNE IN ODGOVORNE UREDNICE

dr. Božo Repe

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Čjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 158 000, interna 30

NAROČNINA

za prvo polletje 4.000 SIT, za tujino 8.000 SIT

Cena te številke v prosti prodaji 1.250 SIT

ŽIRO RAČUN

(RO ZZB NOV Slovenije) 50100-678-45473 (za revijo Borec)

Naklada 800 izvodov

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije

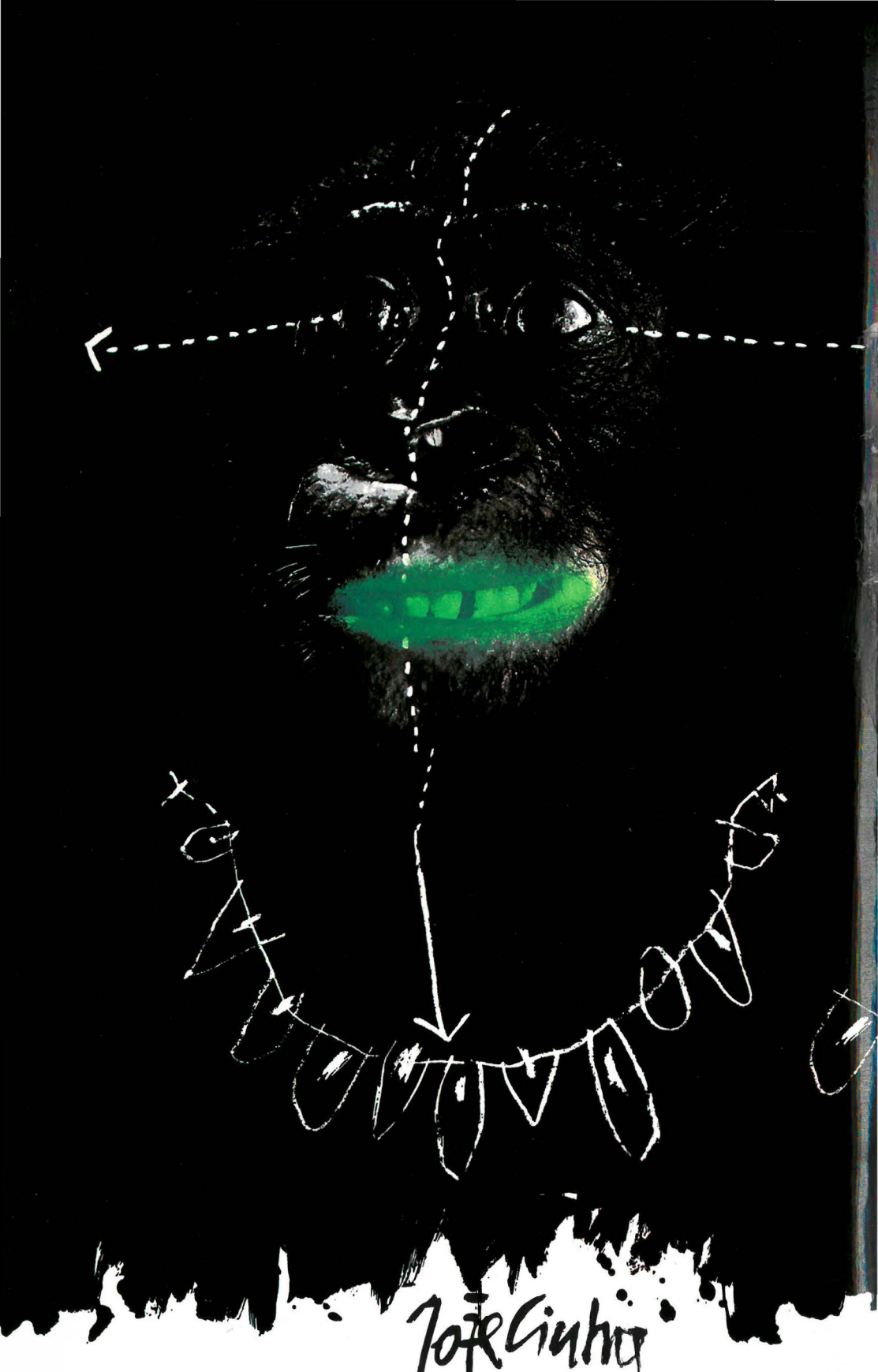
ISSN 0006-7725

UDK 949.712+82(05)

NA NASLOVNICI

Jože Čiuha: Variacije na temo XIV, 1983

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

70R Cinh